

ЗАМОГИЛЬНЄ ЖИТТЯ

(Життя після смерті)

С-Петербург
Видання продавця книг І. Л. Тузова
1897

Як живуть наші померші і як будемо жити ми після смерті.
За наукою православної Церкви, через передчуття
загальнолюдського духа після закінчення науки.
Праця монаха Митрофана

Видання здійснене з благословення митрополита Київського і всієї України Блаженнішого Філарета нині Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України.

Від редакції.

Вперше ця книжка побачила світ у 1880 році. Вийшла вона в один час на російській і французькій мовах і з великою радістю була зустрінена читачами. Уже через півтора року виникла необхідність видати її вдруге. Пізніше вона видавалася ще і ще і користувалася великим успіхом.

Запропонований текст відтворює шосте видання, яке було втілене в С.-Петербурзі в 1897 році. При його підготовці були враховані сучасні вимоги поліграфії, сучасної орфографії і граматики. Всі цитати із Святого Писання приведені у відповідності з сучасним текстом Біблії, виданої в 1983 році Московської патріархії.

З численних передмов, які в минулому столітті супроводжували цю прекрасну працю монаха Митрофана, ми відібрали декілька уривків, які найбільш світло характеризують відношення до неї отців і праотців наших.

Коржинський Михайло Васильович – упорядкування

3 ПЕРЕДМОВИ РІЗНИХ РОКІВ...

В короткий (півтора року) час після першого свого виходу назви книги уже вся розійшлася і потрібним стало друге видання; така потреба на дану книгу ясніше всяких відгуків і сильніше всяких словесних рекомендацій свідчать про її потребу. Справді, ця книжка має надійну і безсумнівну гідність. **Першою** такою гідністю її треба визнати повноту свідчень, які відносяться до області вибраного предмета; тут уважним і працелюбним автором зібрано все, що об'єднує в собі не тільки правильні постанови православної Церкви, але і теоретичні висновки науки, а також в розповідях загальнолюдської літератури. **Другою** гідністю цієї книжки слід вважати загальну доступність викладу: наукова термінологія тут замінена загальнозрозумілими виразами, замість відвертаючи основну увагу зворотів вживається пряма мова, що стає зрозумілим навіть для самих простих читачів, без особливої шкільної освіти. **Третя** гідність названої праці може відчуватися в самому тоні її досліду. Це відчує на собі уважний читач коли прочитає цю книжку, яка торкається одночасно вищого, духовно-релігійних струн: життя земного, підземного і надземного – вищого.

...наша тілесна смерть, яка увійшла у світ, як кара за гріх, тепер, після відкупительного подвигу, смерті Ісуса Христа, вважається не інакше, як перехід або «переставлення» до кращого і вічного життя, а зовсім не в понятті, як кінець буття, бажаного тільки для людей нечестивих і безбожних. Вищою наукою, за думкою Василя Великого вважається «наука помирати благодушно». Ми ж можемо додати до цього, що ця наука буде не доступна для того, хто не навчиться жити тут благочестиво – тільки через осягнення тайни земного життя, можна осягнути тайну смерті.

АРХІМАНДРИТ ЙОСИФ
(Церковно-громадський вісник, 6.X.1881 р.)

Крім чудових відгуків Навчального Комітета при Святійшому Синоді про російський оригінал праці о. Митрофана, схвальний відгук поміщений в «Церковно-громадському віснику», який зі своєї сторони між іншим показує на деякі з головних гідностей книжки, наприклад на повноту свідчень, загальну доступність викладеного, де наукова термінологія замінена, яким проникнутий весь твір, роблячи його цікаво-повчальним.

(Із газети «Journal de St.-Petersbourg» від 17.III.1884 д.)

ВІД АВТОРА

Для скорботного серця людства, за живу струну якого постійно торкалася грізна «смерть» поставити на вид таке поняття як «життя», і придумане небуття замінити живою свідомістю буття, і виразити відповідно внутрішньому голосові скорботного серця так, як таємне воно, вбите горем, шептало холодному розумові: – «де тепер він – вона?...», що тепер з ним – з нею?... не стало, нема його – її?..., що робить він – вона?..

Серце впевнене, переконане духом людини в безсмерттю, не сумнівається, що померший, померша живуть (за свідченням історії релігії). Але цього замало, серце людства на всіх ступенях його релігійно-морального розвитку задавало з давніх-давен питання: «Як же живуть?... Чи так живуть поза гробом наші померші, як жили вони на землі, чи ні?..».

*Дух людини, затьмарений падінням, потішаючи серце, відповідав: «не живуть», або «живуть так само, як і на землі». Наприклад – всі погани, язичники... І навіть євреї запитували про це Ісуса Христа, на що і отримали відповідь від Господа Серцевідиця. Відповідь рішучу, вичерпну, на запитання серця людського – що і за гробом наші померші **живуть як ангели**. Для вбитого горем серця після смерті дорогої особи потрібне лікування такому серцю, яке зранене тим, що не стало дорогої людини. І ось раптом воно (серце), яке живе вірою, надією і любов'ю, чує, що той кого воно оплакує, той, який уже, здається не існує, **живий і живе!!!** Ну і добре... і засмученому серцю знову стає легко!..*

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

«Пам'ятайте про в'язнів, неначе
З ними були Ви пов'язані, про
Тих хто страждає, як такі, що
Й самі ви знаходитеся в тілі».
(Євр. 13.3).

Шановний Читачу! У Твоїх руках надзвичайна книжка, яку світ бачив на різних мовах, крім української. І коли я прочитав її то вважаю, що Україна зі своїми дітьми-українцями стала обділеною в цьому випадку, тому взявши благословення єпископа Юліана Коломийсько-Косівського зробив переклад цієї книжки на рідну мову.

Чому я вважаю цю книжку особливою? Тому, що кожна людина, взявши її в руки отримує у своє розпорядження дорогоцінну літературу за допомогою якої може отримати новий «посмертний» досвід і оцінити його у світлі всього православного вчення про життя після смерті. Бо справді багатьом із нас знайоме відчуття провини перед померлими, багатьох хвилює сумління про неможливість помиритися, випросити прощення, виправити заподіяний біль, повернути шкоду... Але віра в Бога дає утіху. Церква закликає задуматися уже зараз про те, що чекає нас після смерті. Хоче, щоб ми ще тут задумалися серйозно про те, як ми бережемо чистоту душі, і як відповідає наше земне життя Господнім заповідям? І якщо хтось з читачів хоче докладніше дізнатися про вчення Православної Церкви, святих Отців через Боже Об'явлення і святе Передання про смерть і воскресіння, про поневіряння, про рай і пекло – рекомендуємо звернутися до творінь тих людей, які багато потрудилися в земному житті ради порятунку від вічної смерті, а серед них чудова праця на цю тему, це книга ченця Митрофана, яку Ви тримаєте у своїх руках – «Замогильне життя».

Автор даної книжки правдиво засвідчив про те, що вбите горем, через смерть близької людини, серце живої людини запитує у холодного розуму: «а де тепер він, або вона? А що тепер з ним, або з нею?.. не стало його, чи її?.. А що тепер робить він, чи вона?.. А як вони тепер живуть там за могилою, чи так, як на землі, чи ні?.. І на такі таємні запитання різні уми, різні релігії по-різному відповідали, і часто своїми неправдивими відповідями відлякували, а навіть кидали у відчай – бо уже все втрачено, спасіння не-

має! Маючи доступ до засобів масової інформації, всякі релігійні течії, секти, окультні спільноти, практикуючі маги, екстрасенси, ворожити без особливих перешкод проникають в життя будь-кого із слабо віруючих людей і будучи всього-навсього аферистами, можуть погубити не тільки людське життя, але і людську душу. А Православна Церква завжди застерігає про це своїх дітей, а також і тих, хто ще покищо не повернув свої помисли до Господа. Ще не все втрачено! Хіба міг Господь сотворити людину, щоб вона пропала? Чи ми б хотіли, щоб про нас забули і ніхто б не мав жодного співчуття до наших потреб, а може і терпінь? Але (Лк. 6.38), пам'ять живих про померших власне належить до милосердя.

В цій книзі досить чітко вказано на лік для спасіння навіть уже засуджених, але ще не втрачених душ – молитва, літургія, милостиня.

Нічого кращого або більшого ми не можемо зробити для померших, як молитися за них, згадуючи їх на літургії. Це їм завжди потрібне, особливо в ті сорок днів, коли душа померлого іде по дорозі до вічних поселень. Тіло тоді нічого не відчуває: воно не бачить рідних, які довкола нього зібрались, не чує промов надмогильних, не бачить марнотратних штучних вінків.

Аде душа відчуває молитви, які принесені за неї і вдячна тим, хто їх до Бога підносить.

А помолитися дано кожному, а після такої спільної молитви і зранене серце відчуває полегшення, бо той за яким воно щойно плакало, живий і житиме вічно – і знову легше!

Свмц. Михаїл Коржинський.

Видано з благословення

Його Преосвященства

Кир Юліана, єпископа

Коломийсько-Косівського.

ЧАСТИНА ПЕРША

СМЕРТЬ У ВІДНОШЕННІ ДО БЕЗСМЕРТЯ

ПРО СМЕРТЬ

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВА І ПОНЯТТЯ «СМЕРТЬ»

Слово і поняття «смерть» перший раз появилось на землі у раю з уст Самого Бога, Який сказав до наших прародичів: «не їж від нього, бо в день їди твоєї ти напевно помреш» (Бут. 2,17).

ЯК ПОЯВИЛАСЯ СМЕРТЬ НА ЗЕМЛІ

Як довго жили в раю Адам і Єва – невідомо. Ненависть ворога не запізнилася. Всі богослови згодні з тим, що перший чоловік – вище єство, подібне ангелам і навіть подібне Богові, єство у вищій мірі моральне, безгрішне. Теперішній моральний упадок, моральний песимістичний прогрес або регрес є наслідком гріха наших прародичів.

Про вищу досконалість наших прародичів можна побачити уже з того, що їм не дано було жодних заповідей, ніяких моральних законів, як нам, а тільки одна і то найлегша заповідь. З цього видно, що в душі першої людини уже були всі головні закони духа; інакше бути не могло. Якщо чоловіка поставлено було царем всього видимого, значить він мусів бути вінцем Божого сотворіння.

Дух не обтяжує себе тілом і праотець не просив, як ап. Павло, який названий вибраною посудиною Святого Духа: «Хто визволить мене від тіла смерті?». Але цей моральний упадок, про який зітхає ап. Павло, розвився від падіння Адама. Від упадку в гріх Адама появилась на землі смерть і душі і тіла: «через одного чоловіка увійшов у світ гріх, а гріхом і смерть» (Рим. 5,12), так свідчить той же ап. Павло.

Таким чином смерть стала наслідком наших прародичів, а через них і всього людства. І хто сьогодні не знає цього поняття і слова «смерть»? Це відоме дикунові невченому і високоосвіченій людині – всім. Все людство знає про дві істини: перша, що ми помremo, а друга – невідомо коли.

ВИЗНАЧЕННЯ СМЕРТІ

Якою глибокою тайною для людського розуму покрите єднання душі і тіла в лоні матері, такою ж глибокою тайною залишається для нас розділення душі від тіла.

Господь попередив, щоб кожна людина в любий час була готова до смерті. Для всіх вона існує без винятку, для праведників і грішників, а з нею також і кара, як кара за гріхи. Діяння таїнства смерті однакові, як для праведника, так і для грішника. Смерть першого мирна, спокійна, а для другого – страшна і люта. Правдивість цих слів була відкрита деяким Угодникам Божим нам на науку.

Згідно з наукою нашої Православної Церкви «смерть є розлучення душі від тіла», після чого душа залишається сама собою, а тіло віддається землі, в якій розкладається на відповідні для землі елементи. Така остання доля людини на землі – це смерть, про що так свідчить св.. Писання: «І вернеться порошок у землю, як був, а дух вернеться знову до Бога, що дав був його» (Екл. 12.7).

ЗАГАЛЬНІСТЬ ЗАКОНУ СМЕРТІ

Закон смерті – загальний для всього людства. Смерть неминуха для всіх і для кожного. Слово Боже про загальний для всіх закон смерті так свідчить: «хто з людей жив – і не видів смерті»? (LXXXVIII. 49). «Людам призначено раз вмерти» (Євр. 9,27). «В Адамі всі вмирають» (1 Кор. 15.22).

Смерть приходить до людини тоді, коли вона досягнула кінця життя, кінця, який визначений їй праведним судом Божим для довершення справи, яка їй призначена: це та межа, в якій передбачено все, що є корисне для певної людини; з цього виходить, що смерть корисна, потрібна людині. І нам заповідано за все бути вдячними благому Богові промислителю; значить: слава Тобі Боже, що все робиш для блага нашого... Нехай буде ім'я Твоє, Господи, благословенне від нині і до віку. Святий Антоній Великий, проникаючи в глибини долей Божих, одного разу звернувся до Бога з такою молитвою: «Господи! Чому одні помирають молодими, а інші живуть до глибокої старості?». І таку відповідь одержав святий від Бога: «Антонію, про своє думай! А то – Боже, і не на користь тобі досліджувати це» (Дост. сказ. подв. св. От.).

Душі від Бога дається можливість пройти три стани, які складають її життя вічне: в лоні матері, на землі і поза (могилою) смертю. Тоді чого нам лякатися, якщо на все є воля Божа, а ми Господні є? Ми ж не готувалися до першого народження на землі і нічого не пам'ятаємо про наш перший стан; тож тепер готуймося до свого

другого народження, до позамогильного і вічного життя. Ми тепер маємо правила, знаємо як треба готуватися, і знаємо про те, що буде з нами після смерті.

Ось, що пише про смерть Золотоустий: «Страшна смерть і страшна для тих, хто не свідомий вищої Боголюбної мудрості, хто не знає замогильного життя, хто вважає, що смерть знищує буття; звичайно, що для таких смерть страшна, уже сама її назва вбивча. Але ми, що Божою ласкою побачили невідомі і тайні премудрості Його, і вважаючи смерть, як переселення, не повинні тремтіти, але радіти і сподіватися її. Тому, що ми покидаємо тлінне, проминаюче життя, а переходимо до життя іншого, безкінечного без порівняння кращого». (Бес. 83, т.л. на Іоана).

ПРИЧИНА СМЕРТІ

Слово Боже свідчить, що Бог смерті не сотворив, а людину сотворив для нетління (Прем. 11,23), але «через зависть диявола увійшла у світ смерть» (там же, 24), а через те і гріх.

Якби Єва не вступила у спілкування з дияволом, якби вона не спокусилася на його облесливі обіцянки, то не відступила би від спілкування з Богом і не сталося би гріха. Самовільний переступ волі Божої стався причиною смерті душі. «Праведність безсмертна, а неправда приводить до смерті» (Прем. 1 13-16).

Ці слова Соломона, які вказують на значення і виникнення на землі такого явища, як смерть, разом з тим служать і свідченням безсмертності людини, бо Соломон говорить, що тільки одні нерозумні бачать в смерті кінець буття (там же III. 2-4). Значить, людина обдарована Богом бути безсмертною, тільки перерване спілкування душі з Богом приводить її до смерті.

НЕПРИРОДНІСТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ СМЕРТІ

Із св. Писання (Прем. 1, 13) видно, що смерть для людської природи є неприродною, значить природним для людини є життя. Але через упадок, з тих пір власне, як людина звернула свою любов до забороненого, коли любов до вічного замінилася на любов до матеріального, тимчасового, душа зрадила собі. Вона тепер у хворому стані і любить, і прив'язується до того, що не відповідає її природі.

Не для того сотворив Бог людину, щоби вона зневажала свого Творця переступом Його Святої волі. Бажання Бога було вічне блаженство для людини, що доказує сама природа її, вона постійно бажає і прагне тільки приємного в житті і ненавидить і постійно старається уникнути чогось неприємного і самої смерті. Отже, поклик людини є блаженне і вічне життя, а гріх – явище неприродне; а смерть – наслідок гріха і тому вона теж явище несумісне з природою людини; людина була сотворена Богом безсмертною і тілом, і душею.

В кінцевому розрахунку карою, коли вона справедлива, є добро, тобто кінець злу; тому для людини і є смерть блаженною. Після гріхопадіння людини, як учить нас Церква, смерть була необхідною, як засіб для стримання зла і його дальшого розповсюдження. Якби Адам і після гріхопадіння залишився безсмертним по тілу, то і зло залишилося б безсмертним, і тоді для людини не було би надії на спасіння. Щоби через безсмертя людини і пекло не стало вічним, тому було заборонено Адамові після його гріхопадіння споживати плоди дерева життя (Бут. 3, 22-23).

Тепер, коли сила смерті переможена хресною смертю Христа Спасителя, віруючі в Нього відкуплені і оправдані від первородного гріха. Корінь зла в природі людини захований у самому тілесному зачатті, а значить в тому єднанні, яке з'єднує тіло і душу. І цей корінь може бути вирваний і знищений не інакше, як через розрив такого єднання. А звідси висновок: скільки б не очищувала себе людина на землі, і якби не вдосконалювалася у святості, не може вона повністю знищити в собі корінь зла і досягнути такого стану, щоби не обтяжуватися тілом і не зітхати разом з ап. Павлом: «Бідний я чоловік, хто визволить мене від цього тіла смерті?» (Рим. 7, 24).

ДОБРО ВІД СМЕРТІ

Несприятливі обставини, які неначе каменем тиснуть на душу, приводять її до смутку, знітнення і часто загрожують небезпекою втратити вічне спасіння, лишитися Царства Небесного. Такий збіг сумних обставин називається випробуванням або звабленням. Виходить, що таке випробування для людини не радість, а смуток. Не можна сказати, що життя людини з хвилини її падіння стало прекрасним, якщо людині було звелено в поті лиця здобувати собі засоби для існування. Безперервна праця, хвороби тіла, душевні смутки, нерішучість, випробування – ось що наповнило наше

життя на землі. Тільки одні Святі тішилися в смутку і терпіннях; виходить, що немає жодної людини, яка би не мала жодних випробувань. Святий, праведний, багатостраждальний Іов говорив, що і саме життя уже є випробування.

Немає жодної людини, яка би під кінець життя не відчула тяготу його. Яке б не було дороге життя, так воно буває на його початку, але дуже часто чуємо про бажання смерті уже під кінець життя.

Поки людина на землі, смуток, спокуси і всякі випробування не покидають її до самої смерті. Тільки одна смерть звільняє людину від самих найтяжчих випробувань. Але якщо так, то смерть звільняє людину від усяких спокус і терпінь, то чи смерть не стає благодіянням за яке людина повинна від чистого серця дякувати Господу?

Все наше життя минає у спокусах, необхідних для нашого спасіння. Чого бракувало цареві і святому Давидові? І все-таки він сказав правду, яка належить всьому людству, що старість – це труд і хвороби. Чи не по тій самій причині він часто кликав до Бога: «Досить мені! Для чого подорож моя продовжується», тобто немає ще смерті. Але ж Господь наш Ісус Христос попереджував своїх послідовників християн, що життя на землі буде наповнене смутку. Виходить, що смерть для правдивих християн робить кінець стражданню, а тому зустрічати її належить з радістю і покорою, як уже переможеному хресними муками нашого Спасителя, Господа Ісуса Христа, котрий зробив смерть для християн успенням, тимчасовим спокійним сном. Смерть змінилася в уяві, тобто вчинила переселення з одного місця на друге, зі світу видимого до світу невидимого, замогильного, духовного, а для християн безпорівнянно і невимовно кращого. А тому Золотоустий вбачаючи в смерті початок блаженства в захопленні кликав: «Смерте, де твоє жало?».

Смерть всіх і кожного з віруючих міститься в смерті Господа Ісуса, Який подарував нам Своїм воскресінням життя блаженне, вічне. «Я є воскресіння і життя», – учить Богочоловік, – і ми віримо, що хто помер в Ньому – живий, якщо вони не були сміттям, травою, а членами Церкви Христової.

Смерть, якщо її розглядувати в самій собі, являє собою дію гніву Божого, розчиненого правосуддям і любов'ю. А тому смерть у відношенні до праведників стає знаменем Божої любові через яку душі їх відходять від земного, сумного життя, сповненого всякого зла, в царство любові, життя, світла і всякого блаженства, куди так часто підносився дух їх.

Смерть для них, за словом Божим «красна», як досягнення бажаної відмови від земного, тимчасового, марного, як можливість бути вічно з Христом. «Я маю бажання померти та з Христом бути» (Флп. 1, 23), а властиво – бути там, де визначено Творцем по самому призначенню певної людини.

Якщо розважувати про смерть у відношенні до грішників, то вона «люта», як діяння Божого гніву, розчиненого правосуддям. Це вічний розрив з тим, що було таким дорогим на землі і чого уже немає поза могилою. Люта смерть нерозкаяних грішників благотворна для держави, спільноти і родини. Як говорить народ «пусту траву з поля геть».

ВІДХІД ДУШІ

Душа, з'єднана по волі Божій з тілом, відділяється, знову ж таки по волі Божій, від тіла, з яким раніше складала людину. Розділившись, душа переходить в царство їй подібних, однорідних, в царство духовне, ангельське; а за засвоєнням нею добрих чи злих якостей, вона приєднується або до добрих ангелів – у раю, або до злих, впавших ангелів – у пеклі. Цю істину відкрив Сам Господь у притчі про багача і Лазаря, навчив нас, що душі після розлучення з тілом, в той же день поступають або у рай, або в пекло. «Сьогодні будеш зі мною у раю» сказав Ісус Христос розсудливому розбійникові.

Отже, кожна душа, після розлучення з тілом людини, буде або в раю, або в пеклі. Але коли? «Днесь», сказав Господь Ісус Христос. Як зрозуміти це слово «днесь». Як поєднати це з наукою Церкви про дні 3-ий, 9-ий і 40-ий?

На землі є дні, ночі і роки, а за могилою вічність – або світла, або темна. Щоби досягнути душі світлого, або темного стану поза могилою потрібний відомий відрізок часу, який відповідає земним сорока дням. Різні стани, в яких буває душа після розділення з тілом, відповідають відомим дням на землі. Поскілки відомий могильний стан душі в перші три дні після смерті, потім в наступні 30-ть днів, що Церква і близькі та рідні померлого в ці дні вживають особливих заходів, щоби умилювати Бога.

Отже, слово «днесь» значить час поза могилою – вічність. Дні 3-ий, 9-ий та 40-ий це дні на землі, а поза могилою їх немає: там тільки «днесь» і другого дня немає.

Таїнство смерті є двері, через котрі душа, коли розлучається зі своїм тілом, вступає у вічність.

Що стається тоді з тілом, ми бачимо і знаємо, але що буває з невидимою душею – не бачимо, але точно знаємо з науки св. Церкви, яка є стовп і ствердження істини, бо учитися Духом Святим.

Про відхід душі і про те, що в цей час робиться навколо неї, св. Отці так розказують: біля душі знаходяться ангели добрі і злі. Присутність злих ангелів до крайності засмучує і гнітить душу: але потіху вона знаходить у присутності біля неї добрих ангелів. В той час велику допомогу і розраду для душі складають добрі діла та чиста совість людини. Тоді послух, покора, добрі вчинки і терпіння допоможуть душі і вона супроводжена ангелами, з великою радістю іде до Спасителя. А душу страшну, гріхолюбну відводять злі духи до пекла для мук (Св. Феодор, студ.).

Одного разу святому Макарію Олександрійському з'явилися два ангели. Душа, – говорив ангел, – як благочестивого чоловіка, так і не благочестивого, впадає у великий страх від присутності страшних і грізних ангелів. Вона чує і розуміє сльози і плач людей, що оточують її, але сама не може сказати жодного слова, навіть подати голос. Її гнітить далека незнана дорога, нове незнане життя і розлука з тілом. (Св. Макарій Олександрійський).

Розповіді Феодора Студита та Макарія Олександрійського поповнюються ось такими свідченнями в слові Св. Кирила Олександрійського на відхід душі: «В якому страху і трепеті перебуває душа поки не буде виголошений останній вирок! Божественні сили стоять навпроти лиця нечистих духів і пред'являють добрі помисли, слова і діла, які належать даній душі, а вона, в страху і трепеті, посеред ангелів і демонів, які борються за нею, очікує свого оправдання і звільнення, або осудження і загибелі» (Св. Кирил Олександрійський).

Всі попередні свідчення доповнюють розповіді Таксіота. Він говорить, що добрі ангели мали при собі (сундучок) животик, з якого виймали його добрі діла на митарствах і протиставляли їх його злим ділам.

Св. Григорій, учень прп. Василія, маючи видіння запитував Св. Феодору про ті обставини, які супроводжували її смерть. «Як розказати тобі про болі тіла, обтяження і тісноту, яким піддається помираючий! Стан душі в час розділення від тіла подібний тому, якби нагому прийшлося впасти у вогонь, горіти і перетворитися в попіл. Коли настав час моєї смерті, мене обступили злі духи: одні

з них ревіли як звірі, другі лаяли як собаки, а інші вовками вили. Дивлячись на мене, вони злилися, погрожували, кидалися на мене і скреготали зубами своїми. Від страху я зомліла, а потім по правий бік від мого ліжка я побачила двох ангелів, їх присутність заспокоїла мене. Тоді злі демони відступили. Один із ангелів гнівно запитав їх: чому ви завжди швидше нас приходите до помираючого і лякаєте і тривожите кожную душу, яка розлучається з тілом? Але тут не дуже радійте. Є для цієї душі Боже милосердя і не маєте ви до неї жодного права. Демони здивувалися цьому і стали показувати злі мої вчинки, поповнені мною в юності і кричали: «а чиї це гріхи, хіба не вона зробила те і інше?». І нарешті появилася смерть, страшна сама собою, подібна до людини але без тіла, складалася з одних тільки кісток. Вона принесла з собою найрізноманітніші засоби для мук: мечі, стріли, серпи, вила, сокири і всяке інше. Моя покірنا душа затремтіла зі страху. Святі ангели сказали до смерті: «Не затягуй, звільни душу цю від зв'язків тілесних, звільни скоро і тихо, бо вона немає за собою великого тягару гріховного». Смерть приступила до мене, взяла малу сокиру і відрубала найперше мої ноги, потім руки; після того іншими предметами для мук розбила мої інші члени тіла, розділивши їх одні від одних по порядку. Втративши руки, ноги, все моє тіло омертвіло і я уже не могла рухатися. Потім смерть відсікла мені голову, яка стала мені, як чужа. Після цього вона розчинила в горнятку якийсь напитек і не просто дала мені, а силою напоїла мене. Напитек той був такий гіркий, що моя душа не могла цього винести, а здригнулася і вискочила з тіла відділившись від нього. Ангели взяли її на свої руки. Коли я оглянулася то побачила моє тіло, яке лежало нерухомим, без всяких почуттів. Це видіння виглядало так ніби хтось зняв з себе одержу, стояв і дивився на неї, бо так власне і я дивилася на своє тіло і дивувалася побаченому. Коли ангели тримали мене, тоді демони приступили до нас, показуючи мої гріхи. Добрі ангели стали шукати мої добрі вчинки і по благодаті Божій знаходили їх. Вони збирали мої добрі діла, які я коли-небудь зробила із Божою допомогою готувалися поставити їх на вагу проти моїх злих діл. В цей час несподівано появилася наш преподобний отець Василь і сказав святим ангелам: «Душа ця багато послужила мені в час моєї старості, я молився за неї до Бога, і Бог дав мені її». Після цих слів він вийняв звідкись повний червоний мішечок і подав його ангелам і сказав: «Коли будете проходити повітряні митарства і злі духи почнуть мучити душу,

викупить її цими дарами від боргів її. Благодаттю Божою я багатий, потом і великою працею моєю зібрав я велике багатство і дарую його цій душі, яка у свій час послужила мені».

Сказавши це він пішов, а злі духи наче заціпеніли, а потім зняли крики, плач і теж зникли. І тепер знову прийшов прп. Василь і приніс з собою багато посудинок з чистим елеєм і дорогоцінним миром. Він відкрив їх один за одним і виливав на мене; я наповнилася предивним духовним запахом і відчула, що змінилася і просвітилася. Преподобний сказав святим ангелам: «Коли довершите над цією душею все, що належиться, тоді введіть її для життя в палати приготовані мені Господом». Після цього преподобний став невидимим. Ангели взяли мене і ми відправилися на схід.

Св. Іоанн Дамаскин пише: «Господь спасе творіння рук Своїх, крім тих, які явно належать до числа відкинутих, які зневажили правдиву віру, так, що ліва сторона терезів значно більше переважає праву. Тому, що богопросвічені мужі говорять, що при останньому зітханні людські діла якби зважуються на вазі (терезах), і якщо по-перше, права сторона переважить ліву, то, очевидно, що душа займе місце між сонмом благих, добрих ангелів; по-друге, якщо перша шалька і друга стануть рівно, одна проти другої, тоді без сумніву тут перемаже людинолюбство Боже; і по-третє, якщо вага перехилиться на ліву сторону, але не багато, то і тут милосердя Боже доповнить недостаток добра. Це є три божественних суди Владики: правдивий, людинолюбний і преласний. А четвертий, це коли злі діла явно переважають добрі».

Ось такі обставини супроводжують смерть людини. Та і Сам Спаситель, коли говорить про смерть праведника і грішника, в основному сказав те саме, що смерть грішника люта, – було сказано першому (Лк. XVI, 22). Отже, обставини при яких сталася перша смерть і друга повинні бути подібними до тих, які розказали св. Отці.

Отже, від нас самих, звичайно при допомозі благодаті Божої залежить кінець, наша смерть; ми можемо зробити її красною, або лютою, виходячи з того, як ми приймемо і як виконаємо заповідь Христову: «Бути готовим в любий час до смерті» і «Кайтеся і віруйте у Євангеліє». Виходить, що неперестанне покаєння і діяльна, жива віра в Господа Ісуса Христа зроблять наш відхід благоприємним.

Не одні тільки бідні, як Лазарь, успадкують життя і удостояться блаженної смерті, але і багаті, якщо вони будуть убогими духом і покірного серця. Не тільки багаті, як євангельський багач ідуть до

пекла і мають смерть люту, але і бідні, якщо вони не несуть свого хреста з християнським терпінням. Тому, будьте готовими, тобто, готуйтеся до смерті постійно.

Передсмертний страх і втома притаманні людині. Всі Святі готували себе до цього неприємного часу сльозами і тоді смерть їхня завжди була величною.

«Господи! Для слуг Твоїх, – говорить св. Василь Великий, – які розлучаються з тілом і приходять до Тебе, Бога нашого, немає смерті, але переставлення від скорботного до корисного і приємного, до спокою і радості» (Молит. На вечір. Пятид. Требн.).

Отже, заспокойтеся брати і сестри, бо смерть не є знищення, не кінець буття людини. Душа продовжує жити в іншому світі до якого, може бути, дуже скоро перейдемо і ми. У Господі нашому Ісусі Христі, який перемає нашу смерть, значить і смерть спочилого чи спочилої, тому скажемо їм не «прощай», а «до зустрічі», дорогий муже, ніжна дружино, до зустрічі, добрі батьки, до зустрічі, любий брате чи сестро...

ВІДХІД ДУШІ ПРАВЕДНОЇ

З ангельського об'явлення, яке було св. Макарію Олександрійському видно, що відхід душі праведної буває зовсім протилежним, як відхід душі грішної. Праведну душу, після розлучення з тілом, приймають святі ангели, які оберігають її і відносять в країну, наповнену світлом, радістю і блаженством. Немає в цьому нічого дивного тому, що перебуваючи ще на землі вона уже перебувала між ангелами.

Ось, що пише св. Єфрем Сірін про відхід душі праведної: «Праведники і досконалі подвижники радіють в час розлучення. Маючи перед очима своїми великі труди свого подвижництва, чвань, постів, поклонів, молитов, сліз, душі їх торжествують, тому, що запрошуються вони вийти зі свого тіла на вічний спокій».

ВІДХІД ДУШІ ГРІШНОЇ

Смерть грішників – люта (Пс. XXXIII. 22), так засвідчує слово Боже. Чому так? А що таке грішник? Це – порушник закону Божого, зневажник Його заповідей. Подібно тому, як чеснота, звертаючись до совісті спрошує на душу неземну радість так само, як

порок народжує страх відповідальності. Смерть для грішної душі люта, тому що ще в хвилину самого відходу її уже зустрічають злі духи, яким вона так віддано служила на землі, і з якими як і собі подібними грішниками повинна буде вступити у вічне єднання.

Преподобний Макарій Великий про відхід грішної душі так розмірковує: «Коли грішна душа виходить з тіла, в той час звершується велике таїнство. До неї приступають легіони демонів, супротивні ангели і темні сили і забирають душу до своєї влади. В цьому немає нічого дивного. Якщо людина живучи ще в цьому світі, спокійно підкорилася їм і стала їх рабом, то тим більше, коли вона відходить з цього світу її полонять злі сили і знову роблять своїм рабом».

Розлука з життям, – пише св. Єфрем Сірін, – дуже засмучує грішника, який бачить перед своїми очами свою байдужість з її гіркими плодами. Яке розкаяння стискає серце того, хто не піклувався тут про своє спасіння.

Аналізуючи святоотцівські писання ми побачимо, що Господь іноді, по Йому тільки відомим причинах дає можливість причаститися св. Причастям людей, які не відзначалися особливим благочестям та побожністю, і навпаки: за які-небудь попередні гріхи, хоч у свій час були очищені покаянням, Він не дає можливості причаститися праведникові. Раптову, або так звану наглу смерть, Господь посилає, як один із засобів духовної, Йому одному зрозумілої кари для очищення гріхів юності, несвідомості або незнання (Глухая Исповедь Полисадова, стр. 19).

ТРЕТІЙ ДЕНЬ І МИТАРСТВА.

ЗНАЧЕННЯ ДНІВ: ДЕВ'ЯТОГО, СОРОКОВОГО І РІЧНИЦІ

Де знаходиться душа зразу після розлучення з тілом? І що означає 3-ий, 9-ий і 40-ий день? В який термін душа проходить повітряні митарства і коли, після розлучення з тілом, відбувається особистий суд?

Св. Макарій Олександрійський передає нам такі ангельські об'явлення про стан душ померших в перші сорок днів після розлучення їх від своїх тіл.

Коли звершується таїнство смерті і душа відділяється від тіла, і на протязі перших двох днів перебуває на землі і в товаристві ангелів відвідує ті місця, де мала звичай творити правду. Вона знаходиться біля хати, в якій розлучилася зі своїм тілом, а іноді знаходиться біля

домовини в якій спочиває її тіло. В третій день відбулося воскресіння Христове, а тому в пам'ятку цієї події християнській душі теж належить вознестися на небеса для поклоніння Богові. Ось причина, чому св. Церква має гарний звичай в третій день робити приношення і служити заупокійні богослужіння за душу померлого.

Третій день після смерті людини називається ще третинами і поминають усопшого, приносячи за нього молитви Богові – служать Літургії і панахиди. Цей день для помершого і для нас, ще живих, має пряме духовне відношення до воскресіння Начальника життя нашого (значить, і нашого помершого) блаженного воскресіння. На третій день помершого хоронять. Віддаючи землі дороге нашому серцю тіло, направмо свій розум і серце до Переможця над смертю, Який подарував торжество життя над смертю; торжество наше, а значить і нашого помершого торжество, яке звершилося в час воскресіння Христового. Церква урочисто переконує нас, своїх дітей, що Христос воскрес із мертвих, а тим, хто у гробах життя дарував. А значить і нашому помершому теж дароване життя і воскресіння тільки через Христа.

В третій день тіло повертають землі, а душа повинна вознестися на небо: «і повернеться порошок в землю, з якої взятий був, а дух повернеться до Бога, Котрий дав його» (Еккл. XII. 7).

Безмірна відстань між небом і землею, або між Церквами, які торжествують і воюють, ця відстань на розмовній людській мові, і у св. Писанні і в творах святих Отців називається воздухом. Отже, тут воздухом, чи повітрям називається не та тонка ефірна речовина, яка обнімає землю, а сам простір.

Цей простір заповнюють відкинуті, впавші ангели, робота чи дії яких полягають в тому, щоби відвернути людину від спасіння, роблячи її знаряддям неправди. Вони хитро і ворожо діють на нашу внутрішню і зовнішню діяльність, щоби і нас зробити співниками їхньої загибелі: «Шукаючи, кого проковтнути» (1 Пет. V. 8), – так свідчить про диявола ап. Петро. Що повітряний простір є помешканням для злих духів, про це свідчать вибрані посудини Св. Духа, і ми віримо цій істині.

Маючи можливість оглядати великі тайни Божі св. ап. Іоанн Богослов у Об'явленні свідчить, що впавші ангели втратили право на своє небесне помешкання (Об'яв. XII. 8-9). То де ж тоді їхнє місце буття? У книзі Іова говориться, що місцем перебування впавших ангелів є піднебесна (Іов. 1. 7), і учитель народів уже прямо на-

живає їх духами злоби і піднебесної, а їх начальника – князем влади повітряної (Єф. II. 2).

З того самого моменту, як сталося падіння наших прародичів і вигнання їх з солодкого раю, до дерева життя було поставлено Херувима (Бут. III. 24), але і другий павший ангел, в свою чергу теж став на дорозі до раю, щоби помішати людині увійти в рай. Ворота небесні закривалися для людини, і Князь світу з цього часу не пропустив до раю жодної людської душі, яка розлучилася з тілом. І праведники, крім Ілї та Еноха, і грішники відправлялися до пекла.

Першим нескривдженим цю непрохідну дорогу до раю пройшов Переможець смерті, Руїнник пекла; і двері раю з того часу відкрилися. За Господом туди так само нескривджено пройшов розсудливий розбійник і всі старозавітні праведники, виведені з пекла Господом. Святі проходять цей шлях без всякої кривди, а якщо іноді злі духи і зупиняють їх, то це їм не шкодить тому, що їх чесноти і добрі діла значно перевершують їх упадки.

Якщо ми, уже просвічені світлом Христовим і маючи волю робити добро або зло, чомусь постійно стаємо їх полоненими, робітниками неправди, виконавцями їх зіпсутої волі, то тим більше вони не залишать в спокої ту душу, яка уже розділилася з тілом і повинна буде йти до Бога через повітряний простір. Звичайно, що вони покажуть душі всі свої права на володіння нею, бо вона спокійно колись виконувала їх веління (думки, бажання і почуття).

Біси відкривають душі їй гріховну діяльність у всій повноті і душа змушена визнати справедливості їх претензій.

Християни, які проводять земне життя не без гріха, не одержують прямо блаженної вічності. Необхідно, щоби їх недоліки, упадки, всякі відхилення були зважені і оцінені.

Якщо душа ще не пізнала себе, не зрозуміла себе повністю, тут на цій землі, тоді, як єство духовно-моральне, повинна по необхідності впізнати себе поза могилою; впізнати, що придбала в собі, пристосувалася і привикла до такої сфери, яка давала їй їжу та задоволення. Пізнати себе і таким чином самій над собою вчинити суд, раніше суду Божого – цього бажає правосуддя небесне. Бог не хотів і не хоче смерті, то сама людина захотіла її. Тут на землі душа за допомогою св. Причастя може зрозуміти і принести щире покаяння і отримати від Бога правдиве прощення гріхів. Але за гробом не легко привести душу до пізнання своєї гріховності тому, що так є впавши ангели, які були наставники всякого зла на землі, тим більше тепер

вони відкривають душі всю її гріховну діяльність, нагадають всі обставини, при яких поповнене було зло. Душа признає свої гріхи. Цим вона уже попереджує і суд Божий над собою: так що суд Божий неначе уже підтверджує те, що сама душа винесла над собою.

Покаянням знищуються поповнені раніше гріхи і більше ніде і ніколи не згадуються, ні на митарствах, ні на суді.

Ангели добрі на митарствах зі своєї сторони відкривають тільки добрі діла душі.

Весь простір від землі до неба заповнюють двадцять відділень, або судилищ, на яких злі духи звинувачують душу у гріхах. Кожне судилище, або як вони називаються у святоотцівських писаннях, митарство, а злі духи – митарями, відповідають групі відомих видів гріхів.

Митарі звинувачують душу не тільки у гріхах, які вони поповнили, але і в таких, яких вони ніколи не робили, як свідчить про це св.. Іоанн Ліствичник (Лествица, ступень 7-а).

Порядок, по якому сліднують митарства одне за одним ми беремо з розповіді про це преподобної Феодори. На дорозі до неба, направленої до сходу, душа зустрічає перше митарство, на якому злі духи, зупинивши душу, яку супроводжують добрі агнели, об'являють їй гріхи поповнені словом (багатомовством, пустомовством, лукавствомовством, скверномовством, насмішками, сміхом, реготом і т. д.). Друге митарство – брехня (всяка неправда, клятва, переступ клятви, надмірне призивання імені Божого, невиконання даної Богу обітниці, затаювання гріхів на сповіді перед духівником). Третє митарство – наклеп, обмова (обмова ближнього, осудження, знищення, обезславлення, злослів'я, насмішки з когось забуваючи про свої не достоїнства, не увага або байдужість до інших). Четверте митарство – обжерство (переїдання, п'янство, їда без молитви, порушення або недотримання посту, одним словом все, щоби догодити шлункові). П'яте митарство – ліниство (ліниство і байдужість у служінні Богові, невідправлення молитов, дармоїдство, недбале виконання своїх обов'язків). Шосте митарство – злодійство (любє, тайне або явне, більше чи менше присвоєння чужого – це злодійство). Сьоме митарство – грошлюбство і скупарство. Восьме митарство – лихви (пуста розтрата, надмірні вимоги, присвоєння чужого). Дев'яте митарство – неправда (несправедливі: суд, міра, вага і всі інші неправди). Десяте митарство – зависть. Одинадцяте митарство – гордість (марнославство, самохвальство, самозвеличення, невіддання належної честі родичам, духовній і цивільній владі, непослух їм). Дванадцяте

митарство – ненависть і гнів. Тринадцяте – злопам'ятство. Чотирнадцяте – вбивство. П'ятнадцяте – чаклунство (чари, гадання на картах та інших речах, приготування всякої отрави, нашіптування, призивання злої сили і інше). Шістнадцяте митарство – блуд (все що відноситься до цієї скверни: думками, бажаннями і самими ділами; блуд осіб нешлюбних, насолодження гріхом, безсоромні погляди, безсоромні дотики і вчинки. Сімнадцяте митарство – перелюбство (порушення подружньої вірності, блудні впадки осіб, що посвятили себе Богові). Вісімнадцяте – содомський гріх (протиприродні блудні гріхи і кровозмішення). Дев'ятнадцяте митарство – ересі (неправдиві судження про віру, богохульство). І нарешті, останнє, двадцяте митарство – немилосердя (безсердечність, жорстокість).

Проходження митарств буває у третій день після смерті.

Преосвящений Макарій пише: «Безперервне, постійне і повсюдне вживання в Церкві науки про митарства, особливо між учителями четвертого століття, безперечно свідчить про те, що воно передане їм від учителів попередніх віків і опирається на передання апостольські» (Прав. Догм. Богос. Том 5-ий, стр. 85 і 86).

Знаючи потойбічний стан душі, тобто проходження митарств і прихід до Бога для поклоніння, що відповідає третьому дню, Церква і рідні померлого, бажаючи доказати, що продовжують любити його, моляться Господу, щоб простив йому гріхи його і полегшив йому перехід всіх митарств. Звільнення душі від гріхів означає для нього воскресіння для життя блаженного, вічного. Отже, за прикладом Господа нашого Ісуса Христа, Який воскрес у третій день, служиться панахида Служба Божа за померлого, щоби і він воскрес у третій день для безкінечного життя з Христом.

Після поклоніння Богові, померлій душі належить показати різноманітні поселення Святих і красоту раю. Таке знайомство з раєм продовжується шість днів. Душа дивуючись побаченому не перестає славословити Бога. Оглядаючи красоти раю, душа змінюється і забуває про свій смуток, який відчувала перебуваючи в тілі. Але коли душа винна, тобто перебуває у гріхах, то при виді блаженства Святих, починає жаліти, що допустилася гріхів і докоряє собі, що прожила життя в безпечності і не послужила Богові, як це треба було зробити. Після оглядин раю душа в 9-ий день (після свого розлучення з тілом) знову підноситься для поклоніння Богові. Отже, дуже добре робить Церква, що молиться в 9-ий день за померлого.

Знаючи про те, який стан душі у дев'ятий день на землі, коли відбувається друге поклоніння Богові, Церква і родичі молитовно просять Вседержителя, щоб причислив переставлену душу до дев'яти чинів ангельських.

Після другого поклоніння, Владика велить показати душі пекло зі всіма його муками. Коли душу супроводжують ангели по всіх пекельних місцях, вона бачить муки грішників, чує плач, стогін, скрегіт зубів. Так на протязі 30-и днів душу водять по пекельних місцях, і тремтить вона від страху, щоб самій не бути засудженої на такі люті муки. І нарешті, в 40-й день після розлучення з тілом, душа уже третій раз підноситься для поклоніння Богові. І тільки тепер праведний Суддя визначає для душі місце, яке вона заслужила. Отже, особистий суд над душею відбувається в 40-й день після її розлучення з тілом. Тому і тут дуже добре робить св.. Церква, коли в цей день, 40-й, після смерті, відправляє заупокійні богослужіння за помершу душу.

Сороковий день, стає днем визначення душі для життя вічного. Цей особистий суд Христа зумовлює долю душі тільки до часу страшного суду над всім людством. Цей стан померлої душі відповідає моральному життю її на землі, а тому він не кінцевий і може змінитися.

Господь наш Ісус Христос в сороковий день від Свого воскресіння возніс людське єство, яке Він сприйняв у Свою Особу, перебуваючи у славі – сидіння на престолі Його Божества «по правиці Отця» (Мф. 22. 44); так, по цьому первообразу, померші, в сороковий день після смерті входять своїми душами в заслужений ними моральний стан.

Коли Господь довершив діло нашого спасіння Своїм життям і смертю, після чого Своїм вознесінням у 40-й день Він увінчав усе і спочив по правиці Отця Небесного, так і душі померших, закінчуючи свій життєвий шлях, в 40-й день після смерті одержують заслужене.

Як Господь в 40-й день вознісся і сидячи по правиці Бога Отця, очікує коли будуть положені вороги Його біля підніжжя ніг Його (Євр. 10, 12-13), так і душі померших, одержавши на особистому суді Христовому те, що заслужили собі, залишаються там (хоч не без можливих змін) до всесвітнього суду Христового (Слово опомин. Усоп. Арх.. Феодора Стр. 37 и 38).

Таке співвідношення між станами Христовими і станами душ померших признається і словом Божим (Євр. 9. 27-28).

Отже, сумуючи про смерть близькому тобі, твоєму серцю, ти в сороковий день з вірою піднеси твій розум і серце до вознесеного в 40-й день по воскресінню Начальнику життя нашого, щоби Він промовив до померлого: «сядь праворуч Мене» (Мф. 22, 44). А хіба зможе всещедрий Отець відмовити Синові в такому проханню, бачачи перед Собою Сина Свого улюбленого, усього зраненого хресними стражданнями і ранами за нас? Тож тримайся міцною вірою такої Божої любові Господа, вічно зайнятого нашою долею, долею твоєю і твого померлого. Благай Його за померлого, щоби Він благодаттю Своєю вилікував немічне у відійшовшій душі, а чого бракує в ній – доповнив, простивши всі провини, очистив, і виділив місце для помилування. Твоя віра і молитва підсилена св. Церквою дуже допоможе померлому на особистому суді Христовому при визначенні її долі до страшного суду.

Знаючи уже про стан спочилої душі, який відповідає 40-у дню, коли вирішується, хоч ще не до кінця, доля померлого, Церква і рідня спішають йому на допомогу. В цей день служиться Служба Божа, парастас, панахида за помершого, щоби скільки від нас залежить і наскільки можливо, ми могли умилостивити Бога відносно до померлого.

Отже, з вищесказаного видно, що душа після розлучення з тілом, два дні знаходиться на землі, а в третій день возноситься до Бога на поклоніння; після цього шість днів перебуває в раю і на решті, даліше вона тридцять днів перебуває у пеклі; а в сороковий день вона уже на місці, в стані ще не закінченого вирішення. Кінцеве рішення душа одержить в день загального суду.

Дні – роковий, а в наступні роки той день уже буде, як день смерті, а дні – іменин, народження для добрих християн назавжди залишаться пам'ятними днями. Бажаючи доказати, що смерть не розриває духовного зв'язку і спілкування між живими і мертвими, живі служать Служби Божі, панахиди і молитовно просять Того, в Якому наше спасіння і життя; просять Того, Хто Сам сказав нам: «Я життя!» (Ін. XI. 25).

Ми молимося і надіємося без всякого сумніву на Його обітницю, що Він почує тих, хто проситиме: «Просіть і дасться вам» (Мф. 7, 7), бо Я не хочу смерті грішника, за котрого постраждав, пролив Свою кров і котрому тепер дарую життя... тільки віруй!» (Мк. 5, 36).

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ

ЧАСТИНА ДРУГА

**ВНУТРІШНІЙ ЗВ'ЯЗОК
І ВЗАЄМНЕ ВІДНОШЕННЯ
МІЖ ЖИВИМИ І МЕРТВИМИ**

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ЦАРСТВО І ЙОГО ЧЛЕНИ

Духовно-моральне царство Боже, царство Господа нашого Ісуса Христа складають безсмертні духовно-моральні творіння (Лк. 22, 18; Рим. 14. 8-9), як і Сам Творець їх безсмертний є. Ці творіння – ангели і душі. Ангел і душа не без особисті духовні сили, але творіння насправді особисті (Богосл. Рудакова, с. 40). Поки душа перебуває у тілі, вона знаходиться на землі, а після розлучення з тілом переходить у світ ангельський, духовний, замогильний. Людина, по своїй подвійній природі – душі і тіла, стоїть між двома світами невидимим і видимим, поєднуючи в собі співвідношення духовного з матеріальним, небесного з земним, вічного з тимчасовим. Людина – зв'язок світів існуючого і позамогильного. Пряме призначення людини – бути земним ангелом і небесним чоловіком.

Св. апостол Павло навчає, що як живі, так і померші віруючі – Господні. Тільки віруючих Господь визнає Своїми, за словами Господа нашого Ісуса Христа, Який говорить: «Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова» (Лк. 20, 37), як віруючих в єдиного Бога. А окрім того, як багато було людей на землі, співжителів Авраама, Ісаака та Якова; але так, як вони не вірили в правдивого Бога, то Він і не визнавав їх Своїми, погорджував ними. Вони не є членами великого царства Божого і, виходячи із св.. Писання, вони – сини диявола, вони мертві для царства Божого, а значить і не Господні. Віруючі називаються синами Божими. Вони наслідники царства небесного.

Царство або Церква Господа нашого Ісуса Христа складали, складають і будуть складати тільки правдиво в Нього віруючі. Значить членами Його Церкви стали: всі віруючі в Нього старозавітні, всі віруючі в Нього новозавітні, всі віруючі в Нього, що уже переселилися у інший світ і всі добрі ангели, як про це свідчить св. ап. Павло: «Але ви приступили до гори Сіонської, і до міста Бога Живого, до Єрусалиму небесного, і до десятків тисяч Ангелів» (Євр. 12. 22). Ось члени духовно-морального царства, які складають одне духовне тіло Христове, Його Церкву (Єф. 1, 23).

Члени, які перебувають на землі, складають Христову Церкву яка воює, земну, видиму, а переселившись в життя позамогильне і догодивши Богові разом з добрими ангелами складають Церкву торжествуючу, небесну, невидиму.

Душі, які не досягнули абсолютної святості на землі і теж пе-

реселилися у інший світ (перебувають там якби у хворому стані) ще не втратили право бути дітьми Христової Церкви. Такий стан духовно-моральних створінь, але знаходяться вони між собою в єднанні і співвідношенні. Члени морального світу, де б вони не були, складають одне ціле, нероздільне. Значить ніхто з них не змінює свого співвідношення до інших змінюючи тільки місце.

Особи духовно-морального царства, як уже сказано вище, це є ангели і душі; чи вони перебувають ще на землі, в тілі, чи переселилися у світ ангельський духовний. Їх природа відповідає духовно-моральному царству. Вона одна для всіх і складається з розуму і вільності. Для всіх духовно-моральних створінь є один закон істини і святості, одна ціль буття і діяння – моральна досконалість і блаженство, і одні обов'язки. Ось єдність між всіма членами царства Божого між Церквами торжествуючою і воюючою, або між духовним і земним.

ОСНОВИ ЄДНАННЯ І СПІЛКУВАННЯ СВІТІВ: ТЕПЕРІШНЬОГО (ЗЕМНОГО) З ЗАМОГИЛЬНИМ (ДУХОВНИМ) ЖИВИХ З ПОМЕРШИМИ

Єднання, зв'язок і спілкування світів теперішнього з загробним це не видумка або фантазія. За наукою нашої святої Православної Церкви, основою духовного і нерозривного зв'язку і спілкування цих двох світів служать такі чотири істини: 1) спільний Бог для духовно-моральних створінь, як для тих, хто знаходиться тут на землі, так і для тих, хто переселився у світ замогильний; 2) духовно-моральне царство ангелів і душ; 3) дух і його якості і 4) свідчення св. Писання.

Господь наш Ісус Христос і Його благодать є першою і головною основою єднання і спілкування світів теперішнього з замогильним. Бог один для всіх, і живих і мертвих, перед лицем Якого всі живі, за вченням Господа Ісуса Христа (Мф. 22, 32); спільний Бог ангелів і душ, Творець, Цар, Отець і Спаситель душ, які перебувають ще на землі в своїх тілах, і які уже розлучилися з ними через смерть і уже знаходяться у світі замогильному – духовному.

Друга основа єднання і спілкування світів теперішнього з майбутнім є саме духовно-моральне царство. Насельники цього царства – ангели і душі (які ще перебувають в тілі на землі, рів-

нож і ті, які уже розлучилися зі своїм тілом) – неможливо, щоб вони не спілкувалися між собою. Розбрат між ними – неможливий. Одна природа духовно-моральних створінь, один закон, одна ціль буття і діяльності, одні обов'язки – все це доказує безсумність єднання і спілкування.

Третя основа для єднання і спілкування двох світів теперішнього і загробного є безсмертний дух і його якості: любов, співчуття і інше. Любов християнська, за наукою св. ап. Павла, безсмертна (1Кор. 13,8). Вона продовжує жити і тоді коли предмет любові уже за могилою.

Четверта основа єднання і спілкування двох світів, цього і майбутнього є свідоцтво самого слова Божого – священного Писання: «А вишній Єрусалим – вільний, він мати всім нам» (Гал. 4,26) учив св. ап. Павло, і «ви уже не чужі і не прихоськи, а співжителі святим, і домашні для Бога, збудовані на основі апостолів і пророків, де наріжним каменем є Сам Ісус Христос» (Єф. 2, 19-20).

Ось такі чотири основи на яких св. наша Церква утверджує свою науку про постійне духовне єднання і спілкування тих, хто живе на землі – світі теперішньому, земному з тими, хто перейшов в життя замогильне, з світом духовним (Догм. Бог. арх. Антоній, стр. 2, 48).

ПЕРША ОСНОВА: ГОСПОДЬ ІСУС ХРИСТОС, ЙОГО БЛАГОДАТЬ І СВЯТА ВІРА

Все людство – це не одні тільки просвічені і учені, але і самі найнеосвідченіші і дикуни, які складають нижню ступінь людства, всі вірять, що померші їх живуть за могилою. Але як вони уявляють собі позамогильне життя? Яке відношення мають вони до померших? Який їх зв'язок і спілкування з помершими? А все це уявляється ними у самих грубих формах, які відповідають їх розвитку. Скільки нерозумних понять щодо померших є не тільки у дикунів, але і у нас – християн!

У природному стані свого падіння людина залишена того члена, яким би вона могла тут-таки сприйняти переконливу дію Святого Духа; бо людина різко відокремлена міцною перегородкою грубого відчуття земного ніж як у світі духовному. Одна тільки віра Христова стала для нас тим відчуттям для спілкування зі світом невидимим, духовним, потойбічним. Дикуни можуть знати

про те, що їх мертві живуть за могилою, але не знають свого правильного відношення до них, не знають в чому полягає єднання і спілкування з ними. А віра Христова все це відкрила нам. Вона відкрила нам нашого Спасителя і Ходатая за грішних, відкрила нам два потойбічних стани; вимагає від нас, щоби ми шукали блаженної вічності і для себе, і для інших, для живих і померших.

Віра показала нам і засоби, якими ми повинні орудувати, щоб спасти себе і інших, живих і мертвих. Отже, основою нашого єднання і відношення з помершими є Христос, Його благодать і свята віра. Нам тільки потрібно підкорити розум, щоб він був послухний вірі Христовій, тоді і ми і наші померші будемо спасенні. «Щоби кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне» (Ін. 3, 16) – учить так Ісус Христос.

Тільки одною вірою можна побачити майбутнє. Віра є око, видимість якого простирається за межі видимого йому; невидиме стає видимим, і майбутнє робиться теперішнім. Віра вимагає від нас любові, шукання царства Божого, носіння немочей своїх ближніх і бути готовим до відходу в будь-який час. Всі ці вимоги віри відвертають розум і серце від тимчасового і направляють до вічного, направляють туди, де наше життя і спасіння, де живуть безсмертним життям ті, хто випередив нас: батьки, матері, брати, сестри, подруги, друзі і всі знайомі. Ось куди кличе і направляє віра Христова розум і серце бідного подорожнього до вічності, не розриваючи єдності і відносин духовного зв'язку між живими і мертвими.

Безсмертна любов не гасне; серце передчуває зустріч з тим, що дороге йому. Вона єднає теперішнє з майбутнім, видиме з невидимим, єднає людину з Богом і зі всіма духовно-моральними сотворіннями.

Учитель народів так учить: «Бо коли живемо – для Господа живемо, і коли вмираємо – для Господа вмираємо. І чи живемо, чи вмираємо – ми Господні» (Рим. 14.8). З цього бачимо, як живі, так і мертві – Господні; як перші так і другі мають одного Господа Ісуса Христа, Спасителя людей, які вірять у Нього. Природним є піклуватися про своє спасіння; але сповниться так, якщо ми будемо мати на увазі і спасіння померших, улюблених Господом. «Бо і у нас повинні бути ті ж відчуття, що і у Христі Ісусі» (Фп. 2, 5), – навчає нас ап. Павло. Що ж це таке має бути у нас, як у Христі Ісусі? А це є, як у Христа, вічне клопотання перед Богом Отцем за кожного грішника.

Ось таке-то клопотання, тобто старання, повинні і у нас бути як у Христі за всіх і кожного, як за живих, так і за померших. Цього від нас вимагав і вимагає Ісус Христос, коли говорить: «Любіть один одного так, як Я полюбив вас, і шукайте царства Божого» собі і всім людям. Вагу гріхів ваших взяв на Себе Ісус Христос, і ми, як учить Апостол, повинні теж носити тягарі один одного, і таким чином виконати закон Христа. Бо що може бути тяжче для людини, як не його гріх! Тож, можемо і по заповіді ми повинні прийняти живу, діяльну участь в долі померлого, заради спасіння якого і Христос прийняв хресні муки.

Хоч для померлого в Бозі уже минув час засіву, але він, як член Христового тіла – Церкви, ще відкритий і доступний для благодатного впливу зі сторони живих дітей святої Церкви. Тож як, і яким способом зробити нашого померлого Христовим, як присвоїти йому благодать спасіння? А точно так, як сприйнятливий, кум, при таїнстві хрещення дає запоруку за віру хрещеного і цією запорукою відкриває вільний шлях для благодаті св. хрещення, або коли здорові моляться за здоров'я хворих, або дорослі – за маленьких. У всіх випадках за віру тих, хто просить, дається благодать тому, за кого просять. Так і за дорогу для помершого буде діяти наша віра, яка і просить до нього благодать Христову.

Ось які умови потрібні для тих, хто молиться, щоби випросити помершому спасенну благодать Христову.

1) Вірую Господи, що Ти Христос, Син Бога живого, прийшов у світ не для праведників, але щоб спасти грішників, а значить, щоб спасти і мого помершого, може першого серед грішників.

2) Вірую, Господи, що Ти взяв на Себе гріхи всіх, хто в Тебе вірують: а значить, взяв на Себе гріхи і мого помершого.

3) Вірую, Господи, що слово Твоє істина і обітниця – незмінна. Ти сказав: «просіть і дасться вам». Я прошу милості усопшому. Для Тебе це – можливе, і прохання моє – згідне з Твоїм бажанням «всіх спасти», тому, що Ти не хочеш смерті і загибелі грішника.

4) Ти, Господи, сказав, що душу Свою готовий покласти за спасіння душі ближнього. Мойсей і Павло бажали бути виключеними з числа вибраних, щоби тільки врятувати своїх, і я теж прошу Тебе, Господи, нехай краще я один загину, але нехай врятуються мої померші, за котрих Ти пролив Свою дорогоцінну кров. Вони дорогі Тобі, і я за спасіння їх приношу Тобі себе в жертву.

5) Все, що я зможу, по повелінню Твоєму і при допомозі Твоєї благодаті, без якої я нічого не можу, готовий я все зробити, щоби тільки був спасений померший мій. Хіба не Ти, Господи, сказав, що нам грішним і немічним, належить мати одне тільки бажання добра, а виконаєш його уже Ти Сам Своєю благодаттю. Вірю, Господи, що надія на Тебе – не марна. Ти і у Тобі спасіння померлого.

6) Жінка-хананейка сильно вірила, що Ти, Господи, якщо тільки захочеш, можеш зцілити від біснування дочку її, і я теж вірю, Господи, якщо тільки захочеш, можеш помилувати і мого померлого, тож спаси, помилуй, охорони від вічної муки, добав те чого бракує в душі усопшого для спасіння Своєю благодаттю, і зціли рани її гріховні.

«Молитва віри* – спасе хворого» (Як. 5, 15), свідчить св. апостол Яків.

7) Вірю, Господи, що Ти помер за всіх, що вірять у Тебе; а я вірю, що Ти зі Своєю смертю поєднав і смерть мого померлого, і дарував йому життя вічне, знищивши його вічну смерть. Ти Своєю смертю і в Самому Собі відкрив воскресіння, життя і спокій йому.

8) А хіба не Твої то слова, Господи: «Так полюбив Бог світ» (Ін. 3, 16) – тобто людей, отже, вірую, що і мій померший возлюблений Тобою. Возлюбивши світ, Бог післав Тебе, Єдинородного Свого Сина, щоб не судив, а спасав (Ін. 3, 17; 12, 47). Розум мій і серце повністю спочивають у Тобі, солодший Ісусе, Сину Божий, що Ти взяв на Себе гріхи мого померлого; бо ради його спасіння прийшов Ти, і ради нього зійшов на хрест, за нього постраждав і за нього помер. Воскрес, вознісся на Небо і у всій Своїй славі сидиш по правиці Отця, просячи Його Своїми хресними ранами за мого усопшого, як винуватця Твоїх страждань, Господи, і тому спасенного Тобою.

Господь Ісус Христос взяв на Себе весь тягар гріхів віруючого людства і нам дає таку благодать носити тягарі один одного. Значить ми можемо з повною вірою приймати участь в загробному житті померших наших. Співчуваючи загробному стану тим, хто випередив нас своїм переселенням, ми зобов'язані дбати про покращення їх стану у Христі Ісусі, Який прийшов на землю для того, щоб спасти їх. «Іди за Мною» (Лк. 9, 59) – слова ці сказані були живому у відповідь на прохання спочатку похоронити батька. Це єдиний засіб яким можна допомогти померлому. Життя

живих без Христа, життя не в душі Христовому ніколи не покращує долю померлого.

Апостол Павло радить в ділі прохання за інших, чи за живих чи за померлих наслідувати його, як і він сам наслідував Христа: «Я сам бажав би бути відлучений від Христа за братів моїх» (Рим. 9, 3), цією молитвою він молився навіть за невірних. Ось до якої самопожертви повинна доходити наша любов до ближнього, як до живого так до померлого. Належить душі свої покладати за спасіння інших, як живих, так і мертвих. Тому просімо Господа, щоб Він явив милість і помилював усіх.

Померші будуть спокійні і задоволені нами, хто живе ще на землі, коли ми нашу любов до них виявимо не тільки на словах, але на ділі, правдивим нашим життям. «Діти Мої! Будемо любити не словом або язиком, але і ділом і істиною» (1 Ін. 3, 18), – учить нас св. ап. Іоан. Наша любов до померлих повинна відповідати любові Господа до нас: «любіть один одного, як Я полюбив вас. Немає більшої любові, як якщо хто покладе душу свою за друзів своїх» (Ін. 15, 12-13). Наша любов до померлих повинна рівнятися на любов нашу до Господа. Якщо віриш у Господа, то повинен любити і тих, хто живе потойбічним життям. Ця заповідь про любов не розділяє живих з мертвими, але об'єднує, як учить ап. Павло: «Любов не помирає» (1 Кор. 13, 8).

ДРУГА ОСНОВА: ЖИТТЯ І ПОРЯДОК МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.

Чи можливо уявити собі царство, спільноту, дім, родину в яких члени, створіння духовно-моральні, були би зовсім роз'єднані, розлучені жили б незалежно один від одного і не знали би один одного? При таких умовах неможливе сімейство, спільнота, народ, навіть царство. Якщо не можливе розділення у моральному житті, то значить існує зв'язок, взаємні відносини і спілкування між ними.

Св. ап. Павло бажаючи показати цю істину видимо, порівнює духовно-моральне царство з нашим видимим тілом, єднання і спілкування членів духовно-морального царства із зв'язком і спілкуванням членів нашого тіла. Частини тіла, залежать одна від другої, помагають одне одному. «Якщо терпить один член, то всі члени терплять з ним; і коли один член пошанований, то всі

члени з ним тішаться» (1 Кор. 12, 26). Якщо хворіє один із членів сімейства, йому спів страждають всі інші.

Подібно тому, як ті хто переселився в інший світ залишаються живими членами живого тіла Христового, то в цьому бачимо тісний зв'язок і взаємне безперервне відношення світів загробного з теперішнім; безперервний внутрішній зв'язок і взаємне спілкування живих з мертвими невидиме, але духовно продовжується; інакше і бути не може.

Де є життя, там і дія, розвиток. А де немає життя? Життя є на землі, життя є і за гробом. Стан і доля померших душ перебувають у внутрішньому зв'язку і у взаємному співвідношенні з життям і діяльністю з тими, хто живуть на землі. Діяльність – вчинки, діла зв'язують теперішнє і минуле з майбутнім. З минулим, як наслідок майбутнього, а з майбутнім, як основа для слідуючого. Діла зв'язують земне з замогильним, зв'язують нас, живих, з помершими. У нашій теперішній діяльності, яку дзеркалі, відбивається минуле, теперішнє і майбутнє; і слава і вічна пам'ять, які дали добрий початок розвитку невідомого предмета! Слава і вічна пам'ять тому, що кинув добре насіння в безперервний моральний розвиток! Померші посіяли, а ми користуємося плодами їхньої праці. Зрозуміло, що теперішня діяльність мала своїх засновників – наших предків, які тому і живуть донині серед нас духом в своїх ділах.

Ті, що живуть на землі, розвивають ідеї своїх предків, або змагаються з тими, хто хоче ті ідеї знищити. Добре, якщо добре насіння розвивається і теперішнє покоління смакує добрі плоди, тоді добра слава і вічна пам'ять спочилим уже попередникам нашим. Господь віддасть їм і кожному по заслuzі. Теперішня діяльність в душі Господа Ісуса Христа – це плід наших померших предків, і їх вічний спокій – і це безсумнівно.

Безсмертна душа – безсмертні і діла її. Померші почали справу, а ми її продовжуємо, а уже наші потомки будуть продовжувати розвиток справи ще дальше. А хіба не живе між нами Мойсей у своїх п'яти книгах? Хіба через них і до цього часу він не благодіє нас? Він так і залишиться благодійником для всього віруючого майбутнього потомства аж до другого пришествя на землю Христа Ісуса. Хіба не однакове значення для нас живих має живий наставник на землі і із загробного світу Мойсей своїми писаннями? Хіба не однаково впливають на нас перший і другий? Хіба не однаково вдячними ми повинні бути до того і до другого? Хіба не одна

і та ціль обох – навчити нас? Таким чином, живуть для нас і серед нас (як самі святі говорили, обіцяємо перебувати з нами духом) св. Апостоли, Пророки і мученики, і всі Святі своїми ділами. Живуть між нами у своїх творах великі учителі Церкви, і ми зобов'язані учитися і учимося у них. І до цього часу живуть серед нас, і ми розмовляємо з Соломоном, Сократом і Платоном про мудрість.

А чи не користується нинішнє покоління плодами розумової діяльності великих людей? Хіба ми не у них вчимося і хіба не їх науку ми розвиваємо? Фрідріх Великий, Наполеон – учні Олександра Македонського і Юлія Цезаря. Архімед поклав початок нинішній механіці, і астрономія завдячує обчисленням Птолемея. Всі вони благодійники людства. Вони благодіяли, благодіють і будуть благодіяти до кінця світу. Це благодійники людства, але є і вороги людства.

Сам Бог свідчить, що весь світ у злі лежить, а тому є люди, які воюють проти зла і перемагають його, а є і такі, яких перемагає зло і вони попадають в полон його, стають його слугами, рабами і як ревнителі зла, стають любителями моральних безпорядків, противниками істини, ворогами людства. Вони сіють прикрите, невидиме зло як в численних спільнотах так і в окремих особах. У кожній злій події проглядаються чиновники зла, які розвивали і розвивають ідеї своїх розбещених фальшивих учителів, з цього видно, що і самі начальники зла беруть в цьому живу участь. Моральні безпорядки приносять шкоду моральну і матеріальну окремим людям, спільнотам, державі і всьому людству. Теперішню діяльність складають і дальший розвиток їх аморальних ідей і боротьби зі злом. Теперішнє покоління бачить померших злодіїв живими в їх злих поступках і ділах.

Вороги життя сімейного, родинного, суспільного і взагалі вороги релігії бажають розвалити основи християнства. Вони зло творили своїм вченням і життям, зло діють і до цього часу і своїх послідовників і будуть зло діяти у світі до його кінця. Злочинці може і не могли припустити того, які страшні плоди виростуть в наступних поколіннях. Гірка спадщина залишилася від таких предків. Недобра пам'ять, а прокляття таким помершим. Хіба можуть вони мати спокій в Господі миру і спокою? Тільки з кінцем світу закінчиться, як злий так і добрий вплив загробного світу на земний. Як не стане земного світу, тоді, як добра, так зла діяльність обмежиться рамками раю та пекла. Такий ось моральний закон розвитку.

Є люди добрі, є і злі, тому і в житті зустрічаємо і добрі діла і злі. Сучасному поколінню належить помножувати добро і боротися зі злом. Ревнителі добра ще на землі смакували плоди небесні, а коли переходили в замогильне життя, то як в знак нагороди одержували вічний спокій.

Небесні радості повинні все більше і більше збільшуватися від поступового розмноження на землі, посіяного ними добра. А ті, хто житиме у Христі все більше і більше будуть молити Господа за своїх померших благодійників, закликаючи на них милості Божі. Добро росте на землі і відповідно цьому росте і слава померших на Небі. Так само є і навпаки: зло на землі не може дати спокій за гробом тим, хто посіяв його. Від його росту на землі аж до безконечності розвиваються позамогильні муки тих, хто це зло посіяв. Бо неможливо, щоби зло дало своєму засновникові за гробом небесну радість.

Закон розвитку на землі такий, що нове покоління або розвиває ідею предків, або бореться з поняттям минулого; діти ідуть і розвивають початки родичів; приклад померлого товариша гідний наслідування і т. д. Внутрішній зв'язок і взаємне співвідношення між станом і долею померших і життям живих, або між світами замогильним і земним полягає в тому, що всі Святі і всі добрі душі сумують поза могилою, якщо ми на землі живемо гріховним життям, сумують, що їх дух не знайшов в нас своїх послідовників, що ми не наслідуємо їх життя, що ми відкидаємо їх науку...

Будучи на землі, вони страждали душею, бачачи неправду і скільки мали сил протидіяли їй і жертвували спокоєм і життям за істину. І тепер, не бачачи кінця моральному злу, вони на небі, за свідченням бачившого тайни Божі, волають до Нього за тих, хто зневажив істину: «Доки, Владико святий та праведний, не будеш судити, і не мститимеш тим, хто живе на землі, за кров нашу?» (Об'яв. 6, 10).

Якщо святим і добрим душам, які перебувають у замогильному житті неприємне наше аморальне і неправильне життя на землі – життя не в дусі Христовім, що тоді сказати про замогильний стан тих душ, які сподіваються від живих для себе допомоги?

Про молитву без користі Господь учить: «устами шанують Мене, а серце їх далеко!» (Мф. 15, 8). Так ми молимося: «Упокій, Господи, душі усопших рабів Твоїх!». Але чи можуть наші помер-

ші батьки, матері, супруги, брати, сестри, друзі і знайомі упокоїтися у Господі, коли ми, живі їх діти, супруги, брати, сестри, друзі, живемо, тобто думаємо і робимо не по духу Христовому? Яку радість, чи потіху можуть мати родичі від таких дітей? Таку ж радість і потіху отримають брати, сестри, супруги від живих своїх близьких, які не знають Христа і Його святої волі.

Що може бути гіршого від пекельного стану? Але за словами Господа навіть в такому плачевному стані нещасний багач переживав душею про життя своїх братів на землі. То життя братів заставило його переживати, цього б не було, якби вони жили благочестиво. Отже виходить, що ми можемо своїм земним життям принести нашим помершим або спокій, або смуток. Наше благочестиве життя то є розвиток духа померших добрих отців; ми доповнюємо їх міру (Мф. 23, 32) і вони духом з нами. І навпаки, наше гріхове життя є розвитком померших злих отців, і ми доповнюємо їх міру.

Щоб не перервати спілкування і відносин з добрими помершими, ідімо за їх прикладом у всьому. Розвиваймо їх добрі справи і ідеї і руйнуймо все, що противне доброму. Таким чином будемо з ними у єдності, а разом з тим знищуючи зло, ми тим самим добре творимо тим помершим, котрі залишили після себе зле коріння. Знищуючи зло, ми заглушуємо голос прокляття, і цим ми сприяємо для очищення і спокою тих померших, котрі стали причиною незнаного або задуманого зла. Тільки «просіть і дасться вам; шукайте і знайдете» (Лк. 11, 9), – навчив нас Сам Подавець життя. Недаремно сказано: «просіть, моліться...», бо одна благодать Христова, але хоч яка вона щедра і могутня, але одна без нас і нашої участі, нічого не робить ні для нас, ні для померших. Тільки віруючому і просячому все можливе: «нехай буде тобі, як ти хочеш» (Мф. 15, 28). Радуються праведні і всі добрі душі від нашого морального виправлення. Як померші батьки були добрі і злі, то ті хто перебуває на землі доповнюють міру своїх батьків, так що померші ще духовно діють в живих, між якими росте плід і дух отців їх.

ТРЕТЯ ОСНОВА: БЕЗСМЕРТНИЙ ДУХ ЛЮДИНИ

Любов, яка єднає нас тут на землі, часто до готовності жертвувати своє життя за дорогу особу, не дивлячись на те, чи залишається вона вірною і за гробом. Одним словом: чи люблять нас

ті, які перейшли в інший світ, коли ми ще тут на землі? Якщо любов царює за могилою, то як вона виражена, і яке співчуття замогильного світу до сучасного, земного? Яким може бути співчуття між рідними, які розлучилися через невмолиму смерть? Яким повинно бути співчуття до мертвих зі сторони нас, живих?

Безсмертний дух, притаманний і живим і тим, які переселилися в духовно-замогильний світ, що прошиває всю природу людини, наповнює душу своїми безсмертними якостями, з яких головними: любов і співчуття.

Любов, співчуття і всі сили душі не залишають її і в новому житті поза могилою, а якщо не так, то вона перестала би бути душею; а значить, померші люблять живих і співчують їм.

Співчуття є плодом любові і живе сприйняття до серця стану ближнього. Ап. Павло свідчить, що любов – безсмертна, «ніколи не перестає» (1 Кор. 13, 8), а значить, стан померших (їх спокій чи тривога) в нерозривному внутрішньому співвідношенні з життям живих. Говорячи про члени нашого тіла, апостол разом з тим говорить і про члени тіла Христового, Його Церкви. Кожний зі свого досвіду знає, що члени його тіла служать, допомагають один одному. Точно так само і люди, де б вони не знаходилися, вони складають один дух і одне тіло, повинні служити, допомагаючи, любити і співчувати один одному. Якщо тільки душа не втратила божественну любов, то де б вона не була, за могилою чи ще в тілі на землі, вона не може не приймати живої і діяльної участі в стані душ їй близьких.

При таких умовах мертві співчують живим, а живі повинні співчувати мертвим. Живі і мертві, як члени одного духовного тіла Христового, за наукою св. ап. Павла, взаємно співчують одні другим, тому, що пов'язані «ніколи не проминаючою безсмертною любов'ю». Мертві співчують живим і живі співчують мертвим. Якщо болить один член із-за нього страждає все тіло, всі члени; і коли радіє один – і всі веселяться. В цьому полягає вчення св. ап. Павла, що мертві люблять живих і співчують їм.

Чеснота – маючи початком божественне – відбивається в совісті свого дійника, веселить душу небесною радістю. Померші співчують нам і радіють разом з нами так само, як св. ангели радіють на небесах за грішника, який кається і знаходиться в подвизі чесноти. Така сама наука про це нашого Спасителя, про співчуття духовного світу до тих людей, які знаходяться на зем-

лі: «Так само, кажу вам, радість буває в Божих Ангелів за одного грішника, який кається» (Лк. 15, 10).

Якщо духовний замогильний світ радується разом з тими, хто духовно радіє на землі, то і навпаки: коли ми із-за гріховного і нерозкаяного життя стаємо злобними, тоді із-за цього засмученим стає світ духовний; сумують св. ангели, сумують Святі, сумують наші померші рідні. Це видно із євангельської притчі, яка доля навідала багача у пеклі, і як він будучи в такому місці, турбується про долю братів, які живуть на землі. Євангеліє свідчить, що в момент смерті Господа Ісуса Христа сонце померкло, земля затряслася, завіса церковна роздерлася; в момент смерті Христа, яка перемогла вічну смерть віруючих в Нього, багатьох святих, які раніше померли, воскресли, вийшли із своїх гробів і явилися багатом живим у Єрусалимі. Такі події у моральному світі – смерть Господа Ісуса Христа, – покликала до участі все Його сотворіння. Духовний замогильний світ і світ фізичний співчували тайній смерті Богочоловіка.

Про воскресіння мертвих в момент смерті Господа архімандрит Федір (Бухарев) пише: «Що привело цих воскреслих святих у святе місто Єрусалим і заставило явитися многим живим? Хіба не глибоке співчуття до бідного народу, який не пізнав свого Відкупителя? А хіба не може це бути бажанням ввійшовши в радість Христову воскресінням отців, поділитися цією радістю; по можливості, і зі своїми живими дітьми? (Слово о усопших, стр. 62).

Хіба не співчувала померша дружина священика його пагубному стану, коли явилася йому з того світу, щоби нарозумити нещасного, який шукав собі смерті? (читай «Явление Умерших»).

Перед Богом всі живі; значить, і замогильне життя, так само, як і сучасне, складає розвиток всіх душевних якостей. Позамогильне життя є продовженням розвитку життя земного і повинно розвиватися так, як плід розвивається із зерна якостей і душевного стану на землі.

Де любов – там і співчуття. За гробом живе безсмертна любов в самому царстві любові, а з любов'ю нерозлучно і співчуття до менших братів своїх, до нас, як подорожуючим ще на землі. Також співчутливий стан світу замогильного зі станом сучасного життя. Святі Ангели, всі святі і всі померші ще не досконалі, співчуючи нам, приймають з нами живу участь; і ми теж зі своєї сторони можемо співчувати їх замогильному стану і своїм жит-

тям допомагати або стати на перешкоді для покращення їх замогильного стану недосконалого, або досконалого. Отже, дух людський зі всіми його якостями (любов) служить основою внутрішнього нерозривного зв'язку і тісного взаємного співвідношення між всіми членами Христової Церкви, між живими і померлими, між світами замогильним і земним.

Якщо ж такий наш зв'язок і співвідношення зі світом замогильним, то послідуємо духові Христовому, щоби панувала в нашому житті любов до істини духовної небесної, нехай перебуває у нас те саме, що і у Винувникові нашого спасіння, Ісусі Христові.

ВИЗНАННЯ ЄДНАННЯ, ЗВ'ЯЗКУ, ВІДНОСИН І СПІЛКУВАННЯ СВІТІВ ЗАМОГИЛЬНОГО З ЗЕМНИМ

Розглянувши основи єднання, співвідношення і спілкування між світом замогильним і земним, скажемо тепер, в чому полягає все це.

Віра дає єднання, єднотність. Вона єднає людину з Богом, поєднує всі моральні єства (ангелів і душі), як свідчить про це св. ап. Павло: «Щоби перед іменем Ісусовим поклонялося кожне коліно небесних, і земних, і підземних» (Флм. 2, 10). Єдине стадо ангелів і людей; небеса радіють з ангелами і земля веселиться з людьми, навчає нас наша Православна Церква.

Віра єднає людей так тісно, внутрішньо і духовно, що вони мають неначе одну душу і одне серце, так як це було у перших християн. Таке єднання християн, основане на вірі Христові, ніколи і нічим не розривається, якщо хіба тільки члени такої спільноти не зрадять діяльній вірі. Віра християн, живих з помершими, одна. Ми віримо в Господа нашого Ісуса Христа, віримо в замогильне життя; щасливе, блаженне, або нещасливе в муках; так само і померші, коли жили на землі, вірили в те саме. Ми, живі, сподіваємося воскресіння тіл обновлених і єднання їх з душами для вічного життя; і померші очікують того самого. Предмет віри однаковий і такий самий для живих і померших. Значить, віра приводить до єднання замогильного світу (померших) з сьогодішнім (з живими).

Божественна любов, це одне із якостей безсмертного людського духа, яка народжує це єднання. Таке нерозривне єднання людини з Богом заповідане їй від Бога: «Люби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю» (Мк. 12, 30) і т. д.

Від єднання морального людства з Богом слідує єднання любові і між моральними істотами (ангелами і душами). Бог вимагає від людей правдивої і взаємної любові: «Любіть один одного так, як Я полюбив вас. Тільки той любить Мене, хто любить ближнього свого». Отже, єднання людини з Богом народжує тісне єднання людини з людиною, і з цього, всі моральні істоти: ангели, душі, люди, всі знаходяться в нерозривному союзі. Цей союз не в силах розірвати сама смерть, тому, що єднання любові є закон Господній. Безсмертна любов з'єднує вічним союзом замогильний світ з теперішнім. Єднання любов'ю смерть не тільки не може ослабити, а навпаки, ще більше скріплює. Образ дорогої нам особи, яка переселилася у замогильний світ, живе в нас, живе в умі і серці нашому. В якому єднанні вірую ми знаходимося з Христом, в такому ж єднанні вірую ми знаходимося і з нашими помершими. Живе єднання любові поєднує всіх членів Церкви Христової, Церкви, яка воює на землі і з членами Церкви небесної на небесах і з членами підземної, які не досягнули ще досконалої святості, але які ще не втратили царства небесного.

Моральні істоти мають обов'язки свої перед Богом, обов'язки, які і складають їх відношення до Нього. А відносно один до одного вони мають ще і права; і обов'язки, які складають їх взаємні між собою відношення. Перебуваючи на землі, ми знаходимося один до одного, спільнота до спільноти, держава до держави у відповідних відношеннях.

Такі відносини, особливо для з'єднаних єдиною вірою Христовою, не закінчуються і тоді, коли один із об'єднаних переходить у життя замогильне. В цьому випадку відношення не закінчуються між ними, а приймають інший вид, характер, відповідний до виду його життя в яке переселився померший. А так, як живі і померші перебувають в єднанні і спілкуванні духовному, то перші мають обов'язки до других, і замогильний світ знаходиться з теперішнім земним у взаємному співвідношенні.

Сповнення таких обов'язків приводить до спілкування. Моральні істоти, виконуючи свої обов'язки перед Богом, знаходяться в спілкуванні з Ним. Сповнюючи свої взаємні обов'язки, вони знаходяться у спілкуванні між собою. Молитва до святих приводить живих до спілкування з ними. Сповнення обов'язків перед помершими, приводить живих до спілкування з помершими. Молитва і милостиня живих за померших народжує спілкування.

Таким чином, замогильний духовний світ знаходиться в постійному спілкуванні з сучасним земним.

Ступінь або сила нашого єднання і спілкування з помершими визначається силою віри. Чим вища і досконаліша віра, тим сильніший союз і спілкування сучасного світу з замогильним. Якщо немає союзу любові з ближнім – немає такого єднання любові і з Богом; «хто не любить брата свого, якого бачить, як може він любити Бога якого не бачить?» – навчає св. ап. Іоан. Звідси, союз з Богом повністю підтверджує союз і спілкування живих з помершими. Якщо ми не любимо померших, значить ми не любимо і Господа, Який любить померших, як живих членів Своєї Церкви.

Отже, хоч ми розлучаємося тілом видимо, але невидимо ми знаходимося в нерозривному союзі і взаємному спілкуванні, якщо ми тільки перебуваємо на той час в союзі і спілкуванні з Господом нашим Ісусом Христом.

Мертві, перебуваючи в союзі і спілкуванні з Ісусом Христом, перебувають в ньому ж і з живими, особливо близькими їх серцю, з якими на землі були зв'язані союзом любові, освячені Господом. Якщо ж померші поза таким єднанням з Господом, не одновірні з живими, не християни, то не можуть мати і спілкування з живими, так само і живі не можуть мати такого спілкування з мертвими. Померші в Господа і в союзі і спілкуванні з живими, вони не можуть розірвати союз і спілкування з ними; але живі можуть або послабити силу того союзу і спілкування з мертвими, або взагалі порушити. Від слабості віри холодіє, остиває любов; а з охолодженням любові забуваються обов'язки перед помершими, а забувши обов'язки, закінчується і спілкування живих з умерлими.

Отже, єднання, відношення і спілкування наше з помершими не перериваються після їх смерті, тільки б ми, хто залишився на землі, самовільно їх не розірвали. Померші завжди перебувають з нами своїм духом, і ми живі, вірою завжди можемо бачити наших померших і чути їх голос (Надгробное Слово арх. рит. Платона. Стран. 1984 р. февр., с. 139).

Можна бути далеко і близько до померлого. Чим сильніша любов до померлого, тим сильніша і наша молитва за нього; тим ближче і померший до нас. Молитва віри до такого ступеня може приблизити до нас померлого, що ми самі відчуємо його приближення, відчуємо дихання душі його біля нас. Під час молитви переважно серце серцю подає звістку (Протоіер. Путянина поучень. 203).

ВИДИМИЙ ВИРАЗ ЄДНАННЯ, ВІДНОШЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ СВІТІВ ЗАМОГИЛЬНОГО І ЗЕМНОГО

Якщо відношення складає права і обов'язки, а спілкування їх виконання, то, звичайно, це виконання повинно бути видимим, чуттєвим, у відомій дії. Отже, єднання, союз, відношення і спілкування між світами замогильним і земним повинні бути видимі, чуттєві, бути фізичними.

Як невидима душа з її невидимою діяльністю (думками, бажаннями і відчуттями) проявляється видимо у зовнішній діяльності, так само її єднання, союз, відношення і спілкування з невидимим світом тут, на землі, показуються у відомих фізичних діях, відкриваючи її спілкування з загробним світом.

Зрозуміло, що союз і відношення між духами відбувається духовно, відповідно їх природі; але зв'язок і відношення з тілом повинен відбуватися згідно їх природі не тільки духовно, але і тілесно. Чим виражена наша любов один до одного, що сповідуємо одну віру? – Ділами.

Внутрішні дії (думки, бажання, почуття), належать власне душі, виражено словом, ділом складає зовнішню діяльність людини, або діла її. Діла стають видимим виразом зв'язку і спілкування земного з позамогильним, духовного з тілесним, теперішнього з минулим і з майбутнім, людського з божественним або ворожим, людини з Богом і Його ангелами і зі всіма святими, або людини з дияволом і з його пекельними силами і з пропавшими душами. Тому наші діла носять на собі характер тої чи іншої позамогильної долі, райської або пекельної.

Вічність – це безперервне і безкінечне продовження буття. Людина, одержавши життя в лоні матері, вступає уже у вічність. Джерело життя – Бог. «Я є життя», учить Господь Ісус Христос. Життя душі є єднання її з Богом; значить, навпаки – без Бога душа мертва. Тіло живе через душу, яка перебуває в ньому; а душа жива через Бога, Який перебуває в ній. Смерть тіла є розлучення з душею; а смерть душі – відхід від неї благодаті. Отже, в живому тілі може бути або мертва, або жива душа. Позамогильний стан є продовженням земного буття: або блаженного життя, або сумного – смерті.

На землі життя в БОзі і Його благодаті дає початок майбутньої блаженної вічності, а життя поза Богом, без Бога і Його благодаті дає початок вічності пекельної. Отже, сучасне знаходиться

в тісному зв'язку і співвідношенні з майбутнім і служить вірним видимим знаком зв'язку і спілкування живих з помершими.

Життя всіх, хто догодив і догоджає Богові носить на собі признак зв'язку і спілкування їх з позамогильним світом. Наше майбутнє залежить від теперішнього. Віра, об'єднуючи теперішнє з майбутнім, земне з небесним, народжує на землі земних ангелів, небесних людей, а безвір'я – живих мерців. Воскресіння на землі духом – воскресіння і для вічності, а вмерти на землі духом – умерти і для життя вічного.

Якості, характер всякої душі обов'язково повинні мати określений стан (добра або зла) в замогильному житті. Це – безперечна істина. Скільки станів райського блаженства, стільки повинно бути станів блаженства душі на землі. Райських палат, за словами Господа, багато; виходить з цього що і пекельних кліток теж немало. Скільки пекельних кліток стільки і злих станів має душа на землі. Про таке співвідношення замогильного життя з теперішнім Сам Господь навчав, що «царство Боже – всередині вас» (Лк. 17, 21), а значить, в других людях, якщо не царство Боже, то пекло всередині. Особливий стан душ, які наслідують царство Боже, а зовсім інший стан душ, які є в'язнями пекла. Характер перших – правда, мир і радість у Святому Дусі, а других – злоба і ненависть. Отже, помешкання раю і пекла мають на землі відповідно, подібні, однакові характери душ.

Таких замогильних станів, як райських, так і в пекельних за свідченням 3-ої книги Єздри і св. Амвросія Медіоланського, сім. Таке семирічне число замогильних станів відповідає такому ж числу судів Божих, які звершуються у світі. Може бути, що семирічне число відповідає числу смертних гріхів і семи станам раю і семи – пекла.

Як дух людини відкривається і діє в ньому своїми вищими і нижчими сторонами, так само духи і душі, які складають нині загробний світ, відкриваються і діють вищими (рай) і нижчими (пекло) своїми сторонами на світ земний.

Наша діяльність, в якій бере участь позагробний світ, ясно виражає наше єднання і спілкування з духами і душами невидимого світу.

Все поганство показує нам єднання і спілкування людини зі злими духами чуттєвим способом. А християнство – це духовне єднання і спілкування з добрими духами і душами через Господа

Ісуса Христа. Видатні подвижники християнства були в чуттєвому спілкуванні з духами і душами добрими, святими, і, напевно, чуттєво боролися з духами злиби.

Наша дійсність – це прояв єднання і спілкування живих з помершими. Розгляньмо життя окремих осіб, сімейств, спільноти, народів і ми напевно узнаємо про їх єднання і спілкування з замогильним світом; побачимо, існує зв'язок і спілкування чи ні, і навіть побачимо, наскільки вони тісні між собою.

Розглянувши істини єднання і спілкування світу духовного з земним зробимо висновок словами Феодора (Бухарева): «При поступовоному розвитку в земному світі як пшениці істини і добра, так і кукіль неправди і зла, точно так же, поступово, для рішучого жереба вічного життя, доспівають в замогильному світі, як плід у лоні матері, і душі померших; так що в часі жнив перших обов'язково розкриється лоно загробного світу і останнім, при співвідношенні всьому цьому і фізичного світу» (З Езд. IV. 28-49).

Строго, спів розмірною дружною ходою ідуть світи загробний, земний і навіть фізичний. Віра у Христа, віра жива, діяльна одухотворена безмежним людинолюбством Його, яка робить нас живими членами Його живого тіла – Церкви і через нашу щирю участь у долі померших і в стараннях подати їм допомогу, – така віра живих спасительна і діяльна. «Буде тобі, як ти хочеш», учив Ісус Христос. (Слово об Умерших, стр. 69 и 70).

Віра спасе і живих і мертвих. Досконалі померші стараються за нас – живих, а ми – живі, молимо Бога за померших недосконалих, які знаходяться в пеклі. Так звершується наше спасіння, спасіння віруючих у Христі Господі нашому, який взяв на Себе гріхи всіх віруючих в Нього, які знаходяться, як в земному, так і в загробному житті. Він – Бог і Спаситель усіх вірних Йому.

ЄДНАННЯ. СОЮЗ. ВІДНОШЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ СВІТІВ СУЧАСНОГО І ЗАМОГИЛЬНИМ

Людину називають ще малим світом, в якому така дивна гармонія цілого тіла. Душа таємним способом з'єднана з тілом; духовна природа, з'єднана з фізичною, вони знаходяться в тісному єднанні між собою. Слово Боже свідчить про союз і відношення між душею і тілом так: «Признак серця в щастю – лице веселе» (Сір. 13, 32); злоба, гнів показані видимо на лиці і у всьому тілі;

значить, коли спокійний дух тоді і тіло блаженствує, а при тілесних немочах страждає і душа. Дух людини обнімає і проникає всю його природу, і душу і тіло; значить знаходиться в зв'язку і співвідношенні з ними. Душа – загострена увага внутрішнього життя людини. При посередництві духа і тіла душа вступає у відносини з двома світами – вищим і нижчим, тобто з духовним і земним.

Дух людини знає своє безсмертя і ця істина глибоко таїться в його розумі, значить, що розуміння свого безсмертя належить всьому людству, починаючи з наших прародичів, яким було відомо, що вони – безсмертні. Як безсмертним сотворінням – було опреділено, на випадок порушення свого обов'язку – кара – смерть. «Дух людини, – пише архімандрит Феодор (Бухарев), – знаходиться у внутрішньому зв'язку і самим живим спілкуванням з тілом. Він (дух) відкривається і діє вищими своїми сторонами у вищих і благородніших органах тіла (думками – в голові, а ділами в серці); а найнижчими сторонами духа (безумними темними рухами і самовідчуттями життя) – і у всіх інших членах тіла. Дух цілком чужий до всякого чуттєвого потягу і матеріальних благ; він живе своєю думкою, моральними рухами і розположенням річей».

Аналогія такому малому світові (людині) є і у великому всесвітньому складі. Так світ розумний і духовний, який повинен розкритися для нас в замогильному житті, уже знаходиться у зв'язку і спілкуванні з видимим земним світом, відкриваючи себе з вищої і світлої сторони для землі і тих хто живе на ній. Він неначе сходить зверху (чому і Сам Господь підносив очі Свої вверху коли молився на Тайній Вечері (Ін. 17, 1). А нижчою і темною стороною він у пеклі (або в далеких місцях землі, як говорить Апостол (Єф. 4, 9). Але сам по собі цей світ в небесній і підземній областях існує і живе законом, відповідним внутрішньому в людині світові, через думки, любов, зло, моральне добро або зло.

Ап. Павло навчає, що не тільки душа, але і тіло продовжує в землі, в самому тлінню, жити, пояснюючи цю тайну премудрості Божої насінням, яке сіється в землю. З тим насінням тайно поєднана сила росту життя і в розложені, в тлінні насіння на елементи ховається розвиток дальшого життя. Так само, продовжує апостол і тілу померлого присутній дух безсмертний (1 Кор. 15).

Така наука апостола, про життя тіла і після розлучення з душею св. Григорій Ніський пояснює так: «Як в живій людині духові просто і властиво, при своїй духовній простоті, обнімати і проникати всю

непростоту тіла, так само і після розділення з тілом із тлінням його нашому духу, по його природі так само йому вигідно і просто бути в таємному співвідношенні зі всією тлінністю і складністю свого тіла, перебуваючи в тій чи іншій сфері духовного світу».

Все, що стається з тілом під час його тління, а також і після тління, весь його процес і розвиток до нового життя, до другого і кінцевого єднання з душею, все це, що робиться з тілом, стається не без допомоги і співчуття душі. Тіло дозріває для майбутньої своєї духовності; і душа одночасно з тілом поступово дозріває для своєї долі, відповідно до свого земного життя; для само розуміння блаженства, або смерті разом зі своїм нероздільним супутником на землі – тілом, тепер уже новим, духовним.

Отже, душа має відношення і співчуття до свого тіла, яке находиться на землі.

Дух, який не має тілесного втілення, а перебуває з душею і тілом, предопреділяє душу, яка бере участь у долі свого тіла, яке сходить до вічності. Тіло в землі, душа в замогильному світі дозрівають для майбутнього. Тіло для досягнення потрібної духовності; а душа для само розуміння своєї долі.

Всюди життя, всюди розвиток; немає в природі бездіяльності. В замогильному житті, на землі і в землі сходять паростки для вічності.

Порядок річей теперішнього, земного, тимчасового життя, як тлінного і смертного, цілком протилежний нетлінному і безсмертному порядку річей майбутнього, духовного, вічного життя: «Бо тлінному цьому належить одягнутися в нетління, і смертному цьому одягнутися в безсмертя» (1 Кор. 15, 23).

Створіння, що живуть у позамогильному світі, це добрі ангели – в раю, злі духи – в повітряному просторі, який облягає землю, душі Святих – в раю, душі недосконалих – в пеклі, а душі загублені для царства небесного – геєнні.

Ось такий порядок нашого дальшого розважання: найперше розгляньмо єднання, союз, відношення і спілкування духовно-ангельського світу з сучасним. Єднання і спілкування добрих ангелів зі світом земним і його жителями; потім єднання і спілкування світу земного, теперішнього і його жителів зі злими духами; а далі – єднання і спілкування світу сучасного з замогильним, тобто живих з помершими. А так, як у замогильному світі нині три стани душ, то і відношення живих до померших трояке:

1) до Святих досконалих; 2) до недосконалих і 3) до втрачених для Царства небесного. І, тепер, покажемо приклади дійсної появи тих, хто населяє світ замогильний людям на землі: і у сні, і наяву.

ЄДНАННЯ І СПІЛКУВАННЯ ТИХ, ХТО ЖИВЕ НА ЗЕМЛІ З СВІТОМ АНГЕЛЬСЬКИМ ВЗАГАЛІ

З ангелами святими.

Хто не вірить в існування злих духів, той, звичайно, не може вірити і в добрих ангелів, не вірить св. Писанню, а значить, сумнівається і в тому, що є Бог. Така людина не вірить, що і в ньому заложена безсмертна душа, яка відповідатиме за все! Куди б він поселив, в такому разі, благочестивого, доброго і розпусника після смерті?

Віруючому потрібно підкорити розум в послух вірі. Адже ж існує не тільки те, що доступне нашим почуттям, але і те, про що свідчить віра. Для християн досконалим у вірі і світ духовний іноді стає, як уже відомо, доступним.

Об'явлення свідчить, що раніше всього, в порядку творіння, сотворені були ангели. Їх число незлічимо і місце їх буття – третє небо (Богосл. Антоннія, стр. 96).

Діяльність ангелів – непереставне славослів'я Богові, споглядання Бога і служіння Йому в виконанні Його волі. Ангели єства безтілесні, особисті, обдаровані розумом, волею і могутністю.

Світ ангельський, духовний (ангели і злі духи) діють на душу і тіло людини і духовно (думкою), і чуттєво (дотиком). Діяльність людини уже носить на собі характер насельника замогильного, духовного світу. Глибоке моральне падіння людини, – «я бо чиню не те, що хочу, але що ненавижду, те я роблю» (Рим. 7, 15), говорив ап. Павло.

Мертвість душі і тіла, а значить, і крайня грубість почуттів, роблять людину нездатною до відчутного спілкування зі світом духовним, ангельським, з добрими ангелами і зі злими духами, за виключенням особливих випадків, які залежать від волі Божої.

Конкретна людина не може бути в спілкуванні з духовним, вищим світом. Тайна вічності і замогильного життя залишається для людини тайною, поки вона на землі. Людині про це відкрито на стільки, на скільки вона може прийняти і зрозуміти. Ті, які являлися до нас зі світу духовного і ті, хто возносився на час туди

від землі, не могли передати нам те, що вони там бачили і чули, тому що ми не могли собі такого уявити і зрозуміти. Бо як можна передати дитинці, яка щойно почала щось розуміти, всі задоволення життя і як дитя може собі те зрозуміти і уявити? «Яких людині неможливо передати» (2 Кор. 12, 4), – говорить піднесений колись до третього неба ап. Павло.

«Вічність переказати неможливо, – пише єпископ Іоан – а це накладає печатку німоти на всякий розум і язык тутешній. Навіть мале об'явлення про вічність в цьому житті наводить мертвоцьке оціпеніння всіх почуттів і всіх членів тіла» (Сего «Тайна Смерти». Домашн. Бесед. 1869 г. випуск 48-й).

Але, чим вище і вище буде підноситися людина в духовному стані, тим більше і ясніше відкривається їй спілкування з невидимим світом.

Якщо ж природа, ціль буття і діяння, і закони насельників обидвох світів однакові, то можливо, хоч і не так легко, і спілкування між світами духовним (замогильним), і сучасним (земним). Щоб то було за царство, який би то був дім в якому насельники не мали би ніякого спілкування один з одним? І якщо би між моральними єствами не було би ніякого співвідношення, то як би могли ангели радіти за душу, яка кається на землі? Пряме спілкування зі світом духовним закінчилося падінням Адама, а залишилося спілкування тільки посереднє. Насельники морального царства не розділені так, щоби не знали один одного зовсім.

За свідченням св. Іоана Богослова, число добрих ангелів – дві треті, і вони діють на душу і тіло людини; а поскільки душа і тіло знаходяться у взаємному відношенні між собою, то людина душею і тілом може бути в союзі і співвідношенні з добрими ангелами. Грішники віддаляють від себе своїх ангелів, тоді як праведники, богобоязливі і ті які подвигами християнськими очистили себе і свої почуття, знаходяться в прямому спілкуванні з ангелами світла, а іноді і в видимому.

Святі ангели являлися і у ві сні, і відчутно св. угодникам Божим і людям добродійникам, об'являючи їм волю Всевишнього. Про єднання і спілкування духовно-ангельського світу з земним, з людьми, Сам Ісус Христос учив, коли говорив, що ангели радіють на небі за людей, які направляються і звертаються до сповіді, і що діти маленькі, а значить кожна людина, мають своїх ангелів хоронителів на небі (Мф. 18, 10), яким Богом звелено оберігати їх

на всіх стежках його, «щоби не спіткнувся об камінь ногою своєю» (Пс. 90, 12). Ангели-хоронителі душ і тіл наших, молитвеники і опікуни наші перед Богом не залишають нас і при переході нашому у позамогильне життя.

Отже, якщо для кожної людини є на небі ангел-хоронитель і якщо він оберігає людину, то значить, що таке тісне єднання між світом духовним, ангельським, і сучасним, земним: а значить існує і спілкування між цими світами, тільки воно духовне, невидиме. Правда, що в деяких випадках, по волі Божій можливе таке спілкування явне і видиме. Наше єднання і відношення до добрих наших ангелів-хоронителів складають наші обов'язки: шанування їх і поклоніння їм.

Зі слів ап. Павла слідує: по 1-ше) що ангели святі живуть на третьому небі; по 2-ге) що вони мають відповідно їх природі свою мову, свої слова. Апостол, буди піднесений на третє небо, чув там ангельську мову і слова (2 Кор. 12, 4). Слова: «величаємо Тебе, алілуя, Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний» хіба не ангельськими устами промовляються в своїй небесній батьківщині? Коли ангели являлися людям, вони промовляли. Хіба приємно було би моральному еству, якби воно не могло поділитися своїми почуттями з подібними собі ествами? Чи багато задоволення принесе бесіда німого з німим, якщо вони попередньо не навчилися писати?

Одна природа у ангелів і душ (розум і воля); їх союз, взаємне відношення і спілкування складають з них одно духовно-моральне царство.

За наукою св. ап. Павла святі ангели разом з душами праведників складають небесну Церкву торжествуючу (Євр. 12, 23). Ангели, так само як і душі людські являються створіннями дійсно особистими, обмеженими.

Якщо би не було єднання, відносин і спілкування між світами ангельськими і земним, то св. Церква не призивала би до взаємного духовного торжества і радості обидва ці світи у свято Воскресіння Христового. Мешканці неба, землі і підземної, маючи одну і ту ж природу (розум і волю), одні закони, одну ціль буття і дії – всі разом поклоняються, славословлять і прославляють винуватця свого спасіння, Ісуса Христа (Флп. 2, 10).

Досконалі християни знаходяться у видимому, чуттєвому спілкуванні зі світом духовним, як це особливо було у перші віки

християнства. Вони бачили, чули і розмовляли з неземними сотворіннями; а недосконалі знаходилися тільки в невидимому, але дійсному, духовному спілкуванні з ангелами.

ЗІ ЗЛИМИ ДУХАМИ

З того часу, як сталося падіння Денниці зі своїми приборчаними, вони залишилися права бути членами царства Божого, вони – не Божі. Гордість, самолюбство і злоба відрізняють їх від добрих ангелів. Після сотворення людини їх діяльність полягає в знищенні людей. Розставляючи сітки смерті людям, вони протидіють всяким чеснотам, і людині приходилося заставляти себе, своє серце до всього доброго: «Царство Небесне здобувається силою, і ті, хто вживає зусилля, здобувають його» (Мф. 11, 12) – свідчить слово Боже. Злі духи діють на душу і тіло людини; і як душа і тіло знаходяться у взаємному співвідношенні і єднанні між собою, так само і людина душею і тілом може бути у співвідношенні зі злими духами. Нечестиві, неуважні і безпечні грішники знаходяться у єднанні і спілкуванні з духами пійми, як в невидимому духовному, так іноді в чуттєвому спілкуванні. З ними були і перебували у безперервній жорстокій боротьбі всі Святі, так і до цього часу продовжують вести непримиренну війну всі послідовники Христові – правдиві християни.

Праця впавши ангелів – спротив волі Божій; така діяльність розчинена злобою, ненавистю, заздрістю проти Бога і проти людини-християнина, бажання і його зробити співучасником своєї незavidної долі, все це вказує на особливий характер впавших ангелів.

Якщо людина допускає у свої дії характер впавших духів, то зрозуміло, що він вступив з ними в спілкування, як той хто виконує їх волю. Злі духи діють на його душу внутрішніми помислами. Єднання і спілкування з ними для людини пагубні, а тому Сам Господь називає диявола людиновбивцею.

Впавших ангелів значно менше, ніж добрих, за свідченням св. Іоана, їх тільки третина. Але все одно їх так багато, що вони за словами Спасителя, складають царство тьми (Лк. 11, 18). Їхня зла діяльність проти Бога і людини, все більше і більше розвиваючись, їх же самих все більше і більше знесилюють. Розум і воля злих духів від свідомого падіння отримали зворотнє направлення; розум повернувся на зло, а воля на виконання злих намірів.

Якщо би їх сила не була обмежена Богом, то погубила би всіх і все, що видимо на праведному Іові. Без допусту Божого вони нічого не можуть зробити не тільки людині, але і тварині, що доказує їх звернення до Ісуса Христа з проханням перейти з біснுவатого у стадо свиней, що вони не могли зробити без Божого допусту (Мф. 8, 31). Злі духи улюбий час, влюбому місці роблять пакості людині; вони появляються живим людям у образі людей уже померших, у вигляді померших батьків, братів, знайомих і інших; являлися вони навіть у образі Самого Ісуса Христа і Святих Його ангелів, щоби тільки спокусити подвижників Христових.

Впавші духи, які спокусили нас, прикривають і себе, і свої вчинки чеснотами, щоби люди не впізнали їх. Вони являлися і уві сні, і на яву не тільки грішникам, щоб їх до кінця знищити, але з тією ж ціллю вони з'являлися і святим угодникам Божим. Являючись, вони навіть пророкували майбутнє, як уже відомо у духовному світі. Наприклад, спокуси, якими повинні були бути спокушені св. Іов багатостраждальний, св. Іоан, архієпископ Новгородський і інші. Їм, впавшим духам невідоме майбутнє, і тому, як переважно, обманювалися самі, так і обманювали людей, спокушали. Недосвідчених людей вони перемагали, а досвідчені перемагали їх; це явний знак їх несвідомості що до майбутнього.

Земля – місце перебування і життя людей, повітряний простір – місце перебування злих духів. А як тісно поєднуються повітря з землею! Як між корисними рослинами виростає бур'ян, між пшеницею – кукуль, так і злі духи змішалися з людьми. Як злим духам є притаманним зло, так до людини з молодих літ пристає зло, ніби теж притаманне, тільки воно змішане з добром. Спільне життя, пориви до злого – ось що з'єднує людину з впавши духами.

Як результат падіння наших прародичів, сталося притуплення всіх почуттів, втрата первісної спосібності діяти далеко за межами видимого світу – відчувати світ невидимий, бачити його, чути, розмовляти з насельниками його. Якби не сталося притуплення наших почуттів то що би сталося з людиною? Вона не могла би опертися тим спокусам диявольським, які діють на неї відчутно, явно. Вона упала би раз і назавжди, як це сталося з дияволом. Чи багато було у християнстві таких, які б досягли такої досконалості в очищенні почуттів? Тільки крайно строгі подвижники, які, за допомогою благодаті Божої, могли боротися з ворогами істини. Ми немічні і безсилі, відгороджені від наших воро-

гів притупленням всіх членів тіла, так що ми уже так не бачимо, не чуємо і не відчуваємо всіх ворожих хитрощів. Ми не бачимо цієї діяльності очами, бо він діє на нас невидимо: на розум – богопротивними помислами, на волю – богопротивними бажаннями. Чи згідна людина з такими думками та бажаннями, чи не згідна, в цьому і полягає єднання і спілкування її з впадшими духами, або з добрими ангелами. Для християнства – безправна боротьба, постійні падіння і взлети... Боротьба! – З ким? – З думками та бажаннями. А великі подвижники вели чуттєву, видиму боротьбу зі злими духами.

Досвід показує, що і нині бувають дуже різні з'явлення злих духів, що залежить від степені спілкування з ними людей.

ПРО СОЮЗ, СПІЛКУВАННЯ СВІТІВ ЗЕМНОГО З ЗАМОГИЛЬНИМ, ЖИВИХ З МЕРТВИМИ, ВЗАГАЛІ

Члени морального царства не роз'єднані так, щоби цілком нічого не знали один за одного. Ап. Павло приходить до св. Золотоуста із замогильного життя тайно і розмовляє з ним, поучує і це невидимо для останнього. Святі приходять на землю і творять чудеса: зцілюють хворих, розмовляють з живими, повчають їх. Св. Антоній Великий бачить, як возноситься до неба душа св. Павла Фівейського; св. Макарій Єгипетський розмовляє з мертвими і вони відповідали йому.

Якщо в такому разі між помершими і живими членами царства Божого продовжується живий союз, то без всякого сумніву повинні бути між ними певні відносини. Із-за двоякого стану померших і відносини із ними двоякі: відношення тих хто живе на землі до святих, які перебувають на небі, і відношення до недосконалих, не досягнутих святості, і тому ще не нагороджених блаженством, хоч і не втраченими ще для царства Божого. Так учить наша свята Церква, про відношення світу земного до світу позамогильного (Догм. Богос. Арх. Антонія, § 347). Але у замогильному світі є ще третій стан душ, душ втрачених для царства небесного. З ними члени духовно-морального сімейства не можуть мати спілкування і єдності, так як здорові частини тіла не мають відношення і єдності з членами тіла віднятими від нього. Втрачені для небесного царства назавжди залишаються поза духовно-моральним сімейством, Батьком якого – Бог.

ПРО СОЮЗ І СПІЛКУВАННЯ ЗІ СВЯТИМИ

Серед померших є такі, котрі зразу після смерті отримують царство небесне, як розбійник Дизьма, як євангельський Лазарь. Це – святі. Бог діє через них на землі між віруючими різноманітними надприродними ділами. Їх прославлені тіла – мощі – стаються джерелами чудес. По своїй любові до ближніх вони стараються молитовно перед Богом за тих, хто живе на землі, стараються теж і про померших, які ще не досягли досконалості. Те, що угодники Божі моляться за померших, які знаходяться поза блаженством, можна взяти із закону про безсмертну любов. Якщо святі, наприклад, святий Митрофан воронежський, він ще за земного життя так ревно молився про померших, тобто тих хто живе за могилою, то хіба можна допустити, щоби він і після їх переселення в невидимий світ перестав молитися Богу? І не тільки за живих і праведних, але і за людей, які перебувають поза блаженством. Святі моляться за всіх, де б вони не були, на землі, або поза нею; значить, моляться і за померших, і їх молитви не можуть бути недійсними, за свідченням ап. Якова: «много бо може молитва праведника» (Як. 5, 16).

Якщо ж святі знаходяться з нами, грішними, в союзі і спілкуванні, то і з нашої сторонни вимагається не розривати, а підтримувати зв'язок і спілкування з нашими молитвениками. Для зв'язку і спілкування необхідно з нашої сторони: віра, любов, молитва до їх мощей. Віруючі на землі призивають у своїх молитвах святих небесної Церкви, шанують їх як друзів, угодників Божих, спів наслідників Христу, як своїх братів первородних (Ін. 15, 14; Рим. 8, 17).

Ми, живі, бачимо в них представників християнської духовної досконалості, і на основі любові і вдячності за їх старання перед Богом, і по заповіді апостола, пам'ятаємо їх: «поминайте наставників ваших, котрі проповідували вам слово Боже...» (Євр. 13, 7).

Шанування святих нами виражено у святкуванні празників у їхню честь, поклоніння їх нетлінним мощам, іконам і всім річам, що після них залишилися, як одежа, взуття, вериги і т. п. А шанування святих, їх мощей, ікон – це догми нашої Православної Церкви.

Ось наука Церкви про зв'язок і спілкування святих, які перебувають на небі, з нами, що знаходимося ще тут на землі: зі сторони святих це їх молитви перед Богом за нас, що знаходимося на землі; а з нашої сторони – шанування і призивання їх в молитвах на допомогу і спів діяння в нашому спасінні.

Про те, що святі дійсно моляться за тих хто живе на землі свідчить св. Іоан у Об'явленню (5, 8). Перші християни вірили в ці молитви і старання про нас святих ангелів і всіх святих. Таке вірування виражено є у древніх літургіях (ап. Яків), і в опре діленнях сьомого вселенського Собору і в творах св. Отців Церкви.

Всі святі, відходячи від землі, розлучалися з нами тілом, і в той же час залишалися, щоб перебувати з нами духом, хоч і невидимо, але правдиво.

Перші християни вірили, що переселившись у позамогильне життя ніколи не переривали свій духовний невидимий зв'язок і спілкування з нами, хто ще залишився на землі. Свою впевненість в цьому вони виражали тим, що до св. мучеників і до всіх, які благо угодили Господу зверталися як до живих, закликаючи їх до спілкування в молитвах просячи їх старання перед Богом.

ЗВ'ЯЗОК І СПІЛКУВАННЯ З НЕДОСКОНАЛИМИ

Зв'язок і спілкування живих з помершими недосконалими і відношення живих до них, а також видимі заходи, які виражають зв'язок і спілкування між світами замогильним і земним, – предмет досить не малий для визначення, тому вимагає більш досконалого розгляду і тому буде вияснений особливо, після відділу: «Поява на землі творинь із замогильного, духовного світу».

ЗВ'ЯЗОК І СПІЛКУВАННЯ З ВТРАЧЕНИМИ ДЛЯ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО

Наша св. Церква про померших молиться так: «Упокой, Господи, душі рабів Твоїх, що переставилися у вірі і надії воскресіння. Упокой, Господи, усіх православних християн». Ось за кого молиться Церква і з ким вона в нерозривнім зв'язку і спілкуванні. Виходить, що немає зв'язку і спілкування з помершими не християнами і з неправославними, а також і з християнами тільки по назві, і з закінчивши ми життя зовсім не по християнському; не в вірі і надії християнській; а також з самовбивцями, якщо самовбивство сталося не через потьмарення розуму. Для правдивого християнина, крім самовбивства, ніякий інший вид смерті не розриває зв'язку і спілкування з живим – з Церквою. Для правдивого християнина, який віддав себе на волю Божу ніяка насильницька смерть, – наприклад, втопитися,

згоріти у вогні, бути вбитим на війні або від розбійників, заблудитися і в той час умерти з голоду, і спеки, холоду і інше, - не страшна, тому, що не розриває зв'язку і спілкування зі всіма членами Церкви Христової. Про нього моляться святі, моляться і живі, як за живого члена єдиного живого тіла.

З'ЯВЛЕННЯ НА ЗЕМЛІ ЛЮДЯМ СТВОРІНЬ ЗІ СВІТУ ДУХОВНОГО – АНГЕЛІВ І ДУШ

Ми вище сказали, що світ сучасний – земний – знаходиться в зв'язку і співвідношенні зі світом замогильним – духовним, і показали, в чому полягав зв'язок і спілкування. А тепер покажемо дійсні випадки з'явлення до нас із світу духовного добрих ангелів, досконалих померших, недосконалих і злих духів. Це ті випадки, які дійсно мали місце, які і нині звершуються, але по нашій байдужості або неувазі залишаються непоміченими. На цей рахунок ми маємо свідоцтва релігій. Відкритої і правдивої про явлення людям, хоч і грішним насельникам духовного світу. Ці з'явлення описані як у Старому так і у Новому Заповітах, вони відбувалися серед поганства і відбуваються в нинішній час. Свята наша Церква учить, що нині єдине стадо ангелів та людей, і сили небесні з нами невидимо служать. Ангели і люди змішалися і знаходяться у невидимому, тайному спілкуванні, а з більш досконалими християнами вступають іноді у спілкування чуттєво.

З'ЯВЛЕННЯ НА ЗЕМЛІ ДОБРИХ АНГЕЛІВ

Хто хоч скільки-небудь знайомий із св. Писанням, той знає, що як у сні так і наяву по особливому промислу Божому, являлися людям ангели, супроводжуючи їх до царства небесного. Такі приклади є і у Старому і у Новому Заповітах.

Вчення нашої Церкви і приклади з'явлення ангелів на землю свідчать про тісний, нерозривний зв'язок і відношення ангелів до нас, як старших братів до молодших, одної родини, Батьком якої – Бог.

Ангели, сповнюючи волю Божу, як служебні духи, так і по своїй власній волі приймають живу участь в долях людства. Вони повідомляють людям волю Божу, наглядають за державами, обєрігають спільноти людські, області, міста, монастирі, церкви і розпоряджуються різними частинами землі, мають вплив на осо-

бисті справи людей, схвалюють, зберігають, виводять з в'язниці апостолів, є присутніми при розлученнях душ з тілами людськими, супроводжують їх по повітряних митарствах, підносять наші молитви до Бога і самі за них стараються. Ангели приходять на службу людям, навчають правді, чеснотам, просвіщають розум, скріплюють волю і оберігають в житті від біди. Про з'явлення добрих ангелів можна читати у св. Писанні. (Бут. 18.2-22; 28, 12; Іс. Нав. 5.13-14; Лк. 1.11.26, 28; Мф. 2, 13; Дії. 5.19; 10.31; 12.7; Втор. 32.8; Об. 7.1, 14.18).

З'ЯВЛЕННЯ НА ЗЕМЛІ ЗЛИХ ДУХІВ

Як посеред пшениці виростає кукіль, так і посеред членів духовно-морального царства, тобто ангелів і людей, серед синів Божих, як леви скитаються злі духи – впавши ангели, які спрavadжують всякі пакості при любій нагоді, аби тільки відвернути людину від доброї дороги. Серед нас – вороги наші, як учить Церква, їх житло – повітря, яке обнімає нашу землю.

Так як людина, духовною стороною своєю (розумом, волею), природно може знаходитися в зв'язку і спілкуванні з сотворіннями до себе подібними, то злі духи теж, як і добрі духи, діють на наш розум, волю і серце, і тоді людина або діє протів, бореться зі злими духами, або вступає в спілкування з ними.

Діючи невидимо на нашу душу своїми облесливостями, злі духи являлися і видимо, чуттєво. Хто не вірить цьому, той сумнівається і в спокусах Господа Ісуса Христа після хрещення. А чи багато подвижників Божих, які би не бачили, не говорили з ними? Терплячи поразку від подвижників у своїх пакостях вони змушені були приймати на себе різні образи тільки б зловити воїна Христового. Скільки прикростей робили вони і душі і тілу; але залишалися переможеними благодаттю Божою. Хтось скаже – а чому і сьогодні не являються вони правдивим рабам Божим? А нам грішним для чого їх явне побачення, коли ми і без того раби їх і ревно виконуємо їх задуми і волю? Наші грішні діла, слова, думки, роблять нас їх спільниками, і ми у зв'язку з ними. Їх ненависть до Бога і наша гріхозна праця, неприємні Богові і роблять нас їх союзниками. Тоді уже злий дух самовільно діє на спільників своїх. Зрозуміло, що такий зв'язок і спілкування шкідливі і згубні для світу. Не все, що на землі противне християнству – хіба що одні

діла диявольські. Хіба не його спільники творять на землі ідеї безладу, розрухи, ідеї, які зводять людину з правдивої дороги?

З'ЯВЛЕННЯ НА ЗЕМЛІ СВЯТИХ

Життя святих (Четьи-Минеи) свідчать нам про різні з'явлення Божих угодників на землі. Звичайно, що відвідини ними людей відбувалося по волі Божій. Залишаючи небесні оселі, вони являлися тим, хто потребували їх сильної допомоги, і у сні, і на яву. Хіба знайдуться такі святі, які по своєму люблячому серцю не відвідали би землю після свого переставлення? Такі відвідини людей святі супроводжували ділами надприродними, чудесами, в яких прославлялося ім'я Боже. Хто може з впевненістю сказати, що нині святі уже нігде і нікому не являються? Хіба любов Бога до людського роду уже закінчилася? Навідуючи землю і її насельників, вони цим самим дають нам свідоцтва, докази буття Божого і позамогильного життя вічного.

З'ЯВЛЕННЯ ДУШ З ПЕКЛА

Можливо таке чи неможливо? Можливо! Для чого?

Якою була душа на землі, такою вона залишається і в новому замогильному світі. Всі повинуються всеблагій волі Того, в руках Котрого ключі пекла (Обя. 1.18) і Котрий має силу вивести з пекла, і має силу ввести в нього (1 Цар. 2,6).

У Старому Заповіті над людством торжествували пекло і смерть. Всі хто помирав: і праведники, крім Ільї та Еноха, і грішники – відправлялися до пекла, і пекло міцно тримало своїх полонених. Сам Господь, коли ще був на землі, показував людям можливість такої ситуації, коли воскрешав мертвих. Теж робили у Старому Заповіті праведники Божі: пророк Ілья, воскресив сина сарептської вдовиці, Єлісей – сина сонамітянки і інші молитвою повертали померші душі з іншого світу – з пекла (3 Цар. 17.22; 4 Цар. 4. 33-37).

Коли ж торжество пекла і смерті розвалилося, звершилося наше власне відкуплення Богочоловіком, тоді пекло уже не в силах було вдержати своїх мерців. Мертві, звичайно, по волі Божій, стали воскресати і з'являтися живим як доказ того, що тепер уже і пекло, і смерть для віруючих у Відкупителя, Який уже прийшов,

не страшні. Не витримало пекло Мойсея, який повинен був бути з Христом на Фаворі. Мертві: дочка Іаіра, син Наїнської вдовиці, четвертодневний Лазарь, вільно виходять з пекла і воскресають. Пекло не могло тримати їх проти волі Того, в руках, Якого ключі пекла. Князь п'їтьми неначе передчував своє знищення, і у хвилину, коли звершилося наше відкуплення – багато померших святих воскресли і з'явилися живим у Єрусалимі (Мф. 27. 52-53).

Ученики Христові і багато із угодників Божих воскресали мертвих. Якщо можливо було воскресення, то чому не могло бути з'явлення мертвих по волі Господній, для відомої благодійної цілі. З'являлися не тільки святі померші, але і грішники, які находилися ще в невіршеному стані (пекло). Як одні так і другі з'являлися живим не тільки у сні, але і на яву. Св. Ангели, і св. угодники являлися людям, щоб сповістити їм волю Божу. Явлення померших мало за ціль поучити живих, впевненості в правдивому бутті світу невидимого, недоступного нашим тілесним почуттям в нашому сумному стані.

Кожний християнин, хто хоч трохи знайомий зі священною історією, знає, що на землю приходили із того, духовного світу, з раю небесні жителі: ангели і святі. А були ще випадки коли приходили з пекла на землю грішники, які ще не зовсім очистилися, а тому мали потребу в молитвах Церкви, рідних які залишилися і знайомих. Як ангели, святі, так і померші грішники являлися на землі людям або уві сні, або на яву.

Видимого, чуттєвого спілкування людина тепер не може мати з замогильним світом. Світ весь у злі лежить і наші померші, які уже уникнули зла, хто-зна чи згодилися б навідувати нас. Можна собі уявити те моральне зло, яке б могло статися від видимого спілкування двох світів. Наше падіння і злоба диявола, який приймає на себе всякі образи і обличчя, напевно дали б вірний спосіб погубити живих через видиме спілкування з тими хто перейшов у замогильний світ. Злі духи безконечно навідували би живих в подоби наших померших дорогих серцю нашому. Диявол вилив би всю свою отруту на людство. Не знаю, чи багато було би таких, які би встояли проти страшного зла від такого спілкування з помершими?

Потойбічне життя, доля праведних і грішних, наша допомога в покращенні стану грішників, випрошування у Бога прощення їх гріхів і засоби, якими ми допомагаємо помершим, – все це засвідчено на землі з'явленням померших живим.

За свідченням історії ми знаємо, що з'явлення живим на землі людям із потойбічного світа душ, які уже відійшли туди, були у світі старозавітного, в поганстві, в Новому Завіті, в перші віки християнства і бувають навіть в сучасному напівхристиянському, або навіть в антихристиянському світі. А сучасний спиритизм?.. Спіріти клянуться своїм спасінням в істині своєї впевненості, що їх навідують духи із замогильного світу; а між ними є серця і уми, освічені християнським світлом і навіть високоосвічені?.. А тепер подивимося на історичні свідчення з'явлення душ.

У Старому Заповіті св. пророк Ілья воскресив сина сарептської вдовиці, а від дотику до кісток св. пророка Єлісея воскрес померший (4 Цар. 13, 21). Паралельно з викликом з пекла душі Саула Самуїлом можна привести слідуючі випадки з поганства.

Всьому людству відомо про безсмертя душі, а значить і про її позамогильне життя; але де живуть душі померших, або де тайно замогильний світ – поганство знало і уявляло по різному. Погани чули і знали про рай – позамогильне місце для добрих, для хороших душ, а пекло – місце де перебувають злі духи. Явлення душ померших живим уявлялося поганами і тому живі постійно були у єднанні, спілкуванні з жителями потойбічного світу, тобто зі своїми помершими рідними і друзями. По думці грубих і неосвічених народів, душі живуть як худоба, і являються тим живим, які бояться і згадувати про них. Душі, які відійшли, неначе привиди скитаються всюди ночами і живуть в тріщинах гір, в безоднях, в зарослях, і навіть на сонці і зірках. Вони прагнуть людської крові і перемагаються жертвами, молитвами і заклинаннями.

Учений грек філософ і алхімік Демокріт, який написав «Фізика і Містика», і в цьому творі він описує, що його учитель помер швидше ніж успів прочитати для нього повний курс наук. Тоді він скористався заклинаннями і визивав з підземних тінь свого учителя і розмовляв з нею про науку. Учитель сказав, що вся мудрість знаходиться всередині однієї з колон храму, і Демокріт знайшов там три вирази:

«Природа родиться в природі.

Природа перемагає природу.

Природа приказує природі».

(Журнал «Современная звезда», 1878, № 2, стр. 29).

Гомер в одинадцятій пісні Одисеї, малює картину визивання Одисеєм із потойбічного світу душ померших:

Я меч оголив мідноострий і ним викопавши
Яму глибоку на лікоть в ширину і довжину,
Тричі звершив злиття мертвим, мною покликаним разом:
Перша суміш медова, друга вином запашним,
Третє водою й мукою ячмінною все пересипав.

.....
..... зробив заклик до мертвих,
Сам я барана й вівцю над ямою глибокою зарізав,
Чорна кров полилася в неї, і злетілися товпою
Душі померших з темної безодні Ереба піднявшись

.....
Сам же я меч оголив вишуканий і з ним перед ямою
Сів, щоб помішати наближуватися бездиханним тіням померших
До крові, доки відповіді мені не дасть опитаний Тірезій.
В скорому часі перед ним постав образ Тірезія; Одісей дозво-
лив йому напиться крові, тоді Тірезій дав йому бажану відповідь.
А що до інших тіней Тірезій сказав Одісею:
Та з бездиханних тіней, яка приблизиться до крові
Даш ти, розумно з тобою почне говорити, але беззвучно
Та від тебе відійде, яку ти до крові не допустиш.

Синівна любов Одісея до померлої матері, покликаної на землю:

Захоплений серцем, обняти захотів я відійшовшу матері душу,
Три рази руки свої до неї, любов'ю порушений простер я,
Три рази між руками моїми вона прослизнула
Тінню або сонливою мрією...

Вавілоняни, коли визивали з потойбічного світу душі людські, як зазначено в дійшовшому до нас арабському перекладі древнього вавілонянського твору «Про земледілля», запалювали для цього вогонь і кидали туди всякі підкурєння, при чому виголошували тайні заклинання. В диму, який підносився дух матеріалізувався перед ними до абсолютно твердої непрохідності. Халдеї вірили, що душі померших живуть під землею, без крові і життєвої теплоти і що заклинаннями можна визивати їх і заставляти об'являти живим їх майбутню долю.

В Новому Заповіті перш за все із потойбічного світу – з раю Ілля, з пекла Мойсей, – явилися Спасителю під час Його переоб-

раження на горі Фаворі, при трьох свідках: Петрі, Якові та Іоанні (Лк. 9, 28-32).

У хвилину смерті Христа воскреслі померші проповідували воскресення Христове. Зі слів св. Матфея (27, 52) видно, що ті хто воскрес були святими і що їх було багато. Одні з древніх учителів Церкви вважали, що в час воскресіння були патріархи і пророки, особливо ті, хто були в родинному союзі по тілу з Ісусом Христом, наприклад: Авраам, Давид або ті, які були Його прообразами: Іона, Мелхіседек і інші. Інші вважали, що давно помершим тяжко бути впізнаними, тому воскреслі святі належали до числа недавно померших, як Симеон Богоприємець, Анна Пророчиця, Йосиф Обручник.

Можна ще додати і те, що воскресли лише ті, що були поховані в околицях Єрусалиму. Стародавнє передання говорить, що скали, де знаходилися гроби, розпалися тільки біля Єрусалиму. Так назване Первовеангеліє Никодима вказує на воскресення двох синів Симеона Богоприємця (Пасха Господня, Пасха, афонськ. Вид. 1869, стр. 31). Ап. Петро на прохання плачучих вдовиць в Іонії воскресив помершу їх благодійницю (Дії. 9, 40, 41).

ПРИКЛАД: Апостолу Фомі випало проповідувати Євангеліє в Індії. Він дуже налякався коли узнав, що йому належно буде іти у такі дикі країни. Господь з'явився йому, потішив, і пообіцяв бути з ним. Фома відправився. На дорозі йому зустрівся багатий купець, що називався Аван, він був посланий індійським царем Гундафором в Палестину, щоби знайти відмінного архітектора, який би побудував йому царські палати, які би були подібними до палат римських цісарів. Аван розказав про причину своєї подорожі, а ап. Фома видав себе за такого архітектора. Аван дуже зрадив, і вони разом відправилися у Індію. Коли вони прибули на місце, Аван показав царю архітектора, якого той так хотів мати а Гундафор розказав апостолу про своє бажання мати гарні палаци подібні до римських, і Фома взявся побудувати такі палаци. На тому і договорилися.

Апостол для побудови одержав велику кількість золота і срібла. А цар відбув у інші країни Індії. Апостол став проповідувати Євангеліє і учити народ християнської віри, щедро при цьому роздавати царське золото поміж бідних. Майже через два роки цар прислав узнати, як іде будівництво. Фома відповідав, що за-

лишилося добудувати верх палацу і на це одержав ще немало грошей. Нарешті, царю рішуче донесли, що ніяких палат нігде не будується, а дивний Фома тільки те й робить, що учить народ новій вірі і роздає царське багатство бідним. Коли цар повернувся з поїздки, дійсно сам переконався, що жодної будови немає. Тоді він приказав схопити і ув'язнити Фому і Авана, щоб віддати їх пізніше на люті муки.

Але в той час про царські негаразди узнав рідний брат Гундафора і так тим перейнявся, що впав в тяжку недугу і в скорому часі помер. Гундафор у свою чергу, забув про свої негаразди, які йому спричинив Фома, забув про самого Фому, а сам безутішно оплакував свого новопреставленого брата. Ангел Божий в той час показав душі померлого всі небесні палати, серед яких була велика сила прекрасних палат святих праведників. Із всіх особливо найкращою виділялася одна. Тоді ангел спитав душу: «В якій з палат хотіла б ти жити?». Душа, дивлячись на найкращу відповіла: «Якби мені можна було хоч би в якомусь кутику цієї палати жити, то я б нічого більше не хотіла». «Ні! – відповів їй ангел. – В цій палаті тобі жити не можна; вона належить твоєму братові! Її збудував йому дивний Фома, на золото, яке він одержав від твого брата для побудови йому царського будинку».

Тоді душа сказала: «Прошу Тебе, Господи, пусти мене до брата і я відкуплю у нього цю палату, бо він не знає про красу цю і потім повернуся знову сюди». Ангел повернув душу в тіло і померший воскрес. Ніби прокинувся від сну, він перш за все попросив покликати брата.

Коли цар почув, що брат його воскрес, дуже зрадів і поспішив прийти. Побачивши, що справді живий, брат не мав меж для радості. А воскреслий став говорити: «Царю! Я знаю, як ти любиш мене, брата свого, і знаю як ти гірко плакав за мною! Знаю, що ти не пожалів бі в половину царства свого, щоб відкупити мене від смерті! Хіба не так?..». Ти знаєш, як я люблю тебе і не помиляешся в надії», – відповів цар. Воскреслий продовжував: «Якщо ти дійсно так мене любиш, то прошу тебе одного подарунка, не відмов мені!..». Цар відповів: «Все, що знаходиться у моїй державі, тобі, люблячому братові моєму я подарую», – і підтвердив свою обітницю клятвою. Тоді воскреслий продовжив: «Подаруй мені твою палату, яку ти маєш на небесах, а за неї візьми все моє багатство!».

Почувши про таке прохання, цар задумався, довго мовчав і, нарешті, спитав: «А яка у мене на небесах палата?..». «У тебе на небесах така приготована палата, – продовжував воскреслий, – про яку ти уявити собі не можеш, якої не бачив і бачити не можеш у всій вселенній. Ту палату тобі збудував Фома, якого ти тримаєш у в'язниці. Я бачив твою палату і дивувався її величі і красоті, і хотів хоч би у якомусь її кутику жити, але ангел, який показав мені все, що на небесах є, сказав: в ній ти жити не можеш, бо вона належить твоєму братові; а її збудував дивний Фома. Я просив ангела, щоб він відпустив мене до тебе, щоб я придбав собі ту палату. Отже, якщо ти любиш мене, віддай мені її, а собі візьми все моє багатство».

Тоді цар ще більше зрадів: і воскреслому братові і палаті, яку йому збудував Фома на небі, і сказав воскреслому: «Улюблений мій брате! Я клявся, що не пожалію тобі нічого, що є на землі в моїй державі, і в моїй владі, але те що в мене є на небі палата, в тому я не клявся. А якщо ти хочеш теж мати таку палату на небі, то той архітектор є у мене; він і тобі збудує подібну палату». Після цього було приказано привести з в'язниці апостола Фому. Сам цар вийшов назустріч йому, і припав до ніг його і просив прощення, що согрішив перед ним несвідомо. Тоді апостол Фома подякував Богові, охрестив обох братів, научив їх Християнської віри. І воскреслий великими милостинями теж збудував собі вічну палату на небесах.

ПРИКЛАД: «У моїй країні, – говорив блаженний Кір, – помер князь і був похований як і належить. Я тоді був підлітком. Одного разу проходячи біля цвинтаря, я побачив біля однієї могили стоячого чоловіка, чорного, як загашений вугіль, і кликав мене до себе. Коли я підійшов до нього, і зі страхом онімів, а він так говорив до мене: «Я у заповіті моєму записав, щоби роздали бідним таку-то суму грошей за визволення моєї душі; чому ж до цих пір ще це не зроблено? Іди і скажи, щоби негайно роздали, бо інакше я назавжди залишуся в такому стані, в якому ти мене бачиш».

Такі з'явлення воскреслих померлих свідчать про силу милостині, яка очищає гріхи і звільняє від вічної смерті і про істину християнської віри.

Бог для прославлення Свого імені і могутності, і щоб показати невимовну Свою любов до тих, хто працює для Нього, відданим Слугам Його і в наставлення родові людському, а особливо

християнам, сповнював благі бажання і молитви, сповнені живої віри. На звернення Господа Ісуса Христа і гори переставлялися з місця на місце, і мертві воскресали, тобто силою віри і молитов визивалися із потойбічного світу уже відійшовші душі, якщо тільки того вимагала правда. Так одного разу отець Мілісій побачив монаха, якого схопили неначе вбивцю. Старець підійшов і став розпитувати брата. Коли він зрозумів, що то наклеп, він спитав тих, що тримали його: «Де вбитий?». Йому показали труп. Старець підійшов до вбитого, а всім звелів молитися; коли ж він сам підніс руки свої до неба, мертвий встав. Тоді отець спитав його перед всіма: «Скажи мені, хто вбив тебе?». І той відповів: «Я пішов туди-то і гроші віддав тому-то, а він взяв і зарізав мене, потім виніс і підкинув у монастир. Авви. Але, прошу вас, візьміть у нього мої гроші і віддайте їх моїм дітям». Тоді старець сказав йому: «Іди і спи, аж прийде Господь і розбудить тебе» (Достойн. Сказ. О подвиг. св. и бл. ав. Милисия).

Точно так само на питання св. преп. Отця нашого Макарія Єгипетського, які він завдав мертвим, коли цього вимагали користь віри, або щастя невинно страждаючих, мертві відповідали. Ось подібний випадок.

ПРИКЛАД: У одному поселенні сталося вбивство, яке із-за неправдивих підозрінь, зложили на чоловіка зовсім невинного. Бідний чоловік, якого уже переслідували, зі страхом прибіг до келії преп. Макарія, і тут його схопили. Ні сльози, ні клятви не могли переконати суддів у його невинності, і народ, який зібрався теж в один голос називали його убивцею. На цей шум з келії вийшов св. Макарій і, коли узнав, в чому справа, спитав: «Де похоронили убитого?». Йому показали місце могили. Тут святий отець приклонив коліна і пролив теплу молитву до Господа і після цього сказав до всіх, хто був там: «Нині Господь покаже чи цей чоловік вчинив убивство». Потім назвав убитого по імені, і мертвий відповів з могили. «Вірою Христовою приказую тобі, – сказав Макарій, – відкрий нам, чи то правда, що цей чоловік, якого народ звинувачує, справді вбив тебе?» – «Не він мій убивця, – голосно відповів мертвий із-під землі, – не той, кого осуджують.

ПРИКЛАД: У Авви Спірідона, єпископа триміфундського, була дочка, дівця, по імені Ірина, така ж благочестива, як і її батько. Один з її родини віддав Ірині на збереження одну дорогоцінну прикрасу. Дівчина, щоб як можна надійніше зберегти дану

їй річ, закопала її в землю. Через якийсь час вона померла. Коли ж прийшов той, хто дав дівчині прикрасу і не застав дівчину живою став вимагати прикрасу від Спірідона. Розуміючи свій стан, старець пішов на могилу своєї дочки і там молитвами став просити Бога раніше часу показати йому обіцяне воскресіння. Надія не обманула святого; дівчина тут-таки явилася батькові живою, показала місце, де була захована дорогоцінна річ і знову стала невидимою (Дост. сказ. св. и бл. от. Явва Спиридон).

ПРИКЛАД: 22 жовтня наша св. Церква святкує св. семи підлітків єфеських, які воскресли після 372-річного смертного сну. Це свято для тих, хто ще сьогодні не вірить або сумнівається у воскресіння мертвих для вічного життя і нагороду за земні діла. Ось як сталася ця дивна і осяжна для людського розуму подія. Сім юнаків, що жили в Єфесі за царя Декія, бажаючи зберегти справедливу віру в Господа Ісуса Христа, продали все що мали, роздали гроші бідним і зникли з очей царя, який знав їх. Ховалися вони тайно у одній печері. Декій заставляв християн приносити жертви ідолам – ось чому юнаки зникли з міста. Так, як вони були знані Декію, то і вони мали принести ідолюську жертву; і тому цар дав приказ віднайти юнаків.

Юнаки що сховалися в печері і бажали швидше померти, ніж потрапити в руки поганина-царя, були почуті Богом і в скорому часі всі семеро померли.

Після довгих і безплідних пошуків, царю донесли, що юнаки заховалися у печері і там всі померли. Декій наказав заложити вхід до печери і завалити камінням. З того часу пройшло триста сімдесят два роки, і у тридцять восьмий рік царювання Феодосія молодшого, коли християнство переживало через єресь невіруючих у воскресіння мертвих, в позамогильну нагороду і в майбутнє вічне життя, і коли уже многі пастирі Церкви заразилися цією єресью, імператор Феодосій щиросердечно переживав з цієї причини і молився і просив Бога, щоб Він явив милість і відкрив істину. І Бог виконав прохання.

Господар того місця, де був вертеп з помершими юнаками, бажаючи загородити те місце загорожею, так як це було місце для випасання худоби, розібрав каміння, якими був завалений вхід в печеру. І через два дні після того, як був відкритий вхід юнаки воскресли. Час зовсім не змінив їх, тіла і одержі їх були нетлінними. Вони вважали, що заснули вечером вчора, а сьогодні про-

будилися і знову стали радитися між собою, як їм поступити в тому випадку, якщо Декій знайде їх і буде заставляти приносити жертву ідолам.

Один із юнаків відправився в місто Єфес, щоби купити їжу. Коли він став наближатися до міста його пройняв великий страх і здивування, бачачи всюди знаки хрестів. І в самому місті бачить зовсім не те, що було, коли вони його покидали. Все змінилося.

Купивши хліба, юнак дав купцю монету. Але монета була ровесницею царя Декія і це дуже здивувало купця, і після деяких бесід і розпитів – звідки юнак взяв таку давню монету, хто він – юнак відказав, що він житель Єфесу. Він називав по імені своїх родичів, розказував, що вчора він з друзями покинули місто ховаючись ві переслідування царя Декія. Як доказ своєї правди він просив іти за ним в печеру до його друзів.

Слово – «вчорашній день», сказане юнаком привело в непорозуміння всіх, хто зібрався біля них. Єпископ Марін з начальником міста Анфікатом і великим числом народу пішли до печери. Біля входу в печеру, на правій стороні, вони побачили скриню-ковчег з двома срібними печатками. Цей ковчег був положений тут двома християнами із числа тих, кого посилав Декій, щоби завалити вхід в печеру. У скрині виявили дві дошки з олова, на них були написані імена всіх юнаків, які були тут похоронені. Юнаки досить докладно розказали всім про себе і про царя Декія. Всі тут прославили Бога, і тут таки дали знати про це чудо імператору Феодосію, і той поспішив до печери, сам бачив і розмовляв з юнаками і з глибини серця дякував Богові за те, що почув його молитву, що показав в цій події майбутнє всезагальне воскресіння для вічного життя. В скорому часі в присутності відвідувачів печери юнаки знову спокійно уснули сном смертних людей.

ПРИКЛАД:Одного разу св. Макарій Єгипетський, проходячи по пустелі, побачив людський череп і спитав його про замогильний стан померших. Преподобний мав звичай довго молитися за померших, а тому хотів знати про дію своїх молитов. «Невже ви ніколи не відчували жодної утіхи, полегшення?» – спитав преподобний. «Ні, – відповів сухий череп, – коли ти молишся за мертвих, то ми відчуваєм деяку потіху». Це говорив преподобному поганський жрець, як засвідчив череп. Ця розмова переконує нас в істині і правдивості заупокійних молитв. Щоби потішити свого вірного слугу і заспокоїти, що молитви за померших мають вар-

тість, всесильний Господь звелів, щоб череп засвідчив цю істину. Якщо по молитвах угодника Божого, і язичники померші відчують полегшення, то як можна мати сумнів в допомогі молитов за померших у вірі і надії християн, молитов які звершуються живими? (Жит. прп. Макария Єгип. 19 янв.).

ПРИКЛАД: Про випадок померлого грішника з пекла свідчить св. Григорій Двоєслов. Про нього було розказано диякону Петру, якого Святитель признавав за друга. А діло так було. «В моєму монастирі, – говорив Святитель, – було правило, щоби ніхто із братів не мав жодної власності. В монастирі все було спільне. Один із братів, по імені Іуст, захворів, і коли приблизилась смерть об'явив своєму рідному братові, що у нього є три золоті монети. Ця вістка тут-таки дійшла і до мене. Зворушений до глибини серця і бажаючи тут-таки допомогти согрішившому і вберегти інших від порушення правил монастиря, я віддав таке розпорядження: не допускати до хворого нікого з братів, як відлученого від спілкування з ними, а коли помре, то поховати його в особливому місці і з ним разом закопати ті три золоті монети. Дійсно, прикрим було хворому таке відлучення. Він помер, і його похоронили так, як я звелів.

Прошло тридцять днів від смерті Іуста, мені стало шкода його і я дав повеління, щоби в послідуючі тридцять днів кожного дня звершувати заупокійну Літургію за помершого брата. Прошло тридцять днів, і ось вночі, не у сні, а на яву з'явився Іуст своєму рідному братові. Перше запитання здивованого брата до брата, який з'явився було: «Що, брате, як тобі?». А той відповів: «До цього часу було мені погано, а тепер добре; бо я нині допущений до спілкування». Капіоз, так називався брат померлого Іуста, розказав про це братам. Це був тридцятий день, як стали молитися за померлого, а разом з нею безкровна жертва».

Так сам померший з'явився з пекла і засвідчив, що він звільнився із пекельної в'язниці.

У всіх випадках мертві своїм явленням ніби виявляють вдячність і квапилися поділитися радістю зі своїми благодійниками.

Померші грішники являлись на землю з пекла, свідчили про свій сумний стан і просили допомоги у живих, яким вони з'являлись на яву. Це не було неправдою, адже живі дійсно звертались до Бога з щирою молитвою за померших, а ті через якийсь час знову з'являлись їм, засвідчуючи зміну свого стану в кращу сторону.

ПРИКЛАД: Про добрі наслідки від милостині за померших збереглися, що видно зі слідкуючої розповіді.

Свята ігуменя Афанасія перед відходом з цього життя заповіла сестрам свого монастиря виставляти їжу бідним в її пам'ять на протязі сорока днів. А сталося так, що сестри тільки десять днів зберігати заповіт своєї наставниці. Така байдужість визвала святу з іншого світу. Явившись в товаристві двох ангелів деяким із сестер, вона сказала до них: «Чому ви переступили заповідь мою? Щоб ви знали, що милостиня, яка твориться на протязі сорока днів за душу померлого і кормління голодних дуже умилює Господа. Якщо душі померших грішні, то через це вони отримують від Бога відпущення гріхів, а якщо праведні – їх благотворна служба служить на спасіння благотворців» (Чет. Мин. 12 апр.).

ПРИКЛАД: У блаженного Кир-Луки був рідний брат, котрий і після вступлення в чернечий чин мало турбувався про свою душу. В стані такої байдужості його навідала смерть. Блаженний Лука, особливо жалів за братом особливо із-за того, що він не приготувався, як належить до смерті і постійно просив Бога, щоб відкрив йому долю брата. І ось одного разу бачить старець душу брата в оточенні злих духів, і тут-таки після побаченого післав, щоб оглянули келію брата. При огляді келії брати знайшли там гроші і речі, з чого старець зрозумів, що душа його брата страждає, помимо іншого, за порушення обітниці монашества. І все найдене старець віддав бідним.

Після цього, під час молитви, старцю відкрилося судилище, на якому світлі ангели сваряться з духами злоби над душею померлого брата. Старець чув крик злих духів: «Душа наша! Вона чинила діла наші!». Але добрі ангели кажуть їм, що вона звільняється від їх влади милостинею, яку роздали за неї. На що злі духи заперечили: «Хіба померший давав милостиню? Хіба це робив не отой старець?» – і показували при цьому на Кир-Луку. Блаженний подвижник відповідав: «Так, я сотворив милостиню, але не за себе, а за цю душу». Засмучені духи, почувши відповідь старця, розсіялися, а старець, заспокоєний побаченим видінням, перестав сумніватися і журитися долею брата. (Пролог, 12 авг.).

ПРИКЛАД: «Одного разу, – розказує свята мучениця Перпетуя, – в темниці, під час спільної молитви, я несподівано промовила ім'я померлого мого брата Дінокріта. Напоумнена такою несподіванкою, я почала молитися і зітхати за нього перед Богом.

На слідуючу ніч я мала видіння. Бачу я ніби-то з темного місця виходить Дінокріт, з сильною гарячкою і відчуває велику спрагу, нечистий з виду і дуже блідий: на лиці в нього рана з якою він помер був. Між ним і мною була глибока пропасть, і ми не могли приблизитися одне до одного. А біля того місця де стояв Дінокріт, був великий підйом, край якого був значно вище, як ріст мого брата, і Дінокріт витягувався, старався досягнути до води. Я жаліла, що висота краю не дозволяє моєму брату напиться. І тут-таки після цього і пробудилася і зрозуміла, що брат мій в муках, але, віруючи, що молитва може допомогти йому в стражданнях, я всі дні і ночі в темниці молилася з криком і риданнями, щоби він був мені дарований. Того дня, коли ми залишалися зв'язаними в темниці, було мені нове видіння: місце, яке я раніше бачила темним, стало світлим і Дінокріт, чистий на лиці і в чудовій одежі і насолоджується прохолодою. Там де була у нього рана тепер залишився тільки слід від неї: і край водойми тепер був не вище, як по пояс йому і він міг тепер спокійно досягнути собі воду. На краю стояла золота чаша, повна води, Дінокріт став пити з неї, і вода в ній не зменшувалася. Наситившись, він відійшов і став веселитися. На цьому видіння закінчилося. Тоді я зрозуміла, що він звільнився від кари».

ПРИКЛАД: Слідуюче з'явлення мертвого з пекла свідчить про силу і діяльність молитви віруючого і про замогильний стан грішників у пеклі.

Святогорець пише про дивну подію, яка сталася з двома друзями. Одного разу коли вони знаходилися у храмі, прийшлося їм слухати проповідь. Слово Боже дуже сильно вплинуло на серце одного з друзів і він вирішив змінити життя – стати монахом. А другий продовжував своє безпечне давнє життя, залишаючись у миру. Скоро його навідала смерть. Вражений смертю свого товариша монах, як друг помершого, приступив до Бога з щирою молитвою, щоб Господь відкрив йому загробну долю його друга, щоби він сам засвідчив свій стан. І ось уві сні являється монаху померший його друг. «Ну, що, брат, як ти, чи добре тобі?» – спитав його монах, втішений таким видінням. «Ти хочеш знати це? – зі стогоном відповів мертвий. – Горе мені, бідному! Червак неусипний точить мене і не дає мені спокою через цілу вічність». «Що ж то за муки?» – продовжував допитуватися монах. «Ці муки невиносимі!» – скрикнув мертвий. – Але, що робити, немає мож-

ливості втекти від гніву Божого. Мені тепер дана воля, ради твоїх молитв, і, якщо хоч, я покажу тобі мої муки; але чи дійсно ти хочеш це бачити як воно є, чи тільки так, між іншим? Всіх мук в повноті ти не зможеш знести; але якусь їх частину я тобі покажу...».

При цих словах мертвий припідняв поділок свого вбрання до коліна, і жах, і немилосердний сморід так вразили всі почуття сплячого монаха, що він в той же час пробудився. Вся нога, яку відкрив йому друг його, була покрита страшним черваком, і від ран відходив такий неприємний запах, що немає можливості з чимось порівняти його. Цей пекельний сморід так наповнив келію монаха, що він ледве встиг вискочити з неї, не успівши навіть закрити двері за собою, із-за чого сморід розійшовся по всьому монастирю; всі келії наповнилися ним, і потривожені цим ченці не розуміли, що це означає. На протязі довгого часу цей пекельний сморід було чути по всьому монастирю, і брати по неволі своїй мусіли покинути цей монастир і шукати собі притулку в інших святих місцях; а товариш покійника не міг нічим собі зарадити від один раз вдихнутого смороду, ані не міг відмити злого запаху від рук своїх, ані заглушити його жодними ароматами. (Письма Святогорца. Письмо 6-е). Пекельний страдалець своїми відвідинами і тим, що показав свої рани, неначе хотів розділити свою вічну неминучу тугу. Розділена туга трошки облегла душу, якщо в ній приймають участь інші.

ПРИКЛАД: «В наш час, – так розказував один пустельник, – жив один брат, який називався Іоан. Він розбирався в книжках, а тому був назначений читати. І ось брат цей помер і через якийсь час з'явився не уві сні, а наяву своєму духовному отцю Саві. Він стояв у дверях келії – нагим і весь обгорілий, як вуголь; з гірким криком випрошуючи собі милості і прощення, визнавав, як на сповіді, своєму духовникові гріх, за який несе такі тяжкі муки. «Я, – каже він, завжди опирався законові і сміявся над писаннями». Скоро це видіння пропало від очей духовного отця; а той зі страху нікому нічого не розказував, навіть мені, хоч я завжди був біля нього, боявся, що це було наслано дияволом. Прошло немало часу, як видіння знову повторилося. Зі страшним криком нещасний страдалець просив отця духовного: «Розкажи, розкажи всім про мій гріх! А інакше ти теж будеш мучитися». Тільки тоді Сава розказав мені все. Коли ми більше дізналися про життя відійшовшого брата-читця, ми переконалися, що він дійсно був

такий, яким визнав себе після смерті перед отцем духовним.

ПРИКЛАД: В наш час по волі Божій продовжуються подібні явлення душ умерших перед живими. Так в житті ієромонаха Анікіти, між іншим, розповідається таке: ієромонах Анікіта (у цивільному князь Сергій Шахматов), почувши про свою благочестиву і побожну маму, що вона хвора, пішов до неї, щоби попроситися з нею і взяти благословення вступити в монастир монахом, але застав маму уже мертвою, гірко оплакував її і що не встиг отримати її дозволу. Але побожна мати чула його плач, бачила сльози і не забарилася потішити свого сина появою. Під час легенького сну вона з'явилася до нього зі світлим лицем і сказала: «Благословити – це багато, а дозволити можна» (О жизни і трудах ієромонаха Аникиты).

ПРИКЛАД: Один священик на 16-му році свого подружнього життя втратив свою розумну, побожно виховану і благочестиву дружину. Їхній шлюб був скріплений правдивою, не лицемірною і взаємною любов'ю; жили вони в постійній згоді, однодумності, в святій, одне одному супружній вірності, складаючи, за словами св. апостола, одне тіло (Єф. 5, 31), одне моральне обличчя. Розлука з дружиною сильно підкосила його. Глибока туга і невимовний розпач заволоділи ним і він впав у безвідрадний стан, похитнувся в своєму житті і пішов небезпечною дорогою – подружився з горілкою. «Не знаю, – говорив сам повдовілий священик, – чи довго я би ішов небезпечною дорогою і куди би вона мене привела, якби мене не зупинила померша моя дружина».

Вона явилася мені уві сні, і, цілком і повністю співчуваючи мені сказала: «Любий мій! Що з тобою? Ти вибрав небезпечну дорогу, на якій ти загубиш себе в думках людей, а головне – можеш втратити благословення Боже, яке донині спочивало на нашому домі. Ти в такому сані, в якому і маленька плямка робиться великою; ти на такому місці, звідки тебе бачуть з кожного боку; у тебе шестеро ще не покритих пір'ячком пташат (дітей), для яких ти тепер повинен бути і батьком і матір'ю. Невже ти перестав дорожити своїм саном, своїми заслугами і тою пошаною, яку ти мав у всіх людей? Невже твоє життя, твої заслуги, твоя честь потрібні були тільки для мене одної, твоєї дружини? Подумай, любий мій, про це, прошу і молю тебе, розваж і розсуди здоровою головою і поспіши зійти з цієї небезпечної дороги, на яку ти, на жаль, для мене і для себе так необдуманно і стрімко став. Ти сумуєш про

нашу розлуку, але, як бачиш наше спілкування не закінчилося; ми і тепер можемо мати духовне спілкування одне з одним; в житті вічному ми можемо з'єднатися на віки, на лоні Авраама, якщо будемо гідні того. Ти жалієшся на пустоту в серці твоєму; корми душу свою хлібом ангельським, як любив ти називати Слово Боже, і любив ним кормити себе і сімейство твоє; скріплюй себе розважаннями Божими і частими богослужіннями, молися Богу за мене і за себе, за дітей наших і за ввірені тобі душі людські». Цей голос щиро люблячої моєї дружини глибоко проник у мою душу і благотворно подіяв на мене. Я прийняв цей голос, як голос мого ангела-хоронителя, як голос Самого Бога, що нарозумлював мене, і вирішив всіма силами противитися, боротися всяким спокусам і, – дякувати Богу! – при Його допомозі я переміг спокусника і твердою ногою став на добру дорогу» (Странник, 1865, июль, с. 122-124. «Спасительный голос из страны загробной»).

ПРИКЛАД: Святогорець пише: «Один архієпископ А. В., тяжко страждаючий меланхолійними припадками, щиро просив у Бога для себе допомоги, і одного разу під час вечірньої молитви заважав, що в передніх його кімнатах появилось світло, яке постійно збільшувалося і збільшувалося, аж обняло і його самого. І тут-таки він побачив якусь жінку, а коли вглядівся, впізнав в ній свою маму. «Чого так гірко плачеш, – сказала вона, – і чи розумієш про що просиш у Господа? Для Бога не тяжко виконати прохання твоє, але чи знаєш, що ти потім можеш втратити із-за цього?.. Ти сам не знаєш чого просиш!». І, давши синові декілька цінних порад, стала невидимою. (Письма Святогорца, собрание по смерти его, с. 218).

ПРИКЛАД: «В Орлові В'ятської губ. – пише ще Святогорець, – є священник о. М. Л., близький мені родич; він розказав мені такий випадок: у його парафії, на віддалі від міста верст на десять, жив селянин, який відрізнявся від інших своїм покірним характером і скромністю. У 1848 або в 1849 році, добре не пам'ятаю, селянин цей тяжко захворів; і за його бажанням о. М. напутив його св. Тайнами і, як прийняв він їх, в скорому часі помер. Його обмили, положили на стіл і приготували домовину. Прошло дві години, як хворий спустих дух, а тут раптом відкриває очі, сідає сам собою на свою постіль, це тоді, як під час хвороби він не міг цього зробити, бо був до краю ослаблений. Перші його слова, після того, як він відкрив очі були, щоб скоріше післали за священником, що і тут-таки зробили.

«Коли я, – говорить о. М., – прийшов до віджившого, він сам попросив, щоби усі вийшли з кімнати, бо він хоче поговорити з священиком наодинці. Всі домашні вийшли; а відживший глибоко зітхнув і сказав: «Отче! Я помер був і взяли мене ангели і показали Господу. І коли я став перед Ним, і поклонився Йому, Він так милостивно поглянув на мене, з такою любов'ю, що передати це неможливо. Вид Його – неможливо сказати який прекрасний! «Що ж ви взяли його? – нарешті спокійно спитав Господь ангелів, які привели мене. – У нього ще є на душі гріх, в якому він ще ніколи не каявся перед духівником, бо забув із-за давності». І тоді Господь нагадав мені мій не відпокутуваний гріх. Я тільки тоді і сам відчув, що справді було колись у мене таке діло, але я забув і ніколи з цього не сповідався перед священиком. «Відведіть його – продовжив Господь, – нехай він очистить свою совість перед духівником, і тоді знову приведіть його сюди». «І я сам не знаю, – сказав після цього відживший, – як я знову став живим». Після цього він з щирим жалем відкрив свій давній гріх, і о. М. прочитав над ним розрішальну молитву, просячи і його пам'ятати, як свого отця духовного, коли він знову стане перед Богом. Як тільки о. М. відправився додому, відживший дуже мирно і спокійно віддав дух свій Господу. Ось такий-то милостивий є Господь». (Странник за 1860 г., т. I, стр. 63).

ПРИКЛАД: Дійсний тайний радник князь Володимир Сергійович Довгорукий, будучи в чині посланця при пруському дворі, за царя Фрідріха, заразився там вільнодумством. Узнавши про це, рідний брат його, князь Петро Сергійович, не раз писав йому листи, в яких переконував його, що він знаходиться в блуді, що без правдивої віри нема на землі щастя, що віра суттєво потрібна в майбутньому віці, тобто в житті вічному і інше. Але все було марно. Постійно читаючи Вольтера, Даламберта і інших, князь Володимир Сергійович сміявся над переконаннями побожного брата. Але одного разу повернувшись від короля, він відчув велику втому, скоро роздягнувся, кинувся в ліжку і скоро заснув. Раптом чує, як хтось відслоняє занавіску його ліжка і наближається до нього, і холодна рука торкається його руки і навіть стискає її. Він дивиться і бачить брата і чує його голос: «Вірь». Потішений несподіваним побаченням, князь хоче кинутися в обійми брата і товариша, але раптом видіння зчезло. Він тоді питає слуг своїх: «Куди дівся брат?». І, почув від них, що ніякого брата тут не було,

старається переконати себе, що це сон, думки, але слово «вір» не перестає звучати у вухах його і не дає йому спокою. Він тоді записав число, годину і хвилину видіння, і скоро одержав звістку, що в цей самий день, годину і хвилину помер брат його, князь Петро Сергійович. З тих пір він став побожним, віруючим і практикуючим християнином і про своє видіння часто розказував іншим (стр. 95-96 Утеш. В Смерт. Близ. Сердцу).

ПРИКЛАД: Поет Жуковський пропонує два випадки, за правдивість яких відповідає. Ось один із тих двох випадків, який підтверджується і професором хірургії Піроговим. Діло було в Москві. У однієї дами був дуже хворий її любий син, біля якого вона і сиділа тої ночі. Вся увага матері була направлена на болі дитинки, і тут раптом вона бачить, що в дверях її світлиці стоїть Мойєр її родичка, яка живе у Ліфляндії, в Дерпті. Її поява була така бистра, що зажурена мати, забула про дитину, і кинулася з розпростертими обіймами до родички Мойєр. «Це ти, М.?» – але відвідувачка миттю зчезла. А що сталося? Тієї ж самої ночі, в той самий час пані Мойєр при родах померла в Дерпті. Про другий випадок і багато інших випадків пов'язаних з появою привидів, про які мені розповів автор я не вміщую тут, але бажаючи можуть звернутися до 6-ї книги творів Жуковського, до статті «Нечто о Привидениях».

ПРИКЛАД: У Словнику Достопамятних Людей Руської Землі, Бантиш-Каменського, изд. 1836 р., в т. 5 на стр. 94 и 95 сказано: одного разу Катерина Іванівна Штакельберг, в буття Високого Двора в Царському Селі (1767) в чині фрейліни, будучи при Дворі, займалася своїм туалетом в присутності декількох молодих подруг і в тому числі графині Єлизавети Іванівної, ніби випадково виглянула у вікно, потім ще раз виглянула з великим задоволенням, а потім і третій раз, притому, скочивши з крісла, скрикнула: «Батьюшка приїхав і підходив до вікна!». Вона побігла назустріч батькові в сад, але там нікого не було, і після довгих розшуків нарешті переконалася, що родич її не приїзжав. Коли про це розповіли Імператриці, тоді вона веліла записати день і годину видіння. А через декілька днів одержали звістку з Риги про смерть батька Катерини Іванівної, і власне в той день і годину, коли він явився дочці.

ПРИКЛАД: Жили два приятелі, і жили душа в душу. Одного разу вони кудись поїхали і залишилися заночувати в одному місті: один у свого приятеля, а другий, у котрого не було нікого –

ні рідних, ні друзів, то він змушений був заночувати у готелі. Той, що заночував у знайомих, ліг і заснув і бачить сон, ніби-то йому з'явився його друг і говорить: «Прийди, будь ласка, до мене, господа, готелю мене кривдить і навіть хоче вбити». Цей сон так сильно стривожив його, що він пробудився і пішов до того готелю, щоби оборонити свого приятеля, але дорогою роздумав, вважаючи, що це всього сон, нісенітниця, і повернувся до свого місця; але тільки заснув, як знову бачить сон, ніби-то його приятель плаваючи у власній крові, помираючи докоряє його за те, що він не прийшов до нього і не допоміг йому, і говорить: «Я уже убитий готельщиком, тіло моє порізане на куски, вивезено моїм вбивцею за такі-то міські ворота і там закопане в гною». Цей повторний сон, ще більше розтривожив сплячого, він пробудився і тут-таки побіг до тих міських воріт і там знайшов свого товариша в такому стані, як йому було сказано уві сні, і він віддав вбивцю в руки правосуддя» (Станн. За 1860 г., т. IV, стр. 105).

ПРИКЛАД: Молодий офіцер Іван Афанасійович Пращев і його денщик Наум Середа дійові особи таємничого випадку, який мав місце 14 травня 1861 року. За якийсь час до 14 травня 1861 року в їх таборі знаходилися цигани, і ось молода циганка прокоє обом, Прощеву і Середі, смерть власне 14 травня. Простодушний Середа прийняв таку звістку холоднокровно і додав: «Нехай буде воля Божа», але серце молодого Пращева заразилося недовір'ям. Але дійсно 14 травня смертельно поранили Середу і помираючий просив Прощева переслати три золотих монети, які знаходяться при мені.

Обов'язково, і з любов'ю я виконаю твоє прохання, і не тільки три золотих монети, але ще від себе добавлю за твою службу, – відповів Пращев.

Чим же я віддячуся Вам, за Ваше благородство? – прибавив помираючий.

– Так як нам циганка приворожила смерть 14 травня і ти справді умираєш, то прийди до мене з того світу і у той день коли я маю померти.

– Слухаюся, – відповів Середа і помер.

Пращев не забував пророцтва циганки і кожне 14 травня було для нього якби днем переходу в інший світ, а обігниця Середи дати знати про день смерті спонукувало його в цей день слухати панахиду за вбитого воїна Наума.

А рівно через 30-ть років, в першій годині ночі наступившого 14 травня 1861 року, користаючись з гарної погоди, сам Пращев, його дружина, дочка, племінник і жених дочки були в саду; собака, яка була постійно біля Івана Афанасійовича, раптом кинувся вздовж по алеї, як звичайно буває коли собака побачить чужу людину. За нею пішов Прощев, і що ж він бачить? До нього приближується Середа!

– Хіба 14 травня? – холоднокровно спитав Пращев прийшовшого з того світа.

– Точно так, – по-військовому відповів Середа, і я прийшов сповнити Ваш приказ; день Вашої смерті наступив! – і зник.

Пращев негайно, наперекір своєму сімейству, став готуватися до християнської кінчини: посповідався, причастився св. Таїнств, зробив всі необхідні розпорядження і став ждати смерті. Але смерті не було. Наступила 11 година вечора 14 травня. Пращев зі своїми був у саду. Раптом почувся жіночий голос, і біля ніг Івана Афанасійовича, як біля свого поміщика, просила захисту жінка повара, який гнався за нею. Повар був п'яний, а в такому стані він завжди вважав свою дружину невірною йому і часто бив. І тут повар підступив до Пращева і великим кухонним ножем наніс йому смертельну рану в живіт, від якої той за кілька хвилин до 12-ї години помер. І сталося це 14 травня, про що був Пращев повідомлений Середою, який уже 30-ть років жив у іншому світі («Нива», 1890 г. №№ 15, 16 и 17).

ПРИКЛАД: Подібне з'явлення душі помершого живому сталося у Італії у 16 столітті. Ось як це було. Двоє відомих вчених Італії 16 ст., Меркоті і Марсілій, мали різні поняття про безсмертя душі; один вважав, що душа, розлучаючись з тілом, залишається в бездіяльності і у сні, аж до судного дня, до воскресіння з мертвих; другий навпаки, твердив, що бездіяльності в природі немає, і тому душа обов'язково повинна поки досягне своєї кінцевої мети, переходити в інші живі тіла. І щоби переконатися, хто має рацію, Меркоті і Марсілій, що були в тісній дружбі між собою, зробили страшну клятву між собою і домовилися, що той з них, хто помер перший, обов'язково повинен прийти до другого і пояснити розходження їх думок, якщо таке можливе.

Однієї ночі, коли Меркоті (це було в Римі) заглибився у свої заняття, він почув три сильні удари у свої двері. Він встав з місця і, відкрив вікно, побачив біля під'їзда вершника, закутаного в бі-

лий плащ: «Ти маєш рацію, друг мій!» – закричав він здивованому ученому і тут-таки повернув коня і, як вихор, щез у тумані. Через два дні Меркоті одержав звістку, що в той день і в ту годину його товариш Марсілій помер у Флоренції» (Журн. Сев. Звезда, 1877, № 9, стр. 180).

Якщо говорити мовою сучасного невір'я 19 століття, то дійсно, трапляються місцями чудесні речі і, по своїй сутності тайні. Якщо іноді причину тайної події віддавати на сліпий випадок, то розглядаючи його ближче і уважніше, то неможливо не завважити в ньому маловідомі нам закони психічного життя. Ось факт описаний в московській газеті «Гатцука», № 1, 1883 г., стр. 7.

ПРИКЛАД: Дійові особи цього тайною покритого випадку двоє друзів: померший Князев і живий Побідінський. Князев і Побідінський після багаторічної правдивої, чесної дружби повинні були розлучитися, тому, що Побідінський відправився в похід під час польського повстання. При товариському прощанні Побідінський сказав: «Якщо більше тут не побачимося, то все-таки побачимося там!». «Ні, я не помру, поки раніше не попрощаюся з тобою», – заперечив Князев. Друзі розлучилися. Після кількарічної розлуки Побідінський взяв відпустку, відправився з Варшави до свого товариша Князева, і що ж – зустрічає його уже мертвим, який лежав на столі. Коли наступив вечір, приїзному гостю віддали для ночівлі кабінет покійного. А що сталося з Побідінським цієї ночі, читайте в цій розповіді самого Побідінського.

– Я задрімав, але це не була приємна дрімота після нелегкої подорожі, а якесь тяжке забуття... Я слухав, як навколо запанувала тишина, і тільки голос дядька порушував нічну тишина. Близько дванадцятої години мене розбудили чийсь кроки... Я швидко обернувся... став прислухатися... кроки було чути все ближче... і раптом на дверях, між портерами, показалася фігура мого друга...

І я клянуся вам, це не була гра моєї уяви... Він стояв, витягнувшись на весь зріст, його потухлі очі байдуже дивилися кудись у стіну... У мене дибом стало волосся... кричати я не міг... голос відмовив мені в послуху... тьмяне світло лампади падало прямо на лице мертвого і придавало йому якийсь страшний вираз... Але ось мертвець поворухнувся... зробив ще декілька кроків, повів очима по всій кімнаті і зупинив їх на мені... До кінця життя я не забуду того погляду... Мертве бліде, до цих пір непорушне лице покійного переобразилося, ніби тепло і світло розлилися по ньому, потухлі

очі спалахнули, навіть на блідих губах показалася усмішка, а дуже знайомий голос ясно і чітко промовив: «Побідінський! Друже мій! Чи це тебе я бачу?» – і мервець кинувся до мене, став стискати мене в своїх обіймах... Марно я напружував усі сили, щоби звільнитися від тих страшних обіймів: губи мертвого торкалися моїх губ, худі пальці неначе кліщі впивалися в моє тіло... Після марних зусиль звільнитися і під впливом страху, про який неможливо дати точне і зрозуміле поняття, я втратив свідомість...

Настав ранок, коли я отямився; біля мене клопоталися люди і якийсь сивенький панок.

– Де я? Що зі мною? – спитав я тих, що оточували мене.

– Потім, потім все узнаете, – відповів мені сивоголовий панок, який як виявилось був лікарем. Я нетерпеливо чекав пояснення страшного нічного видіння. Чи то був сон, чи дійсність? – думав я і губився в догадках... Пройшло ще декілька томних годин. Я почував себе уже на стільки бадьорим, що міг препіднятися з постелі і знову вперто приставати до доктора з питанням: що зі мною було?..

– А з вами був страшний обморок, – пояснив доктор...

– А мервець?.. Невже він справді приходив до мене?

– До вас приходив не мервець, а живий чоловік...

– Значить він живий?

– Був... кілька годин тому назад, а тепер... – і доктор припідняв портеру в залі. Покійник знову лежав на столі під парчою, а в його ногах прослуховувався жалібний голосок дячка.

Ось що я узнав від доктора: мій покійний друг, раніше ніж відійти назавжди у вічність, впав у передсмертний летаргічний сон. Дячок, який читав по ньому псалтирь вийшов вночі із зали і заговорився з людьми... В цей час спокійно померший, віджив, встав зі стола і по привычці пішов у свій кабінет. Крик дячка, який вернувся підняв на ноги весь дім.

– Уявіть собі наше здивування, – сказав доктор, – і жах, коли ми побачили мертвого, що лежить у вас на грудях...

– І він був живим, коли ви увійшли?

– Ні. Іскорка життя загорілася в помершому на коротеньку мить, ніби для того, щоби сповнити дане Вам слово: не вмерти доти, доки не попрощається з Вами.

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ ЧАСТИНИ.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

**ДОГМАТ ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ
ПРО ТУРБОТУ ЖИВИХ
ЗА ПОМЕРШИХ І ПРОХАННЯ
ПРО ПРОЩЕННЯ ГРІХІВ
ДЛЯ ДЕЯКИХ ПОМЕРШИХ
ГРІШНИКІВ**

НА ЧОМУ ЗАСНОВУЄ ЦЕРКВА СВОЄ ВЧЕННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ СПАСІННЯ ДЕЯКИХ ПОМЕРШИХ ГРІШНИКІВ

Ми знаємо, що смерть – це тільки перехід від земного життя в життя позамогильне, що з'єднані Богом на землі не розлучаються через смерть, що внутрішній, духовний зв'язок і взаємне співвідношення між тими, хто на землі і тими, хто відійшов у інший світ продовжується, як між членами одного духовно-морального царства Христового. Єдинство, зв'язок відношення і спілкування для тих, хто є на землі мають чуттєве виявлення, видимі знаки, які свідчать про нерозривність духовного зв'язку і спілкування з тими, які перейшли в інший світ. Показавши, в чому залежить зв'язок і спілкування світів видимого і невидимого, тобто тих, хто є на землі і перебувають з ангелами з впавшими духами і зі Святими, а тому постараємося показати видиме, відчутне спілкування з тими, хто уже перейшов у інше життя і не досягнув ще досконалої святості з грішниками, які знаходяться у пеклі, але ще не втрачені для царства Божого.

Відчутне спілкування тих, що на землі з тими, що уже відійшли від нас, недосконалими грішниками і складатимуть наші розважання у цій третій частині цієї книжки.

Життя і діяльність – одне і те ж. Де є життя – там є і діяльність, і де є діяльність – там є і життя; значить діла тих, хто є на землі будуть свідчити про їх зв'язок і спілкування з відійшовшими від них. Бог, об'єднуючи людей вічним зв'язком любові, на випадок короткочасної розлуки – смерті, через свого вибраного ап. Павла заборонив сумувати через смерть близьких серцю, відкривши при цьому засоби, як зберегти цей зв'язок і спілкування з помершими. А ось і вони, засоби, або вчинки, діла тих, хто перебуває на землі: 1) саме життя тих, хто на землі; 2) їх відношення до Бога і до померших; 3) молитва за померших; 4) милостиня і 5) божественна літургія.

ОСНОВА, НА ЯКІЙ ВИПРОШУЄТЬСЯ ПРОЩЕННЯ ГРІХІВ ПОМЕРШОМУ: ЛЮБОВ І ВІРА

Свята наша Церква своє учення про можливість полегшення позамогильного стану деяких грішників, а навіть звільнення їх з пекла опирає на: 1) властивостях людського духа – любові і віри; 2) на св. Писанню Старого Заповіту; 3) на вченню Святого Єванге-

лія; 4) на писаннях св. Апостолів; 5) на вченні св. Отців і учителів Церкви; 6) на постановах Вселенських Соборів, і нарешті; 7) правдиві факти по цьому предмету ми знаходимо в життях святих.

Історія свідчить нам, що не було і немає такого народу, на який би степені освідчення він не був, який би не розумів і не вірив в безсмертя душі, який би не вірив у щасливе або мученицьке позагробне життя. Розуміли і вірили народи цій правді, яка, як виходить, була спільною для всього людства, і спільним наслідком людського руху. Крім цієї істини, спільної людському духові, природною була йому і інша властивість; яка характеризує його божественне походження – любов.

Людині притаманні любов і ненависть: любов до правди і ненависть до зла. Чоловік-християнин з часу св. хрещення за своє в собі не тільки зовнішнє ім'я Христа – християнин, але і зобов'язаний виховати в собі дух Христовий – небесну, божественну любов до Бога і до ближнього, які перебувають ще тут на землі, а рівно ж і до тих, хто уже переселився у інший світ, про що свідчить ап. Павло, коли говорить: «Бо і у вас повинні бути ті самі почуття, що і у Христі Ісусі» (Філ. 2, 5).

Безсмертна любов є основою для молитви взагалі, а також і за померлих. Межі любові, показані Господом – покладати душі свої за ближніх, і високе співчуття живих стану душ, які любили нас і тепер ще люблять, але розділених від нас переходом у інший світ. Любов породжує в душі перш за все молитву, яка притаманна людському духові. На основі закону про любов, що заповів і постійно повторював Спаситель, цілком природно бажати собі того самого, чого своєму ближньому. Спасіння – царство небесне – предмет бажання людини і собі і всім.

Ось основа турботи про заупокійну молитву, що ховається в душі людини і про любов. Один Бог без гріха; а всі ми грішимо, в беззаконнях починаємося, у грісі народжуємося, живемо і помираємо (Рим. 3. 10-14; 7. 18). Вся діяльність людини змішана – добра зі злом, в більший чи менший мірі. Ось та рушійна сила і причина для любові, щоб турбуватися за померлими перед джерелом любові – Богом.

Дух людини, що має божественне походження, повинен вміщати в собі теж щось божественне: «Тож будьте досконалими, як Отець ваш Небесний досконалий є» (Мф. 5. 48), учив Господь наш Ісус Христос. Любов Господа повинна бути прикладом і для нашої любові до ближніх. Господь прийшов у світ, щоб спасти всіх. Все

віруюче людство спасається і переходить до свого вічного призначення. Тому апостол і учить, що Господь володіє і живими і мертвими. Господь полюбив нас, коли ми ще є на землі, а також і тих, хто уже перейшов у інший світ; і так полюбив, що ради нашого спасіння Себе приніс, як милостиву жертву для Бога-Отця. Такої любові Бог вимагає і від нас, щоби всі бачили що «ви Мої учні є»; любові не тільки до живих, але тим хто уже перейшов поза могилу: «Любіть один одного так, як Я полюбив вас». Сам Ісус Христос і Його святі ученики-апостоли учили, щоб усі мали таку безсмертну любов. Вони не учили любити тільки живих, які перебували на землі. Говорячи про безсмертя душі, про вічне потойбічне життя, про властивості правдивої любові, вони учили, що любов не помирає, що переходить поза гріб разом з її предметом, з любим і дорогим лицем, що правдива християнська любов навіть не може охолонути.

Що ж сталося з душею померлого? А вона тільки перемінила своє положення і своє місце перебування. Вона – не на землі. Але дух і властивості її залишилися при ній, як і раніше, коли вона перебувала на землі. Дорогі для неї речі і предмети залишилися дорогими і любими для неї і там поза могилою, вона і далі любить своїх і горить любов'ю до Бога. А якщо так, то хіба можливо, щоби живі уже перестали любити тих, які переселилися в інший світ? Нехай докажуть, що заповідь про любов діє тільки на живих, обмежується тільки земною подорожжю. Якщо докажуть, то разом з тим і покажуть, що у них немає Бога, немає душі і немає потойбічного життя! А що ж буде в позамогильному житті без любові?

Живі, якщо вони тільки мають у собі дух Христовий, зобов'язані любити, тому, що не можуть діяти наперекір природі, не любити своїх померших. Це – святий обов'язок, це вимога віри Христової, це – доказ, що ми тримаємося православної віри, що ми безсумнівно віримо в безсмертя душі і в позамогильне життя, в яку вірило і вірить усе людство. Як можна пояснити байдужість декого до померших, як до таких, ніби їх уже немає? Невір'я і жорстокість – характер такої душі. Якщо закон Христовий – закон духу і вимагає любити ворогів, то як же ми можемо робитися байдужими до наших померших, які любили і продовжують любити нас?

Всі народи любили і люблять своїх, хто відходить у замогильний світ. Любячи померших, вони віддавали і віддають їм різні почесті.

Господь Ісус Христос навчав: щоби ти хотів отримати від Бога для себе, теж саме роби ближньому своєму, люби навіть ворога свого. Всякі наші відносини до ближніх, як добрі так і злі, Господь бере на Себе, коли говорить: «Так як ви зробили це одному із цих братів Моїх найменших, то Мені зробили» (Мф. 25, 40). Нам потрібна милість від Бога і в цьому і в майбутньому житті; тому і ми стараймося бути милостивими до наших ближніх тут, і для тих, хто уже не з нами.

Перед Богом – всі живі, і маємо заповідь вічної любові, безсмертної; заповідана нам молитва один за одного, носіння тяготи ближнього, шукання царства Божого, і все це не тільки для себе одного, але і для ближнього, тому, що без любові ближнього неможливе спасіння: «Любіть ближнього так, як Я полюбив вас». За спасіння ближнього належить покласти душу свою; це досконалість любові, якої вимагає від нас Господь. Якщо милість, милосердя, яке ми творимо ближньому, приносить душі, яка приймає їх, радість, облегшення, спокій, нехай та милість буде духовна чи тілесна, і в той же час приносить задоволення і в душі милостивого, добродісного, то молитва за тих, хто переселився до нового світу є перше і найголовніше діло милосердя. «Просіть і дасться вам» – ось правдиві слова Начальника життя. Марно дехто роздумували, що молитва за померших для них нічого не значить, що її благодійність простирається тільки на живих, але ми не приймаємо такої неправди, а віримо словам Ісуса Христа, Який навчив нас, що Бог не є Богом мертвих, а живих, а тому і турбуємося через Нього перед Богом не за мертвих – неіснуючих, а за живих, які переселилися в інший світ для життя вічного.

Якщо на землі наша душа раділа, переходила в особливий стан, якщо умови і тих, що її оточували, змінювалися на краще миттєво, якось таємно, якщо падали кайдани з рук і ніг, якщо з'являлися неземні відвідувачі, якщо все це відбувалося надприродно з душею, тільки від молитви за неї, яку приносилася Богові, то що тоді може не дозволити тій самій душі в замогильному житті смакувати плоди діл милосердя, які приносилися на землі живими в її пам'ять.

Поняття про життя і уява нерозділності душ людських навіть смертю, тайлося у глибині духа і залишалися тільки в темній свідомості людства. Так, як неопределеними були з духовної сторони взаємні відношення людей на землі, так відповідно, за-

лишилися вони неопределеними і між тими, хто жив на землі і тими, хто переселився в замогильний світ. Природна любов, природжена духові, внаслідок падіння людини не знала способів своєї правдивої діяльності у відношенні до тих, хто переселяється до другого світу. Ризикувати своїм життям, приносити себе в жертву – умирати за себе, це, як видимі знаки любові до померлого, а інші тому подібні неприродні поступки приймалися за істину, а збагачений і розвинутий науковими пізнаннями розум признавав такі нісенітниця, блудячи в духовній темноті.

У стародавніх просвічених римлян було за звичай не закопувати тіло померлого у землю, особливо знатних померлих, а спалювати на вогні. При тому багаттю убивали ще рабів, а в пізніші часи, при таких же вогнях гладіатори рубалися мечами, умиряючи один одного. Все це робилося із-за любові до померлого з ціллю задобрити для нього пекельне божество (Кр. опис. нрав. и обыч. древ. римл. § 6, стр. 5). Тільки благодатний християнський світ, що просвічує кожного християнина, розігнав пільму духовного невір'я. Ісус Христос відкрив на землі таємниці замогильного життя, показав, в чому полягає зв'язок і спілкування живих з померлими. При всякому своєму просвіченню, звичайно науковому, а не духовному, давні не знали що їм треба робити зі своїми померлими, щоби принести їм відчутну користь. Не знали цього і давні Богом вибрані євреї, у яких був закон Божий і св. Пророки.

Деякі обряди, які не приносили жодної користі померлим знаходилися у словах Самого Господа, Який велів слідувати за Ним одному з Його учнів, який просив піти, щоб найперше похоронити отця свого. Такі похорони властиві тільки тим, хто не знає Мене, сказав йому Христос. «Залиши мертвого мертвим, хоронити своїх мерців, а ти іди за Мною». Господь Ісус Христос вперше порушив також закон про нечистоту мертвих тіл, який існував у євреїв. Спаситель підійшов до гробу померлого сина нінської вдовиці і рукою торкнувся мертвого і він встав (Лк. 7. 15) і далі, коли торкнувся руки дочки начальника синагоги Іаїра. У християнстві мертві тіла не вважаються нечистими. У іншому місці Ісус Христос прямо викрив євреїв у незнанні замогильного стану мертвих, коли сказав: «не знаєте, що за гробом уже не женяться, а живуть, як ангели». Сказав, що Він є воскресіння і життя, з чого виходить, що мертвим корисне тільки християн-

ське життя живих, віруючих в Нього: «Бо Я – воскресіння і життя мертвих, мертві і живі – Мої».

Сам Господь відкриває початок молитви за померших у словах: «Любіть, просіть, шукайте». Наш розум і серце повні любові, довго не знали, що робити зі своїми переселенцями у замогильний світ. Тепер Ісус Христос, Його благодать і св. віра, відкрили журливому серцю, як треба поступати відносно до померлого.

Природжена, притаманна християнському духові любов є джерелом всіх чеснот. Одна заповідь – любов – була дана Богом через Мойсея; ту ж заповідь підтвердив і в Новому Заповіті Ісус Христос, засновник Своєї Церкви. Ісус Христос навчав любити один одного любов'ю не земною, а небесною – божественною, вічною. Любов проявляється перш за все в молитві – турбота перед Богом за ближніх. Значить, що і молитва за померших є плід нашої до них любові. Душі, переповнені правдивою любов'ю до ближнього – все одно де б він не був на землі чи за могилою – не можуть не приймати живої участі в стані ближнього, не можуть не співчувати в смутку або в радості. З тими хто плаче – плачуть, а з тими хто радіє – радіють, по властивості заповіданої любові. Свідомість живими гріховності померших показують не зовсім відрадні почуття. Сумне серце знаходить потіху у вірі, де відкривається можливість спасти помершого, звільнити його від пекла і жити разом за могилою у домі Отця небесного.

Любов без правдивої віри не знає своєї правдивої діяльності, і, як сліпа, приймає і зло і добре: убиває на могилі раба, щоби він відніс привітання помершому, що живе в іншому світі, як робили це погани в давнину і нині роблять ще у Африці, в Дагомеї. А любов окрілена християнською вірою, не проливає крові, але послухна волі Життєдавця, в Ньому єдиному бачить спасіння помершого, і тому покійно молить Його заспокоїти відійшовших від нас, а тих, що на землі помилувати. Молить тому, що так угоднo Богові, щоби один одному допомагали нашими стараннями. Святий Дух Сам, перебуваючи в нас, учить нас молитися правдивою молитвою тому, що ми самі не завжди свідомі того, про що наша молитва. Згідно заупокійної молитви, як молитви про спасіння померших Святий Дух учить живих.

Ми переконалися, що зв'язок і співвідношення в Церкві Христові проявляються цілком видимими знаками і діями. Там, де немає цих дій, можна з впевненістю зробити висновок, що па-

нує цілковите невір'я. Тільки при вірі існує єднання, спілкування і відносини між живими і мертвими. Без віри неможливо спасти себе і допомогти в спасінню ближньому. Віра, надія і любов служать першою і головною основою всіх видимих засобів, які виявляють наш зв'язок з помершими. Отже, перш за все, видимим знаком нашого нерозривного зв'язку з помершими служить, або являється наше життя, повне віри і добрих діл. Допомогти померлому в його потойбічному житті може тільки правдиве християнське життя живих, основане на повелінні Господньому даному одному з Його учеників, який просив раніше похоронити свого батька: «Ти за Мною іди... сповіщай царство Боже... Я – воскресіння і життя для всіх!...». Отже, основа, на яку опирається християнство – молитва за померлих, любов і віра. Віра наша, що душі померлих живі, що обіцянка Господня правдива – «просіть і дасться вам», – що в Його владі доля померлого. Ось основа нашої молитви за померлих, по якій ми живі насмілюємося просити все щедрого Бога про помилування любих Йому грішників.

Серце, яке горить любов'ю до померлого, повне віри в Господа Ісуса Христа, підкріплене словами Самого Господа, що і в замогильному житті є відпущення відомих гріхів, таке серце молиться про спасіння померлого в вірі і надії.

«Чи можна, – пише св. Іоан Дамаскін, – вважати нелегким і неможливим прохання про прощення гріхів померлих?». Шлях до звільнення деяких грішників з пекла, віруючих у Господа Ісуса Христа, і у тих, хто і у пеклі Його сповідує своїм поклонінням, цей шлях відкрив Сам же Ісус Христос Своїм хрестом, тим що розвалив пекло і вивів звідти всіх, хто очікував Його приходу. Як тоді, так і нині Він має владу і силу вивести грішників з пекла, звичайно, гідних цього. Була би тільки причина, а Бог хоче спасти грішника, як Він Сам про Себе свідчить: «Не хочу смерті грішника».

Якщо стараннями новомучениці Теклі спасло поганку Фалкониллу після її смерті, старання св. Григорія Двоєслова, з повелінням від Бога більше не молитися за нечестивих, спасло після смерті поганина імператора Траяна, старанням св. Макарія Єгипетського приносило розраду язичникам, якщо імператриця Феодора випросила у Бога прощення гріхів померлому своєму чоловікові Феофілу, останньому гонителю християн за св. ікони, то як же ми, християни, можемо сумніватися або просто не вірити словам Господа Ісуса Христа, що спасти людей – згідно з Його святішою волею.

Скажіть, що для Бога є неможливим? Бажання, хотіння Боже сповнюється негайно: для Бога все можливе. Хто не знає того, що Бог хоче спасіння людині? Але без спів дії людини спасіння неможливе. Дається тільки тому, хто просить; все можливе тільки віруючому. Як члени нашого тіла, що виражають волю душі, допомагають одне одному, так само і члени духовного тіла Христового – Церкви, порушені і зігріті благодаттю Божою, несуть тягарі один одного: і живі, порушені Самим Богом, турбуються про померших.

Послав Бог у світ Сина Свого, Господа нашого Ісуса Христа, щоби віруючі в Нього спаслися. Це є перша і головна основа нашої надії для прохання прощення гріхів померлому через Ісуса Христа, що взяв на себе гріхи і нашого померлого. Для того і дані Самим Богом багато інших засобів і способів, щоб ними скоріше порушити Його на милосердя до помершого. Якщо хтось по своїй можливості, старається виконати все, що може принести спасіння усопшому, чи не є такий чоловік знаряддям Божим, і допомагає спастися усопшому?

Безконечна благість Божа є одна із основ, на якій св. Церква засновує своє вчення про можливість допомагати грішникам в їх позамогильному стані. «Не хочу смерті грішника», ось Боже бажання, якому повинен спів – діяти чоловік своїм життям і відомими уже від Бога способами, які мають властивість прихилити благу милість Всемилосердного і відхилити строгість суду Свого. Якщо би Церква не була міцно переконана в тому, що деякі грішники і після смерті можуть одержати прощення гріхів і звільнитися від пекельного ув'язнення, то не молилась би за них. А вона молиться тому, що вірить, що по молитвах живих спасуться мертві, які гідні молитв. Так вірила Церква старозавітна, так вірить і Церква новозавітна.

Після всього того, що ми могли зробити для померших при нашому повному бажанні, яке супроводжувалося і ділами йому відповідними, наші померші спасуться і будуть співниками вічної небесної радості. Будуть співниками тому, що живі моляться за них; а моляться тому, що така була на це воля Божа: «Без Мене не можете робити нічого» (Ін. 15.5). А хіба не сам Господь обіцяв виконати наші прохання, якщо вони будуть згідні з волею Божою? Прохання живих за померших зі Святими наших померших, якщо тільки гріхи не складають хулу на Духа Святого, обов'язково сповняться по слову Самого Господа: «Відпуститься

тут і за гробом» (Мф. 12, 32). Тут – через особисте сповідання і через діла покаяння, які свідчать про старання людини на скільки можливо загладити свої гріхи.

Такими покайнними ділами, які звільняють душу від пекла, являються: молитва, сердечна скруха про поповнені гріхи, відхилення від гріха милостиною, діла любові до Бога і до ближніх. Ті хто покався при смерті, але не встиг принести плодів покаяння, все-таки отримують полегшення і замогильному стані а навіть цілковите звільнення від пекельних мук через піклування живих, яким і заповідається, щоб молитися за таких померших з покаанням: «Нехай просять (живі) і дасться їм життя (помершим). Якщо хтось бачить брата свого, що грішить гріхом не до смерті, то нехай молиться, і Бог дасть йому життя, тобто согрішившому гріхом не до смерті. Існує гріх до смерті; не про те говорю, щоби він молився» (1 Ін. 5, 16). Отже, про померших, які при смерті принесли покаяння, ми, живі, повинні молитися з повною вірою і надією, що їм відпустяться гріхи, згідно з обітницею Самого Господа. Іншим же помершим грішникам, за свідченням Самого Господа, не простяться гріхи, ні на землі, ні поза гробом, як відкинувшим Христа і Його благодать, озлобленим, нерозкаяним, нечестивим грішникам, як таких які уже знаходяться поза спілкуванням з Церквою; за таких уже марно молитися. Навіть св. Іоан, що мав серце переповнене любов'ю до ближнього, у 1-му своєму покаянню забороняє молитися за таких (1 Ін. 5, 16), тому, що їх доля уже вирішена Господом: «Не відпуститься їм тут (на землі), ні в майбутньому житті (за могилою).

За істину Спасителя і заповідь апостола, за кого з померших треба молитися і за кого не треба, св. Отці першого вселенського Собору повторили у своєму 5-му правилі: «Всі хто помер у правдивому покаянні вільні від смертного гріха, – сказано там, – уже по тому самому, що вони покалися; гріх же до смерті є, коли ті хто согрішив відкидають покаяння, з гордістю повстають на благочестя і істину... в таких немає Господа Бога, тому, що вони не покорилися і не очистилися від свого гріхопадіння».

Слово Самого Господа Ісуса Христа: «Просіть і дасться вам» і «Відпустяться гріхи в майбутньому життю», дають нам, живим, повну надію, за старанням самої Церкви і нашим особистим старанням, облегчити позамогильний стан тих грішників, що розкалися при смерті, а значить, звільнити від мук пекельних.

Православне сповідання у відповіді на 65-те запитання свідчить: «Добрі діла, які роблять живі, подають користь помершим, і в тяжких гріхах; вони схиляють до милості маючого владу звільнити грішну душу від геєни». Так само у відповіді на 64-те запитання: «Віра нас учить, що багато хто з грішників, які принесли при смерті покаяння, звільняються від пекла молитвами, милостинями живих».

Віра святої православної Церкви про можливість випросити у Бога прощення гріхів тим хто помер з покаєнням, виложена у сповіданні цього догмату східними патріархами в їх «Сповідання Православної Віри» (Член 18). Роз'яснення цього догмату таке: «Ми віримо, що душі людей, які впали у смертний гріх і при смерті не розгубилися, але ще до розлучення з життям, покалися, тільки не встигли принести ніяких плодів покаяння (молитви, сльози, колінопреклоніння, поклони, співчуття про бідних і виразу любові до Бога і ближніх, у своїх поступках), душі таких людей відправляються до пекла і там терплять муки, як кару за гріхи, але при тому не втрачають надії на майбутнє полегшення. Отримують вони полегшення із-за безкінечної благодаті через молитви священників і через благі діла, які творяться живими за померлих; а особливо силою безкровної жертви, які приносить священнослужитель для кожного християнина і його близьких. А взагалі-то за всіх кожного дня приносить жертву соборна і апостольська церква».

СВЯЩЕННЕ ПИСАННЯ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Самий давній писемний пам'ятник, який свідчить про дійсне вживання заупокійних молитов у Старому Заповіті, це друга Маковейська книга (12. 39-46): «На другий день ті, хто були з Юдою пішли, як вимагав обов'язок, перенести тіла вбитих і покласти їх разом з рідними у родинних гробницях. І знайшли вони у кожного із мертвих під одежею посвячені Іамнійським ідолам речі, що закон забороняв юдеям; і стало всім ясно: через яку причину вони загинули. Отже всі прославили праведного Суддю Господа, відкриваючого потаємне, і звернулися до молитви, просячи, щоби був цілковито заглажений поповнений гріх; а відважний Юда переконував народ берегти себе від гріхів, бачачи своїми очима, що сталося по вині вбитих. Зробивши збірку по числу

мужів до двох тисяч драхм сріблом, він післав у Єрусалим, щоби принести жертву за гріх, і поступив дуже добре і благочесно, роздумуючи про воскресіння; бо якщо би він не надіявся, що вбиті у боротьбі воскреснуть, то лишніми і марними були би молитви за померших. Але він роздумував, що помершим в благочесті приготована пречудна нагорода, – яка свята і благочестива думка! – чому і приніс за умерших прохальну і милостиву жертву, щоби звільнитися від гріха».

А дальше ще є деякі свідчення у Старому Заповіті про старання тих, що на землі за тими, що уже переселилися в інший світ.

Ісус син Сіраха, у своїй книзі «Премудрість» будучи цілком переконаний, що існує життя замогильне, а тому вважав за необхідне допомагати помершим, так само, як тим що живуть на землі: «Милість подана нехай буде кожному хто жиє на землі, але і помершого не залишай милості» (7. 36): «Спочив померший за спокій і пам'ять про нього, і потішся за нього після відходу душі його» (38. 23).

Помираючий Товіт заповів синові своєму Товію: «Роздай хліби твої при могилі праведних, але не давай грішникам» (4. 17). Учителі Церкви дають таке значення цьому заповітові: Товіт, розуміючи важливість і користь молитви за померлого і щоби спонукати живих до такої молитви, заповів робити обіди. Такий благочестивий і помічний звичай робити поминки після похорону, або в інші дні, важні для померлого (9-ий, 40-й, річницю, дні народження, іменин, смерті, задушні дні), поділитися їжею зі знайомими, священиками, бідними, щоби вони молилися за померших, – перейшов у початкову Церкву і зберігається до цього часу. Золотоустий похваляючи тих хто так поступає, теж учить творити такі трапези, щоби молилися за померших, щоби тими молитвами спонукати Бога до милосердя над помершими (Нравоуч. 33 на Мф.). В початковій Церкві такі трапези для священиків, для бідних відбувалися в церковних притворах. Тому, на лаодікійському Соборі було заборонено робити трапези в притворах, і тоді такі поминки відбувалися в домах («Камень веры», часть I, гл. 1).

Святий пророк Єремія (гл. 16) називає окаянними і від лиця Божого відкинутими тих, кому після смерті не твориться жодних згадок молитовних, і при похороні не давалася милостиня. Якщо

ж по словах Пророка, окаянними з мертвих ті, про кого не моляться і не роздається милостиня, значить, навпаки, молитви за померших і милостиня за них роблять їх блаженними. Ось слова Пророка: «Не будуть ні оплакані, ні похоронені... Тому, що так говорить Господь: не заходи в дім нарікаючих і не ходи плакати і жаліти з ними; тому що Я забрав від народа цього, говорить Господь, мир Мій і милість, і співчуття. І помруть великі і малі на цій землі; і не будуть похоронені, і не будуть оплакувати їх, ні не будуть робити надрізів, і не будуть стригтися. І не будуть ламати їм хліба в жалобі, щоб потішити їх над померлими; і не напоять їх келихом втіхи над батьком його і його матір'ю. І до дому бенкету не ходи, щоб сидіти з ними, їсти і пити. Бо так промовив Господь Саваоф, Бог Ізраїлів».

Патріархи Яків та Йосиф при смерті заповідали: перший, щоби його похоронили не в Єгипті, а в Ханаані, а другий просив, щоби тіло його не було залишено в Єгипті, коли вийдуть євреї з нього. То не одна зовнішня причина, бути похороненими разом зі своїми, побуджувала патріархів до такого заповіту; тут видно внутрішню, духовну причину – бажання бути спільником молитв і жертв, які приносилися за померших. Ось свідчення книги Буття: Яків заставив Йосифа поклястися, що не похоронить його у Єгипті, «але щоби мені лягти з предками моїми, винесеш мене з Єгипта і похорониш у гробниці отців» (XLVII. 30). І поклявся Йосиф. Яків помер на 147-у році від роду. Євреї вважали себе короткочасними пришельцями у Єгипті, що доказують слова, сказані братами Йосифа Фараонові по прибутті їхньому із Ханаана (Бут. 47. 4); а потім, помираючи в Єгипті, Яків бере клятву з Йосифа, що не похоронить його в чужій землі, але перенесе його останки в ту країну, яку успадкував Ізраїль.

Вибравши собі місце для похорону патріарх Яків тим самим передбачив для свого народу його майбутню батьківщину. Коли настав час смерті Йосифа, він сказав своїм братам: «Я помираю, але Бог навідає вас, і виведе вас із землі цієї в землю, про яку клявся Авраамові, Ісааку та Якову» (Бут. 1. 24). І закрив Йосиф синів ізраїлевих, говорячи: «Бог навідає вас, і винесить кості мої звідси». Йосиф помер маючи 110 років. І взяв з собою Мойсей кості Йосифа при виході з Єгипту (Вих. 13. 19). Тіло Йосифа, набальзамоване, лежало не в кам'яному, а в дерев'яному гробі з негниючого дерева. Гріб був захований у одній із багаточисельних

печер, викопаних у горах долини Нілу («Исход.» Священ. Летоп. Властова стр. 119). Йосиф жив при Фараоні Аменемсі III. Після виходу з Єгипту, тіло Йосифа було поховане в Сіхемі, який був відданий йому Яковом при благословенні. Сіхем – столиця ізраїльського царства, а потім Самарії.

Ось розповідь Мойсея: «І жив Ізраїль в землі Єгипетській, в землі Гессем, і володіли вони нею, і плодилися і дуже розмножилися. І жив Яків в землі Єгипетській сімнадцять років і було днів Якова, років життя його сто сорок сім. І прийшов час Ізраїлю помирати, і прикликав він сина свого Йосифа і сказав йому: якщо я маю пошану в очах твоїх, положи руку твою під стегно моє, і клянися, що ти зробиш так як я попрошу тебе, не похорониш мене у Єгипті. Винесеш мене з Єгипта і похорониш мене у гробниці отців моїх, що на полі Махцела, що перед Мамре, в землі Ханаанській, яку (печеру) купив Авраам з полем у Єфрона Хеттеянина у власність для поховання (Бут. 47. 27-30; 49. 29-30). Там похоронили, продовжував Яків Авраама і Сару, жінку його; там похоронили Ісаака і Реввеку, жінку його; і там похоронили і Лію» (49. 33). Ось розуміння і сповідання безсмертя душі, замогильного вічного життя і при тому життя не роз'єданого.

Жива віра в правдиву обітницю Божу подарувати землю Ханаанську його плем'ю заставляв розум, зі всіми помислами, і серце з його бажаннями, звертатися до майбутності вибраного народу Божого. Виходячи із крайніх умов і обставин, патріарх жив у Єгипті, але розум і серце було там, де повинно було жити його потомство.

На основі істини зв'язку і спілкування живих з мертвими, нині живущі можуть багато помагати тим хто переставився і покращити їх стан. У Старому Заповіті до благотворності помершим залучався і сонм живих, про що свідчить 1-ша Книга Царів: Жителі Іавіса Галаудського узнали, що тіла умерших Саула (він сам себе умертвив, щоби не стати живою жертвою філістимлян) і його трьох синів Іонафана, Амінадава та Малхісуа, знаходиться в полоні у філістимлян, відправилися туди і взяли їх тіла. Повернувшись додому, тіла Саула і його синів спалили, а кості похоронили в Іавісі під дубом, і постили після цього сім днів (31. 13). І Давид, коли почув про смерть Саула, розіслав одежі свої, плакав і постив до вечора, зі всіма людьми, які оточували його. (2 Цар. 1. 11-12). Так само гірко плакав і постив Давид після смерті славного вождя Авеніра (там же 3. 35).

Ноемільн гаворив до снoхи своєї: «Благословенний він від Господа за те, що не лишив милості своєї ні живих, ні мертвих» (Руфь 2. 20).

Варух так молився Богу за померших: «Господи! Не згадуј неправд батьків наших, але згадај руку Твою і ім'я Твоє у час цей» (Вар. 3. 5).

Книга Суддів ізраїльських свідчить, що поминання померших предписувалося законом в Ізраїлі. Чотири рази в рік дoчки ізраїлеві ходили оплакувати дочку Ісффаа Галаадітянина.

Святий пророк і цар Давид свідчить, що стан померших покращується опікою живих, і що уже померші не можуть собі нічим допомогти. Після смерті немає покаєння: «у гробі хто буде прославляти Тебе?» (Пс. 6. 6). Померший уже не може допомогти собі. За життя він мав засоби і способи свого спасіння – сповідь у своїх гріхах і інші чесноти, яких після смерті уже не мають. Тому Давид і просить Господа, щоби дав йому лікування в земному житті: «Помилуй мене, Боже, по великій Твоїй милості і по множеству щедрот Твоїх очисти беззаконня мої» (Пс. 50) раніше смерті.

Якщо на землі не було нахилу до визнання гріхів, то звичайно, що після переходу в замогильне життя, в пекло – і бути не може цієї чесноти – покаєння, бо неприродне воно є стану померших, а швидше вони є в стані злих духів; а тому Давид і говорить: «у пеклі хто ж буде сповідатися Тобі?». Покаєння, досконале воно чи не досконале, як чеснота, буває тільки на землі і хто його чинить – не помирає, не мертві, а живі; а хто не знає Бога і Його закону і хто не творить волю Божу не живі, а мертві і на землі і за могилою. А тому Давид і писав: «не мертві хвалитимуть Тебе, Господи, і не ті що ідуть до пекла», тому, що і при їх життю не святилося ім'я Боже в ділах їх, тим більше не буде воно святитися і за могилою – у пеклі, в союзі з духами злoби – ворогами Бога. Живими Давид називає тих, хто знає Бога і творить волю Його, а мертвими – ідолопоклонників і нерозкаяних грішників. Тільки живим, які поклоняються живому Богові, належить прославляння Його і тут – на землі і там – у раю. У пеклі ж смерть є перешкодою для прославлення Бога.

І вчення Христове почалося словом: «Покайтеся!»... (Мк. 1, 15) – сказане людям, які находилися на землі; значить покаєння присуще тільки душі, яка поєднана з тілом; а після розділення її від

тіла і переходу в інший світ, вона уже не має ні сил, ні засобів для покаяння: «Одітого не в весільну одежу, зв'яжуть руки і ноги і викинуть у пітьму, де буде плач і скрегіт зубів». З чого видно, що мертві самі собі нічим допомогти не можуть; їм можуть допомогти тільки живі, ті хто ще є на землі по заповіді Божій – «Любіть один одного, просіть і дасться вам, шукайте царства Божого і правди Його».

ЄВАНГЕЛЬСЬКА НАУКА

Свідчення Нового Заповіту про правдивість у потребі молитв за померлих знаходимо: в повчаннях Самого Господа про потойбічне життя, в переданнях апостольських, в правилах вселенських і помісних Соборів і в повчаннях св. богоносних Отців і учителів Церкви.

Сам Господь Ісус Христос засвідчив Своїм учням, що за могилою існує відпущення гріхів помершим, звичайно, що тільки за допомогою живих, до яких сказано: «просіть і дасться вам»; «Якщо хтось скаже слово на Сина Людського, проститься йому; а якщо хтось скаже на Духа Святого, не проститься йому ні в цьому віці, ні в майбутньому». Значить, що гріхи, які не є хулою на Духа Святого, відпускаються у замогильному житті.

Найстрашніші гріхи, які не відпускаються ні на землі ні за могилою це такі як: крайнє невір'я, нерозкаяність, жорстокість серця, впертий спротив божественній істині, вперте відкидання благодаті, поєднане з відмовою від всього, що є святе богоугодне (євр. X. 26. 29). Ось корінні гріхи, які складають хулу на Духа Святого. А чому вони не прощаються ні в теперішньому житті ні у вічному? А тому, що прощення гріхів буває тільки тому, хто покається в них. Ісус Христос прямо сказав, що не проститься тому хто зневажає, а хто зневажає, а потім покався – проститься йому.

Прощення буває там, де буває чистосердечне розкаяння з бажанням виправитися, де є відчуття огиди до попередніх гріхів. Значить, немає гріха, який би він не був смертний чи не смертний, щоби не простився, але коли буде відкритий на сповіді. Виявлений у сповіді гріх прощається по свідченню Самого Ісуса Христа: «прийміть Духа Святого. Кому простите гріхи, тому простяться. На кому оставите, на тому остануться» (Ін. 20, 23). Відпущений на землі гріх звільняє каянника від вічної муки; а плоди покаяння, які полягають у виконанні наложеної покути, направлять в каян-

нику його внутрішні схильності до гріха. А якщо після покаяння, через якусь причину, наложена покута не була відправлена, тобто жодних плодів не було принесено, а смерть випередила все, то такий померший може отримати для себе немало допомогу від турботи Церкви і від молитв за нього від імені живих на землі.

Не простяться гріхи, в яких є хула на Духа Святого, тому, що моральний стан душі у таких грішників є точно такий, як стан демонів нерозкаяних (Толкование Єванг. Архим. Михаила. Мф. 12. 31-32, стр. 211). Не пропустять цей гріх тому, що немає у грішника совісті і розкаяння.

Що гріхи, які не складають хули на Святого Духа, прощаються і після переходу в замогильне життя Ісус Христос показав на самому ділі. Находячись на хресті, Він почув сердечну молитву розсудливого розбійника: ми умираєм на хресті і скоро оба будемо у потойбічному світі. Ти – Бог, а я по ділам моїм осуджений буду. Знаю, що і за могилою я повинен дати Тобі рахунок за всі мої злодіяння; але молю Тебе, коли відійдеш туди, пом'яни і мене у царстві Твоєму... Не тут просив розбійник згадати його але «пом'яни мене, Господи, коли прийдеш у Царство Твоє», прости і помилуй в новому позамогильному житті. Прийняв Господь молитву розбійника, щоби не пом'янути його гріховного життя поза могилою і сказав: «Ще нині будеш зі Мною у раю» (Лк. 23, 42-43). Значить і після смерті, при відомій умові, можливе відпущення гріхів.

Святий апостол і євангеліст Марко пише, що Господь дав душу Свою за спасення многих. Нам, живим, залишається тільки засвоїти ці євангельські слова і помершому, тобто в числі «многих» вважаються і наші померші, і буде нам (живим) і їм (помершим) по вірі нашої, по свідоцтву євангелістів: «все, що не попросите в молитві з вірою, отримаєте» (Мф. 21.22).

Хіба можуть бути слова Ісуса Христа неправдою, коли вони свідчать, що Він не хоче смерті грішника, а бажає йому спасіння! Хіба не Господь, бажаючий всіх спасти, говорить нам Сам: «Все, чого не попросите в молитві з вірою, одержите». Хіба не Сам Господь вимагає від нас невмираючої любові? А тому любов і обіцянка сповнити те. Що просили, згідно з волею Божою хіба не істинна основа для молитви за усопших? А тому-то живі в повній надії і молять Господа за тих, хто переселилися в життя потойбічне.

Віруючому за його правдиву віру дарується все, щоб він не попросив в молитві своїй, тільки б прохання було згідне з волею

Самого Бога. А так, як Він не хоче смерті грішника, то молитва живих за умерших згідна з Його волею, а значить і дійсна. Молитва розчинена вірою, надією і любов'ю дає тому, що молиться, сповнення його прохання у Бога, тобто помилування і вічний спокій для відійшовшого у замогильний світ.

Господь у притчі про десять днів, змальовуючи послідний суд, сказав: «Ті, що були готові ввійшли з ним на весільний бенкет, і двері закрилися» (Мф. 25. 10); значить, до суда, ще царство небесне відкрите для членів Церкви, і в нього входять і праведники і грішники, що каються, і померші, але не втративші надії грішники, за посередництвом живих на землі і Святих на небі; але після суда, двері раю закриються і ввійти туди уже не буде можливо. Якщо той, що тоне у воді, або хто горить у вогні не одержить вчасної допомоги, то загинуть; так само недосконала душа за могилою загине, якщо завчасно не отримає допомоги від тих, хто перебуває на землі.

Якщо живі не подадуть руки допомоги недосконалому поза могилою, то одна благодать, якою б вона не була сильна і могутня, не спасе грішну душу. І ось, для залучення до помершого благодаті Христової, із-за неосяжної любові Божої, яка не бажає смерті грішникові, вибираються і назначаються живі, які не самі по собі, але по тій же даній їм благодаті, вживають різні засоби видимі, зовнішні, щоби спасти відійшовшу душу, яка уже поза могилою нічого сама по собі зробити для свого спасіння не може. Слова – «Бійтеся того, хто має владу, убивши, укинути в геєну» (Лк. 12. 5), тобто передати вічній смерті і душу і тіло грішника, дають нам, живим, потішну надію, що Той же маючи владу погубити грішну душу в геєні, може своєю владою і спасти її від геєни, про що і говориться у 65-ій відповіді Православного Сповідання Соборної і апостольської Церкви східної такими словами: «помираючі грішники обов'язково відправляються в геєну, але це є у владі Божій, так що Бог може і простити їх за добродійства, які творилися на користь померших. Вони немало корисні і в тяжких гріхах померших». Все це є свідчення Самого Ісуса Христа, Який дав нам заповідь любити, просити, шукати царства Божого не тільки собі, але і ближньому, і що наша (живих) турбота за померших може бути корисною для них і може принести їм життя вічне.

ПЕРЕДАННЯ АПОСТОЛІВ

Брат Господній по тілу ап. Яків навчений самим Господом молитися за померших: бо за свідченням слова Божого: «бо ми не знаємо, про що маємо молитися, як належить» (Рим. 8, 26), значить, його моління про померших було нашістю Святого Духа під керівництвом Учителя і Господа Ісуса Христа, щоби, по словах Ісуса же Христа, дати можливість помершим одержати відпущення гріхів, якщо тільки вони померли по-християнськи. У свою чергу св. апостол так навчав християн: «моліться один за одного». Якби померших не було, тобто, якби вони не існували, то ці слова прямо би відносилися тільки до живих, які перебувають на землі; а так як померші – живі, живуть у другому світі, то ця заповідь однаково накладає обов'язок на живих молитися за всіх членів Христової Церкви, де б вони не були – з ними, чи в розлуці з нами, на землі чи у замогильному світі.

Св. Апостол у своїй літургії молиться за тих, хто живе на землі і за тих, що відійшли в життя вічне так: «Господи, Боже духів і всякої плоті, пом'яни тих, котрих ми пом'янули, православних, від Авеля праведного до дня цього; Сам упокой в їх поселеннях живих, в царстві Твоєму, в приємностях райських, в недрах Авраама, і Ісаака, і Якова, св. Отців наших, звідки втікала хвороба, смуток і зітхання, де світиться світло Лиця Твого і освітлює завжди».

Перший Собор був Собор Апостолів у Єрусалимі. Тут було одностайно стверджено в проповіді Євангельського вчення: отже, вчення про молитву за відійшовших в замогильне життя було спільним у всіх Апостолів; і тому, де тільки Апостоли засновували християнство, там уже була установлена і заупокійна молитва. Доказом цього служать всі древні літургії того часу. Звичай молитися за померших з старозавітної Церкви перейшло до першої християнської Церкви. А першою християнською Церквою, тобто спільнота християн, є єрусалимська Церква, яку складали апостоли зі своїми учнями, яких Дух Святий наставляв на всяку істину (Ін. 16. 13). Такий самий звичай молитися за померших було і в Церквах: александрійській, карфагенській, кесарійській, константинопольській, медіоланській.

Всі древні літургії, як ті, які вживалися і вживаються у східно-православній Церкві, відомі під іменем літургій: св. Якова, брата Господнього, св. Василя Великого, св. Іоана Золотоустого, св. Григорія Двоєслова, так і літургії західної Церкви: римська,

іспанська, галліканська і інші; нарешті, літургії різних неправославних сект, які теж з древнього часу існують на сході: яковітів, контів, ефіопів, сірійців, несторіан та інших. Із всіх цих літургій, як би їх багато не було, ні в одній із них немає такого, щоби не було молитви за померших, – знак, що від днів самих Апостолів, які установили чин божественної літургії, не було часу, коли би християни не молилися за своїх померших братів, і при тому, при відправленні важнішого із своїх спільних богослужінь (Прав. Дог. Богосл., Макарія арх. харьк., т. 2, стр. 597).

Учитель народів, вибраний сосуд Св. Духа, апост. Павло навчав не сумувати за помершими так, як сумують ті, що не мають надії на воскресіння і нове блаженне, вічне життя за могилою. Знаючи, що всі ми винні перед Богом, а тому і померші не без гріха, навчав друзів християнської скорботи, носінню тягару ближнього помершого, тобто переживати гріхами умерших, а тому, усердною молитвою за тих, хто перейшов у позамогильний світ.

Християнам дана благодать носити тяготи ближніх. Носючи тягарі ближніх, ми сповнюємо закон Христа, який є безсмертна любов. Ісус Христос зовсім не розділяв мертвих від живих, бо навчав, що перед Богом усі – живі; а значить, заповідана Ним любов простирається і на ближніх, які знаходяться за межами могили. І Апостоли, розносячи по світу Євангеліє, з'єднували живих з мертвими, що і доказує їх вчення. Св. апостол Павло учить, що мертві і живі – Господні, значить не розділяє, а об'єднує. Заповідь апостола Якова молитися один за одного показує на пряме веління молитися і за тих, хто перейшов у інший світ. Носити тягарі інших, не тільки тих, хто живе на землі, але і тих, хто переселився поза могилу, велить ап. Павло. В чому полягає таке носіння тягарів померших осіб, пояснює Золотоустий. Розуміння живими гріховності померших повинно, по закону любові, зароджувати в душах перших плач, жаль по гріхах других. Такий то плач і вимагається від живих, як корисний для померших. Блаженні, учив Ісус Христос, плачущі по закону любові, не тільки за свої гріхи, але і за гріхи ближніх, як живих, так і померших. Потіхою для них буде довершена ними молитва, прощення їх гріхів і прощення гріхів тим помершим, за котрих молилися. «Плач цей живих за гріхи померших, – говорить Золотоустий, – є добре».

У іншому місці пише св. ап. Павло: «згадуйте наставників ваших» (Євр. 13, 7), тут Апостол велить пам'ятати про померших,

які навчали нас християнського життя і кому ми зобов'язані нашим теперішнім моральним життям, смакуючи плоди з праці батьків та братів наших. У посланню до Тимофія Апостол теж заповідає молитися як за живих, так і за померших: «творіть молитви, моління, прохання, подяку за всіх людей». У другому посланню до Тимофія ап. Павло бажає, щоби члени Онисифорового дому одержали від Господа за могилою милість за любов, яку вони проявили йому: «нехай дасть Господь милість домові Онисифора за те, що він багато разів навідував мене і не встидався мого ув'язнення; нехай дасть йому Господь знайти милість у Господа в день свій», тобто після смерті.

Св. Іоан Богослов ділить тих, хто відходив у інший світ на тих, хто кається у своїх гріхах при самій смерті і на тих, які не каються, відчайдушні. За перших велів молитися, а за других забороняв молитися. Першим відпускає гріхи і дарує життя, а другі наслідують заслужену ними на землі кару. «Коли хто бачить брата свого, що грішить гріхом не на смерть, нехай молиться за нього, – і Він життя йому дасть, тим, хто грішить не на смерть. Є й гріх на смерть, – не про нього кажу, щоб молився. Усяка неправда – то гріх. Та є гріх не на смерть» (1 Ін. 5. 16-17).

ВЧЕННЯ СВ. ОТЦІВ І УЧИТЕЛІВ ЦЕРКВИ

Св. Діонісій Ареопagit, сучасник Апостолів, оглядач річей Божих, учень св. апостола Павла, бувший при успінню Божої Матері, у своєму тай побаченню про усопших говорить: «Молитви Святих і в цьому житті, а тим більше після смерті, діючі для всіх, хто гідний святих молитв, тобто для віруючих. Молитви одні за других мають свою вартість і силу перед Богом».

Св. Іоан Дамаскін пише: «св. Діонісій, божественний священик і божественного оправдання перекладач не став би просити того, що не було би дуже приємне Богові, і виконання якого би не було йому обіцяно; чому і не випрошує цього для нечистих, тобто для непросвічених (не хрещених) померших». І в іншому місці Дамаскін пише: «Отже, божественний священик випрошує приємного Богові і того, що від Нього без сумніву дано буде». Ось яке значення молитви за померших: «молитва випрошує у Божественної благодаті прощення гріхів, поповнених помершими по їх людській немочі, і про поселення їх у країну живих,

в недрі Авраама, Ісаака та Якова, в місце від якого відокремлена всяка скорбота, смуток і зітхання; щоби Божественна могутність по благоді своїй зневажила нечистоту, яка мала місце в померших із-за людської немочі, бо, як говорить Писання, ніхто не є чистий від скверни» (Слово Ін. Дамаск. о Почив. в Вере).

Св. Афанасій Великий у своєму «Слове об Усопших» пише: «Хоча би померший в благочестю положений був під відкритим небом, не відрікайся, призови Христа Бога запали на гробі єлей і свічки: це є приємне Богові, і сподобляється від Нього великого дару. Тому, що єлей і свічки – це є всеспалення, а божественне і безкровне жертвоприношення – жертва очищувальна; добро сотворене для бідних – помноження всякого багатого дарування. Благодаттю Божою не марні будуть зусилля для досягнення того, до чого ми стараємося з вірою. Тому, що святі Апостоли, просвічені – учителі та духовні Отці, будучи сповнені Божественного Духа, установили літургії, молитви і псалмоспіви і рокові спомини про померших. Такий звичай, благодаттю людинолюбного Бога, навіть донині повторюється і розповсюджується від сходу сонця аж до заходу, на півночі і півдні, в честь і славу Господа господарюючих і Царя царяючих» (Посл. к Кн. Антиоху, Вопр. 34; і Сл. о Усопш. св. Іоан Дамаск).

Св. Григорій Ніський говорить, що є діло дуже благочестиве і корисне – при божественному і преславному таїнстві Євхаристії творити поминання за померших у правій вірі. Він же, піклуючись про спасіння душ, велить, щоби в смертних випадках уділяти св. Таїн заборонених, тобто відлучених від них на певний час.

Св. Василій Великий молиться так за померших: «пом'яни Боже, всіх раніше померших в надії на воскресіння життя вічного».

Св. Григорій Богослов в надгробному слові Кесарію брату говорить про свою маму: «Почута вістка достойна, щоби чули її всі, і скорбота матері виливається в благій і святій обітниці, віддати синові все його багатство, приносячи їх в дар похоронний». Далі говорить: «Ось чим я можу вшанувати твою пам'ять, одне я уже сповнив, а друге ще виконаю, кожного року звершуватиму поминки». Це – свідчення великого вселенського учителя про молитву за померших. Молитву за померших і взагалі все, що приноситься Богу за померших, називає благими і святими дарами.

Великий вселенський учитель св. Іоан Золотоустий учив і словом і ділом молитися за тих, хто переселився у другий, новий,

замогильний світ. У літургії три рази буває молитва за них і, крім того, він поучував паству цієї чесноти, наголошуючи на необхідність, важливість і благодійність такої молитви, як для тих, що ще перебувають тут на землі, так і для тих, хто відійшов до життя вічного. Ось, наприклад, деякі місця із його богонадхненних писань: «Не плакати, не сумувати, а радіти належить чи померший буде праведник чи грішний. Якщо померший був людиною добродісною, добрим християнином, то не плакати над ним, а радуватися, бо переніс він з любов'ю всю вагу земного життя і перейшов до життя вічного на спокій у Христі, за Якого і для Якого менше чи більше страждав, захищаючи і зберігаючи правду. А якщо померший грішний – все одно належить радіти, а не плакати безрозсудно. Радіти за те, що не буде більше рости зло, до якого померший мав схильності. А якщо плакати, то не через смерть його, а через гріхи, які він, як чоловік поповнив.

Жаль живих за помершими, плач за гріхами їх повинні розчинятися зі сторони живих безсумнівною вірою в Того, Хто взяв на Себе гріхи усього світу, а значить і гріхи нашого помершого грішника. Молитва, милостиня, безкровна жертва багато допомагають усопшим в покращенні їх загробного стану. Якщо молитви і жертви Іова за дітей його очищали їх, то що може перешкодити Богові, нашими молитвами і жертвами, очистити померших від їх гріхів; адже ж Бог за молитвами одних віддає другим. Для цієї ж цілі і вимагається молитися один за одного, щоби одні зцілялися старанням інших. Рука руку миє і обидві стають чистими. Так молитви живих за померших спасають і тих і других. Для чого тоді безпідставна скорбота, якщо живі можуть знайти у Бога милість до померших? (Изъясн. на 1 Кор. гл. 15, прав. 41. Изъясн. на Деян. Апост. гл. 9, прав. 21). Будем же молитися за розлучених з нами тільки своїм місцеперебуванням і не будуть марними і непотрібними наші молитви, тому, що це є один із засобів, даних нам Богом, для спасіння себе і ближнього, де б він не був на землі чи поза могилою.

Якщо сказано, що тіла наші є храмом в якому живе і перебуває Дух Святий, в такому разі молитва священика і диякона, а також молитви предстоящих, молитви про померших всієї Церкви і кожного з нас, християн, – хіба не є молитва Святого Духа за спасіння померших?

Учні Господа не зробили би законом для священика при страшних Тайнах молитися за померших у вірі, якщо би не зна-

ли, якою є добродійною ця молитва і як на добро діє вона на стан померших грішників. Св. Іоан Золотоустий своє вчення про можливість принести спасіння помершим грішникам, випросити для них у Бога прощення гріхів, ґрунтує на засобах, установлених Духом Святим. Не марними є всі ці засоби: молитва, милостиня, приношення. При посередництві їх ми приносимо один одному користь, а значить і спасіння. У іншому місці він стверджено говорить: «я засвідчую успіх всіх цих засобів». Від нас залежить покращення заможного стану грішників. Золотоустий, пояснюючи слова Ісуса Христа, сказані Марті, сестрі помершого Лазаря: «Я є воскресіння і життя; віруючий в Мене, хоч і помер, оживе» (Ін. 11. 25), пише у своєму тлумаченні на ці слова (беседа 62): «Так як Спаситель є подавцем життя і всіх благ, то від Нього треба просити і покращення заможної долі померших. Він, як Бог, кого хоче – оживить».

Оріген, на книгу Іова, пише так: «Ми творимо пам'ять святих родичів наших, або шануємо пам'ять друзів у вірі умерших, як радіючи їх прохолоді, так просячи і собі такої благочестивої у вірі кінчини».

Поганський риторик Арновій, просвічений Церквою, але ще не охрещений, у своїй четвертій книзі проти поган пише: «Чим заслужили наші зібрання того, що ви розвалюєте, знищуєте їх? На них моляться верховному Богові, просять у Нього спокою всім, помилування правителям, військам, царям, друзям, ворогам, живим і мертвим».

Св. Іоан Дамаскін, зібравши свідчення всіх попередніх до нього Отців і учителів Церкви, робить такий висновок: «учні і божественні Апостоли Спасителя не без причини і не без користі постановили при страшних, пречистих і животворчих Тайнах звершувати поминання про вірних померших, що від краю і до краю землі володарюючи, апостольська і соборна Церква Христа Бога нашого твердо і бездоганно утримує з того часу і до нині і до кінця світу будуть утримувати; бо віра християнська, чужа блуду, нічого некорисного не принімала, а утримує непорушно все корисне, Богові приємне і спасенне» (єго Слово о Усопш.).

«Нині, – пише в другому місці цей Богом надхнений учитель Церкви, – до страшного суду Господнього є час помагати один одному у всьому і у спасінні. Богові, Який любить творіння Своє, дуже приємно, коли ми стараємося про спасіння своє і про спасіння ближніх, коли ми благо творимо і живим і мертвим». Тож

жиймо для Бога і для наших ближніх, не тільки видимо з нами перебуваючих, але живімо і для тих, хто переселився у замогильний світ, але не розлучилися з нами духом. З'єднані Самим Богом і ті, хто живе в Бозі – ніколи не розлучаються. Не для того Бог єднає, щоби розлучати. Життя живих, приємне Богові, і принесе спасіння помершим недосконалим. Засоби, вказані Святим Духом, які нами вживаються в пам'ять про померших, не марні, а такі, що допоможуть їм звільнитися від пекельних мук. «Як запашне миро, коли ним помазується хворий, робить причасником запахів, і помазаного і того, хто помазує, – пише св. Дамаскін, – так само добро звершене живими за померших спасає і перших і других. Будучи милосердним, Бог спасає Своє творіння, спасе діло рук Своїх, спасе багатого і бідного, спасе вченого і невченого, спасе панів і слуг, тільки би вони не відвернулися від віри в Ісуса Христа».

Тертуліан у книзі «О венце воина» говорить: «Ми робимо приношення за померших кожного року в той день коли вони померли».

Св. священомученик Кіпріан, єпископ Карфагенський, який жив у III-у столітті, повторює, наминає свій пастві правило св. Отців, які жили раніше від нього. «Ніхто, помираючи, не повинен назначати опікуном своїх маєтків священика, як людину, зобов'язану виключно служити Богові. Хто порушить це правило втрачає право на молитву і жертву за свою душу після її розлучення з тілом, за відвернення від вівтаря священиків і слуг Божих». (Камень Веры. О благ Прест. ч. I гл 3). Виходить, якщо в цьому випадку не буває молитв за померших, значить, вони творилися і творяться за інших померших, які не порушували цього правила.

Євсевій пише: «Весь народ разом зі священослужителями, не без сліз і глибоких зітхань, зносили до Бога молитви за душу царя і цим виконали бажання боголюбивого» (О жизни бл. Царя Константина, кн. 4, гл. 71).

Св. Кирило єпископ Єрусалимський в п'ятому таємновидному повчанні пише: «Ми творимо пам'ять раніше спочилих: найперше, Патріархів, Пророків, Апостолів, Мучеників, щоби їх молитвами і моліннями Бог прийняв наші молитви; потім молимося за померших св. Отців та Єпископів; нарешті за всіх між нами спочилих, міцно вірячи в те, що це приносить велику користь душам, за які приноситься молитва». (Поуч. Тайновид. ч. 4. гл. 9).

Про вживання молитви за померших свідчить св. Амвросій Медіоланський і блаженний Августин. Перший молився і про-

сив прощення гріхів помершому імператору Феодосію, а другий в своїй молитві про благочестя і любов говорить: «Слухайте браття! Не до одних бідних треба проявляти милість під час життя нашого, але постараймося творити милість і помершим, наслідуючи Юду Маковейського; він сказав: свята думка – творити моління за померших, щоби вони від гріха очистилися. Тому що Юда знав, що ніхто не міг хвалитися чистим серцем, роздумуючи, що і зірки не були чисті перед Богом. Упали ангели з неба, не були чисті зірки, і те дитя не без гріха, хоч би життя його тривало один день. То що можемо сказати про себе? Невже можемо похвалитися чистим серцем? Не вийде! Тому, що всі ми грішні, у гріхах зачалися і у гріхах народилися і гріховне життя ведемо, і у гріхах, може бути, простительних помираємо. Отже, всім нам, кому прийдеться піти з життя, потрібне милосердя. Хоч жорстоко катуємо постом своє тіло і стриманням, хоча з любові до Христа ми стійко перенесемо всякі біди, при всьому тому ми недостойні Його нагороди. Отже, нам потрібне милосердя, тому, що своїми заслугами осягнути життя вічне ми не зможемо. Чи ти хочеш, щоби Бог був до тебе милостивим? Будь тоді і ти таким до свого ближнього. Тож молися за померших, щоби і вони колись, коли будуть у блаженному місці, молилися за тебе.

Невже могли робити неправильні висновки ті, які ходили під час богослужіння в повітрі, що було з Василієм Великим, котрі воскресшали мертвих, які лікували всякі хвороби душевні і тілесні, які одним словом творили чудеса? Вони молилися за померших і самі, відходячи з цього життя, робили заповіти, щоб молилися за них. Так св. Єфрем Сірін, який все своє життя провів в покаянні і сльозах і нам показав приклад приготування до смерті, у своєму передсмертному заповіті просив молитв і поминання після розлучення душі від тіла, вважаючи безумовним те, що священики Сина Божого святими жертвами і молитвами уст своїх можуть очищати гріхи померших. Помираючи, він просив своїх учнів творити за нього спомини на протязі сорока днів. Свій заповіт він закінчив такими словами: «радіють мертві із-за приношень і споминів від живих святих і в пам'ятях своїх приношення відчують». – Вас, брати мої улюблені, і весь причет церковний слізною закликаю Богом, Який розлучив мене з вами, коли стоїте на молитві, поминайте і мене з собою. Прошу мої улюблені, закликаю тих, хто знає мене: помоліться за мене з такою ревністю з якою

я закликаю вас» (На Прощ. Умир. Неря с Паствою. Тв. Св. От Т. 18. стр. 23, 24). А у іншому місці він пише: «Немає користі помершому ні від сліз, ні від жалю, ні від ридання показового; йому товаришують діла його, діяння його супроводжують його і тільки молитви і милостині ідуть з ним і супроводжують його».

Тож моліться, моліться і рано, і пізно, і вдень, і вночі, і жодне зітхання ваше від Господа не утаїться!

По переконанню св. Епіфанія, ніщо так не є корисне для померших, як спомин про них у молитвах.

Св. Дмитрій Ростовський, щоби підкріпити нашу надію що ми можемо подати поміч у спасінню грішника так пише: «Звершуючи наші молитви за померших, блаженної пам'яті переставлених рабів Божих, ми, без сумніву, сподіваємося, що принесена за душі їх жертва, кров і вода, пролиті із ребер Христових, окроплює і очищує їх, за кого приноситься і зливається. І якщо кров Христова – одного разу пролилася на хресті, обмила гріхи всього світа, то і нині вона, та сама, то хіба вона і тепер не може очистити гріхи наші; якщо тоді кров Христова відкупила велике число душ від всяких хитрощів диявольських; то і нині вона, та сама, хіба не може відкупити гріхи і провини душ померших за яких твориться поминання. Якщо тоді страждання Христове оправдало так багато померших: то і нині страждання Христові, про які ми пам'ятаємо, звершуючи божественні жертви, хіба не повинно би полегшити долю нами згаданих в молитві? Ми без сумніву віримо силі крові Христової з водою, що з ребер Його витекла, яка очищує, відкупляє і оправдує слуг Своїх» (Слово в Субб. 4 нед. В. Поста. ч. I). І в іншому місці цей же святитель пише: «Поминання випрошує помершому прощення гріхів, спочинок зі Святими і пречудне бачення лиця Божого» (Слово на погреб. Т. Юшкова. Ч. 5, стр. 114). Св. Димитрій Ростовський апостольське слово «Поминайте наставників ваших» прямо відносить до молитви за померших наставників і сам пише, що першими наставниками людини є його померші родичі, за яких і велить молитися обов'язково: «Поминайте наставників ваших, отця і матір, які першими наставляють вас на шлях істинний; і далі наслідуйте дух наставників, які прилучили вас до слова Божого...» (Ч. 2. Субб. 4 нед. В. Поста).

На закінчення із всього сказаного можна сказати: всі Святі учили і словом, і ділом молитися за перейшовших у життя вічне. Учили і, звичайно, як вибрані посудини Св. Духа, не могли поми-

литися у законності, необхідності в користі молитв за відійшовших від земного життя. Православна Христова Церква на землі з самого її початку і до кінця молилася і буде молитися за своїх дітей, які знаходяться за могилою. Вона учила молитися не тільки за них, але і від імені їх, або замість них, або просто, творити за них добро тим людям, котрих Господь називає своїми меншими братами і при цьому наші добрі вчинки приймає на Себе: «Мені сотворили!». Молитва, милостиня, приношення безкровної жертви є засоби, які змінюють замогильний стан наших батьків, братів і взагалі всіх близьких нашому серцю.

Всі перелічені вище засоби, яких навчали і про які писали всі св. Отці і учителі Церкви, поскільки ці засоби установлені Самим Богом, – можуть змінити на краще замогильний стан померших християн; і тому щасливі ті мертві, про яких на землі існує добра пам'ять, яка проявляється в молитві і взагалі у всіх добрих ділах зі сторони живих на землі; і нещасні ті з мертвих, по слову Пророка, за яких на землі не твориться пам'ять, зі смертю яких зупиняється і пам'ять про них.

ПОСТАНОВИ СВЯТИХ СОБОРІВ

Святий звичай молитися за померших, що існував у Старому Заповіті, був введений святими Апостолами і у Церкві Христовій. Ап. Яків у своїй літургії молився за померших. Неможливо, щоби цю істину не підтримали і всі інші Апостоли. Вчення про молитви за померших існувало у першій Церкві у перші віки. У IV ст. автори літургій, вселенські учителі, церковні світила Василій Великий та Іоан Золотоустий на літургії три рази моляться за померших. Молитва за померших стала невід'ємною частиною божественної літургії і шостий вселенський Собор без зміни утверджує складені авторами літургії, значить, утвердилася і молитва за померших (правило 32). Лаодикійський Собор правилом 28 – заборонив святкувати, звершувати поминки, тобто пити і їсти у храмах. Цією заборонаю засвідчується, що здавна був звичай поминати померших навіть у храмах, зразу після літургії. Але не молитви заборонив Собор цей, але самі прийняття, поминки з їжі і пиття. Ось постанова Собору: **«Не подобает в храмах Господних или в церквах совершати так именуемые трапезы любви и в храме Божьем есть и возлежание творить».**

Тимофій, архієпископ Олександрійський, який був учасником на другому вселенському Соборі із 108-и Отців, робить постанову згідну з думкою другого Собору, щоб не приносити безкровної жертви за самогубців. З даної заборони відкривається ніби діюче колись правило приносити безкровну жертву, а значить і молитися за померших по-християнськи і вживати всі засоби, щоб заспокоїти душу помершого. Ось що пише цей святитель у своєму 14-му правилі: **«Если кто будучи вне себя, подымет на себя руки, или свергнет себя с высоты, за такого должно ли быть приношение или нет? О таком священнослужитель должен рассудить, подлинно ли, будучи вне ума, содеял это; ибо часто близкие пострадавшего желая отслужить по нему молебен и сделать приношение за него, говорят неправду, утверждая, что он был вне себя. Может быть, что сделал это от обиды человеческой, или по иному какому случаю от малодушия: но по таковому не может быть приношения, потому, что самоубийца. Поэтому священнослужитель должен весьма тщательно разобраться, как все произошло».**

На скільки піклувалися перші християни за спасіння душ, які перейшли в інший світ, доказує уже те, що деякі нерозумні ревнителі цього клали в рот покійникові св. Дари. Шостий вселенський Собор заборонив подібне причастя тіла помершого, як ніяк не згідне зі здоровим глуздом. Відлучені на деякий час від св. причастя за певні гріхи – все-таки одержували дозвіл і допускалися до причастя у випадку небезпечної хвороби, щоби душі їх не відійшли з цього життя не розрішеними від своїх гріхів. Таке піклування Церкви було виражене в одному з правил першого вселенського Собору, в правилі 13-му. У постановах апостольських (кн. 8, гл. 41 і 42) не тільки говориться про поминання померших, як на законний звичай молитися за те, щоби Господь відпустив душам їх всякий гріх вільний і невольний, але приписується правило, як робити такі поминання.

ПРАВДИВІ ВИПАДКИ

Свідчення про можливість випросити прощення гріхів помершим стараннями живих, які ще живуть на землі, знаходимо в описаних житіях св. мужів і в благодатних об'явленнях. Були випадки, коли і самі померші грішники являлися живим і свідчили

про зміну свого загробного стану, як про це уже було сказано у відділі «Явлення душ из ада». У описаннях життя святого Григорія Двоєслова, єпископа древнього Риму знаходимо підтвердження можливості випросити прощення гріхів помершому.

ПРИКЛАД: Одного разу ідучи дорогою св. Григорій раптом зупинився і став молитися про прощення гріхів уже помершого царя Трояна. А скоро він почув від Бога такі слова: **«Молитве твоей я внял и Траяну дарую оставление грехов, но ты впредь не приноси Мне молитвы за нечестивых»**. Про це свідчить схід і захід. Св. Григорій, який називається Двоєсловом (Беседовником), став папою в 596 і помер у 604 році, значить жив він у VI і на початку VII ст.ст. і був одним з великих мужів римської Церкви. Його молитви за померших свідчать, що в той час заупокійна молитва була спільною на сході і на заході.

ПРИКЛАД: В тій країні, де жив преподобний Венедикт у своєму монастирі, було дві виховані дівчини. Вони дали обітницю Богу не виходити заміж, посвятити себе цілковито Господу Богу. І дійсно, вони були цнотливі і великі посниці. Живучи у своєму домі, вони не завважували, як їх великі чесноти – піст і цнота – обкрадалися страшним злом – нестриманістю язика. У постійних розмовах перебуваючи, вони впадали у гріх обмови, осуду, очернення, брехні і багато інших пороків, які ховаються у багатомовстві. Узнавши про це, преподобний Венедикт загрожував їм відлученням від причастя св. Дарів. Але батьківська заввага не подіяла і вони також продовжували своє злослів'я. У скорому часі їх обох навідала смерть, і вони були похоронені в церкві.

Після похоронів цих дівиць дехто із достойних завважили, що кожного разу під час літургії, як тільки в церкві виголосять: «оголошені, вийдіть!» – похоронені в церкві дівиці вставали з гробів і тут-таки покидали церкву. Нарешті про це сказали св. Венедикту. Угодник Божий, зрозумів причину правдивого гніву Божого, з прискорбним серцем помолившись за них Богові, післав у ту церкву, де вони були похоронені, просфору, як приношення Богові за спокій їх. Після принесеної безкровної жертви дівиці перестали виходити з гробів, це послужило ясным доказом для всіх, що молитва і приношення св. Венедикта вимолити прощення гріхів і спокій для тих двох дівиць.

ПРИКЛАД: У житті цього угодника є ще один факт, який свідчить, як багато значить для померших старання живих про

покращення їх замогильної долі. Так, у монастирі, де жив прп. Венедикт, був один досить молодий монах, який, із-за надмірної любові до своїх родичів майже кожного дня покидав тайком монастир, без благословення начальства. І ось нарешті навідала його Божя кара. Прийшовши за звичаєм у батьківську рідну хату, він раптово помер. Дали про це знати в монастир, і браття похоронили помершого. І що ж? На другий день ранком побачили тіло помершого вийнятим з гробу! Знову похоронили, і на другий день знову тіло було вийнято з гробу. Тоді про це розказали прп. Венедикту, і він велів принести за монаха безкровну жертву і, положивши часточку св. Дарів на груди помершого і віддати його землі. Дійсно, після цього тіло помершого більше не покидало гріб, що говорило про те, що навідала його за гробом милість Божя (Житие св. пр. Венедикта 14).

Всі Богом установлені засоби, як засоби для спасіння людини, виражають єдність, спілкування з тими, що на землі з перейшовшими у світ замогильний і ще не досягнувши святості, разом з тим служать вірним доказом зміни на краще замогильного стану померших за стараннями за них живих, спонуканих любов'ю до перейшовших і надією на Боже милосердя. Грішники отримують прощення і звільнення з пекла. Це догмат православ'я, це вчення нашої Церкви.

«Просіть і дасться вам; буде тобі, як ти хочеш». Це – обіцянка Самого Господа Ісуса Христа, отже, істина; і наше бажання, як згідне з волею і бажанням Ісуса Христа спасти людину, обов'язково здійсниться, і померший спасеться. Інакше серце того, що молиться не зігрілось би благодаттю до піклування про помершого. Живий молиться за помершого, бо так хоче Бог. І якщо старання живого за помершого буде угоднo Богові, то померший буде спасений.

Той же Бог єдиний і всемогутній вчора, сьогодні і во віки. Боже Провидіння про спасіння роду людського і Його любов до людини такі ж сильні, як і раніше. Якщо нині не воскресають мертві, щоби порозмовляти з живими про спасіння тих і других, то причину цього показав Авраам у притчі «О багаче и Лазаре»: «не повірять живі!..» (Лк. 16, 31). Але явлення мертвих живим у сні і у інших видіннях були, є і будуть по волі Божій. Ось приклад, два випадки, які не мають за собою сумнівів, два видіння у сні мертвих живим.

Ці два благодатні об'явлення про спасіння двох померших грішників належать недавньому, дуже близькому до нашого часу. Перше об'явлення свідчило про звільнення від пекельних мук, в яких уже находився грішник, і про дарування йому царства небесного разом зі всіми Святими через неустанне старання родичів помершого, а друге об'явлення свідчило про випрошення прощення гріхів помершому мужеві старанням його дружини – вдовиці, на якій збулися апостольські слова: «Невіруючий муж освячується жінкою віруючою» (1 Кор. 7. 16).

Випишемо вміст об'явлень із перших джерел.

ПРИКЛАД: В журналі «Странник» за 1862 р. май, стр. 263, вписано об'явлення, повідомлене святогорцю отцю Серафиму одним із схімників афонських. «Причиною мого поступлення в монашество було, – так розпочав свою розповідь схімник, – видіння у сні замогильної долі грішників. Після двомісячної хвороби я дуже ослаб. Перебуваючи в такому стані я побачив двох юнаків, які прийшли до мене; вони взяли мене за руки і сказали: ходи за нами! Я не відчуваючи хвороби, встав, оглянувся на свою постіль і побачив, що тіло моє лежало спокійно; тоді я зрозумів, що залишив земне життя і повинен з'явитися у замогильний світ. В особах юнаків я впізнав ангелів, з якими ми і відправилися. Мені були показані вогняні місця мук, я чув там крики страдальців. Ангели показували мені, за який гріх, яке вогняне місце належить, прибавили: «Якщо і ти не покинеш своїх привичок, до гріховного життя, то ось і твоє місце кари!...». Сказавши це один із ангелів вийняв з полум'я чоловіка, котрий був чорний, як вугіль, весь обгорілий і з голови до ніг закований ланцюгами. Тоді оба ангели приступили до страдальця, зняли з нього ланцюги і разом з ланцюгами пропала чорнота, чоловік став чистий і світлий, як ангел; потім ангели одягнули його в блискучі одяжі, подібні до світла.

Що означала така зміна чоловіка? Насмілився я спитати у ангелів.

Ця грішна душа, – відповіли ангели, – була відлучена від Бога за свої гріхи, повинна була горіти в цьому полум'ї вічно; але родичі цієї душі багато давали милості, багато давали поминальників на Служби Божі, відправляли панахиди і ось ради старань родичів і молитв Церкви Бог змилосердився і грішній душі подароване цілковите прощення. Вона звільнена від вічного страждання і

тепер стане перед лицем свого Господа і буде радіти зі всіми Його Святими.

Коли видіння закінчилося, я прийшов до себе, і що побачив: навколо мене стояли всі і плакали, готуючи моє тіло до похорону».

При «Описанні знамен і зцілень у 1863 році від Святині Афонської в Росії» прилучено літографіроване письмо, адресоване афонському ієромонаху Арсенію 21 грудня 1863 року такого змісту:

Ми багато сумували, – починає рясофорна монахиня сімбірського Спаського жіночого монастиря, мати Досіфея, – про смерть нашого брата, князя М. Н. Чегодаєва, яка сталася у 1861 році, в Самарі. І тим більше сумували бо смерть його була раптовою, без покаяння, без причастя святих Таїн. Але ось бачу я сон, нібито я і покійний мій брат ідемо разом по дуже гарній місцевості. Підходимо до нового, ніби недавно заснованого села, при вході до якого стоїть новий високий дерев'яний хрест, а при виході із села височить чудесної краси будинок, теж новий. Приблизившись до нього, брат з радісним видом сказав мені:

– Ось яке багате село недавно купив я, і цією покупкою я завдячую моїй дружині Тетяні; треба написати їй і подякувати за вчинену таку милість для мене.

А я сказала йому:

– А мені можна, братчику, увійти в наш чудовий дім і полюбуватися на нього?

Він відповів:

– Можна, підемо і подивимося, як в ньому все гарно. Раптом тут появилася його дружина, княгиня Тетяна Никифоровна, якій брат став дякувати, за все, що вона зробила для нього, кланяючись їй аж до землі. Значення цього сну, скоро вияснилося. Я отримала від Тетяни Никифоровни листа, в якому вона повідомляла мене про те, що Господь допоміг їй установити вічне поминання за мужем, моїм братом, на святому Афоні, під час перебування в Самарі Святині Афонської із руського Пантелеймонового монастиря».

Хіба не видно на цих двох прикладах точного сповнення слів Господа Ісуса Христа: «Коли молитесь, то правду кажу вам, все, що будете просити в молитві, вірте, то отримаєте, і буде вам».

ПРИКЛАД: В журналі «Странник» з 1864 р. Грудень, стор. 125 говориться про сновидіння, які свідчать про покращення загробного стану померших.

У одному селі помер раптово старенький дячок. У нього був син чиновник. Несподівана смерть дуже вразила сина; потойбічна доля помершого не давала спокою доброму синові на протязі року. Коли син від знайомих узнав, що в літургії саме важливе місце для спомину померших є час співу: «Тобі співаємо, Тебе благословимо...», в день Св. Духа, засмучений син з особливим настроєм молився Богові за упокій свого батька, саме в цей час находячись в Церкві. І що ж? В ніч на Вівторок бачить він уві сні свого батька, який три рази поклоняється йому до землі і при останньому поклонінні сказав йому «дякую тобі, сину мій».

Церква старозавітна, а також новозавітна учила, учить і буде учити про можливість спасіння деяких грішників, що вірують у Христа Спасителя, і які принесли передсмертне покаяння, але не встигли принести плодів покаяння, бо звільнення їх від мук пекельних стараннями Церкви і живих, які знали помершого. Переконана в правді, маючи багаточисленні підтвердження Церква безсумнівно вірить, а через те і учить своїх членів старанням перед Богом за переселених в замогильне життя батьків, матерів, братів, сестер, супружжя, дітей, друзів, знайомих і взагалі, по закону любові, за всіх тих християн, котрим обітцяно від Самого Господа відпущення гріхів за могилою, тобто тих, хто помер у вірі та надії.

Ти, Господи, що з'єднав нас безсмертною любов'ю, що не розлучаєш нас і смертю і що показав межу покаяння нам нашим відходом від цього життя тимчасового, вимагаєш молитви живих за померших, молитви за їх прогрішення. Віримо, Господи, що Ти даєш тому, хто просить у Тебе; а значить за молитвами тих, хто живе на землі за перейшовших в інший світ останнім показуєш Свою милість. Тож допомагаймо один одному благими ділами доки ще не наступив той страшний час, коли уже допомога буде запізнілою.

Правдива і вчасна допомога безсумнівно приносить добрі наслідки. Тому то Іоан Дамаскин пише: «Будемо допомагати один одному приносити жертви братолюбства люблячому братство, людинолюбному і милосердующому за душі Богові. Бо Він приймає їх з великим благоволінням за тих, які передчасно, і якби завчасу приготувлялися і померли. Людинолюбний Господь хоче, щоби ми молилися Йому про це і бажає сповняти прохання Свого сотворіння, які відносяться до спасіння, і особливо прихилиється не тоді, коли хтось піклується тільки ради спасіння власної

душі, але коли робить це і ради ближнього. Тому, що через це він уподібнюється святим, випрошуючи дари для інших, як милості для себе самого. Сповнює міру досконалої любові; а за це отримує блаженство, і разом з душею ближнього і для власної душі сповнює превелике добро (Его Слово об Усопш. в Вере).

Дальше він же пише, що благість і милосердя Боже будуть аж до судного страшного дня перемагати осудження гріха. Гріх осуджується Богом, але покаяння викликає милість Божу. Немає такого гріха, щоб покаянням він не був загладжений; але покаяння має для себе кінцевий час, після котрого воно уже не існує. Щасливий той, хто трудиться для свого спасіння, але ще більше щасливий є той, хто старається для себе і для ближнього. «Тому, що це найбільш приємно і любе милосердному Господу, щоби кожний старався допомагати ближньому. Цього бажає милосердний Бог, щоби кожний з нас добро робив другому і за життя, і після смерті; бо по інакшому Він не дав би нам нагоди звершувати спомини за помершими при безкровному жертвоприношенні, а також звершувати поминання в 3-й, 9-й, 40-й, річницю і інші дні, назначені Церквою для особливих молитв і за померших...».

ЗНАЧЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОГО ЖИТТЯ ЖИВИХ У ВІДНОШЕННІ ДО ПОЗАМОГИЛЬНОГО ЖИТТЯ ПОМЕРШИХ

Цей вік (Мф. 12. 32), про який говорить Спаситель, є взагалі весь відрізок часу від Його земного народження по тілу до другого славного Його пришествя з ціллю судити живих і мертвих. Таким чином, поняття «вік» для всього християнського світу, і для кожного особито значить сучасне земне життя. А майбутній вік (Мф. 12. 32), по слову Спасителя, означає той безконечний простір часу, ту вічність, в яку вступає кожна людина після смерті, за могилою. Тобто, вічність є безпочатковий безконечний простір часу, як наприклад, вічний Бог. Але для діл рук Божих вічність має свій початок. З сотворенням їх відкривається для них і вічність, а тому вічність для кожної людини починається у лоні матері, з моменту отримання життя. Отже, вічність для кожної людини складає три періоди: перебування у лоні матері, перебування на землі, і нарешті, перебування поза могилою. Цей вік, про який говорить Спаситель, є другий період вічності, а вік майбутній – третій період вічності.

У першому періоді людина приймає свій вид бездумно, готується до другого, а в другому уже свідомо готує себе до третього періоду – перебування поза могилою. «Шукайте царства Божого і правди Його» (Мф. 6. 33) – ця заповідь Господа Ісуса Христа; але людина повинна шукати царства Божого і правди Його не тільки для себе, але і для всіх людей, для всіх членів царства Христового, які живуть на землі, так і тих хто поза могилою. Виконання цієї найголовнішої заповіді любові є головним, бо вона служить основою всього закону.

Ціль земного життя – небо, єднання з Богом, вічне блаженство; ось призначення людини-християнина! «Любіть одне одного, будьте милосердними один до одного, як Отець ваш небесний милосердний є», навчає Богочоловік, і ось Дух Святий відкриває видимі засоби і способи, які виражають любов і милосердя, не тільки тим, що є на землі, але і тим, хто перейшов в інший світ. Правильне використання цих засобів дарує небо тим з наших померших, котрі самі не встигли досягнути цієї цілі за час життя земного, але і тим, до яких не відносяться суворі слова Ісуса Христа: «не відпустяться ні цьому віці, ні в майбутньому» (Мф. 12. 32).

Всі засоби для випрошення прощення гріхів для померших грішників (як засоби, відкриті самим Богом) уже служать доказом можливості облегшення позамогильного стану грішника; якщо тільки померший буде їх гідний, і якщо живі правильно їх вживають. Як свідчить слово Боже: «Нехай просять з вірою, без всякого сумніву» (Як. 1. 6), або «не всякий, що говорить Мені: Господи, Господи! Ввійде в царство Небесне» (Мф. 7. 21). Якщо би Бог не хотів спасти відомих грішників, то не дав би і засобів. А якщо дав Засоби, то хіба не видно в цьому явного доказу того, що Він хоче їх спасти? Отже, перший і головний засіб для того, щоб дійсно надати допомогу нашим помершим є цей вік, сучасне наше життя, засноване на істинній вірі у Господа Ісуса Христа.

Сам Ісус Христос засвідчив, що прощаються нам гріхи завдяки власного розкаяння у них: тут на землі, в цьому віці. І з Його ж слів видно, що прощаються гріхи в майбутньому віці, за могилою, – гріхи, не прощають хули на Духа Святого, хоч поза могилою немає уже покаяння, немає уже діл милосердя, немає молитви. З цього можна зробити висновки, що прощення гріхів у замогильному житті буває тільки по безконечному милосердю Божому, яке вибрало знаряддям їх спасіння молитви Церкви і мо-

литви і діла милості, які звершуються живими їх рідними, які мають заповідь: любити, молитися, помершувати тяготи ближнього і шукати царства Божого як собі, так само і для ближніх своїх, де б вони не були, на землі чи поза могилою, все одно. Значить, цей вік, тобто земне життя кожного – дар Божий, талант, вживання якого повинно послужити на користь і собі і ближньому, послужити засобом змінити позамогильний стан деяких грішників. Цей вік, його значення для всього християнського світу, показаний Спасителем у притчі «Про багача та Лазаря» (Лк. 16), де зв'язок любові і взаємне співвідношення світів сучасного і майбутнього показують Авраам, Лазарь нещасний багач у пеклі і його брати на землі. Цей вік, який продовжується до другого пришествя Христового, показують зв'язок і взаємне відношення між земними жителями і перебуваючими за могилою. На всесвітньому суді будуть судитися тільки християни, а для них-то цей проміжок часу від особистого суду до загального, має особливе значення – показати на ділі, що ми християни, живемо для Бога і для ближніх, живемо для неба.

Ті хто переселився в інше життя, праведник він чи грішник, після особистого суду не отримує ще кінцевої віддачі, яку повинен одержати чоловік після сполучення душі з тілом, яке станеться в момент воскресення тіл людських. Тому, за наукою нашої Церкви, праведники знаходяться у стані приємного передсмаку блаженства, а грішники у стані страшного передчуття вічних мук. Між грішниками у пеклі є і такі, доля яких остаточно ще не вирішена і які терплять у пеклі деякі муки, бо успіли тільки принести на землі покаяння, але не оправдали його ділами. Тайна позамогильного життя праведників і грішників до страшного судного дня відкривається Спасителем в згаданій уже притчі. Внутрішній зв'язок і взаємне співвідношення замогильного світу з сучасним продовжується до спільного для всіх суду Христового. Все це відкрив нам Сам Ісус Христос у притчі «Про багача та Лазаря». Для цього випишемо деякі місця преосвященнішого Никифора, архієпископа Астраханського і Ставропольського, з його розважань над цією притчею Спасителя (Толков. Воскресн. Єванг. т. 2. Неделя 22): «Великий праведник Авраам веде коротеньку і сповнену любові і співчуття розмову з великим грішником – багачем, називаючи його дитиною. Отже, праведники не нарікають на грішників і не ненавидять їх, а співчують їх долі

і сумують за них. Виходить, що праведники, які знаходяться в раю, бачуть і розуміють осуджених, так само і осуджені бачуть і розуміють праведників, знаних їм і не знаних. Бачення грішниками райських блаженств і їх щасливих жителів у раю мають свою причину, бо побільшують страждання грішників: до пекельних мук приєднується грижа совісті від побаченої слави праведників. А бачення праведниками пекла і його страдальців теж без сумніву має свою причину: праведники, бачачи осуджених, співчують, будучи милосердними і чоловіколюбивими, і їх співчуття поменшують досконалість радості, блаженства їх. Причина такого бачення: і праведники турбуються і стараються про спасіння грішників. Таке бачення продовжується тільки до загального воскресіння, коли наступить час повної віддачі і тим і другим, досконале блаженство і смерть, коли праведники уже ніколи більше не побачать страдальців, а грішники – праведників.

Авраам говорить до багача: «хто хоче перейти звідси до вас не можуть, також і звідти до нас не переходять». Тут зрозуміло, що ніхто по своїй волі не може перейти з раю до пекла ані з пекла до раю; висновок, навпаки; по волі Божій можливий перехід із пекла в рай; Бог має владу полюбій причині простити недостойному гріхи і зробити його гідним царства небесного... Ось показаний Ісусом Христом замогильний стан праведників і грішників на цьому проміжковому часу і зазначення сучасного життя живих для покращення замогильного життя деяких грішників.

Цей вік – це проміжковий час між обома пришествями Христовими, і сучасне життя кожної людини, виходить, є той час, в який прийшов Христос з ціллю спасти світ, а не судити його. Час суду – в майбутньому, то майбутній вік, в якому настане воскресення мертвих і вирішальне останнє рішення замогильної долі кожного християнина. Доля замогильна для християнина не вирішується абсолютно за їх життя при їх смерті, тобто при переході в позамогильний світ. Майбутній вік ще не настав, а Агнець Божий, що приймає гріхи всього світу, кожного дня заколюється на православних жертівниках. Це всесвітня жертва, принесена на хресті, примирила людину з Богом; вона ж, що приноситься кожного дня за живих і мертвих, схиляє Всевишнього до милості, як до одних так і до других грішників.

Отже на основі значення цього проміжкового часу цього віку, сучасного життя, – православна Церква учить своїх членів і

самих молитися з приношенням безкровної жертви за всіх спочилих православних християн, називаючи їх імена, і взагалі за всіх. Тож, значення цього віку – власне спасіння через подання помочі через ближнього, де б він не був – на землі чи поза могилою. Наше земне життя, не дивлячись на всі негаразди в ньому, повинно збуджувати в живих почуття великої вдячності Богові за можливість випросити прощення гріхів собі і помершому. Скільки радості і задоволення додає нам одне наше сповнення бажань дорогої нам людини, не дивлячись на всі перешкоди і невдачі.

Бажання догодити любій нам особі уже приносить радісне відчуття. Яку ж неземну радість повинно приносити живому старання за померших, які у свій час були предметом любові і пошани! І тепер ще старання подати помершому, як можна кращу долю, порадувати його, – хіба не повинно додавати живому, як і раніше, задоволення і духовну радість? Все це буває у сучасному житті, в якому, не дивлячись, що воно дуже коротке, людина може зробити дуже багато. Золотоустий пише, що цим проміжковим часом виражене безмежне милосердя Боже до роду людського і дана можливість тим хто согрешив і невіруючим обмити свої гріхи. Для того відтермінований суд, щоби дати можливість спастися віруючому людству. Сам Ісус Христос називає теперішнє життя днем, в якому і належить робити діла, бо, каже Він, прийде ніч (смерть), і тоді уже ніхто не зможе робити добрих діл. І апостол Павло називає наше життя часом благоприємним, днем спасіння, тому. Що цей час назначений для того, щоби придбати спасіння і собі і ближньому, де би він не находився, на землі або уже за могилою, все одно. Опреділивши значення сучасного життя, Апостол пише і про її зміст: «щоб ми могли проводити тихе й мирне життя в усякій побожності та чистоті. Бо це добре і приємне Спасителеві нашому Богові, що хоче, щоб усі люди спаслися» (1 Тим. 2, 2-4).

Не всі християни в однаковій степені моляться за своїх померших; одні моляться, а другі ні, одні моляться правдивою молитвою, поєднану з життям по вірі, інші моляться тільки на словах, а на ділі показують противне молитві; устами шанують Бога, а серце їх далеко, як говорить слово Боже. Значить, із-за такого не всі хто молиться за померших отримують те, про що просять, так як і не всі померші сподобляться через чужі молитви вічного спасіння.

Тому правдиві, дійсні молитвеники за померших є знаряддям, Богом вибрані, для допомоги помершим, які гідні такої допомоги від живих. Ось що говорить св. Іоан Дамаскин про вибрання Богом живих для старання їх за померших, гідних цього: «Після смерті таких Господь спонукає їх рідних, ближніх і друзів, направити думки їх, прихилити серця і приклонити душі їх, щоби вчинили для них допомогу» (Его Слово о Умерш.). Звичайно, що для такої правдивої турботи потрібне теперішнє життя. Призначення нашого життя – подати руку ближньому і тут, на землі, і у потойбічному житті. Правдиво чистосердечно любити ближнього вроджено людині, і така любов повинна мати основою любов до Бога. Без любові до Бога неможливо і ближнього любити. Правдиво люблячи Бога, як учить ап. Павло (Євр. 10. 25-39), ми тоді можемо надіятися, що за нашу до Нього любов Бог збереже і дорогих нашому серцю, бо не захоче скривдити тих, що любить Його.

СТАРАННЯ ТИХ, ЩО ЖИВУТЬ НА ЗЕМЛІ ЗА ТИХ, ХТО ПЕРЕЙШОВ У ЗАМОГИЛЬНИЙ СВІТ. МОЛИТВА

Все має своє природжене, причину; немає дії без причини. Якщо ми будемо впевнені, що не приймуть нашого приношення, що рішуче нам відмовлять у проханні, то хіба будемо просити? Ні! І це – правда. А значить і навпаки: Якщо уже просимо, значить, маємо основу, дозвіл, право просити – «просіть», і надію в більший або менший мірі одержати те, що просять – «дасться вам». Злочинець очікує кари за всій злочин; він знає, що цілковитого прощення він не заслуговує, а тому і не просить.

Дух людини, що має божественний початок і походження тому і звертається до нього. Таке звернення людини до Верховного Єства проявляється на всіх ступенях розвитку; значить, дух людини має в собі якусь основу і просить своє Верховне Єство, і отримує те, що просить. Євреї мали свою основу прохання – закон Самого Бога, а ми, християни основуємо нашу надію на нашому Посереднику у Бога, Господі Ісусі Христі. На чому ж основували свою надію ті, хто не знали Бога правдивого? І вони не без основи приносили жертви! Чи є на землі хоч один народ, який би не мав божества, до якого б він не звертав свій розум і серце? Немає правил без винятків, у сім ї не без виродка, і не дивно, що серед людства є такі, які не знають і не мають Бога! Не всі здорові, є і хворі.

Молитва за померших є одне із діл добродієвності і містить в собі ніби дві чесноти: молитва, як служіння Богу і плід молитви – користь, яку отримують померші. Значить, молитва за померших є ділом благочестя і ділом милосердя. Сам Ісус Христос навчив нас, щоб без Нього ми не можемо вчинити жодної чесноти: «Без Мене не можете творити нічого» (Ін. 15. 5). Просить у Бога милості собі і другим, як живим, так і мертвим, є природне стремління людського духа, яке виражає переважно волю Божу.

Молитва, за наукою апостола і вселенської Церкви, є діяння Святого Духа, яке перебуває у людині. А значить, якщо, як ми сказали, що милосердя є вираз волі Божої, то при молитві за померших Сам Дух Божий старається за нас.

Бог наш – Бог живих, а не мертвих; «чи живемо, чи умираємо – Господні ми є» і «перед Богом всі – живі». Сила і дія молитви благотворно простирається на душі, за котрі вона возноситься по волі Божій, де би ці душі не знаходилися, на землі, чи поза могилою. Душі ці є членами одного великого дому, як члени одного тіла духовного, які мають одну і ту ж природу, одні закони, одну ціль буття, а тому вони природно приймають живу участь у відношеннях одного з другим. Можливість же і образ благотворної дії наших молитв за померших прекрасно пояснює св. Єфрем Сірін у своєму заповіті, говорячи, що померші мають таке ж співчуття з живими, в той час коли вони за них моляться, – яке є в природі між плодами. Так, коли відцвітає на полі виноград, тоді вино, яке знаходиться у домах порушується; коли деякі городні овочі, посаджені в землю, сходять, тоді такі ж овочі, які знаходяться в домах, теж пускають кільця.

А брати на себе тягарі один одного значить приймати живу участь у житті ближнього. Так само, як Сам Господь приймав саму живу участь в житті нас грішних, і прийняв на себе всю нашу гріховність, являвся перед Своїм Небесним Отцем так ніби Він Сам винен у всьому і обмив гріхи наші Своєю Кров'ю і смертю, – так і ми, якщо Господь прийняв участь в нас, то хіба ми можемо не приймати участь в ближніх наших, не просити для них спасіння? Хіба ми не жертвували для них всім, що є у наших силах?

Сила молитви неосяжна для людського розуму. Тому, хто молиться – все можливо. Історія Церков старо і новозавітних показують нам чудеса молитви. «Молитва, як пише св. Димитрій Ростовський, є ключ до скарбниці духовної небесної». «Немає та-

кої речі, – як говорить один св. Отець, – якої неможливо би було випросити її молитвою у Господа, тільки б те чого просимо було добре, як повинно бути!». Гріхи наші – головна причина через що наші молитви не досягають цілі. Молитву належить приносити з жалем і розкаянням у гріхах. Господь вислуховує щиросердечні молитви і грішників, але тільки тоді, коли вони моляться з покаанням і сердечною скрухою за гріхи свої.

Самою першою з всіх є любов до Бога і до ближнього, в якій полягає весь закон. Бог є любов і вимагає від свого творіння – людини, щоби вона перебувала в нелицемірній любові зі своїми ближніми: «любіть один одного... хто перебуває в любові – перебуває в Бозі» (1 Ін. 4. 16).

Людина створена для вічності, і божественне почуття любові не може бути тимчасовим – любов не помирає.

Хто перебуває в Бозі – перебуває в любові. Любов виражається видимими знаками. Молитва – вираз, і при тому правдивий вираз чистої любові. Молитва повинна бути проникнута любов'ю, вірою і надією, яка по запевненню ап. Павла, не посоромить, не обмане; хто твердо надіється на Бога одержує через Господа Ісуса Христа, єдиного вірного нашого Спасителя: «про що помолимося, те зробить». Щоби Господь почув молитву нашу, за свідченням пророка і боговидця Мойсея, належить перебувати в страсі Божому. Щоби наша молитва була діюча, необхідні: 1) глибока віра; 2) благочестиве життя і 3) благоговіння, щирість і покора в самій молитві. Дехто з старців говорили: щоби наша молитва долетіла до Бога, то дай їй два крила – піст і милостиню.

Зі сторони Бога зроблено все для нашого спасіння. Але одна благодать нічого не зробить для нас, без нашої участі в ділі нашого спасіння. Господь Ісус Христос говорив, що Бог не хоче смерті грішника, але бажає спасти його, і для цього вимагає і нашої участі, говорячи: «просіть і дасться вам; шукайте перш за все царства Божого і знайдете». Самолюбства у учнів Христових, і у Його послідовників, не існує. Бажання чого-небудь для себе – є бажання того ж і для всіх членів тіла Христового. Значить, «шукайте царства Божого не тільки для себе, але і для всіх членів Моєї Церкви», яку складають ще ті, хто знаходиться на землі, а також ті, хто перейшов у позамогильний світ у вірі і надії воскресіння. Хто вірить, той і молиться: невіруючому ніколи і немає про що молитися. Молитва є плід віри.

Господь Ісус Христос нас начив, доказав на ділі, що мертвих, в повному розумінні цього слова, немає, що і поза могилою живуть. В основу християнського життя покладено любов, яку і велено проявляти на самому ділі не тільки словами, але і ділами. Апостоли показали такі діла, які виражали любов; молитву за членів Церкви Христової і приємність носити тяготи ближнього.

Православна Церква молиться за весь світ, за всіх людей, як за живих, так і за померших православних, в вірі й надії переселившись у потойбічний світ. Досить тільки вірити в Бога, щоби переконатися у правдивості заупокійної молитви. Якщо я забуду помершого, то чим тоді докажу, що любив його, коли він був зі мною на землі. Якщо я любив живого правдиво, то хіба можу забути його помершого? Таке було би не згідне зі здоровим глуздом.

Перепрошувати прогніване божество притаманне всьому людству у всі часи. Віра Христова вимагає від християн такого ж перепошення, турбот перед Богом через Христа, як за самого себе, так і за всіх членів Церкви. Церква учить, що після смерті немає покаяння, немає уже способів помершому покращити свій стан; тільки живі в такому випадку, по даній від Господа благодаті, можуть помагати помершим молитвою. Якщо таким великим є подвиг чесноти – підтримати і спасти теперішнє життя ближнього, то яка велика друга чеснота – предоставити ближньому вічне блаженне життя, вивести з пекла душу, спасти улюбленого Самим Господом?

Друг пізнається в біді, а чи можна уявити собі таку біду для душі, яка могла би бути вище могильної біди для грішної, недосконалої душі? Ось у яке високе значення ставить себе той, хто молиться за померших перед Богом.

Хоронити тіла померших – чеснота, обов'язок всього людства. У християнстві ця чеснота вимагає і відповідної честі, як храму Святого Духа. Отже, похорон тіла – то загальний звичай всього людства, а молитва за померших – діло знаючих істинного Бога, джерела любові і життя. Ми не знаєм, хто винен, а хто не винен перед Богом. Ми і знати цього не можемо; це знає один тільки Бог. Нам відомо одне; що всі люди – грішні; «немає людини, котра б жила і не согрішила», свідчить слово Боже: «Хто народиться чистим від нечистого? Ні один!» (Іов 14, 4). Знаємо, що всі у гріхах зачинаємося, народжуємося, живемо і, не зовсім від них очистившись переходимо у інший світ. Залишається одне зі

сторони живих – виконання приказаного; любов до всіх і молитва за всіх. Сам подавець життя і прощення гріхів сказав: «просіть і дасться вам; не хочу смерті грішника!». Сам научив нас молитися в цьому наміренні так: «і прости нам гріхи наші!»... Молитва, дана Самим Господом, служить основою всіх наших молитов, а, значить, основою і молитви за померших, в якій прямо проситься прощення гріхів помершому. Тотожність значення слів: «і прости нам гріхи наші» зі змістом молитви за померших дає нам право зробити висновок, що остання має своєю основою молитву Господню. А далі, «нам», тобто членам Церкви Христової. А де є ці члени? І тут на землі і там поза могилою. «Перед ім'ям Ісусовим всяке коліно поклониться небесних, земних і підземних; а якщо поклоняються, то правдиве поклоніння Богу завжди буде при повній любові до Близького і навіть до ворогів. Якщо так, то небесні моляться за підземних і земних, а земні моляться небесним і моляться за підземних. Всі небесні, земні, як і підземні моляться спільному Богу, звертаючись до Нього через Ісуса Христа: «Отче наш!». І зараз таки, як тільки Христос подав ученикам цю молитву, зробив такий потішний підсумок: «правду, правду кажу вам, все, чого тільки не попросите у Бога в молитвах з вірою в ім'я Моє, отримаєте».

Молитва за померших є догмат Православної віри (Догмат. Богосл. арх. Антонія. стр. 255, § 353. Отн. к умерш. несоверш.).

ЦЕРКВА І ЇЇ ПІКЛУВАННЯ

Вчення нашої св. православної Церкви про замогильне життя, про нерозривний внутрішній духовний зв'язок, про взаємне співвідношення між живими і помершими, про видимий вираз цього єднання – все це складає один з догматів православ'я.

Любити своїх померших, тобто тих, які переселилися у потойбічний світ, хоронити, тобто зберігати, хоронити тіла їх і, нарешті, піклуватися за них перед Богом, – є поняття, притаманні всьому людству всіх часів і місць: поняття, спільні всьому родові людському. Але вираз всього залишається у видимій формі любові, похорон і турбота – у різних народів і в різні часи були не однакові, різні, не спільні для всіх людей. Правила досвідчених св. мужів Товіта та Ісуса сина Сірахова, вказують на поминання померших, які збереглися у Церкві старозавітній і були відомі і в

той час, коли зійшов на землю Спаситель для спасіння роду людського і для створення Своєї Церкви. Хоча в ділах і в словах Спасителя не знаходимо прямого підтвердження обов'язку поминати померших, але разом з тим і не бачимо дій, які були би противні цьому, як було, наприклад, з поняттям про суботу. Вчення Спасителя про суботу, було супротивним напевно друвньому звичаю; а стародавнє поминання отримало новий характер. Субота і поминання померших повинні характеризувати себе ділами милості, ділами, які приближують людину до Бога.

Якщо би поминання померших було лишнім, то Спаситель не пропустив би такої нагоди, при якій би сказав: «блудите! Не знаєте чого просите!», але при подібних обставинах, сказав живому, який просив піти похоронити свого батька, а уже потім іти за ним: «іди за мною і проповідуй царство Боже; Я є життя і воскресіння». Св. Апостоли, найближчі учні Христові, самі молилися за померших і власним прикладом научили інших зберігати цей обов'язковий звичай у відношенні до померших. Так апостол і брат Божий по тілу св. Яків, перший єпископ Єрусалимський, св. Василій Великий та св. Іоан Золотоустий у своїх літургіях молилися за померших і нам залишили свою молитву, св. Діонісій Ареопатит (Церк. Иерар. гл. 6) свідчить, що і після смерті Апостолів молитовні спомини померших були в церковнім і особистім вжитку.

Якщо молитва любого із православних є прояв волі Божої, то як тоді буде сила молитви всієї Церкви, всіх членів дому, які будуть молитися про одне і те ж? Ось приклад, молитви Церкви, який добре впливає на душу: Св. ап. Петро по молитві Церкви, напередодні свого ув'язнення, вночі був виведений ангелом з в'язниці і ніхто цього не бачив; кайдани розпалися, і сторожа, яка знаходилася біля нього, нічого не чула (Дії. 12). Отже, природним є висновок, що молитва повинна однаково діяти і на душі, тих, що поза могилою перебувають.

Церква молилася, молиться і буде молитися за померших до другого пришествя на землю Господа.

Особливо важливим є те, що догмат цей (спомин померших) в православній Церкві тісно пов'язані з літургіями св. Василя Великого та св. Іоана Золотоустого, на яких померші споминаються три рази: 1) на проскомидії, 2) по прочитанню св. Євангелія, – яке возвістило всім предстоящим радісну вістку про спасення всіх віруючих у Христа і про відпущення гріхів усім через Христа, – і

тут же виголошується дияконом або священником сугуба ектенія, в десятому читанню якою Церква возсилають до Бога молитву про усопших так: «Молимо Господа за православних патріархів, благочестивих царів і благовірних цариць», на свідоцтво єднання і спілкування всієї Церкви. Це прохання читається в літургійній ектенії, так само як і за всіх померших, де б вони не були похоронені. А при інших богослужіннях виголошується прохання тільки за будівничих храму. Яких Церква називає правдиво щасливими достойними вічної пам'яті за отців і братів наших. Після сугубої ектенії зразу-же виголошується ектенія властиво тільки за самих померших і, нарешті, 3) Церква молиться за померших після освячення св. Дарів. На вечірньому богослужінні Церква теж молиться за померших, виражаючи молитвою єдинства, єднання, відношення і спілкування з ними. Ранішнє богослужіння теж не залишається без моління за тих, хто перейшов у позамогильний світ.

Церква указує своїм членам і дні, в які особливо і саме в пору є поминання померших, це – 3-й, 9-й, 40-й дні і річниця після смерті її члена. Святитель Димитрій Ростовський пише: «Молитва церковна і принесення безкровної жертви турбуються і просять преблагого Бога за усопшого» (Его Слово на Погребение Грибоедова, ч. 5 стр. 110).

Ціль поминання – випросити прощення гріхів помершому, і царство вічне, як заповідано Самим Спасителем: «Шукати царства і правди Його перш за все». Один тільки засіб нашого спасіння, як живих, так і померших – Ісус Христос і Його хресна жертва, за нас принесена. Кров Його очищає гріхи наші і, виходить, дає життя вічне. Без Христа немає спасіння: тільки «віруючий в Нього (як живий так і померший) жити будуть во віки» (Ін. 6. 47).

ЛІТУРГІЯ

Якщо молитва одного чоловіка – Мойсея – про помилування цілого народу була такою сильною, то що тоді сказати про молитву всієї Церкви – всіх віруючих у Христа, і при тому такої молитви, яка супроводжується самими могутніми засобами очищення гріхів – безкровною жертвою, що приноситься за гріхи всіх, отже, і за померших, так і вони є членами Церкви Христової.

Ті, що перебували на землі і які відійшли в замогильний світ, якщо вони вірять у Христа, Його ж Самого і мають посередником

за себе перед Богом. По свідочтву ап. Павла: «Один Бог, один і посередник між Богом і людиною, чоловік Ісус Христос» (1 Тим. 2, 5). Він посередник перед Богом за всіх Йому ввірених вірних; Він – жертва і священник (Євр. 7, 17): Його безцінна кров, пролита за грішних, безмовно кличе до Бога, а значить і молитва за ближніх померших, які не знаходяться у смертному гріху, може бути сильна і діюча тільки тоді, коли зноситься у ім'я Господа Ісуса (Ін. 14, 14). Він примири́в нас з Богом і відкупив від всякого гріха, коли приніс Йому милостивну жертву на хресті Себе Самого – властиво тіло і власну кров. (Євр. 9, 14, 26; Х. 10). В таїнстві євхаристії до цих пір приноситься Богу та ж сама милостивна жертва: переломлюється (Ін. 6, 51) чесне тіло нашого Відкупителя за життя світу і проливається та сама чесна кров Його на прощення гріхів (Мф. 26, 26-28; Лк. 22, 19-20). Значить, наша молитва, як за живих, так само і за померших, буває особливо сильна, діюча і благотворна тоді, коли з'єднується з приношенням за них безкровної жертви.

Сила безкровної жертви, яку може принести священослужитель на прохання кожного християнина за його померших, очищає гріхи тих, хто помер в покаянні, у вірі і надії воскресіння і майбутнього вічного життя.

По вченню св. Отців і учителів Церкви, самим сильним засобом перепросити Бога, щоб змінити до кращого позамогильну долю умершого служить безкровна жертва, яка приноситься за померших.

Очищення від гріхів тих душ, які знаходяться у пеклі, а значить звільнення їх від мук, переважно допомагає в звершуванні божественної літургії. На літургії, через опущення частичок хліба в тайну Христову кров, змиваються гріхи тих, кого поминалося – живих та мертвих; очищаються такою кров'ю, яка, як говорить апостол «очистить нашу совість від мертвих діл, для служіння Богу живому і істинному» (Євр. 6; 14). В літургії, на цьому величому священнодійстві, Сам Ісус Христос є священник і жертва (Євр. 7, 17, 27), або, як говорить Василій Великий та Іоан Золотоустий, є «Приносячий і Приносимий», або за наукою ап. Іоана, є заступник перед Отцем «за гріхи наші, і не тільки за наші, але і за гріхи всього світу» (1 Ін. 2, 1-2). Золотоустий пише: «При такій великій та могутній жертві, як можна не ублагати Господа за померших, якщо жертву цю, в особі священнодіючого приносить Сам Христос?

Погляньмо коротенько на ті місця в божественній літургії, в яких явно видно старання Церкви за померших. Священнослужитель носить образ Ісуса Христа, який молиться за людей і приносить Богові благальну жертву за гріхи їх. Під час проскомидії, першої частини літургії, коли читаються часи, священник згадує всю Церкву (яка зображується на дискосі частицями з просфор 3-ї, 4-ї і 5-ї), прославляє Святих, прославлених, і молиться за живих і померших.

Посередині дискоса покладається частина вийнята з 1-ї просфори на спомин Господа і Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, яка представляє собою Спасителя, як Агнця Божого, заколотого за гріхи світу. Навкруги Агнця, як навколо Відкупителя, Голови і Царя свого, збирається вся Його Церква, Христос – наше оправдання; Його заслуги – це турбота за нас перед Отцем небесним; Він жива плодоносна лоза, а ми – вітки, через віру і св. хрещення нащеплені на цій лозі благодаттю Св. Духа. З того дня, як через таїнство св. хрещення ми з'єдналися з Христом, всі ми, віруючі в Нього, стали членами і одного тіла Христового; у всіх, як членів цього тіла, одна голова – Христос, у всіх одна сила життя – Дух Христовий. Цей Дух невидимо обнімає і проникає все Тіло Церкви і всі члени, але поскільки вони перебувають у тісному зв'язку з Нею, і діють у кожному члені по мірі його сприяння, тобто по мірі готовності йти на поведі спасительної благодаті.

По правіці Його покладається частинка 2-ї просфори, якою зображається Цариця Богородиця. З лівої сторони Агнця, подібно дев'яти чинам ангельським, які знаходяться біля Господа, дев'ятьма частинками 3-ї просфори, які представляють 9-ь чинів святих людей.

Нижче, у двох рядках, частинками 4-ї і 5-ї просфор, зображаються ще не досягнувші повної досконалості і єднання з Господом живі і померші в православній вірі. Основні частинки членів Церкви виймаються не для нашого причастя, але на знак спілкування їх з Господом і між собою. Ці частинки не складають очищувальної жертви душам, за які вони принесені. Очищувальною жертвою для душ є тіло і кров Богочоловіка Ісуса Христа, принесена на хресті і нині принесена на Престолі під видом хліба і вина на очищення гріхів всього світа.

Частинки виражають собою тих людей, ради яких принесені, а тому вони не освячуються в тіло Господнє і для причастя людям

не даються. Ці частинки приносяться Церквою для того, щоби через їх особи, через які вони підносяться, одержали благодать, освячення і відпущення гріхів від принесеної на Престолі всесвітньої жертви очищення: тому що частинки, які находилися на дискосі близько пречистого тіла Господнього і потім вложені в чашу, наповнювалися розчищеною кров'ю його, і тоді душі, ради яких була принесена жертва, наповнюються благодаттю Святині і духовних дарувань. Частинки вкладаються в чашу для того, щоби вони напоїлися Божественним розчиненням і завдяки цьому: 1) святі отримали би ближче єднання з Богом, а тому і більшу славу і радість на небі; 2) а живі і мертві обмившись цією святою кров'ю Сина Божого, отримали би прощення гріхів і успадкували життя вічне, що показують слова, які промовляються в цей час: "Відмий, Господи, гріхи, що поминаються тут, кров'ю Твоею чесною" (Изъясн. на Литург. Ив. Дмитриевского, § 135, 13-14).

Після звершення другої частини літургії, яка називається літургією «оголошених», коли уже на св. Престолі присутній Сам Господь Ісус Христос Своїм тілом і кров'ю, – тоді Церква тайно на Престолі присутньому представляє всіх своїх членів, як прийшовшому царю: «Бо Христос для того і умер, і воскрес, і ожив, щоби володарювати і над мертвими і живими» (Рим. 14. 9).

Церква представляє, найперше, Святих, згадує їх і дякує Богові за тих, як таких, що досягнули досконалості і блаженного єднання з Богом і які складають красу і велич Церкви. Церква з подякою згадує і прославляє в тайні, а всенародно дякує: «Особливо за Пресвяту...».

По-друге, померших в надії на воскресіння. Церква молитовно втайні представляє їх і просить Господа, щоби Він пом'янув їх, щоби простив їх гріхи і упокоїв у місці світлому, де немає ні болю, ні журби, ні зітхання. Так, наприклад, під час співу «Достойно є, яко воістину...» священник молить Бога за прощення гріхів всім помершим у вірі і надії на милосердя Боже. Святі Дари для померших означають благальну і просительну жертву (Объясн. Прав. Богослуж. Михайловского, стр. 46).

По-третє, тих хто живе на землі Церква представляє Богові, Присутньому на Престолі в таїнстві тіла і крові: одних тайно, а інших всенародно, починаючи молитвою про осіб царського двору і продовжуючи: «найперше пом'яни... і всіх і все, тобто мужів і жінок» (Хр. Чт. 1848 г. ч. 2, стр. 80-81).

Як приближені до царя і як ті, що прийшли до нього за звичаєм нагороджуються радісним спілкуванням з ним, так члени Церкви, молитовно представлені Царю Христу, приймають радісне, благодатне спілкування, або причастя приготоване трапезі тіла і крові Його (Там же, стр. 82).

Після причастя в посудину тіла і крові Христової кладуться часточки просфор, які являють Святих, живих і мертвих. І таким чином, причащаючись тіла і крові Ісуса Христа, всі члени Церкви тайно єднаються в Ньому, як у Заступнику перед Богом за людей. (Там же, стр. 85).

Про те, що божественна літургія є перший і головний засіб в очищенні гріхів померших грішників, що знаходяться у пеклі, свідчать всі св. Отці, вчителі і Церковні письменники.

Зі слів св. Прокла видно, що літургія не зложена цими великими святими (Василієм Великим та іоаном Золотоустим у IV столітті), але вони продовження тих самих божественних вечерей, які, за прикладом першої Тайної Вечері, звершувалися Апостолами і їх наближчими приємниками. Василій Великий та Іоан Золотоустий зложили таку божественну літургію в такому досконалому виді, що після них самі богомудрі і богопросвічені мужі не знайшли нічого такого, щоби там можна було змінити. Це явний признак того, що ними і їх діями керував не звичайний людський розум, а той великий ум, котрий, коли уже положить свою печатку, то там всім розумам людським і іншим робити нічого! Тому, назва «божественна літургія», крім значення самого таїнства, належить їй по суті від першого і до останнього слова. Вона вся божественна в сутності і у своєму внутрішньому складі.

Самі найперші християни училися на прикладах Апостолів, роблячи поминання (на проскомидії) від імені живих, рідні і близькі творили різні приношення і від лиця померших, і їх імена проголошувалися так само, як і живих. З самого початку християнських спільнот в приношення дарів і у безкровній жертві приймали участь всі члени Церкви – живі та померші. Живі приймали участь і тілом і духом, а мертві тільки духом (Там же, стр. 280 и 281).

Безкровна жертва, яка приноситься за помершого, турбується і молить предоброго Бога, як пише про це святитель Димитрій Ростовський (Его слова на погребение Гребоедова, ч.5, стр. 110). Літургія за померлих – самий сильний і діючий засіб для улагодження

померлим милості Божої. А чи можна не сподіватися прощення і полегшення злочинцю, якщо турбується Сам Син Царя? З безсумнівною надією і сподіванням належить ждати, що всім усопшим отцям, братам і сестрам нашим у Господі, за яких приноситься безкровна жертва, цим самим приношенням загладжуються гріхи, і вони отримують можливість переходити в кращий стан.

«Ми віримо, – пишуть у своєму Сповіданні Православної Віри східні патріархи (Член 17), – що безкровна жертва є правдива, благальна жертва, що приноситься за усіх благочинно живих і умерших і, як сказано в молитвах таїнства цього, передана Церкві апостолами, по повелінню Господньому – за спасіння усіх».

Св. Іоан Милостивий, патріарх Олександрійський, сам часто піклуючись за хворих, сидів при конаючих, допомагаючи своїми молитвами відходу душі. За померлих часто сам завершував літургію, говорячи, що «божественна літургія, що завершується за померлих, дуже допомагає душам», і у підтвердження сказаного завжди розказував про пригоди, що мали місце на Кіпрі.

Блаженний Семеон, митрополит Фесалонійський, у своєму тлумаченні про літургію пише, що «частички приносять різноманітну користь тим, за кого вони приносяться, про це до нас доходить передання древніх отців». Тому, що частички при священнодіях представляють собою ті самі особи іменем яких вони винімаються і за яких приносяться в жертву Богу». Це підтверджується словами священника під час проскомидії: «Прийми, Господи, жертву цю в пренебесний твій жертвеник».

БАТЬКІВСЬКІ ДНІ АБО СУБОТИ

У християнській Церкві кожного дня поминаються один або декілька Святих. Крім того, кожний день тижня приурочений до собливих спогадів; так субота посвячена пам'яті всіх Святих і померлих. Молячись за померлих кожного дня при кожному богослужінні, Церква вимагає і від своїх членів, щоб вони не забували відійшовших, щоб молилися, як можна частіше і щеріше; але особливо посиленних молитов за померлих вимагає Церква у суботи, як у дні, спеціально посвячені спогадам свіх Святих і всіх померлих. Субота – слово єврейське і означає: спокій, відпочинок. Християнська православна Церква посвячує цей день пам'яті всіх перейшовших від землі у замольний світ, пам'яті до-

вершених (Святих) і не довершених, доля яких ще до кінця не вирішена. Церква, просить для них у Бога вічного спокою, відпочинку після переповного скорботами земного життя; і як субота, після самої заповіді Божої, була призначена для Бога після шестиденної праці, так точно буде і замогильне життя для тих хто перейшов до нього суботою вічною, життям для Бога, днем спокою і радості для тих хто попрацював на землі ради свого Господа. Крім щоденних молитв і суботи, є ще в році дні, переважно посвячені для молитв за померлих. В такі дні вся Церква, тобто всі віруючі, приймають особливо живу участь стані померлих.

Такі дні, суботи, називаються батьківськими (родительськими), і розділяються на суботи вселенські, загальні і дні поминальні, особливі або місцеві.

Вселенських субот п'ять: м'ясопустна, троїцька, і суботи 2, 3, 4 неділі великого посту. Вони ведуть свій початок ще від апостольських часів. Древні християни в такі дні збиралися на цвинтарях, що робиться для поминання померлих і нині.

Особливих батьківських днів три:

1) понеділок або вівторок Фоминого тижня, тобто другого тижня після Пасхи;

2) 29 серпня, день усікновення голови Іоана предтечі Господнього.

3) Дмитрівська субота, або субота перед 26 жовтня, коли звершується пам'ять св. великомученика Дмитрія. В ці два послідні дні Церква переважно молиться за померлих православних воїнів і за всіх, за віру і батьківщину віддавших життя своє.

М'ЯСОПУСНА БАТЬКІВСЬКА ВСЕЛЕНСЬКА СУБОТА

Не всім судив Бог однаково відійти від земного життя. Самі різні умови супроводжують смерть кожної людини. Не всім вдається померти в дома, серед сім'ї, друзів, з настанови священика, з причастям тіла і крові Христової. А скільки непердбачених, раптових смертей підстерігають людину! Скільки втопилося у воді, скільки згоріло у вогні, скільки пропало зовсім не відомо де, заблудились у лісах, горах, пустелях, скільки людей стали жертвою голоду, холоду, диких звірів! А епідемії, війни, злі люди – як часто викрадають людей з лиця землі! А чи в усіх хто помер у нещастю, залишився хтось з живих на землі, щоби могли молитися за них?

І, нарешті, чи всі з тих хто залишився знають про важливість молитви за померлих, а ще, чи всі хто живе, мають однакові матеріальні можливості допомогати помершим?

Ось причини які спонукали св. Отців, на основі передання св. Апостолів, молитися за померлих крім кожнотижневих субот, посвячених пам'яті всіх святих і померлих, і в другі дні року, назначені особливо для соборної молитви за всіх померлих, яким не чужою є віра в Христа. Першим з таких батьківських вселенських днів є м'ясопустна субота. А чому властиво для цього вибрана ця субота, а не якийсь інший день тижня?

Відповідь на це находимо, найперше, в значенні цього дня, дня спокою, а по друге, в значенні дня слідуєчого за суботою, тобто, неділя (воскресение) м'ясопустна, в яку св. Церква звершує поминання про друге пришествя Христа і про страшний суд. А так як живі мають потребу на стрпшному суді у милосердю Божому, тому і попереджають цей день своєю милістю до померлих. Щоби показати, що ми всі знаходимось в самому тісному зв'язку любові зі всіма членами царства Христового, зі Святими і з помершими недосконалими і зі всіма хто ще на землі, ми постимо. В цей день, як в останній день світу, Церква запрошує своїх членів на спільну молитву за всіх померлих у вірі, від Адама аж до сьогоднішнього дня, і кожен з присутніх молиться не тільки за своїх рідних і близьких серцю, але і за всіх взагалі християн, померлих у правдивій вірі. Ось причина і ціль встановлення цього батьківського вселенського дня, цією суботою останнього тижня перед сирною (масляною) неділею, або просто – м'ясопустною неділею, в яку вже не дозволяється вживати в їжу м'ясо. Суботи м'ясопустна і троїцька за своєю перевагою називаються вселенськими.

Установлення цієї вселенської батьківської суботи відноситься до перших часів Церкви Христової. Про це ясно свідчить сінаксар, зложений у 5-у віці від прп. Сави освященого. Збереглося письмове свідцтво 4 століття про звичаї древніх християн сходиться в определені дні на цвинтарі для поминання померлих (Золотоуст в слові 62 і 18. Служба в суботу м'ясопустну і сінаксар в ту суботу)

ТРОЇЦЬКА БАТЬКІВСЬКА ВСЕЛЕНСЬКА СУБОТА

Так, як справа релігії, Церкви, таїнств – спасіння людей, то Церква неустанно молиться за своїх членів де б вони не були –

на землі або поза могилою. Троїцька батьківська вселенська субота за своїм початком ровесниця першої батьківської вселенної суботи – м'ясопусної. Як перед останнім днем світу (м'ясопусна субота) Церква турбувалась про своїх недосконалих членів, які знаходяться у замогильному світі, так само і тепер, напередодні дня Всесвятої Троїці в суботу, через те і називається троїцькою суботою, яка символізує перший день в якому в усій силі відкрилося царство Христове, Церква приносить молитви за людські недосконалості разом з тим і за душі раніше померлих слуг Божих, і просять упокоїти їх в місці їхнього буття. «Бо не мертві хвалитимуть Тебе Господи, а ні ті хто в пеклі насміляться видати сповідання Тобі; але ми, живі благословимо Тебе і молимо і жертви приносимо Тобі за душі їх» (молитва вечерн. в Троїцин день).

Установлення цієї суботи находимо у словах ап. Петра, які сказав він у день Пятидесятниці, де Апостол говорить про воскреслого Спасителя: «Бог воскресив його, розірвавши пута смерті» (Дії 2, 24). У постановах апостольських говориться, що Апостоли, сповнившись св. Духа в день Пятидесятниці, проповідували юдеям і язичникам про Ісуса Христа сина Божого, як Суддю живих та мертвих (книга 5, 12).

БАТЬКІВСЬКІ ВСЕЛЕНСЬКІ СУБОТИ: 2-ОЇ, 3-ОЇ ТА 4-ОЇ НЕДІЛЬ ВЕЛИКОГО ПОСТУ.

Причина установлення цих субот полягає ось в чому. Якщо за навчанням св. апостола Павла, без любові ніщо не може статися то, значить, і самий подвиг посту, якщо не буде супроводжуватися правдивою взаємною любов'ю, втратить своє значення, і хто постить не досягне цілі, чистота втратить свою благодатність. Тому Церква і турбується щоб між всіма її членами були мир і любов. Перед тим, як ступити у подвиг посту, Церква запросила всіх своїх членів, що живуть на землі, показати на самому ділі, що вони знаходяться у нерозривному єднанні любові і в спілкуванні з членами її, перебуваючи у замогильному світі – зі Святими і недосконалими помершими. Так само і тепер, при продовженні цього подвигу посту, щоб показати, що ми не відступаємо зовсім від заповіді засновника нашої Церкви Ісуса Христа «любіть один одного», Церква запрошує своїх членів до спільного моління за померлих, вибравши суботи 2-ої, 3-ої та 4-ої неділі. Отже,

основою установлення таких субот – любов. Другою причиною їх установлення є та, що в ці дні посту, крім суботи і неділі, не буває літургій, і померші ніби то не мають таких благ, які їм подає поминання на літургії. А тому, доповнюючи відсутність літургії, Церква установила особливі моління за померших в суботи 2-ї, 3-ї і 4-ї неділь. Остальні суботи великого посту, посвячені особливим споминам, і не мають уже назви батьківські, в ці суботи бувають поминання померших звичайні.

БАТЬКІВСЬКИЙ ДЕНЬ – ВІВТОРОК ФОМИН

Поминання померших, яке звершується кожного дня Церквою в страстний тиждень і у світлий відмінється, крім літургій. На літургіях воно відбувається, як у звичайні дні; але інших поминань, наприклад, читання псалтиря, сорокоустів – у ці два тижні не буває.

Неприродним є для душі бути довго без спілкування з ествами подібними до них, тобто з душами. Вони діляться почуттями і від цього їм легше і спокійніше є. Коли душа у смутку, вона неначе запрошує до співучасті подібних до себе, і тоді їй стає незмірно краще. Так само вона спішить розділяти радість з іншими ествами, які теж неначе запрошують до співпереживання. Так як душа існує не тільки для себе, але і для повного буття їй подібних, то по закону, їй вродженому, вона не може не радіти з тими, хто радіє і тужити з тими, хто в смутку.

І ось являється у нас почуття радості, вище якої уже не може бути, радості, яку ми отримуємо від воскресіння Господа нашого Ісуса Христа! Такого торжества душа утаїти в собі не в силі. Церква для такого святкування назначила для живих, тобто тим, хто ще на землі, світлий тиждень. Але сумно серцю, повному любові, сумно, що є ества близькі йому і дорогі, але їх немає близько. Це – наші померші... Церква, знаючи наші природні потреби, назначує побачення живих з мертвими, щоби поділитися всесвітньою радістю спасіння всіх віруючих, особливий день – вівторок Фоминого тижня, тижня, який і по самому своєму значенню відповідає духовному спілкуванню живих з помершими. «Для чого», запитує св. Іоан Золотоустий, «нині» тобто у вівторок Фомин, отці наші залишивши свої молитовні доми у містах, збираються поза мостом на цвинтарях біля своїх померших?.. «Для того»,

продовжує Золотоустий, «що сьогодні Ісус Христос зійшов до пекла, до померших (Слово его 62), щоби сповістити про перемогу над смертю». А тому і ми збираємося до померших, щоби святкувати разом спільну радість нашого спасіння.

Ці слова Золотоустого і слідуюче вчення св. Амвросія Медіоланського: «Достойно і правдиво є, браття, після торжества Пасхи, яке ми святкували, розділити радість нашу зі святими мучениками, і їм, як учасникам страждань Господа, повернути славу воскресіння Господа» (Його Слово, 77), – свідчить про давність установлення цього батьківського дня після свята Пасхи, тобто Фоминого вівторка або понеділка. У Фомин вівторок, а у декого понеділок, віруючі збираються не у храмах і домах, а на цвинтарях. Живі приходять сюди і христосуються з мертвими, і навіть приносять з собою галунки (мальовані яйця). Повертаючись додому, дехто залишає їх на гробі померших.

Показавши давність звичаю – після свята Пасхи ходити до померших для їх спогадів – треба зауважити, що у Церкві перших віків хоронилося разом усіх християн, тобто серед мучеників хоронили і інших християн (Слово св. Амвросія Медиолан. 77). Золотоустий пише, що древні християни ходили на могили, могили св. мучеників, а значить і на могили інших, тут таки похоронених християн; збирались так само, як і нині християни відвідують цвинтарі.

29 СЕРПНЯ, 11 ВЕРЕСНЯ

В цей день св. Церква святкує усічення чесної голови св. Іоана Предтечі хрестителя Господнього. Священна історія свідчить нам, що Предтеча Господа Іоан постраждав за істину. А так, як православні воїни і взагалі всі, що віддали своє життя в боротьбі за віру, царя і батьківщину стаються подібними до св. Іоана Предтечі, тож і Церква наша відправляє панахиду переважно за них – віддавших життя своє у битві. Цей день поминання установлений у 1769 році при імператриці Катерині II, під час війни з турками та поляками.

В чині поминання православних воїнів 29-го серпня (11 вересня) сказано, що «це поминання нехай відправляють архіереї, а в монастирях настоятелі в інших кафедральних архієрейських і міських соборах протопопам соборно, а у приходських, парафіяльних і сільських місцевим священнослужителям обов'язково».

ДИМИТРІВСЬКА ПОМИНАЛЬНА СУБОТА

Субота перед 26-м днем жовтня (8 листопада), коли звершується пам'ять св. великомученика Димитрія Солунського, прилучена до батьківських субот. А ось коли і через який випадок сталося установа цієї батьківської суботи: великий князь Димитрій Іванович Донський народився 26-го жовтня. В час його князівства князь ординських татарів, Мамай привів всю орду на землю Російську. Росія тоді мала великого угодника Божого св. прп. Сергія Радонежського. Великий князь уважав і шанував Преподобного, і тому в трудний час прийшов до нього за порадою: «чи іти йому на боротьбу з таким сильним і багаточисленним ворогом чи ні?». Преподобний Сергій став на молитву і після неї благословивши князя, сказав: «Належить тобі, князю, опікуватися за віддану Тобі від Бога християнську отару, і з допомогою Його отримаєш перемогу». При цьому дав йому двох монахів Олександра Пересвята та Андрія Ослабю. На Куликовому полі, 8-го вересня 1380 році, великий князь залишився переможцем. Ця блискуча перемога над татарами стала початком звільнення Росії від ординського рабства. Повернувшись з поля битви, великий князь поспішив до прп. Сергія в московський монастир Живоначальної Тройці. Тут, звершивши поминання за загинувших воїнів, запропонував Церкві творити такі поминання за вбитих воїнів у суботу, перед днем його ангела, тобто 26-го жовтня. З цього часу ця субота прилучена Церквою до батьківських, і православні християни в цей день звершують пам'ять за своїх померших рідних, як і в інші батьківські дні: ходять на цвинтарі, або служать панахиди у церквах.

ОСОБИСТА ТУРБОТА ТИХ, ХТО ЗАЛИШИВСЯ НА ЗЕМЛІ: РІДНИХ, ДРУЗІВ, ЗНАЙОМИХ ЗА ПОМЕРШИХ

Особистим богослуженням називається те, котре звершується однією особою, або одним домашнім сімейством, дома або в церкві. До цього богослуження відносяться молитви ранні і вечірні, перед обідом і вечерею і після них, молитва на початку всякого доброго діла і по закінченні його. Особисті моління за допомогою священика: панахида, молебен, водосвяття.

Якщо Бог бажає спасіння всім людям, значить, бажає спасти-ся і помершим, то для цього велить тільки слідувати за Ним. Живі,

слідуючи за Господом Ісусом, у Ньому Самому мають основу своєї надії на спасіння померших. Можливість спасіння грішників, які покалися, але які ще все одно знаходяться у пеклі дарована Самим Переможцем пекла, який вивів звідти тих, хто повірив у пришествя Його на землю. Якщо після Свого воскресіння Господь разом з Собою вивів достойні душі з пекла, то чому ж і нині, коли ще не відбувся останній суд, і коли у Його владі і життя, і смерть і в Його руках ключі від пекла, неможливе для Нього спасіння грішників, які достойні цього? Як в часі Свого воскресіння, так само і нині Він може, як тільки відгукнеться на милосердя до грішника, відкрити замки пекла і визволити звідти в'язнів, які не покинули бажання і стремління до добра, а зберегли ненависть і відразу до зла. Будучи іноді рівнодушними на землі до добра і зла, вони тут уже самі не в силах доповнити те чого бракує для спасіння. Це уже справа благодаті, яка доповнює те чого не хватає яке велів по Божому задумові, старанням живих, які ще на землі перебувають, і старанням Святих, що у позамогильному світі уже знаходяться. І, нарешті, як заповняє Апостол, всесильне заступництво вони мають перед лицем Бога в особі Відкупителя нашого Господа Ісуса Христа: «Єдин є Бог, і один Посередник між Богом і людьми – людина Христос Ісус, що дав Самого Себе на викуп за всіх» (1 Тим. 2,5-6).

Знаючи основу на якій Церква засновує свою науку про зміну на краще замогильної долі деяких грішників, поглянемо в чому ж полягає, за наукою Церкви, особисте або домашнє посередництво живих рідних на землі за померших?

Особиста турбота живих за померших повинна складати дійсне вживання даних Богом засабів. Тільки тоді досягається ціль – випрошення прощення гріхів помершому, достойному цієї турботи. Видимі знаки – засоби, які виражають нерозривність внутрішнього духовного зв'язку живих з помершими (або тих, що на землі, з жителями позамогильного світу) і разом показуючи взаємне відношення одних з другими. Ці засоби, як показані Самим Богом, мають велику божественну ціль – спасіння людини. Цього хоче Бог, і тому подарував людині засоби, без яких його участь не мала би жодної користі ні живим ні мертвим. Дані засоби і є правдиве життя тих хто живе на землі. Всьому свій час. Правдиве життя живих і взагалі весь час їхнього існування до другого славного пришествя на землю Господа Ісуса Христа є час

молитви, прохання і шукання. Для віруючого все можливо. Слово «все» не виключає і того, що за віру одного спасеться інший. Молитва надхненна вірою, надією та любов'ю, прихилиє небеса. Ап. Павло свідчить про цю істину, говорячи: «Той, Котрий Сина Свого не пожалів, але віддав його за всіх нас (виходить, що і за наших померших, щоби і їм дати спасіння) як же не дав би Він нам і з Ним і всього? (Рим.8.32). Ці апостольські слова Золотоустий пояснює так:» Якщо Бог Сина Свого нам подарував, інє просто подарував, то чого ми про щось інше сумніваємось, одержавши самого Господа?». А це є уже саме переконливе запевнення, що всяке прохання, вірних, тим більше узгодженне з волею Божою, обов'язково виконає Отець небесний. «Все чого попросите у Отця небесного во Ім'я моє, дасть вам» (Ін.16, 23), учив Господь наш Ісус Христос. Будьмо попслушні вірі, якщо ми хочемо спасіння собі і тим хто відійшов уже від нас в інший світ. Сучасне життя, за наукою Господа, назначене для шукання царства Божого і собі і ближньому, як тому, хто живе на землі, так і тим хто перейшов в інший світ. І за наукою ап. Павла життя наше – це сприятливий відрізок часу даний для нашого спасіння. Нам дана можливість засобами указаними Самим же Богом, умилювати Бога, бо Він має милосердя очистити хріхи наші, тобто і тих хто перебувають на землі і відійшовших у світ позамогильний. Такі вказані засоби які умилюють Бога мають силу тільки до кінця світу і пришествия Христа на суд.

МИЛОСТИНЯ

Крім молитви за померших, є ще один засіб через який подається могутня допомога помершим це милостиня, яку ми робимо в їх пам'ять, або від імені їх, тобто подача яких-небудь земних благ, яких хто потребує – нищим, меншим братам нашим. Такий поступок приводить до спокою і вдоволення померших грішників. Всяку допомогу, яку робимо бідним, Господь Ісус Христос бере на Себе, – «Мені робите», значить, Він не залишиться у боргу у тих, від яких (або від імені яких) Він прийняв. Горнятко води, дві лепти вдовиці- за все обіцяно віддати у свій час.

Добрі діла, які творяться живими в пам'ять померших, мають таке саме значення, як би ці діла творив сам померший. Добрі діла в пам'ять померших помножує число тих, що моляться за спасіння

померших; бо природним є отримавши допомогу, помолитися за свого добродійника. Такі молитви, надхненні вірою, є благодійними для померших. Ми бачимо в історії багато прикладів, коли по молитві одного подавалося другому. За клопотанням сотника зцілюється слуга його: за стараннями жінки хананейки зцілюється її донька. Тому можливо Богові за щиру турботу таких благодійних дарів зцілення душевне і померлому.

Зрозуміло тепер кожному, що людина раніше чи пізніше обов'язково засмакує плоди своїх трудів, плоди добра або зла: це правда: що посієш те і пожнеш! Кожному з нас Сам Господь віддасть нам за діла наші у свій час. Всі наші відношення до ближніх, вся наша діяльність, добра чи не добра відносно до них, обертається прямо на Полюбившого нас аж до смерті. «Хто милостивий до вбогого, той позичає для Господа» (Притч. 19,17). Звичайно, що напевно кожний відчував на собі, як приємно, або не приємно буває нам, коли близьким нашому серцю людям роблять добро, ставляться з пошаною, або-зло, неприємності. То якщо людина так близько приймає до серця все, що робиться його улюбленому, то тим більше Господь, любов Якого до нас не може зрівнятися ні з якою іншою любов'ю.

І ось Господу Ісусу Христу хотілося, щоби між нами панував спокій небесний, божественна любов і не земна радість, щоби ми, діти одного Отця, співчували стану один одному і приймали живу участь в скорботах і недостатках ближнього. Співчуючи і допомагаючи ближньому по власному бажанню і силах, ми тим самим позичаємо Полюбившому його і, звичайно, ніколи не залишатися в довгах Прощаючий нам довги наші. Допомога ближньому, духовна і тілесна, називається підмогою, милостинею і взагалі щедрим ділом. Той хто отримує допомогу дякує своєму добродійникові і Господь теж не запізниться нагородити добродійника. Благотворність, милостиння, які творяться живими від імені помершого, отримують таке саме значення, якби сам померший добро творив ближньому; а тому природним є те, що плоди милостині належать помершому; а живий, як засіб цієї милостині, тоже бере участь у небесні нагороді.

Молитва, милостиння належать до дій милосердя, і до дій благотворності, і ті хто творить їх, одержують належне там, де вічно царює правда, мир і радість. Молитва за помершого з милостинею, яка від імені його твориться, ставить його в особливе

відношення до Господа Ісуса Христа, обкладеного ділами милості ніби то від лица самого помершого.

Милостиня належить помершому. Правдиве значення милостині було відоме і у Старому Заповіті; звичай роздавати милостиню бідним при похороні помершого бере початок з глибокої давності; такий звичай був у євреїв. Говорячи про основу заупокійної молитви, ми бачили і значення милостині, яка виражена Товітом в заповіді своєму синові Товії, Примудрим Сірахом і Св.Пророком Єремією. Перший учить так: «Милостиня звільняє від смерті і не допускає зійти в темряву... Роздавай хліб свій при гробах праведних» (Тов.4.10.17). Другий учить, «Милість діяння нехай буде кожному хто живе, але і помершого не залишай без милості» (Сір.7.36). І нарешті Єремія говорить, що від лица Божого будуть відкинуті ті з померших, за спасіння яких не подається ніяка милостиня.

Милостиня – це засіб, який робить Бога милостивим до помершого, милостиня яку вживали у Старому Заповіті, перейшла у християнський світ, і відповідно до закону християнства покладати душі за друзів і ворогів, одержала високе призначення, і принесла велику нагороду, тому хто це робить, на небесах-блаженство вічне. « Блаженні милостиві, бо вони помилені будуть» (Мф.5,7) і («будьте милосердні, як і Отець ваш милосердний є ») (Як.6,36). Ось слова Самого Господа Ісуса про силу та могутність милостині і за спасіння, яке вона подає своєму дійникові, як про надійний засіб, щоб отримати царство небесне: «Я говорю, вам, набувайте друзів собі від багатства неправедного, щоб коли проминеться воно, прийняли вас до вічних осель» (Лк.16.9). Таким словам Христовим церковні вчителі дають таке тлумачення: коли помremo, то бідні яким ми добро робили у Христі, а значить наслідники царства небесного, будуть молитися і піклуватися за нас, своїх бувших благодійників. Ці слова відносяться до всіх правдивих християн. А між іншим, в цьому випадку мова була звернена переважно, до грішників, і до маючих, хоч і через несправедне багатство, отримати царство небесне.

Але хто може похвалитися своєю праведністю в житті, своєю діяльністю. Чія діяльність, життя цілком залишене самолюбства, срібололюбства, таких коріневих гріхів. Якщо ж наше життя не чужиться неправди, то не чужилось неправди життя вже померших, а ми скористаємося цією притчею для спасіння себе і наших

умерших. Через благодіяння ми заробляємо для себе милостиню, а нашим помершим – друзям, які будучи обняті увагою і милостинею померших (чере живих), приймуть їх і нас у свої палати у замогильному житті. Це навчання самого Спасителя про милостиню і про нагороду за неї. Милостиня є плодом любові і видимим її вираженням. Святі апостоли навчали, щоб любов була діяльна, учили бути добродійними, благодійними, співчутливими в біді ближньому. Вибрана посудина Святого Духа учитель народів прямо говорить, що без правдивої любові всякі чесноти є нічим. Не тільки в словах повинна виражатись наша любов, говорить апостол Іоан, а в ділах любові, значить, в ділах милосердя. Приємники і послідовники апостолів, а за ними і всі пастирі і учителі церковні, учили народ і словом і ділом про милостиню.

Молитва за другого, милостиня за другого або від імені другого притягують благодать і милосердя Боже на того, за кого молимося, або від імені кого подається милостиня. Любляче серце звичайно бажає ближньому, де б він не був – тут або за могилою, того що самому собі. Воно бажає і шукає царства небесного, по заповіді Ісуса Христа, і собі і ближньому. А ось спосіб, засіб, для досягнення життя вічного поза могилою, запропонований нам Самим Ісусом Христом – милостиня бідним і благодійність. Зі свого багатства і достатків допомагайте бідним-ближнім, а вони приготують для вас царство небесне.

Славні багаті і нещасні бідняки – всі вони стають рівними коли душа розлучається з тілом; немає багатства духовного, так не обхідно у замогильному житті; «немає діл які б оправдали», учить нас свята наша Церква.

Яке велике значення має милостиня, ми можемо побачити в навчаннях Золотоустого. «Ніщо не є так могутнє, не так сильне, щоби залагоджувати гріхи, як милостиня; дівство і піст є гідністю тільки дівственникам і посникам; вони не спасають нікого, крім подвижників, а милостиня простирається на всіх і обнімає всіх членів тіла Христового». Золотоустий часто розмовляв з віруючими про благодатні наслідки милостині і інших ділах милосердя для померших. Так в тлумаченні на Євангеліє св. Іоана Богослова він говорить: «Хочеш вшанувати помершого? Пошануй його милостинями і добрими вчинками; тому що милостиня допомагає визволитися від вічних мук». Розважуючи про надмірний клич за помершими за багатим похороном, як про речі, не потрібні для

тих хто хоронить і для померлих, пише: що «не малу користь для померлих приносить їх пам'ять милостині. Пишний похорон, це не є любов для померлого, а не потрібний гонор. Якщо хочеш співчувати помершому, покажу тобі інший спосіб похорону і навчу тебе в які шати, які одержі достойно одягнути його і тих хто прославлять його: це милостиня».

«Якщо варвари разом з померлим спляють їх майно», говорить він у другому місці, – «то тим більше, ти, християнин, повинен відіслати з помаршим відповідне для нього майно, тільки не таке, що може стати попелом, як у тих, але щоб воно одягнуло помершого у велику славу, – щоби, якщо він звідси відійшов грішником, визволило його від хрїв; а якщо праведником, побільшило їх нагороду». До такої ж цілі св. Афанасій Великий відносить приношення, які творяться за помершого в храмі, властиво: свічки, ладан та елей. «Хто творить приношення за помершого, говорить він, той має ту саму ціль, що і отець, ладан і елей для спалення за сцілення дитятка від хвороби. Дитя не саме має і приносить ці пожертви, за нього це робить батько. Так належить думати і за померлих у Бозі: не сам він, а другі тримають і приносять за нього свічки, та елей і все те, що служить для їх відкуплення; але благодать Божа не відступить від намірення віри». Про велике значення милостині у відношенні до померлих те ж саме свідчить і блаженний Августин (О Вері, Надежде и Любви гл.70)

НЕ ВСІХ ЖИВИТХ ТУРБОТА КОРИСНА ПОМЕРШИМ, І НЕ ВСІМ ПОМЕРШИМ КОРИСНОЮ Є ТУРБОТА ЖИВИХ

Людина повинна жити для Бога і ближнього; в його житті і діяльності повинно святитися ім'я Боже. Така діяльність повинна бути заснована, розчинена і направлена небесною, божественною любов'ю. Благочестя одного іноді буває причиною спасіння другого. Дружина спасає мужа, батьки турбуються молитвою за дітей своїх, внуків і правнуків, тобто мертві спасаються благочестям живих. Звичайно, ті мертві, котрі самі, в свою чергу, були першими наставниками в благочесті своїх дітей.

Коли ми, живі, маючи віру, надію і любов, наскільки це дане буде людині, зробимо все, що від нас залежить для спасіння помершого, то він буде врятований. Бог вимагає від нас посильної участі в ділі спасіння ближніх як живих, так і мертвих. Це догмат.

Якщо бажаємо одержати від Бога що небудь, звичайно, згідно з Його святійшою волею, тоді ми повинні вжити всіх заходів зі своєї сторони для цього, бо Сам Ісус Христос навчав «Сповнення прохання залежить від степені і властивості прохання, бо сказано: «не одержуєте, тому що зле просите» (Як.4,3).

Священна історія надає нам дуже багато прикладів відносно цього догмата. Так, св.ап.єв. Марко пише, що коли Ісусу Христос прийшов в Капернаум, він увійшов у один дім. Народ який зібрався сюди наповнив весь дім, що увійти туди уже годі було, то ті хто принесли хворого, підняли його на дах дому, і розібравши покрівлю, спустили хворого на шнурях прямо до ніг Ісуса Христа (Мк.2,1-5). І аж тоді сказав Серцевидець розслабленому: «Тобі говорю; встань, візьми постіль свою, і іди в дім твій! (Мк.2,11) Ось при яких умовах сповнилось бажання розслабленого і тих хто приніс його. Коли з їх сторони уже було все зроблено, тоді аж послідувало відпущення гріхів. І, як розслаблений (при всій його вірі і надії на Господа) не міг сам собі надати ніякої допомоги, тобто в даному випадку не міг сам прийти до Ісуса Христа, а в цьому він потребував допомоги ближніх, так само і померший у вірі і надії грішник уже не може сам собі надати ніякої помочі. Не може він ані покаятись, а ні подати милостиню; йому можуть допомогти тільки живі-своєю турботою за нього перед Богом. І, звичайно, що по безмежному милосердю Божому і йому буде сказано: «відпускаються тобі гріхи твої і іди в дім Отця твого небесного».

Цей догмат підтверджується і багатьма іншими прикладами. Так, коли ап.Павло був відправлений на кораблі із Кесарії в Рим на суд кесаря, а з ним на кораблі знаходилось ще 276 людей. На протязі кількох днів на морі була страшна буря, так що пасажирів уже не надіялися на спасіння. Тоді Апостол сказав всім, що з ним: « Будьте спокійні! Ніхто з нас не загине, втопиться тільки корабель, тому, що цієї ночі мені сповістив ангел Божий, а я вірю Богові, що ми не загинемо». Коли ж корабельщики, побачивши землю, і бажаючи спасіння, хотіли покинути корабель, і відплисти на лодці, тоді Апостол, не дивлячися, що він сказав раніше, що ніхто не загине, звернувся до сотника з такими словами: « Якщо корабельщики покинуть корабель, то ви не зможете спастися і загинете!» (Дії 27.22-31). Отже, спасіння тих хто були на кораблі, Апостол основував не тільки на одних словах Господніх, але і на свідомому служінню корабельщиків.

Той самий догмат бачимо на сповненню прохання жінки хананайки, сліпонародженого, десяти прокажених, на воскресінню Лазаря і у виконанні прохання розсудливого розбійника. « Без мене не можете нічого доброго творити. Вам належить тільки добрі бажання, наміри втілені Святим Духом, а виконання їх лежить на Мені. Молитва за померших, як чеснота надається людині Святим Духом, а виконується Мною: тому, хто молиться дається по його молитві». Це-догомат Православ'я. Безконечне Боже милосердя поєднується з безмежною Його справедливістю. Бог бажає спасіння всім людям; це-милосердя; але як спасти грішника, який не заслужив спасіння? Треба мати якусь причину, яка могла б спонукати Господа помимо правосуддя, проявити своє милосердя над помершим грішником. Турбота живих за померших задовільняє Божу справедливість, і ті хто достойний спасіння звільняються від великих мук. А наше бажання (спасіння померлого) Господь прийняв і виконав, бо це бажання діяльне, тобто повне віри і життя по вірі, і заховування всіх заповідей Божих. Такі бажання сповняються Господом у тому випадку, коли живі зробили на користь померших все, що тільки могли. Бог не вимагає від людини неможливого, а заповіді його для людей не в тяготу, за свідченням ап. Іоанна Богослова.

Волю і бажання того хто боїться Бога, Він сповняє. За свідченнями св. пророка Давида: «Близький Господь до всіх хто призиває Його, Він виконує, чує крик їх і спасає» (Пс. CX 18-19). Про тих хто досягнув досконалої любові до Бога ап. Павло каже у своєму посланні до Римлян (7.35,28). Молитвам покірних не має відказу, не має затримки, вони відходячи від серця сокрушеного і смиренного, ідуть прямо до престолу Всевишнього: «Молитва покірного прошиває хмари» (Сір.35.17); «Зглянеться Господь на молитву покірного і не відкине моління їх» (Пс. CI.18). І навпаки, бачимо, що Бог не виконує бажань, прохань і молитов тих людей, які не бояться Його. Бо хто боїться Бога той живе по заповідям Божим. І таке життя, яке втілює по можливості і силі людини, всі чесноти: любов, покору, лагідність, справедливість, стриманість, цноту, правду, збереження всіх заповідей-і таким своїм життям, такі люди, роблять бажання свої можливими, гідними для виконання. І тоді спокій їх померших-можливий.

А як же Господь має успокоїти тих померших грішників, за яких моляться такі самі грішники, думаючи що однією молитвою,

або якою-небудь однією чеснотою допоможуть своїм помершим, забуваючи, що Сам Бог говорить, що такі молитвинники «Марно шанують Мене; бо вони устами шанують, а серця їх далеко від Мене». Устами просять про спокій помершого, і за любов Божу платять ненавистю до Відкупителя, тобто своїм ненавистним гріховним життям. Слово Боже свідчить, що Всевишній грішників не послухає і можливо їх не приймає: «Коли ж руки свої простягаєте, Я ж мружу від вас очі Свої; навіть коли ви примножуєте молитви свої, Я не слухаю вас, ваші руки наповнені кров'ю» (Іс.1,15). Але ж ми всі грішні, по свідоцтву слова Божого: «Хто може народитись чистим від не чистого. Ні один!» (Іов.14,4). І Сам Спаситель цю істину при виді осудженої грішниці, так виразив: «Хто з вас є без гріха, першим киньте в неї камінь» (Ін.8,7); так і Апостол пише: «Всі согрешили, всі залишені слави Божої» (Рим.3,23).

А тому-то святитель Тихон Задонський і пише: « Якщо хочемо, щоби Бог почув молитви наші, то ми повинні слухати Його повеління і заповіді Його сповідати. Без цього марною буде наша молитва, бо грішника Бог не послухає. Молитва, якщо хочеш щоб була почута, повинна відступити тебе від гріха. А хто грішний і від гріха не відвертає, така молитва не приймається» (Том.I., ч.4, стр. 88,п.28.). Ми всі грішні, всі винні перед Богом; але ці слова відносяться не до всіх грішників; бо до кого тоді відносяться такі слова Господа: «Просіть, шукайте» і інше? Першими грішниками є ті, хто грішить протів Св.Духа, ті хто не хоче каятися, жорстокосердні, недовірство, ті про кого пише Св.Давид: «Перед очима Твоїми не втримаються гультаї, всіх злочинців не навидиш Ти. Погубиш Ти неправдомовців, кровожерну і підступну людину обридиш Господи» (Пс. 5,6-7). Другими є грішники-люди яких перемогли їх тілесні пожадливісті. Падаючи, вони піднімаються і зі сльозами розкаяння спішають до лікаря душ і тіл Господа Ісуса, і зі св.Павлом признаються у своїх немощах. Їх молитву, як дітей, любих Богові-приймає Він і виконує: «Якщо перебуватимете в Мені і слова Мої в вас перебудуть, то чого тільки не побажаєте просіть, і буде вам» (Ін.15,7). Хіба не всім християнам Ісус Христос дав одну головну і спільну молитву до Бога-Отця; в якій між іншим просимо про прощення гріхів-«І прости нам довги наші».

Проводячи життя у праведному покаянні, одержуємо прощення гріхів наших і виконання наших бажань, якщо вони згідні з волею Божою, наприклад, спокій наших грішних померших у

царстві небесному. «Хто шанує Бога і творить волю Його, того слухає Він»(Ін.9,31). Далі Ісус Христос, повертає свою мову до учнів, говорячи: « Все, чого ви в молитві попросите, вірте, що одержите, і сповниться вам»(Мк.11,24).

«Все, чого», – це слово містить в собі все, що згідне є з волею Божою, а спасіння грішників і є бажання Боже. Значить молитва за померших грішників згідна з волею Божою і приємна Йому. Преблагенні такі посередники за померших грішників, звільняючих від вічної смерті, звільняючі душі від пекельних казематів. Такі благодійники одержують вічну нагороду на небесах разом з тими, кого Господь називає своїми слугами. Св.Димитрій Ростовський у своєму слові «Про молитву» пише: «Молитва є ключ до дорогоцінностей небесних. І немає такої речі, як говорить один святий отець, якої не можна б було випросити у Бога молитвою: тільки те про що просимо повинно бути на благо і на добро. Гріхи наші-головна причина через що наші молитви не досягають цілі своєї. Молитися потрібно з почуттям розкаяності у гріхах своїх. (Его. соч.ч.2, стр. 204). Святитель Тихон Задонський у своїх настановках про обов'язки християн пише: « Щоби бути молитовником перед Богом за других, потрібно самому бути чистим і не порочним».

Показавши нам, чого вимагається від живого, щоби його турбота дійсно була корисна помершому грішнику, питаємо, а чи всі ті, що знаходяться у пеклі можуть через наші молитви одержати звільнення?

Церква молиться за всіх померших, але тільки ті померші, які померли у вірі, обов'язково отримують звільнення від пекельних мук. Душа яка перебуває у тілі, повинна і сама зараня потурбуватися про майбутнє свого життя, повинна заслужити, щоби після переходу у замогильне життя, турбота живих могла принести їй облегшення і спасіння. Посередництво живих корисно тим помершим, для яких земне життя було боротьбою зі страстями, котрі хоч і померли у вірі і покаянню, але на ділі не встигли відвикнути від пороків, до яких були наче прив'язані, не встигли виконати умови правдивого покаяння. Святий Григорій Двоєслов говорить, що: «Турбота живих корисна тільки тим помершим, котрі стримувалися в сучасному житті від злих дій, корисно до того, що буває відпущення гріхів слабості, незнання, або забуті, і як правило з цього, виведення з пекла в місце світле, прохолодне і спокійне».

Св. Іоан Дамаскин пише, кому з померших корисна турбота живих: «Кожна людина, – яка мала в собі (не всі люди, а хто мав у собі) зародок чеснот, але не встиг перетворити його в саму чесноту, але тому, що хотів, але не зміг цього зробити, чи то через лінивість, чи з байдужості, чи по людській немочі, або тому, що відкладав з дня на день, а за той час настигла його смерть, – не буде такий забутий праведним Суддею і Владикою; але після смерті його, Господь спонукає його рідних, близьких, друзів, направляти їх думки, притягне серця і приклонить душі їх, щоб вони подали помершому якісь засоби і допомогли йому»(Его Слово об Умерших).

Преосвященніший митрополит Філарет коротко, досить доступно вимальовує позамогильний стан померших грішників, для яких турбота живих подає полегшення і саме спасіння. «Якщо всезнаюча Божа примудрість не забороняє молитися за померших, то чи не означає це те, що ще дозволяє кинути благопомічну нитку надії душам, які уже відірвалися від берега життя тимчасового, і ще не досягнули вічної пристані, які між смертю тілесною і останнім судом Христовим трясуться над бездною»(Его Слово 25 сент.1852 г. на освя. Храма на моск. Данил. Кладбище).

Гріхи, які вміщують в собі хулу на Духа Святого, тоб-то невірство, жорстокість, відступництво, нарозкаання і подібні до цього, роблять людину навечно пропашою, і таким помершим, а ні турбота Церкви і живих зовсім не допоможуть, тому що жили вони і померли без спілкування з Церквою. Хоч за таких Церква уже і не молиться.

Не мають користі від турботи живих ті померлі, котрі за життя самі не потурбувалися за своє позамогильне життя. А той хто жив порочно, ніколи не прислуховувався до своєї совісті, безпечно і як сліпець окунався у мерзенні пожадливі, задовільняючи всі забаганки ненаситного тіла свого і зовсім не турбувався про душу, у кого всі думки були зайняті чревоненаситністю, і кого в такому стані навідала смерть, такому ніхто і руки не протягне. З ними буде так зроблено, що йому ніхто не подасть допомоги ні дружина, ні діти, ні брати, ні рідні, тому що Сам Господь не зглянеться на нього. Св. Василь Великий говорить: «Немає помилування і на осудження заслуговують: користолобці, злодії, неблаганні і немилосердні, кам'яного серця». І далі: «На протязі всього життя свого ти, купався в задоволеннях і віддавався розкошам і навіть поглянути не хотів на бідних; то звідки і якої

потіхи ти можеш чекати після смерті твоєї» (Слово Іоанна Дамас. об Усопших к Вере). Одним словом, не гідні турбот живих, на звільняться від пекла, тому, що турбота живих, впливає тільки на гідних спасіння. І хто ж із померших є гідний турботи від живих? Той, хто і сам більше чи менше, але старався дбати про своє спасіння. Виходить, що лінивий, байдужий, той що не думає про своє вічне життя, такий не отримає жодної користі від турботи живих, хоч би таке і було.

Богу все відомо, і якби ваша турбота була замалою для вашого помершого, все одно Господь не допустив би вас до такого подвигу. Але ви допущені, значить легше вірити Тому, Хто хоче нашого срасіння і Хто допустив вас, говорить: «Не бійся, тільки віруй, і сам спасешся і ближні твої». Не має потреби сумніватися: чи почута молитва, чи спасеться померший, або допускати якісь інші сумніви, це явно є від лукавого, який відхиляє нас від живої віри і схиляє до зневіри в те, що Господь обіцяє зробити блаженними тих, котрі надіються на Нього: «Блажені всі хто надіється на Нього»(Пс.2,12). А надією для християнства є Ісус Христос, Який взяв на Себе гріхи свого помершого. Тож, роздумаємо, кому легше повірити: Богу, що хоче нашого спасіння, яке все одно без віри не можливе, чи ворогу, який бажає нашого осудження, що і є наслідком нашого невірства?

Отже, при всьому своєму бажанні, і живій своїй турботі в ділі спасіння твого помершого, ніколи не допускай до себе сумнівів про його спасіння. Це є хитрість ворога, бо як би померший не вартий був спасіння, тоді і ти не був би допущений до піклування про нього. Як свідчить св. Іоан Дамаскин, за недостойних спасіння умерших Бог нікого не спонукає на молитву за них; ні родичів, ні дружину, ні мужа, ні рідних, ні друзів. Таким чином збувається пророцтво, що відкинуті ті померші, за яких ніхто не молиться на землі. За негідних спасіння немає на землі і турботи про них; а якщо немає молитви, знову ж таки, тому, що це є не милим Богові, що вона даремна, що померші не гідні помилування за їх гріхи, які складають в собі хулу на Духа Святого.

Блаженний Агустин пише, що « Померші не гідні турботи живих, не отримують жодного полегшення у замогильному житті від молитв, принесеної милостині і навіть від самої божественної літургії, яку за них звершують живі». То хто ж ці не достойні? Якого роду ці грішники?

Є прожити життя не аж так безгрішне, щоб не потрібна була турбота за них живих, і є життя прожити уже аж не так крайно грішно, щоби турбота живих уже була для них цілком безкорисною. Значить, щоби турбота живих принесла помершим користь, вимагається від померших деяка заслуга, через яку після можна смерті би було одержати полегшення через піклування живих. Ніхто хай не надіється одержати після смерті те, про що за життя зовсім не думав. Турбота Церкви і взагалі всіх християн за померших не відноситься до байдужих, помершим в безчесті, в не розкаяності, якими є: безвірні, вольнодумці, богохульники і людиноненависники як ті хто цілком загасив у собі Дух Христа. Їм не допоможе турбота живих; так як нічого не можливо зробити, щоб віджило гниле насіння, яке вже втратило зародок всходу, росту і життя, йому нічого не дасть ні сонце, ні животворче повітря, ні живильна волога. Ось на цій то основі Церква уже не молиться за самогубців, не розкаяних єретиків і подібних до них грішників.

Якщо не має молитви за померших-то це поганий, це не добрий знак. Немає молитвеників, значить не має причини, яка би народжувала їх. Господь заповів, щоб ми молилися один за одного, але правдива молитва дасться тільки Богом Самим: «Бо ми не знаємо, про що маємо молитися, як належить» (Рим. 8.26). Якщо не має благоговіння Божого до цієї душі, значить під сумнівом спасіння її. Молитвенники за померших знаходяться по волі Божій, їх серця зігріваються вогнем божественної благодаті, і тоді вони приймають живу участь у замогильному житті померших, турбуються за них перед Богом, нагороджуючи недостатки помершого, милостиною і іншими засобами, наскільки це для них є можливим. Св. Іоан Дамаскин прямо говорить, що вони вибрані Самим Богом, щоби дати руку допомоги тому хто перейшов у замогильний світ, а значит не має сумніву у їх спасінні, тому, що живі подали їм допомогу, якої вимагав від них Сам Бог (Слово об Усопш. в Вере). Спонукані благодаттю Божою до турботи перед Богом за помершого можуть безсумнівно сподіватися на успіх у прощенні гріхів померших через їх прохання, запорукою цього є великий угодник Божий, вселенський учитель, Іоан Золотоустий.

Ніхто не знає, яким буде кінець душі від цього життя. Чи свідомість буде їй служити до кінця, чи може покине її? Кожен більш менш відчуває на собі, що при немочах душевних і тілесних в тій чи іншій мірі втрачає свідомість. Коли людина знаходиться на-

приклад у гніві, вона поступає не природно, бо порушує закони і Божі і людські. Коли людина знаходиться у тілесній хворобі, душа тоді забуває про свої обов'язки, тому, що співстраждає своєму тілу. Тому-то всі чесноти, якими заробляється царство небесне, звершуються тільки при повній свідомості, і тому людина аж ніяк не може звершити їх присвоєму відході. Відчуваючи і будучи свідомим своєї вини перед Богом, вважаючи чесноти свої чомусь не досконалими, звернися до ближніх з проханням в час смертний; нехай доповнять твої недостатки і загладять гріхи своїми турботами і сповненням твого заповіту.

Роблячи заповіт, в якому виявляється остання воля помираючого отримати спасіння, бажання, в якому разом з тим повинна виражатися і всесвітня воля Божа-спаси помираючого, – Золотоустий радить заповідаючому не забути і Господа Ісуса Христа і його менших братів-бідних. Не забувати Господа, як Того що дарує помираючому прощення гріхів, які ще залишилися, не заглажених при житті заповідаючого; засіб надихнути тих, що залишились на землі, рідних і посторонніх до турботи перед Богом за спокій зі Святими помершого заповідаючого добродійця хоч і помершого. Якщо померший заповідаючий не нечестивий, не озлоблений грішник, не еретик, а християнин який пізнав у собі блудного сина-то, як розбійник, що визнав Ісуса Христа, як блудний син, що розкався він успадковує благу долю-прощення гріхів і рай. Покаяння і віра є засоби для спасіння християнина; ці два засоби однаково належать як бідному так і багатому. Хоча заповіт є засобом для спасіння, але якщо той, що його залишає далеким від покаяння і віри, тоді заповіт не спасе його. Але і той, що не має що заповідати після смерті, не має засобів якими б міг знайти для себе посмертних молитвеників, але не байдужий до покаяння і віри, – і за шклянку холодної води, за радість з тими що радіють і за плач з тими хто плаче такий не втратить нагороди своєї. Св. Іоан Дамаский що до таких померших, які не залишають після себе ні рідних, які би молилися за них, ні засобів щоб роздавати милостиню, або на звершення літургії, пише: «Добрий Бог спасає створіння рук Своїх, виключно крім тих, котрі явно належать до відкинутих, які занедбали і відкинули правдиву віру» (Его Слово о Почив. в Вере).

Отже, не від усіх живих Бог приймає молитву за померших. Так само і не всім помершим грішникам, які знаходяться у пеклі,

користна молитва живих. Втрачені для царства небесного не користуються посередництвом живих, та і сама Церква за них уже не турбується.

В числі врятованих і відкинутих будуть і багаті і бідні, і учені і неучи знатні і прості. Віра врятує їх, а невір'я погубить на віки. Віруючому відпускаються гріхи і на землі і по за гробом, турботами Церкви і ближніх, а не віруючому, по слову Самого Господа Ісуса Христа, не відпускаються гріхи ні тут ні в майбутньому житті. Тут треба розуміти не ту віру, яку і біси мають, але віру, яка оправдується ділами любові до Бога і до ближнього.

ДОПОВНЕННЯ

ЗНАЧЕННЯ ДНІВ: 3-ГО, 9-ГО, 40-ГО, РІЧНОГО ВІД СМЕРТІ ПОМЕРШОГО. КУТЯ

Говорячи про те, чого вимагається від живого, щоби сповнити заповідь Христову, – шукати царства Божого і собі і ближньому, де б він не був, на землі чи уже по за могилою, – ми пропустили тут розваження про особливі дні для помершого у першій частині: «Смерть у відношенні до безсмертя». Дні ці: 3-й, 9-й, 40-й і річниці після смерті людини. Сама Церква вимагає, щоби ці дні, ті хто залишилися на землі, вшановували особливо-посильною молитвою за померших. Значення цих днів, про які ми розважили уже у першій частині, доповнимо тут ще деякими відомостями.

Третій день після смерті, третина, день похорону, а разом з тим день, коли Церква звершує пам'ять. Пам'ять померших в третій день це установлення апостольське. Поминання в цей день має свої причини. Одні говорять, що третини Церква звершує тому, що в третій день після смерті людина міняє свій вид; Неофіт Російський бачить у відправі третини зв'язок з тридневним воскресінням Христовим. Інші вбачають в цьому вимоги Церковні, тоб-то третини відправляються тому, що померший був хрещений і вірував у Святу Троїцю: Отця і Сина і Святого Духа, а тому в третій день свідчать перед Богом, що він зберіг, аж до самого відходу в інший світ, три великі чесноти: віру, надію і любов, від яких залежить спасіння людини і без яких спасіння не є можливе. І, нарешті, основою третини вважають трояку природу людини: дух, душа і тіло, які разом грішать і тому після переселення в по-

замогильний світ вимагають очищення від гріхів, якого досягнути людина сама не може із-за своєї немочі; чому необхідно після відходу її душі, – нам, що залишилися живими на землі, просити і молити за неї (душу) всемілостивого Бога.

Дев'ятини, тобто дев'ятий день після смерті чоловіка, коли треба поминати померших, є установа апостольська і має так само, як третій день, свої причини. Одні говорять, що Церква звершує поминання за помершим в дев'ятий день тому, що тіло не раніше, як в дев'ятий день перетворюється в тління, а залишається не тлінним одне тільки серце; Неофіт Російський причину дев'ятин знаходить в тому, що Церква молить Господа, щоби Він причислив помершого до дев'яток чинів ангельських, вселив і успокоїв душу переставленого між ликами Святих Божиих, а після воскресіння дав йому перебувати разом з ангелами.

Установлення Церкви молитися за помершого на продовження сорока днів від смерті, і особливо саме в сороковий день, має теж свої причини: одні говорять, що причина цього ховається а тому, що до сорокового дня перетворюється в тління само серце помершого. Але така причина не завжди співпадає з досвідченням, як пише Веніамін, архієпископ Нижньогородський, у своїй «Новій Скрижалі» (ст.130, ч.4). Належить зауважити, що в зачатті дитини буває навпаки: в третій день найперше появляються контури серця, а в дев'ятий день складається тіло, а в сороковий день появляється новий вид людини. Неофіт Російський пропонує другу причину сороковин: Плач Ізраїльського народу над смертю Мойсея, який продовжувався сорок днів.

Взагалі то число сорок, часто вживається у Священному Писанні: так, плач ізраїльського народу по смерті Мойсея продовжується сорок днів: євреї кормилися в пустелі манною сорок років; Мойсей постив сорок днів і сорок ночей, приймаючи Закон від Бога; Ілья провів в подорожі сорок днів і сорок ночей до гори Хорив; Господь Ісус Христос після Свого Хрещення провів у пустелі сорок днів і сорок ночей, а потім після воскресіння навчав Апостолів тайнам царства Божого на протязі сорока днів. Тому-то східна Церква справедливо і благочестиво з давніх часів постановила, як правило, творити поминання помершого на протязі сорока днів і особливо в сороковий день.

Святі Апостоли узаконили цей звичай і у Христові Церкві, звичай який існував і у юдеїв, – молитися за померших на про-

тязі сорока днів. Як Христос переміг диявола, перебуваючи сорок днів упусті і молитві, так само і свята Церква випрошує у Господа благодать помершому для перемоги над ворогом і для отримання царства небесного. Семен Солунський (у главе 372) пише: «Сороковини звершуються на спомин про вознесіння Господне, яке сталося в сороковий день після воскресіння, і з тою ціллю, щоби і померший встав із гробу, вознісся на зустріч Господу, був зустрінутий на небесах, і там завжди був з Господом» (Нов.Скриж. Вениам.архиен.нижег.ч.4,стр.129 п.2)

І річницю після смерті помершого, а потім і кожного року в цей день, а також у дні іменин помершого, ті хто залишився на землі, рідні його роблять поминки, тим самим показуючи, що зв'язок любові не розірвався зі смертю, що померший живе духом з тими хто на землі, що він безсмертний, що він оновиться, що дух, душа і тіло знову зеднаються і постане нова людина.

Кутя (або коливо) – це зварене насіння пшениці (або інше насіння), перемішані з цукром, або медом, від чого кутя завжди має солодкий і приємний смак. Значення куті і вживання її в часи похорону, а також і при інших поминках помершого таке: насіння вміщує в собі життя, і коли його засівають в землю, народжує нові паростки, відповідні до себе. Щоби показати наглядно ту долю тіла, яка жде його зараз же після розлуки з душею, і його майбутнє, Ісус Христос робить порівняння його з насінням пшениці і говорить: «По правді, поправді кажу вам: коли зерно пшеничне, як у землю впаде, не помре, то одно зостанеться; а якщо помре, плід рясний принесе» (Ін. 12. 24). З цього видно, що дух присущий тілові і після розлучення його від душі. Перебуваючи з душею у замогильному світі, дух перебуває і в тілі. Подібно тому, як розпадається насіння і дає при цьому надію на майбутнє життя. По словам Спасителя, де нема розложення тіла, «не помре», там нема і сходу – то «зостанеться одне», а де є тління посіяного «якщо помре», то там є сходи – життя, «то принесе великий плід». Також і ап. Павло порівнює тіло людське після розлучення з душею з насінням, яке сіється у землю: «Сіється тіло» (1 Кор. 15. 44), говорить він, щоби видало нове духовне тіло, яке б відповідало новому духовному вічному життю. Насіння, зварене і заправлене цукром або медом, означають віру і надію живих, що відійшовша в благочестії душа успадкує солодке, приємне замогильне життя. Цукор і мед, який вживають в кутю означають, що

для православних і благочестивих, після загального воскресіння, наступить солодке і приємне життя.

Отже, кутя є видимий вираз віри живих в безсмертя померших, в їх воскресіння і в їх блаженне вічне життя через Господа Ісуса Христа. Семеон Солунський (гл. 374) пише: «Ми приносимо Богу насіння з іншими різними плодами, показуючи цим, що і людина, як насіння, як плід із землі, відправляється в землю, як пшениця, знову народжується Божою силою і приведений буде до Христа живим і досконалим. Як маленьке насіння, посіяне в землю, в майбутньому виросте і принесе не малий, спілий і досконалий плід, так і людина через смерть віддається землі, знову встане» (Нов. Скриж. Вениам. арх. нижег. ч. 4, стр. 133).

КОРИСТЬ ЖИВИМ ВІД МОЛИТВИ ЗА ПОМЕРШИХ

Святість, за походженням і призначенням, важливість по дійсній користі, молитв за померших роблять її благотворною для померших і живих.

Святість цієї молитви відкривається з її походження як засобом, що даний Самим Богом людині для заступництва перед Ним один за одного і із Його високого призначення служити спасінню померших через живих. Бог хоче, щоби в ділі спасіння обов'язково приймав участь чоловік, людина. Не просто дається людині царство небесне, але для тих, що шукає його і для себе і для ближнього. Молитвою за відійшовших в життя вічне приймають святу і живу участь в ділі спасіння померших: моляться за них і тим спонукують всеблагото Бога до милості для померших; тому, що милість дається помершим за молитвами живих.

Турбуючись за померших, живі стають виконавцями заповіді про любов, а будучи виконавцями цієї заповіді, стають учасниками нагороди. Молитви за померших приносять спасіння і живим, тому, що направляють душу до небесного і відвертають її від тимчасового, марного, зігрівають серце чистою любов'ю до Бога, наповнюють нас заповітною пам'яттю про смерть, а тому відвертають від зла; дають силу стриматися від самовільних гріхів, а надають великодушне і радісне терпіння у дні скорботи, ослаблених надією на майбутнє – не земне. Молитви за померших розполюють душі живих до сповнення заповіді Христової – готуватися до відходу влюбий час. Той, хто сам готується до відходу постій-

но, тому смерть не страшна, а радісна, неначе перехід до спокою, який обітцяв Господь. Відхід, підкріплений вірою в Ісуса Христа, радісний, тому, що сповнений надії на радісну зустріч зі своїми близькими, для спасіння яких було зроблено все, що залежало від нас. Ось яка велика є користь від таких молитв для живих!

ВЧАСНІСТЬ МОЛИТВИ ЗА ПОМЕРШИХ

Дух, який не визнає Ісуса Христа, як Сина Божого, на землі, що в тілі прийшов, народився від Всесвятої Діви Марії, – такий дух від диявола. Догмат відкуплення людства Ісусом Христом – це християнський догмат.

Є поняття, які належать всьому людству на всіх ступенях його розвитку, у всі часи і всюди починаючи від першої людини. Наприклад, старання до вищого Єства, думки про безсмертя, надія на краще замогильне життя, необхідність в перепрошенню зневаженого Божества. Така потреба духовно-морального єства у перепрошенні Бога відкрилася ще з першою людиною: Каїн і Авель приносять жертви Богові; весь рід людський відчуває необхідність у цьому, і самими різноманітними жертвами перепрошує Бога, як за тих, хто живе на землі, так і за тих, хто уже переселився у інший світ. Старання до умиротворення верховного Єства – Бога – заложене у духовно-моральній природі людини. Воно притаманне навіть для впавшої душі. Душі притаманна любов; значить природним для неї і умиротворення Бога, старання просити не тільки для себе, але і за всіх членів духовно-морального царства, де б вони не знаходилися; тут – на землі, або там – за могилою.

Тільки віруючому все можливе, тільки віруючий спасеться, – ось слова Господні, оправдані на досвіді. Без віри немає спасіння. Знання людські не можуть бути безмежні. Не задовільнивши і не вирішивши своїх гордих запитань, розум людський, який чужився вказівок Об'явлення, звертається до відкинення того, що, наприклад, складає тайну майбутнього позамогильного буття. Яка ж причина спонукає деяких «мудреців» відкидати заупокійну молитву, сумніватися в істині, користі і її необхідності? Чи не є це знак для такої душі, на якій звершується пророче зменшення, або може уже і цілком відсутня присутність віри і любові? Якщо саме слово Боже свідчить, що всі согрешили, всі винні, що тільки один Бог без гріха, що не хоче Бог смерті грішників, що є природже-

на і заповідана Ісусом Христом любов, яка стремить всією силою принести спасіння ближньому серцю, то, після сказаного, чи є в серцях таких високодумних гордеців любов до ближнього і віра в нашого Спасителя?

Є ложні вчителі, які говорять, що заупокійна молитва марна тому, що за могилою душа уже отримала те, що приготувала собі земним життям. Яка страшна жорстокість серця, затуманення розуму і найвища гордість! Як же серце, повне любові, серце, якому дане право молитися за других членів Церкви, які складають духовне тіло, може бути байдужим до замогильної долі свого товариша і друга? Що таке може зупинити його від сліз, від молитви за долю помершого? Воно готове на все, на всяку самопожертву, тільки б сповнилися його добрі побажання. І не є це зовсім протиприродним.

Молитва і взагалі всяка добра справа ніколи не можуть бути непотрібними. Якщо нам кажуть, що померший – грішник, тому то я і молюся за його спасіння, тому що сказано: «просіть і дасться вам», а я прошу того, що приємне Богу, який хоче всіх спасти. А якщо предмет молитви згідний з волею Божою, то, звичайно, моя молитва, яку я звершую від щирого серця, з відданістю Богові не може бути даремною, якщо тільки померший був грішним християнином, а не відступником від Христа.

Я знаю, що мій померший грішний, тому що вірю слову Божому, яке свідчить: «Не оправдається перед Тобою ні один з живих» (Пс. CXLII. 2), і верховний ап. Павло, вибрана посудина Святого Духа, називав себе окаянним (Рим. 7, 24).

То після цього, хто з мертвих може похвалитися своєю праведністю перед Богом? Вам скажуть: мало того, що ваш померший був грішним, але він ще відходячи з цього життя, може і не сповідався і не розкався як належить! А ми відповідь дамо: а хто з нас, живих чи мертвих може принести достойне покаяння? Сила, степінь покаяння, які є даром Божим, не можуть бути відомі людям. Вона відома тільки одному серцевидцю – Богу. Якщо Сам Господь свідчить про те, що і праведникові буде нелегко оправдатися на суді, значить, не було досконалого покаяння. Тільки благодать доповнює те, чого бракує у покаянника, по мірі їх бажання каятися: «бо всі згрішили, і позбавлені Божої слави» (Рим. 3, 23).

Не тіло, а душа – винуваєць у всій людській діяльності; як доброї, так і злої, як видимої, так і невидимої. Якщо душа чогось

не захоче, то ніякі сили тілесні, які б вони не були сильні і довго-часні, не заставляють її. Тіло в такому випадку є для душі тільки видимим знаряддям, у виконанні її волі, знаряддям внутрішньої, видимої діяльності людини.

Із всіх діянь душі є одне найсильніше і саме могутнє діяння – молитва, силою якої людина звершує надприродні вчинки. Така істина незрозуміла тим, хто абсолютно ніколи і ніскільки не вправлявся в молитві. Молитва – діяння невидиме, духовне. Не завжди людина може пояснити собі, як відбуваються деякі дивні обставини, переважно в житті духовному; наприклад, яким чином дія молитви може переходити з видимого світу в невидимий? Або пояснить хтось, яким чином дія молитви однієї душі, яка знаходиться в тілі, благодійно впливає на іншу душу, яка теж перебуває в тілі ще тут на землі, і приводить її до того стану, якого молитовно бажала перша душа? Повсякденні дослідження доказують цю істину. Ви молитесь за близьких вашому серцю (беремо за приклад, напевно випробований кожним з нас) і бачимо, як сповнилося наше бажання: хворий одужує, відсутній між нами повідомляє нас листом, телефоном і т. д.).

Якщо на душі, яка знаходиться десь у другому кінці земної кулі сповнилися наші молитовні побажання, то що може перешкодити, щоб збулися наші законні бажання і на душі, яка перебуває у позамогильному стані, яка складає тільки частину спільного дому моральних сотворінь? Дія молитви на душу однакова, де б вона не була; але як звершується сама дія молитви – це вже вище пізнання, це уже предмет самої віри – «просіть і дасться вам».

Звершилося бажання засмучених родичів острова Кіпру, про ув'язненого сина, якого вважали уже помершим у Персії. Так, бажання їх звершилося, але відчутно родичі цього не бачили; але в правдивості переконалися потім, коли сталося побачення особисто. Так само буде і з нами, що ми переконаємося у виконанні наших молитовних побажань, щодо спасіння наших померших – при особистому нашому побаченню і у свій час: будемо пожинати плоди наших молитв, коли почуємо від них про поступенне покращення їх позамогильного стану, що сталося ради нашої до них любові, від молитв наших до Бога і взагалі від нашого благодіяння в їх пам'ять. Сумніватися в дії молитв живих за померших – значить сумніватися і в діях молитв за відсутніх. При таких сумнівах

взагалі марна молитва за ближнього. Ось до якої неправдивості приводить людину її зарозумілість. А де ж тоді божественна, при-
таманна від народження людини її душі, любов?

Якщо істина – буття ворога добра, то, звичайно, що добро, яке робить людина, нестерпне для нього. Знищити, зробити сумнівним основи чеснот – засоби диявола, який бажає бачити своїм помічником у цьому, людину. Пам'ятайте ту неправду, яку він говорив Єві у раю: «Не вірте... тільки скуштуйте!..». А хіба не із священного Писання батько неправди брав слова, якими старався спокусити Самого Бога Ісуса Христа у пустелі? Обманути – ось ціль диявола. Молитва за тих, хто переселився у інший світ, як одна із великих чеснот, має своїх противників, що нерозумно і безпідставно приймають під впливом того ж ворога деякі місця священного Писання: як наприклад: «Бог віддасть кожному по ділах їх». Читаючи і розуміючи ці слова буквально і не знаючи правдивого їх значення, вони знищують тим самим заповідь Ісуса Христа про любов. Хіба це не те саме, що говорив колись диявол у раю: «не вірте!». Значить, марнотую є уже і молитися за померших? Не молитися – значить не мати любові; а якщо вона є, то як тоді може замовкнути любляче серце? Ось чого хоче диявол: щоби ми не любили тих, хто перейшов у позамогильний світ! Якщо ж душа, за його намовою, чого не дай Боже нікому, заглушить божественну любов, то хіба не уподібниться вона самому дияволу, хіба тоді вона не буде з ним заодно?

Без любові всі чесноти втрачають свою вартість. Хіба можна забути любимого нами і Господом і не молитися за нього, як того бажає диявол, ворог істини; забути того, кого любить Бог? Не молитися за улюблених Господом Ісусом Христом, який вимагає невмираючої любові – значить не виконувати Його святої волі. Вороги істини, вороги всякої чесноти були, є і будуть, а значить і молитва за померших мала, має і буде мати до кінця своїх недоброзичливців. Св. Іоан Дамаскин, захищаючи заупокійну молитву, з сумом говорив за противників її, спутників диявола, для якого всі добрі і богочинні діла і думки складають муки і переживання, який раниться братолюбством, розривається вірою, умиртвляється надією, вбивається милосердям. Ворог роду людського втілював декому дивну, безглузду і цілком противну божественним законам думку, ніби то всі добрі діла, які звершуються після смерті, не приносять жодної користі помершим; тому, що

ніби то в Писанні сказано: «Для чого дане світло людині, якій шлях закритий, і якого Бог оточив мороком?» (Іов. 3. 23). «У гробі хто буде прославляти Тебе?» (Пс. 6. 6); «Що посіє чоловік те і жатиме» (Гал. 6, 7). Так з перших часів Церкви Христової ці і подібні місця стали деякими, як називає їх Дамаскин «мудрецьями» тлумачитися на зло. А насправді ці, і подібні вислови, без сумніву, відносяться до другого пришествя Господа, який прийде судити живих і мертвих, тому, що тоді уже не буде жодної помочі, і всяке моління стане дійсно марним.

Коли настане страшний день судний, тоді закінчиться той час, котрий назначений був людині для того, щоби заробити собі і ближньому на спасіння. Минуться і час і можливості. Святий Іоан Дамаскин, відносячи ці і подібні вислови до кінця світу, говорить, що «ці слова справді сповняться на душах безпечних. Де ж тоді знайти бідних? Де священнослужителі? Немає місця молитві і милостині. Отже, до наступлення цього часу, допомагаймо один одному, і тих, що люблять братство, людинолюбному, і милосердному до душ Богові приносити жертви братолюбства».

КІНЕЦЬ ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ПОЗАМОГИЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВНУТРІШНІЙ ЗВ'ЯЗОК З ПОПЕРЕДНІМИ ЧАСТИНАМИ

Душа тільки після розлучення з тілом вступає в істинне, правдиве життя, яке наближує її до блаженства, яке на землі не досяжне. Душа почала жити у позамогильному світі. Істина безсмертя складає предмет першої частини «Смерть і відношення до безсмертя». Перейшовши до замогильного світу, душа, якій властива природжена божественна любов, ніколи не вмираюча, – не розлучаються з любими їй і нею подібними творіннями, а зберігає нерозривними єднання, внутрішній зв'язок, взаємне відношення і спілкування з душами, які ще залишилися на землі.

Вірне і друге: що живі знаходяться у внутрішньому зв'язку і спілкуванні з помершими досконалими, що і складає предмет другої частини: «Внутрішній зв'язок і взаємне відношення між живими і помершими». Позамогильне життя, а особливо життя померших недосконалих. Знаходиться в співвідношенні із існуванням з тими, що на землі – предмет третьої частини: «Догмат – вчення Церкви про турботу живих за померших». І нарешті, прямо таки, позамогильне життя померших, тобто, як живуть душі поза могилою; чи так, як вони жили на землі, чи інакше, в чому полягає позамогильне життя і яке це життя?.. Це складає предмет четвертої, даної частини: «Позамогильне життя», суть якої належно і необхідно вяснити в наш неспокійний час, а особливо час послідної половини ХІХ століття, проникнуте духом цікавості, сумнівів, маловір'я і повного невір'я.

Отже, предмет даної частини: «Позамогильне життя», складає догмат православ'я, знаходиться в тісному внутрішньому зв'язку з істинами перших трьох частин, властиво: з істиною безсмертя (1-а частина), з істиною єднання, зв'язку і взаємного відношення духовно-моральних частин (2-а частина) і, нарешті, з істиною справжнього спілкування цих творінь, взаємодія і взаємний вплив світів сучасного на позамогильний і навпаки, померших на живих; з істиною, відомою і древньому світові (3-я частина). Зміст даної частини – «Позамогильне життя» – такий:

- 1) Про позамогильне життя взагалі.
- 2) Перший період позамогильного життя.
- 3) Друге пришестя Христа на землю, воскресіння мертвих тіл і з'єднання їх зі своїми душами. Суд над світом і кінець світа.
- 4) Другий (безкінечний) період позамогильного життя.

Відділ I.

(ПОЗАМОГИЛЬНЕ ЖИТТЯ ВЗАГАЛІ).

ВИЗНАЧЕННЯ ПОЗАМОГИЛЬНОГО ЖИТТЯ

Вірю, що Ти, Христос, Син Бога Живого, що прийшов до нас, грішних, у світ, щоби спасти віруючих у Тебе від гріха, прокляття і смерті. Вірю, що Ти, Христос, Син Божий, взяв на Себе гріхи всього світу, і дарував віруючим в Тебе прощення гріхів і вічне життя поза могилою.

То що то таке позамогильне життя, або яким то є життя після смерті? Бажаючи приступити до розрішення такого таємного питання, я пам'ятаю Твої слова, Христе Боже наш, що без Тебе не можемо нічого доброго творити, але «просіть і дасться вам»; і тому молюся Тобі з поклоном і сокрушеним серцем; прийди до мене на допомогу, просвічуючи мене, як всякого чоловіка у світі, що до Тебе приходить. Сам благослови і покажи, при співдіянні Всесвятого Твого Духа, де нам шукати розрішення нашого запитання про замогильне життя, питання так потрібного для сучасного часу. Для нас потрібне таке розрішення і само по собі, а також для посоромлення тих двох неправдивих проявів людського духа, тобто матеріалізма і спірітизма, що показує хворобливий стан душі, стан епідемічний, що є протилежне християнському віровченню.

Не було, немає і не може бути нічого правдивішого як слово Боже, або відкриті божественні істини, які виражені у св. Переданні і св. Писанні. Тут одне джерело для розрішення нашого запитання, джерело, до якого людині і належить звертатися за розрішенням в подібних обставинах. «Досліджуйте Писання...» (Ін. 5. 39); або «хіба ви не читали, що писано древнім?» (Мк. 12, 10); або «царство Боже всередині вас є» (Лк. 17. 21), «шукайте перш за все царства Божого і правди Його» і т. д. З наведених слів св. Писання ми бачимо відносно нашого питання про позамогильне життя докази двох видів: зовнішній доказ, що поза людиною знаходиться – св. Передання і св. Писання; і внутрішній доказ, що ховається всередині людини – його дух і властивості душі.

Отже, Божественне Об'явлення і розумне вчення про душу – двоє головних джерел, з яких витікають безсумнівні істини позамогильного життя. На ці два джерела – Об'явлення і психологію –

показав Сам Господь Ісус Христос. Передання і Писання представляє нам позамогильне життя, як продовження земного, але в новому світі і при зовсім нових обставинах. Позамогильне життя стає продовженням життя земного і, за словами Ісуса Христа, який учив, що царство Боже всередині нас є, і його складають правда, мир і радість в Дусі Святому. Якщо у одних – добрих, богобоязливих, – в серці рай, то, навпаки, у злих – і в серці пекло. Отже, позамогильний стан, тобто рай і пекло мають на землі своє співпадіння, ніби то початок позамогильного вічного життя. Характер позамогильного життя уже вбачається в житті і діяльності душі на землі; а тому вивчаючи моральний стан душ на землі, ми попередньо узнаємо уже і їх позамогильний стан.

Душевний стан християнської покори і лагідності, поєднані з подарованим за обітницею Божою, спокоєм, – наповнюють душу небесним миром: «Будьте покірні і лагідні серцем і знайдете спокій душам вашим», – учив Господь Ісус Христос. Це початок райського, – блаженного, спокійного, безжурного – життя на землі.

Невдоволений страстний стан на землі, як стан, неприродний людині, противний його природі, не згідний з волею Божою, – є відбиток в малому виді, або, краще, ще тільки початок моральної муки. Початок вічного, страстного розвитку стану душі, який ніколи не зупиняється: зазисті, гордості, ненависті, лінивства і подібного цьому, які роблять нашу душу мертвою ще на землі, якщо тільки душа не вилікується своєчасно покаанням і протидіянням страстям нашим.

Кожний із нас, хто не байдужий до себе, більше чи менше відчував і відчуває ці два внутрішні духовні стани душі. Байдужий: це коли душа вся буває обнята чимось неземним, повна незрозумілої для нас духовної радості, яка разом з тим робить людину готовою до виконання всякої чесноти, майже до всецілого самовідкинення і самопожертви себе для неба; і небайдужий: стан душі, який може привести людину до самозабуття, до готовності на всяке беззаконня і взагалі погіршення всієї людської природи, духовну – душу, і матеріальну – тіло.

На землі люди називаються одні живими, а другі – мертвими. Але хто ж мертвий? Не людина, а частина людини – тіло. Воно і віддане землі, як насіння для проростання; воно неначе скарб, захований на цвинтарі до невідомого часу. Головна ж частина людини – образ і подоба свого Творця – Бога, душа – жива; вона

перейшла від землі у світ позамогильний і там живе. Цю істину, що мертвих немає: – «Бог же не є Бог мертвих» – засвідчив Ісус Христос; а всі живі для Бога (Лк. 20. 38).

Поза могилою ми всі живі. Якщо при такому високому научному розвитку розуму і серця, яким хвалиться наш час, і такий глибокий духовно-моральний упадок, що навіть забувається істина буття душі за могилою і губиться з виду ціль життя людини, то запитуємо: кому вірити, хіба ворогові нашого спасіння, який піддає сумнів, вселяє недовір'я до божественних істин, чи Богові, віруючи в Якого житиме во віки, по Його обітниці?

Якщо би не було поза могилою нового життя, то для чого тоді потрібне би було життя на землі, і навіщо б були потрібні чесно-ти? Дивне Боже провидіння ясно показує, що людина сотворена для безсмертя. Наше земне життя є початком, приготуванням до життя позамогильного.

Віра в майбутнє позамогильне життя є догмат православ'я і є 1-й член Символа Віри. Запитають нас: що то таке позамогильне життя? Відповідаємо: продовження сучасного земного, тільки у новій сфері, при зовсім інших і нових умовах. Позамогильне життя є даліше продовження у вічність морального розвитку добра – істини, або розвитку зла – неправди. Так як на землі життя або приближує людину до Бога, або віддаляє, так і поза могилою одні душі з Богом, а другі віддалені від Нього. Душа переходить в позамогильне існування, забираючи з собою все, що їй належить. Всі нахили, добрі і злі привички, всі пристрасті, з якими вона поріднилася і для яких жила, вони не покинуть її і поза могилою. Позамогильне життя є проявом безсмертя душі, подарованого їй Самим Богом, для сповнення її призначення і її цілі. Образ, подоба і дихання життя зроблять душу творінням особистим і безсмертним, як і її Творець – вічний: «Бог сотворив людину для нетління і зробив його образом вічного буття Свого» (Прем. 2, 23).

З поняттям про позамогильне життя тісно і нерозлучно поєднані поняття про вічність і безсмертя душі. Вічність є простір часу, який немає ні початку ні кінця а, значить, складається тільки з одного теперішнього, яке немає ні минулого ні майбутнього. Вічність – це одне постійне, без змін перебуваюче, – теперішній час. Таке розуміння вічності вірне тільки для Бога. З того моменту, як немовлятко в лоні материнському одержить життя, для нього уже відкривається вічність; воно вступає у вічність, починає своє

безконечне існування, що робить його безсмертним. Отже, за наукою нашої Церкви, безсмертя є стан душі, який складається як в цілому з ества душі, так і збереження особистості і свідомості душі (Догмат. Богослов. архимандр. Анатолія §§ 337 и 33-й).

У перший період вічності, це час перебування немовляти в лоні матері, формується для вічності тіло – зовнішня людина; а у другому періоді вічності, коли людина живе на землі, формується, якщо так можна сказати, для вічності душа – внутрішня людина. Таким чином, земне життя служить початком третього періоду вічності – позамогильного життя, яке в цьому випадку стає безконечним продовженням морального розвитку душі. В загальному розумінні вічність є безпочатковий і безконечний простір часу; але відносно людини вічність є маюча початок, але немаюча кінця. Поняття вічності, безсмертя і позамогильного життя від народження притаманні людському духові; він знає їх і тому вони складають правдиву власність всього людства, всіх часів і місць, починаючи від прародичів, на якій би степені розумового розвитку людина не знаходилася.

Правда, що до просвічення людства світлом християнської віри поняття вічності, безсмертя і позамогильного життя уявлялося тим розумом в неправдивих і грубих формах. Древні могили доісторичних часів вміщують в собі доказ існування таких понять у свідомості доісторичного людства. Всі вірування, які виражали свідомість, обіцяють людині вічність, безсмертя душі і позамогильне існування – щасливе або нещасне. Значить, майбутнє життя, складаючи продовження сучасного, залежить вповні від останньої. У яке відношення тут, на землі, поставить себе душа до джерела життя, Господа Ісуса Христа, таким відношення буде і вічно, за наукою Господа: «віруючий починає своє вічне життя на землі, і житиме повіки, а невіруючий осуджений на землі із-за невір'я, і помер на землі для життя вічного».

Добрий чи злий стан душі, почате на землі все більше і більше розвивається, так буде і за могилою розкриватися все далі і далі на всю вічність. Але позамогильний стан деяких душ, доля яких на особистому суді до кінця ще не вирішена, знаходиться в залежності і від земного життя живих. Властиво земне життя людини і життя тих, що залишилися на землі його близьких – обумовлюють позамогильне життя деяких померлих недосконаlih.

Вічність, безсмертя душі, а значить і позамогильне її життя стають поняттям людського духа, тобто це поняття загально-людське. Воно знаходиться в тісному зв'язку з віровченнями всіх народів, всіх часів і країн, на якому б моральному і розумовому рівні вони не знаходилися. Уява про позамогильне життя в різні часи і у різних народів була різна – то залежало від їх розумового і морального розвитку. У тих племен, які знаходилися на нижчому ступені цивілізації, замогильне життя уявлялося у самих грубих формах: досконалим продовженням земного життя, зі всіми його чуттєвими задоволеннями і всіми його принадами. Інші не уявляли позамогильне життя менш приємним, ніби залишене всіх земних утіх. Світ, по їх поняттям, складався зі світу дійсного, живущого, сучасного, із другого світу – царства тіней. Такий погляд на позамогильне життя древніх греків, згідно якому душі уявлялися ними, як безцільно існуючими і блукаючими тінями (погляд Гомера).

І в нинішній час самі примітивні народи у світі (камчадали, гренландці, жителі Вогняної землі, жителі Нагасаки) виражають у своїх повір'ях і обрядах впевненість в майбутнє позамогильне життя. Кожний дикар, відправляється у царство отців, у країну духів. Живі не забувають померших, посвячуючи для них поминання у певний час. Візьмемо наприклад, короткий виїняток з опису свята мертвих в Нагасаки («Природа і люди» март, 1878 г.). «Коли наступають сутінки жителі Нагасаки відправляються в процесії по різних цвинтарях. На могили кладуть запалені світильники з паперу, і на декілька миттєвостей такі місця останнього спочинку оживають фантастичною ілюмінацією. Рідні і друзі померших приносять з собою різні страви, а особливо плоди, які належаться помершим; частина принесених страв споживається живими, а друга частина залишається на могилах. Приготовані самі різноманітні страви, які належать сугобо помершим складаються в спеціальні для цього зроблені маленькі кораблики і пускаються на воду, на вибір течії, яка донесе їх душам, які знаходяться поза могилою. Там, вдалечені за океаном – рай, по їхній уяві».

Дикуни, будучи твердо переконані в позамогильному життю, для спокою померших жорстоко поступають з військовополоненими, мстять кров'ю за кров, – кровава пімста. Для дикуна смерть не страшна, він спокійно іде їй назустріч. Чому? Бо має живу віру в позамогильне життя!

Всі похоронні звичаї, обряди і церемонії, у багатьох і різних народів, які існували колись, існують і в нові часи, в більш, чи менш ясних рисах виражають віру і уяву, гадання і сподівання людини про свою майбутню долю поза могилою.

Правда безсмертності душі, її позамогильне життя і, крім того істина тимчасового єднання і взаємного співвідношення і спілкування світів позамогильного з сучасним – були виявлені представниками народної свідомості: Сократом, Платоном, Цицероном і середньовічними письменниками. Дикі племена вірять, що душі померших неначе тіні блукають біля своїх осель. Будучи свідомі замогильного життя душі, дикуни навіть у віянню вітру чують сумний плач блукаючих тіней. Душі, по думці поетів древності, що носяться по вітрі, очищалися від земних блудів, наприклад, так, писав Вергілій. Свідомі правдивості позамогильного життя, багато дикунів уявляли його чуттєво і думали, що душа має потребу в задоволенні чуттєвих потреб, а тому покладали в могилу разом з помершим їжу, питво, зброю, і всякі предмети для задоволення.

Щоби душі у позамогильному житті не залишалися самотніми, без сімейства, без слуг, без коней і іншого інвентаря земного життя, для цієї цілі на могилі убивали невільників, заколювали або спалювали дружин помершого. На могилі грудних дітей матері наливали молока, а гренландці у випадку смерті немовлятка убивають собаку і кладуть разом з тілом дитятка в могилу, сподіваючись, що розумна тінь собаки у другому світі буде служити провідником маленькій і неосвідченій дитинці. Помимо своєї недорозвинутості древні поганські народи і теперішні дикуни, що зійшли з нижчої ступені розвитку, розуміють ідею посмертної віддачі за земні діла. Праці Пригарда і Алжера, які зібрали факти по цьому предмету, служать доказом сказаного, тобто впевненість дикунів в позамогильній нагороді. Віра в безсмертя і віра в заслужену нагороду поза могилою притаманні людству. «Навіть у недорозвинутих дикунів, – пише г-н Каро («Хр. Чт.» 1876 г., ч. I. О происхождении Верований в Будущую Жизнь), це переконання дивує нас тонкістю морального почуття, якому неможливо не дивуватися».

Дикуни племені Фіджі, яких дослідники подають нам, як послідних по розвитку з племен роду людського, переконані, що душа після смерті стає перед судилищем. У всіх міфічних пере-

казах, під більш чи менш грубою формою, у всіх майже народів, є навіть уява про початковий іспит душ, який попереджує суд над ними. «За уявою гуронів, – говорить Паркман, – душі померших спочатку повинні перенести подорож, наповнену всяких труднощів і небезпек. Вони повинні перейти через бистроплинну річку по небезпечній кладочці, яка тремтітиме під їх ногами; а злий пес, що знаходиться на другому боці річки, не допускати їх переправитися і буде старатися скинути їх у воду. Далше, вони повинні будуть іти по стежечці, яка в'ється поміж навислим над ними каміннями, які гойдаються і падають на них, збиваючи подорожних, які не вміють уникнути небезпеки. По думці негрів аніманів, душі добрих людей на дорозі до божества повинні витримати переслідування зі сторони злих духів – дініс, з чого у цього племені і постав звичай приносити жертви за померших цим дініс. У класичній міфології ми зустрічаємо біля дверей пекла трьохголового цербера, якого треба задобрити приношенням. Гвінейські негри переконані, що два духи, добрий і злий, товаришують душі після відділення її від тіла. На дорозі зустрічаються перешкоди: стіна перериває шлях. Добра душа, за допомогою доброго генія, легко перелітає через стіну; зла – навпаки, розбивається об неї. Така уява дуже напоминає відомий міст «аль-сірот» у магометан. У позамогильному світі у всіх поганських віруваннях є місця нагороди і покарання.

До просвітлення людства правдивим світлом християнської віри позамогильне життя представлялося людям у вищій ступені смутним і темним. Для нехристиянської свідомості назавжди залишалися чужою повна і жива форма особистого безсмертя, а тому, як тільки питання про позамогильне життя душі з рамок релігії переходило в рамки філософії, то філософія не знаходила для себе кращого виходу для душі, як злиття її з самим божеством або з світовим духом, причому, звичайно, не могло бути і мови про особисте її буття після смерті людини. Всі народи вірили, що душа після смерті людини продовжує своє існування і поза могилою; а якщо так – вірили, що вона не перервала зв'язку з живими – які ще залишилися на землі. Але так, як позамогильне життя представлялося для древніх поглядів смутним, тайним, то і ті хто перейшов туди душею збуджували у живих якийсь страх і недовір'я. Віруючи в нерозривність духовного зв'язку мертвих з живими і на вплив, який можуть зробити мертві на живих,

останні старалися задобрити до себе позамогильних жителів, пробуджувати в них любов до живих. Тими засобами, які вживалися з глибокої давнини такі: шана до предків, жертви, особливі релігійні обряди і заклинання, некроманія, надумане мистецтво викликати тіні померших – древній язичницький спірітизм, а показний – древній поганський медіум називався некромантом.

Людство кладе на основу свою віру в позамогильне життя 1) на божественному Об'явленню, поєднаним зі св. Переданням на св. Писанні Старого та Нового Заповітів, 2) на Ісусі Христі і Його славному воскресінню, 3) на вченні Церкви, 4) на вченні св. Отців і учителів Церкви, 5) на поняттях про Бога, душу і її властивостях, 6) на здоровому розумі і 7) на свідоцтві світських письменників. Ось на чому людство, з появою його на землі і до нинішнього часу, основувало і основує свою віру в безсмертя і непохитне переконання в позамогильне буття.

Сказано було, що людство основує свою віру в позамогильне життя перш за все на об'явлених істинах, які знаходяться у св. Переданні і у св. Писанні. Відомо, що з часів першої людини, родоначальника людського роду, ще довго не було відоме мистецтво писемності, а тому і не було книг, а істини і правила життя (і взагалі все значення тих часів) передавалося на словах. Таким чином, всі релігійні істини, переходячи з роду в рід, дійшли і до Ноя, який передав їх своїм синам, а ті – своєму новому, останньому потомству. Народи, які пішли від синів Ноя, знали істину позамогильного життя у своєму переданні, поки не записалися у кожного народу в його писаному віровченні. Значить, правда безсмертності душі і її позамогильного вічного життя, береглися і в усному переданні, поки Мойсей перший згадав про це неодноразово у своєму богодуховенному Писанні, в різних місцях свого П'ятикнижжя.

Отже, якщо істина позамогильного життя до Мойсея хоронилася і зберігалася в переданні, передаючись від предків до потомків, в чому багато допомагало довголіття, то виникає запитання: чи знали наші прародичі про своє безсмертя і чи мали якесь поняття про позамогильне життя?

Почувши від Бога слово «смерть», Адам і Єва тут-таки зрозуміли, що вони сотворені безсмертними. Уже осуджені на смерть, вони скоро почули про свого Ізбавителя від гріхів, прокляття і смерті. Значить поняття про безсмертя і позамогильне життя

були відомі Адаму. Ця відкрита істина від Адама стала передаватися з роду в рід, так що без сумніву у всіх народів древності ідея позамогильного життя була відома через передання, але уява про позамогильне життя були не однакові.

Про те, що свідомість про позамогильне життя було спільним для всього людства, свідчить і Золотоустий, коли каже: «З нашим віруванням про те, що кожному буде віддано по його ділам у майбутньому житті згідні і елліни, і варвари, стихотворці і філософи і взагалі весь рід людський» (Б. І. Х. на 2 посл. Кор.). Таке ствердження християнського письменника про існування в переданнях роду людського поняття про позамогильне життя підтверджується другим свідченням поганського філософа Сократа. Він говорив: «Я переконаний, що для людини назначена доля його після смерті і то, по вічній вірі всього людства, для добрих ці долі будуть кращими аніж для злих».

Божественне Об'явлення, як в писаннях Старого Заповіта, так і Нового, відкрило людині істину про його особисте позамогильне існування. Слово Боже, яке є істина, є і повинно бути джерелом всіх наших наук; на ньому повинні будуватися і з ним повинні згоджуватися всі наші науки і пізнання; всі знання повинні витікати із однієї основної істини Христа, Який Сам засвідчив: «Я – світло для світу, хто піде за Мною, той не ходитиме в пітьмі» (Ін. 8. 12), тобто просвідчується духовно. Всі науки просвідчують духовну сторону людини – душу, а не тілесну – тіло. Так перший письменник божественних Об'явлень, Мойсей, не один раз у своєму писанні говорить про цю істину, хоч і не дуже ясно як показана вона в Новому Заповіті. Ось слова, які вживав Мойсей щоби виразити цей догмат позамогильного життя: «Бог говорив Аврааму: «ти відійдеш до отців Твоїх у мирі» (Бут. 15, 15). Відомо, що тіло Авраамове похоронене в Ханаані, а тіло отця Фарри похоронено в Харрані, а тіла предків Авраама – в Урі. Тіла спочивають в різних місцях, а Бог говорить до Авраама, що ти відійдеш до отців своїх, тобто душа твоя з'єднається поза могилою з душами своїх предків, що в шеолі (пеклі) знаходяться.

А далі Мойсей пише: «І помер Авраам... і приложився до роду свого» (25, 8). Точно таким же чином Мойсей описує і смерть Ісаака, говорячи, що він «приложився до народу свого» (35, 29). Патріарх Яків, вражений скорботою про смерть любого своєму серцю сина, говорив: «від смутку зйду я до сина свого в

підземну» (37, 35). В цьому знову вбачається той самий догмат безсмертності душі і продовження особистого буття поза могилою і побачення з любим сином. Слово «преисподня» підземна, яке Яків вживає, означає тайну позамогильну оселю. Яків відчуваючи приближення смерті, говорив: «Я долучаюся до народу мого... і помер, і прилучився до народу свого» (XLIX. 29, 32).

Бог звелів Мойсею приготувати до смерті свого брата Аарона такими словами: «Нехай приложиться Аарон до народа свого... і нехай Аарон відійде і помере» (Числ. 20, 24-26). Потім Господь і Мойсею сказав: «І ти коли побачиш землю Ханаанську, приложи-ся до народа свого» (27, 13). І сказав Господь Мойсею: «Помсти-ся медіанітянам за синів ізраїлевих, а потім відійдеш до народа свого» (31, 2). Всіх людей Кореєвих, по слову Мойсея, поглинула земля, і вони живими зійшли в підземну (16. 30). І говорить Господь: «І вмири на горі, куди ти вийдеш, і долучися до своєї рідні, як помер був твій брат Аарон на Гор горі і долучився до своєї рідні» (Повт. Зак. 32. 50); «І коли все це покоління було прилучено до батьків своїх...» (Суд. 2, 10), Господь сказав царю Іосії: «Я приложу тебе до отців твоїх...» (4 Цар. 22. 20). «Чому не помер я, коли виходив з лона? – викликав Іов посеред своїх випробувань, – і не помер, виходячи з лона? Для чого було мені кормитися грудьми? Тепер лежав би я, і спочивав, спав би, і було би мені спокійно з царями і радниками землі, які забудовували для себе пустелі, або з князями, у яких було золото, і котрі наповнили доми свої сріблом; або, як викидиш захований, я не існував би, як немовля, не побачивши світу. Там беззаконники перестають наводити страх і там відпочивають ті, хто розтратив сили. Там в'язні разом насолоджуються спокоєм і не чують криків наглядача. Малий і великий там рівні, і раб вільний від пана свого» (Іов. 3. 11-19). «Я знаю, – говорить Іов, – спокусник мій живий, і Він в останній день піднесе з порохи мою шкіру що розпадається; і я в тілі моєму побачу Бога. Я побачу Його сам; мої очі, а не очі другого, побачуть Його» (19. 25-27). Далше, хіба в книзі царя і пророка Давида, в його книзі Псалтирь, не відкривається свідомість майбутнього, вічного, позамогильного життя?

Святий Давид свідчить, що стан померших покращується турботами живих, і що уже померші нічим не можуть допомогти собі (Пс. 6.6) «і повернувся порошок в землю, з якої взятий був, а дух повернувся до Бога, Який дав його» (Ек. 12. 7); всі ці і подібні їм

вирази вміщують в собі ідею вічності. Дальше, говорить пророк Іов: «Раніше поки відійду, – і уже не повернуся, – в країну пільми і тіні смертної, в країну мороку, який є морок тіні смертної, де порядків нема, де темно, як сама темрява» (Іов. 10. 21. 22). Приведені тут місця Старого Заповіту служать прямим подоланням неправдивої думки деяких критиків, що ніби-то у Старому Заповіті зовсім не говориться про безсмертя душі і про її позамогильне, особисте життя. Така неправдива думка цілком відкинута Анрі Мартеном і професором Хвольсоном, який в цьому випадку зробив важливу послугу своїм дослідникам і Криму могил і надмогильних пам'ятників євреїв, які померли ще до Різдва Христового. В надписах могильних пам'ятників видно живу віру живих у безсмертя душі і в її позамогильне життя. Таким важливим відкриттям відкидається і інша нерозумна думка Ренана, нібито євреї ідею про безсмертя душі позичили у греків.

Із всіх вищезгаданих місць Старого Заповіту про замогильне, особисте свідоме і діяльне життя наглядно розкривається неправдива думка, нібито у Старому Заповіті нігде не говориться про безсмертя позамогильного життя. Ті, що наговорюють на Старий Заповіт, нібито в ньому мовчиться про замогильне життя, називають приведені нами місця нібито поетичні картини. Засновник Нового Заповіту, той же Самий Господь Ісус Христос, малює людству подібні картини, позамогильного життя, наприклад в притчах: «Царський бенкет» (Мф. 22), дана картина показує товариство, яке святкує прихід царя, і вигнання геть з бенкета непристойно одітого гостя, «Про десяток дівичь», «Про багатого і Лазаря». Хіба все вчення Господа не дихало не земним, а небесним життям? Його Нагірна проповідь, розмова з садукєями, – є вчення про замогильне життя, і при тому такого життя, яке подібне ангельському. Той хто дав об'явлення істини Старому Заповіту, який був, як приготування для Нового, Він же відкрив непроглядну до цього завісу, яка відділяла позамогильне життя від дійсного.

Опираючись часто на Старий Заповіт і сказані в ньому місця про позамогильне життя людини, Ісус Христос показав на дійсних фактах реальність воскресіння мертвих; сина наїнської вдовиці, дочки Іаїра, чотириденного мертвого Лазаря, які були визвані із позамогильного життя. А хіба не є дійсним факт, який свідчить про позамогильне життя, поява Ілїї і Мойсея під час славного пе-

реображення на Фаворі? Відкривши людині тайни позамогильного життя, безсмертя душі, долю праведників і грішників (Мф. 8, 11-12), Господь Своїм вченням, життям, стражданням, відкупленням людини від вічної смерті і, нарешті Своїм воскресінням фактично показав безсмертя, а значить і позамогильне життя.

Свідченням і беззаперечним доказом істини безсмертності душі, і її позамогильним життям є Сам Ісус Христос і Його воскресіння із мертвих. Він перший, як новий Адам, засновник нового людства, воскрес із мертвих, і тим самим наглядно, відчутно, нічим не заперечно показав і доказав всьому світові позамогильне, вічне життя. Всяка спроба хизуватого розуму досягнути на істину позамогильного життя могла би ще якийсь час мати основу, якби не було воскресіння Христового. Тільки тоді могли би блукати у пільмі матеріалісти, атеїсти, нігілісти і інші їм подібні, низько мудруючі. Головна і пануюча думка Нового Заповіту – повернення втраченого єднання людини з Богом для вічного життя, для життя сучасного, правдивого, яке предназначене для блаженства і починається для людини тільки поза могилою. Ідеал християнства – це позамогильне життя, і смерть не існує для віруючого у Христа. Торжество смерті знищене, а позамогильне життя видимо виражене над могилою кожного християнина. Що означає, наприклад, хрест, поставлений на могилі? Видиме знамено, це велике переконання в тому, що той хто спочиває під тим хрестом не помер, а живе, тому що його смерть на цьому знамені переможена і цим же знаменом дароване йому життя вічне. А у безсмертного хіба можна забрати життя? І Сам Спаситель указує нам на наше вище на землі призначення і так повчає безсмертю наші душі: «Не лякайтеся тих, хто тіло вбиває, а душі вбити не можуть» (Мф. 10, 28). Значить душа безсмертна. Теж саме безсмертя душі Він показує у притчі «Багач і Лазарь», де душі одного і другого, по розділенні їх від тіла – існують; і ще: «Бог же не є Бог мертвих, але живих» (Лк. 20. 38). Ось ясне вчення Самого Бога про безсмертя душі: «Чи живемо ми, чи помираємо, ми Господні є», свідчить апостол Павло.

Якщо ми Господні, а Господь є наш Бог не мертвих, а живих, – значить перед Богом всі живі: як ті, що ще знаходяться на землі, так і ті, які переселилися у позамогильний світ. Вони живі для Господа, живі для Церкви Його, як члени Її, бо сказано: «віруючий в Мене, хоч і помре, жити буде» (Мф. 10. 28). І якщо мертві

живі для Церкви, значить вони живі і для нас, для нашого розуму і серця. Душа, з надбаними на землі привичками, добрими або злими, переходить з ними у позамогильний світ. Повна любові вона не може не любити своїх залишених на землі і забути їх.

Святі апостоли, їх приємники і багато Святих хіба не показали, разом зі своїм навчанням, що існує безсмертя і позамогильне життя, підтверджуючи на ділі цю істину? Воскресали мертвих, говорили з мертвими, як з живими, зверталися до них з різними питаннями, як наприклад ап. Фома до вбитого юнака, сина жерця, про те, хто його убив – і одержав відповідь. Доказуючи перш за все божественність Господа Ісуса Христа, ці чудеса свідчили разом з тим і про безсмертність, і про позамогильне життя душі. Всі учителі Церкви головним предметом свого вчення вважали позамогильне життя і старання зберегти людину від вічної погибелі. Вживання Церквою засобів до покращення долі померших свідчить про непохитну віру в позамогильне життя.

Віра в позамогильне життя завжди відповідала думці і вірі в Божественне Верховне Єство. Зі зменшенням віри у Бога губилася і віра в позамогильне життя і позамогильну віддачу. Отже, хто не вірить у позамогильне життя, той не має віри в Бога.

НАЗВИ СТАНУ ДУШ ПОЗА МОГИЛОЮ АБО МІСЦЯ ЇХНЬОГО ПОЗАМОГИЛЬНОГО ПЕРЕБУВАННЯ

Всі високі розуми древності, наприклад: Платон, Сократ і інші свідомо передчуваючи своє безсмертя в позамогильному житті, при всіх намаганнях розуму вияснити обставини позамогильного життя, все таки не могли. Само собою розуміється, що на нижчих і стародавніх ступенях розвитку людина ще не знала, куди діти душі померших, і по її уяві, про яку ми робимо висновки по вірі сучасних дикунів, ці душі у неопределеній, повітряно-подібній формі блукали біля своїх покинутих осель.

Мало-помало думка і уява створювали більш-менш опрделені місця для перебування в них душ відійшовших в інший світ і місця ці називаються по-різному: країни, поля душ, острови блаженних і т. д. Дальше, з освідомленості добра і зла, справедливості і віддачі, нагороди або кари за одне і друге, такі місця переважно розділялися на дві області, типічний характер яких має більшу чи меншу подібність з уявою про рай і пекло.

Бог всюдиприсутній, але є особливе місце Його присутності, де Він показується у всій Своїй славі і вічно перебуває з вибраними Своїми, по словах Ісуса Христа: «де Я, там і слуга Мій буде» (Ін. 12. 26). А значить, хто не був слугою правдивого Бога, той не буде за могилою з Богом, а тому для такого вимагається і особливе замогильне місце у вселенній. Тут початок вчення про два замогильні стани: нагороди і покарання.

У тайні смерті душа, коли відділяється від тіла, живе і відчуває. Вона переходить у країну подібних до неї, в країну сотворінь духовних, в царство ангелів. І, в залежності від характеру земного життя, приєднується або до добрих ангелів, в царство небесне, або до ангелів злих – до пекла. Цю істину засвідчив Сам Господь наш Ісус Христос. Розсудливий розбійник і бідний Лазарь тут-таки після смерті були поселені у раю; а багатий тут-таки був переміщений до пекла (Лк. 23, 43; 19. 19-31). «Ми віримо, – як свідчать східні патріархи у своєму «Исповедании Православной Веры» (член 18), – що душі померших блаженствуют або мучаются, виходячи з тіл своїх. Коли вони розлучилися з тілом, тут-таки вони переходять до радості, або до смутку і скорботи; до речі, не відчуваючи ще ані досконалого блаженства, ані довершених мук, тому що досконале блаженство, або найбільші муки кожний одержить після загального воскресіння, коли душа поєднається з тілом, в якому жили вони добродісно або гріховно».

Уважне дослідження слова Божого відкриває нам, що поза могилою для відійшовших душ умови не однакові. Книга Премудростей Соломонових, гл. III, викладає нам вчення про двоякий стан поза могилою: 1) блаженства – стан праведних і 2) кари – стан нечестивих і грішників. А взагалі то від III-V гл. Включно викладено вчення про позамогильне життя: про спокій праведників і вічні кари нечестивих грішників.

Ці два стани праведників і грішників, а відповідно і місця їх перебування – по різниці їх станів і називаються по-різному. Перший стан тих, що спаслися, а також місця їх перебування, називаються у слові Божому різними іменами: царством небесним (Мф. 8. 11), царством Божим (Лк. 13, 20, 29; 1 Кор. 15, 50), раєм (Лк. 23. 43), домом Отця небесного, палатами небесними, як співає св. Церква: «чертог Твій бачу, Спасе мій, прибраний і прикрашений». А стан відкинутих, або місце їх перебування, називається гееною, в якій червак не умирає і вогонь не гасне (Мф. 5, 22,

29, 30; 10, 28; 18. 8, 9; 25. 41, 46; Мк. 9. 43, 48), піч вогнянна, в якій плач і скрегіт зубів (Мф. 13. 50), зовнішня темрява (Мф. 22. 13; 25. 30), безоднею, страшною навіть для самих злих духів (Лк. 8. 21), тартаром, пекельним мороком (2 Пет. 2. 4), адом (Іс. 14. 15; Мф. 11, 23; Об'яв. 20. 13, 14), темницею духів (1 Пет. 3. 19), підземною (Флп. 2. 10; Об'яв. 5. 3) і криницею безодні (Об'яв. 9. 2).

Такий позамогильний стан засуджених душ Господь Ісус Христос і називає переважно станом смерті, або просто «смертю»; а душі засуджених грішників, які знаходяться у такому стані, називає «мерцями» або «в всмерті немає пам'яті про Тебе, хто у могилі буде славити Тебе» (Пс. 6. 6), а ми, народ Твій і пасовиська Твого вівці, вічно будемо славити Тебе, і з роду в рід сповіщати Тобі хвалу» (Пс. LXXVIII. 13). Значить, поняття «смерть і мертвець» відносяться до позамогильного життя і переважно до стану засуджених, бо смерть є віддалення від Бога, від царства небесного, одним словом, позбавлення правдивого життя, блаженства, щастя.

ПЕРІОДИ ПОЗАМОГИЛЬНОГО ЖИТТЯ. ВІК. ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ, СВІДОМЕ І ДІЯЛЬНЕ

Позамогильне життя людини складається з двох періодів: 1) позамогильне життя до воскресіння мертвих і загального суду – життя душі, і 2) позамогильне життя після цього суду – вічне життя людини. У другому періоді позамогильного життя всі мають один вік, по вченню слова Божого.

Сам Ісус Христос Своє вчення про позамогильне життя душі сказав до садукеев так: «Бог же не є Бог мертвих, але живих, тому що в Нього всі живі» (Лк. 20. 38). Це доказ продовження особистого життя душі поза могилою взагалі. Всі люди, які на землі живуть і ті, що поза могилою, як праведні, так і неправедні – живі, живуть безконечним життям, так як належно їм бути свідками вічної слави і сили Божої і Його правосуддя. Господь Ісус Христос учив, що Бог «не мертвих, а живих», і що в позамогильному світі уже не женяться, як це було на землі, а живуть, як ангели Божі. Спаситель прямо сказав, що за могилою душі живуть, як ангели (Лк. 20. 34-36); а значить, позамогильний стан душі – свідомий, а якщо душі живуть, як ангели, то і стан їх діяльний, як учить цьому нас наша православна Церква, а не несвідоме і сонне, як дехто собі думає.

Неправдиве вчення про сплячий, несвідомий, а значить бездіяльний стан душі в перший період її позамогильного життя не згідне з Об'явленням Старого і Нового Заповітів, ані з здоровим глуздом. Появилось воно ще в III століттю у християнській спільноті внаслідок неправильного розуміння деяких виразів слова Божого. Так, аравійські вчені, які називалися психопанніхітами, учили, що душа людини як під час сну, так і після розлучення з тілом у перший період її позамогильного життя, поки не з'єднається знову з тілом своїм, знаходиться в стані сну, у безсвідомості і бездіяльності, як і її тіло. Всередині віку така неправильна наука давала про себе знати, і навіть Лютер іноді приписував душам позамогилою несвідомий сонливий стан. В час реформації головними представниками цього вчення були анабаптисти-перехрещенці, секта яких виникла у Фрісландії у 1496 році. Дальше це вчення розвивали соцініани-єретики, які відкидали Святу Трійцю і божественність Ісуса Христа, і армініяни – послідовники вчення Армінія – у Амстердамі у XVII столітті.

Неправдиве вчення не перестає розвиватися навіть і в наш час; твори Фріза 1856 року є доказом цього. Об'явлення, як Старого так і Нового Заповітів пропонує нам догмат позамогильного життя душі, а разом з тим дає нам знати, що стан душі позамогилою є особистий, самостійний, свідомий і діяльний. Якщо би було не так, то слово Боже не подавало би нам сплячих свідомо діючими. Наприклад у Старому Заповіті уся V гл. Книги Премудрості Соломона описує нам свідоме буття душі у пеклі. Дальше, пророк Ісаїя (XIV) змальовує пророчу картину входу в пекло вавілонського царя і його зустріч там. Картину сповнену поезії, але і разом з тим показує і повну свідомість перебуваючих на землі про особисте позамогильне життя душ розлучених з їх тілами. І при тому позамогильного життя свідомого і діяльного. «Підземне пекло порушилося ради тебе, щоби зустріти тебе при вході твоєму; пробудив для тебе Рефаїмів, всіх вождів землі; підняв всіх царів поганських з престолів їхніх. Всі вони будуть говорити тобі і ти стався безсильним, як ми! І ти став подібним до нас... Ті що бачуть тебе вдивляються в тебе, роздумують про тебе: чи той це чоловік, який розхитував землю, потрясав царствами...» (Іс. 14. 9, 10, 16).

Таку ж подібну поетичну картину приходу до пекла Фараона і зустрічі його другими царями, які випередили його тілесною

смертю і раніше його душами своїми зійшовшими до пекла, добре показує пророк Іезекіїль: «Від кого ти став приємнішим? Зійди і покладися з необрізаннями! Попадають серед пробитих мечем, – меч даний на те, і з ним ляжуть його всі народи. Будуть йому говорити сильніші з хоробрих з-посеред пекла з помічниками: Посходили, полягали ці необрізання, побиті мечем: Там Ашшур і всі збори його, навколо нього – могили його всі побиті вони, від меча всі попадали, що були його могили найглибше в землі, і був його полк біля могили його, – всі побиті вони, від меча всі попадали, що ширили жах по краю живих. Там Елан та весь натовп його коло могили його, – всі побиті вони, від меча всі попадали, що зійшли необрізаннями до підземного краю, що ширили жах свій по краю живих і понесли ганьбу свою з тими, хто сходить в могилу. Дали йому ложе посеред побитих зі всім многолюдством його, могили його коло нього, всі вони необрізання, побиті мечем, бо ширили жах свій по краю живих і понесли ганьбу свою з тими, хто сходить в могилу, посеред побитих покладений він... Там Едом, і царі його і князі всі його, що при всій своїй силі були зложені з побитими мечами, – вони ляжуть з необрізаннями та з тими, хто сходить в могилу. Там північні князі, і всі вони й всі сидоняни, що посходилися разом з побитими, хоч був жах від їхньої міці, були посоромлені, і полягали вони необрізання, з побитими мечами, і свою ганьбу понесли із тими, хто сходить в могилу. Фараон побачить їх і потішиться всім многолюдством своїм, мечем побитий фараон та все військо його, говорить Господь Бог. Бо поширю Я жах Свій на землю живих, і буде покладений серед необрізаних з побитими мечем фараон та все многолюдство його, говорить Господь Бог» (Іез. 32. 19-32).

Свідомість безсмертя, особистого позамогильного життя душі після її розлуки з тілом, і причому позамогильного життя свідомого і діяльного, а не безчуттєвого і сплячого, – така свідомість, це притаманність людському духові, складає загальну свідомість всього людства всіх часів і місць, на якій би степені розумового розвитку не знаходилися люди. Кожна людина і добра і зла, поза могилою продовжує своє особисте безконечне існування, як учить наша св. Церква. Душа, переходячи в позамогильний світ, переносить з собою і всі свої пристрасті, схильності, чесноти і пороки. Всі особливі її дарування, якими вона проявляла себе на землі, залишаються з нею.

Відділ II

ПЕРШИЙ ПЕРІОД ПОЗАМОГИЛЬНОГО ЖИТТЯ.

ВИЗНАЧЕННЯ ЦЬОГО ПЕРІОДУ

Після розлучення з тілом на землі, душа в замогильному світі самостійно продовжує своє буття на протязі всього першого періода. Дух і душа продовжують за могилою своє існування, входять в стан або блаженний, або страдаючий, від якого можуть бути звільнені за молитвами Церкви.

Таким чином, перший період позамогильного життя ще має в собі можливість визволитися деяким душам від пекельних мук до останнього суду. А уже другий період замогильного життя душ представляє тільки блаженний або страдницький стан. Замогильне життя першого періоду є рух до нового, кінцевого періоду буття, – у відповідності з властивостями, які були присущі душі на землі. Перший період замогильного життя душі є її стан, який був у неї зразу ж після розлучення з тілом ще на землі і перебування її у замогильному світі до злуки з воскреслим тілом для отримання заслуженої нагороди за земне життя. Про стан душі від розлучення з тілом до особистого суду ми розглядали у першій частині: «Смерть у відношенні до безсмертя»; стан же душі, або доля її після особистого суду до загального – складе предмет або зміст слідуячого розділу.

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ДУШІ

І ЇЇ ОКРЕМИХ СИЛ ПОЗА МОГИЛОЮ ВЗАГАЛІ:

ДУША І ЇЇ ОРГАН ДІЯЛЬНОСТІ – ТІЛО – БЕЗСМЕРТЯ ДУШІ І ТІЛА. –
ДІЯЛЬНІСТЬ ДУШІ НА ЗЕМЛІ І ПОЗА МОГИЛОЮ. –
ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Якби людина була творінням однієї тільки природи, як про це думають і навчають матеріалісти, признаючи в людині одну тільки матеріальну сутність і відкидаючи її головну духовну частину, то запитуємо: чому тоді у вражаючій діяльності людей бачимо, помимо діл, які відносяться взагалі то до звірів, і діла що можливі тільки одному духові?

Наприклад, кормлення, відпочинок, справлення статевих потреб і інше – ці справи чітко показують, що людина, поряд з зві-

риною, є плід землі. А діла любові (не тілесної, а духовної), потяг до істинного, прекрасного і доброго – показують в людині другу природу: духовну. Як діло рук Божих, людина предназначена стати свідком слави і сили свого Творця, не міг бути чоловік творінням кінцевим і тілом і душею. Не для того Бог кликав, творив, щоби потім Його творіння знищувалося. Душа і тіло – діла Божі, значить, і душі і тіла безсмертні і не знищуються.

Після розлучення душі зі своїм тілом душа живе у світі духовнім відповідному її природі, а тіло повертається в землю, людина, поставлена серед світів видимого і невидимого, природи і духа, живе і діє в обох світах і на землі і поза нею; тілом на землі, розумом же і серцем поза землею: або на небі, або в геєні. Так міцне і тайне єднання душі з тілом і такий сильний вплив їх між собою, що взагалі діяльність душі на землі, направлена до істинного, високого і прекрасного, багато затримується і ослаблюється тілом, як свідчить і Сам Ісус Христос: «дух бадьорий, але тіло немічне» (Мф. 26, 41). Цього не було зразу після сотворення людини, тому що тоді все було досконале, незгоди не траплялося ні в чому: тілові предназначалося бути, як воно і є насправді, знаряддям невидимої, богоподібної душі, її могутніх сил і дивної діяльності, якою особливо характеризується наш сучасний вік. Від того що дух бадьорий, а тіло немічне, іде боротьба неперестанна, боротьба за істину. І в цій боротьбі слабне душа і часто, разом з тілом, як би мимоволі морально падає, проти бажання відхиляючись від істини, від свого призначення, від цілі свого життя, своєї єдиної діяльності. «Не те творю», скорботно кликав вибраний посуд Св. Духа ап. Павло, «не те роблю, що хочу, а що ненавижду, то роблю. Хто визволить мене від цього тіла смерті?» (Рим. 7. 15, 24).

Діяльність душі на землі в більшій або меншій степені представляє суміш добра зі злом, правди з неправдою. Тіло на землі служить перешкодою для душі в її діяльності, там же, поза могилою, в першому періоді, – ці перешкоди зникнуть відсутністю тіла, і душа зможе тоді діяти по єдиному своєму бажанню яким вона жила на землі; доброму або злому. А у другому періоді позамогильного життя душа буде поступати хоч і під впливом тіла, з яким вона знову з'єднається, але то тіло уже буде змінене; тонке, духовне, нетлінне, і його вплив буде навіть співдіяти душі, звільнившись від грубих тілесних потреб і одержавши нові духовні властивості. Крім того, Самий Дух Божий, який всюди прони-

кає і глибини Божі (1 Кор. 2, 10) і на землі перебуваючи в душах і тілах, тих хто любить Бога, тим більше за могилою не покине таких боголюбців в подальшому розкритті істини. І всі сили під такою благодійною дією Святого Духа досягаючи бажаного, обов'язково наповнюються радістю, вираженням задоволення, і душа досягає свого блаженства, природного свого призначення.

На землі вся діяльність душі у своєму пориві до істини постійно супроводжується особистими труднощами, смутками: «Страждань зазнаєте у світі» (Ін. 16. 33). Така доля людини на землі після її падіння у раю; доля одного разу і уже назавжди оприділена Самим Богом Адаму (Бут. 3. 17), а в його особі і всьому людству, а Господом Ісусом Христом повторена і для нової духовної людини. Тільки заставляючи себе, тобто подолання перешкод, приносить задоволення бажань, а значить і радість. Всі чесноти, не дивлячись на перешкоди для їх виконання, приносять неземну радість тому, хто їх творить, радість в якій потім більше або менше бере участь і немічне тіло. І людина, як говориться, блаженствує.

За могилою ж немічне тіло переобразиться до свого часу і буде допомагати діяльності душі в її призначенні. Того зла, в якому лежав і лежить весь світ, поза могилою не буде, і людина буде вічно блаженствувати, тобто вся діяльність душі буде досягати свого вічного призначення. Якщо на землі правдиве блаженство досягалося поривом до цілковитої волі від потрібної пожадливості словолубства, вдоволення і сріблολубства, то за могилою душа, будучи від цього зла цілком вільною, стане вічно блаженствувати, як вільна від всякого рабства, від всякого полону гріховного.

Основою для такої видимої земної діяльності людини слугуватиме невидима, внутрішня, духовна діяльність душі; так що видиме теперішнє життя повністю показує невидиму душу і всі її якості. Якщо душа, по призначенню Самого Творця, безсмертна, тобто продовжує жити поза могилою, а життя звичайно виражене в діяльності, то справедливо, що де життя – там і діяльність, а де діяльність, там життя. Значить і за могилою продовжується життя, тобто діяльність душі. В чому ж полягає діяльність душі поза могилою? А в тому ж самому, в чому полягає її діяльність на землі. Діяльність душі складає сукупність діяльності окремих сил. Як діяли її сили на землі, так вони будуть діяти і за могилою.

Життя душі складає самосвідомість, а діяльність душі складається з виконання духовно-моральних обов'язків. Діяльність самосвідомості складається з діяльності окремих душевних сил, і з діяльності думки, діяльності бажань і діяльність почуття. Життя духовне, життя внутрішнє складається з повного самовникнення душі в себе, самовдумчивості, а тому самопізнання. Відключена від тіла і світу видимого, душа не забавляється на марне, і її сили діють уже без перешкоди тягнучись до істини. В такому виді показав заможильне життя і діяльність душ в перший період заможильного життя Господь Ісус Христос у своїй притчі про багача і Лазаря, де душі праведника і грішника представлені живими і свідомо діючи з середини і з зовні тобто зображене їх внутрішнє і зовнішнє життя або діяльність. Їхні душі думають, бажать і відчують. Якщо заможильне життя є продовженням, дальший розвиток земного життя, то душа, переходячи у світ заможильний зі своїми земними привичками, схильностями, пристрастями, зі всім змістом свого характеру, то і за могилою продовжує свій розвиток – діяльність добру або злу, дивлячись яким було її земне життя. Земна діяльність душі є тільки початком майбутньої її заможильної діяльності. Правда, що на землі душа може змінити свою добру діяльність на злу і, навпаки, злу на добру, але з якою перейшла за могилу, то та діяльність уже буде розвиватися цілу вічність. Предмет діяльності душі, як на землі, так само і за могилою – та ж тяга до істини, яка повинна бути природно присутня і зовнішній діяльності.

Взагалі то тіло і всі члени роблять те, чого хоче душа; вони виконують її волю. Це є природне призначення, предмет їх діяльності. Невидима душа діє наглядно тільки за посередністю своїх членів; члени самі по собі – мертве знаряддя. Значить, якщо відняти в душі ці члени, то невже вона перестане бути душею? Не тіло животворило душу, але душа – тіло; значить, і без тіла, без всіх своїх зовнішніх членів, вона збереже всі сили і властивості. І дія її продовжується і за могилою, з тією тільки різницею, що вона буде без порівняння досконаліша земного. Як доказ цього згадаємо притчу Ісуса Христа: не дивлячись на безмірну пропасть, яка розділяє рай від пекла, померший багач, який знайшовся у пеклі, побачив і впізнав Авраама і Лазаря, які находилися в раю; мало того, розмовляв з Авраамом.

Отже, діяльність душі і всіх сил її в позаможильному світі буде значно досконалішою. Тут, на землі, ми бачимо предмет на

далекій відстані за допомогою підзорних труб, і все таки дія зору не може бути досконалою бо зір має границю поза котру зір навіть озброєний лінзами, не бачить. За могилою же і провалля не є перешкодою для праведників, щоб побачили грішника, а засудженим побачити – врятованих. Ще на землі праведники своїм християнським життям очищали почуття і досягали природного стану, в якому находилися перші люди до гріхопадіння, і діяльність їх праведних душ далеко виходила поза межі видимого світу. Вони були в спілкуванні з духами і душами. Як же після цього сумніватися, як не радіти такому замогильному життю, в якому ми вічно будемо разом жити, пізнаємо один одного і завжди будемо бачити один одного. Душа, перебуваючи в тілі, бачила людину і інші предмети, – бачила власне душа, а не око; чула душа, а не вухо; дотик, смак, дотик відчувала душа, а не члени тіла; отже, ці сили і спосібності душі будуть з нею і поза могилою; тому що вона буде, або нагороджена, або покарана, тому що вона жива і відчуває або одне або друге – нагороду або кару.

Діяльність душі людини повинна бути заснована на любові, яка являється сутністю здорового розуму. Ця діяльність керується зажди безкорисною, християнською любов'ю і має ціль перед собою – царство небесне, по заповіді Господа Ісуса Христа: «перше всього шукати царства Божого і правди Його». У всякому ділі повинно святитися ім'я Боже, так, як життя людини прагне бути виразом волі Божої. Це природне діяння душі, яке складає її призначення, на протипоказану дію неприродну, противну її природі, що витікає не з волі Божої, а зі злої людської самовільності.

Взагалі то, вроджене, природне призначення діяльності душі – потяг до істини на землі. А так, як наш потяг і наші бажання безконечні, то і поза могилою бажання доброго і прекрасного буде продовжуватися вічно. Про таке призначення життя і діяльності душі ще язичники писали, наприклад, Платон: «гідна і єдина ціль людського життя є досягнення істини». Значить думка ця належить духу людському; тож виходить, що ця думка загальнолюдська, природна, притаманна духові.

Якщо життя душі поза могилою особиста, самостійна і творча, то таку активність душі поза могилою складає діяльність: 1) відносно до Бога, 2) відносно ближнього і 3) відносно самого себе.

Всі сили і вміння душі, проявляючи себе разом, складають діяльність душі: так що без душі її сили окремо не існують, і немає їх

дій. Сили душі, діючи на землі, з переходом у позамогильний світ проявляються і там. Так багач, про якого упоминає Спаситель у притчі (Лк. 16. 22-25) після смерті душею пішов до пекла. Тут Ісусом Христом показана вся діяльність душі у пеклі у всій своїй повноті. Всі сили душі в дії: дії почуттів внутрішніх і зовнішніх приносять безутішні муки; і, нарешті, діяльність волі безуспішно прагне до полегшення стану душі.

Якщо душі привично уже жити в спільноті подібній до неї, якщо почуття душі з'єднуються ще на землі з Самим Богом в зв'язку з невмираючою любов'ю, то відповідно силі невмираючої любові, могила не розділяє душу, але, як учить св. Церква, вона живе у товаристві других духів і душ. Це є безмежне сімейство одного Отця небесного, члени якого – діти Божі; це безмірне царство одного Царя небесного, членів котрого Церква нерідко називає небесними жителями (людьми). Але діти в сім'ї, а люди в державі, всі вони живуть у різних між собою відносинах.

Душа, якщо вона живе у спільноті, вона живе: 1) для Бога, 2) для себе і 3) для ближніх, для других подібних до неї сотворінь. Такі відносини душі до Бога, до самої себе і до других душ показують подвійну її діяльність: внутрішню і зовнішню. Внутрішня дія душі складається з відносин її до Бога і до себе самої, а зовнішні дії складають різні відносини до інших створінь і до всього що її оточує: як в сучасному житті на землі, так в позамогильному світі.

Така подвійна діяльність душі на землі і поза могилою. Внутрішню особисту діяльність душі складають: свідомість, роздуми, відчуття, бажання і пізнання. А зовнішні дії складають різноманітний вплив на все, що її оточує, на творіння і на предмети навіть неживі.

ВНУТРІШНЄ ЖИТТЯ – ВНУТРІШНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

ПОЧУТТЯ. – РОЗУМ. – ПАМ'ЯТЬ. – ВОЛЯ. – СОВІСТЬ. –
ЇХ ПОЗАМОГИЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Саму першу і найнижчу ступінь або, так сказати, основа діяльності душі складає активність її почуттів – зовнішніх і внутрішніх. Почуття – це є властивість душі приймати враження від предметів за посередництвом своїх зовнішніх органів – засобів

своєї діяльності. Таких зовнішніх органів і їм відповідних почуттів – шість, і відповідних їм внутрішніх – три.

ПОЧУТТЯ

Зовнішні:	внутрішні:
відчуття	
запах	увага
дотик	
смак	пам'ять
зір	
слух	уява

Душа, як ество духовно-моральне, зобов'язана і життя про- водити духовно-моральне. А тому вся її діяльність, значить і ді- яльність кожної зокрема її сили чи спосібності, – повинна бути моральною. Значить, і почуття, як вміння вроджене душі, пови- нно ґрунтувати свою діяльність на вроджених йому природних, моральних обов'язках.

Сповнення моральних, вроджених душі обов'язків складає її діяльність на землі, а значить і поза могилою. Сповнення мораль- них природних обов'язків, або просто закону, є добре, благо для людини, його душі бо призначення людини – це бути блаженним, щасливим. Отже, законні дії всіх почуттів як внутрішніх так і зо- внішніх, якщо вони знаходяться в гармонії між собою – приводять душу в стан блаженства. Тому, стан блаженства досягається спо- вненням морального закону, через виконання своїх моральних обов'язків. Якого стану для своєї душі ти хочеш поза могилою, в такий стан приводи її тут на землі, хоч і під натиском. До такої дії привчай і всі сили душі. Таким чином, почуття мають для своїх вправ моральний закон, з яким повинні узгодити свої дії: що ро- бити і що не робити.

Єдине природне призначення діяльності почуттів є потяг до істини – до правдивого, доброго і прекрасного. Наші почуття повинні у всякому сотворінню Божому бачити одну тільки сла- ву Богу. А все, що є противне нашим почуттям, що притягує до протизаконного і гріховного, – повинно бути відкинуте, бо воно не природне, противне природі душі. Почуття, приучені до при- родної дії, насолоджуються тим, що відноситься до слави Божої. Бажання слухати, відчувати Бога, як Творця всього видимого і

невидимого, привичка знаходити задоволення у всьому законному і відвертатися від всього незгідного з характером діяльності почуттів – продовжитись і поза могилою, в царстві слави Божої, де природне призначення діяльності почуттів буде повністю задовільнятися. Діяльність почуттів досягає цілі, а в досягненні цілі ховається блаженство. Посередництвом почуттів, які вроджені душі, вона приймає враження від предметів, які пробуджують той чи інший стан душі. Хороший предмет посередництвом почуттів пробуджує в душі світле, приємне бажання, а це є стан блаженства, який почавшись ще на землі, тим більше продовжитись поза могилою, де за словами апостола, почуття зустрінуть для себе предмети, яких ні око не виділо, вухо не чуло і розумом душа про таке не роздумувала. Ось тут-то і відкривються почуття, а значить безконечність бажань.

Отже, діяльність почуттів це є початкова діяльність душі, яка служить основою другої діяльності – волі (хотіти або не хотіти). Таких дві дії – почуття і волі – складають головну діяльність душі, діяльність розуму (роздумів і пізнання). Діяльність розуму, ховуючи в собі всі спосібності душі, складе разом діяльність її самопізнання.

Отже, для позамогильного стану душі (блаженного або нещасного) – потрібна активність душі, без якої не можна уявити собі її життя, яке проявляється в діях (відчуття, бажання, роздуми і самопізнання).

Найпершим з зовнішніх почуттів є зір. Про законні чи незаконні його дії, які приносять всій душі або добро або зло, учив Сам Господь Ісус Христос, коли говорив: «А Я вам кажу, що кожен, хто на жінку подивиться із пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своєму» (Мф. 5, 28). Такі дії зору протизаконні, неприродні, вони відвертають людину від Бога і позбавляють її блаженного життя поза могилою. Єпископ Нон, при погляді на прекрасну Пелагію, заплакав від того, що він не так турбується про свою душу, як вона турбується про свою зовнішність. Ось законна моральна дія зору (погляду), цілком противна поглядіві жінки Пантефрія, яка любилися красою Йосифа.

Потяг до істини – світло – розвіває пільму нечистоти. Головний закон для душевної дії – потяг до істини, з яким взагалі нерозлучна і духовна неземна радість, як плід законного морального життя. Цей самий закон діяльності, зокрема належить, або

відноситься до кожної сили душевної, до кожного почуття. Значить він служить основою і дією зору, який повинен мати за ціль на землі все те, в чому би святилося ім'я Боже. А таких предметів і за могилою хватить на цілу вічність – для дії зору як зовнішнього так і внутрішнього. В блаженному житті (в раю) можна буде вічно бачити Бога в товаристві святих ангелів, бачити учасників блаженства; всіх Святих, а також ближніх своїх, котрі ще на землі були дорогими нашому серцю, з якими ми були з'єднані Самим Богом нерозривним вічним зв'язком любові; і, накінець, можна буде бачити всі красоти раю! Яке невичерпне джерело блаженства для почуття зору!

Але так як з часу першого гріхопадіння прародичів до добра замішалось зло, то предметом для діяльності почуття взагалі і зокрема для діяльності зору ніяк не можна допускати ні річей, ні властивостей, ні діянь, в яких вбачається отрута, яка може умертвити саму душу; належить відвертати погляд від таких спокус (Мф. 18). В чому буде знаходити собі задоволення почуття зору на землі, такого задоволення воно шукатиме і поза могилою. Якщо дія зору на землі буде розвиватися в доброму, прекрасному і істинному напрямку, то такий напрямок вона знайде і поза могилою на всю вічність, в царстві істинного, прекрасного і доброго, в царстві Того, Хто Сам про Себе сказав: «Я – Істина» (Ін. 14. 6).

Але той, хто приучив на землі своє почуття зору до неприродного стану, до дій противних природі і призначенню, хто знаходив на землі для свого почуття задоволення в порушенні істини, – то що він може надіятися побачити кращого в замогильному світі? Все протиприродне є зло. Значить, протизаконні поступки знайдуть поза могилою відсутність того, до чого вони привикли на землі. Якщо і на землі обмежене почуття зору складає для людини немало втрату, то і замогильне життя для грішників, звичайно, є в числі перших втрат, що складає для таких кару, за словом і наукою Божою, приведе до втрати зору. У пеклі, при мороці вогню страдальці не бачать один одного, як учить св. Церква. З цього виходить, що блаженство праведників вимагає від них почуття зору, бо без цього неможливе блаженство. Розглянувши дане почуття, ми перейдімо до більш загальних висновків, а саме, що тільки при наявності почуттів можливі блаженство або кара.

Старий і Новий Заповіти, свідкуючи про замогильне життя, уявляють душі з почуттям зору. Багач і Лазар показані Господом

у притчі, бачать один одного. У раю всі блаженні бачать один одного. Св. Писання Старого Заповіту свідчить про позамогильне життя душі, яке не залишене своїх почуттів. У пеклі, у невірешньому стані, душі не бачать одна одну, тому, що не дано їм такої радості, але, для збільшення своїх страждань, бачать щасливих, які знаходяться у раю. Таке відбувається у перший період поки тягнеться стан невизначення. Зір душі по науці св. Писання, є вищим почуттям душі, почуттям, які переважно обнімають все психічне життя і проникає до самих потайних і глибоких її підвалин, до зовнішнього її прояву в спілкуванні з світом видимим – матеріальним і невидимим – духовним. Зір, погляд душі проникає через все, що яким би то не було чином торкається сприйняття і засвоєння зовнішніх вражень.

Природне призначення діяльності слуху, подібно як і діяльність зору – потяг до істини. Якби слух Єви був відкритий для заповіді Божої і відвернений від облесливих слів диявола, це було би природним явищем, законним, природна дія слуху, і блаженство його і всієї душі було би продовжене. Таким чином, слух за час земного життя повинен бути направлений до природного йому, доброго і прекрасного і тим приносити душі враження приємні і законні. Розвиваючи на землі природне призначення сили слуху, і за могилою душа в такій силі знайде для себе і для своєї діяльності невичерпне джерело блаженства. Там де вічно чути радісні ликування, там душа почує і те, чого на землі вухо ніколи не чуло. Ніщо не зіпсує блаженство слуха, обумовленого райським станом душі. Блаженство душі вимагає постійного блаженства і для окремих її сил, значить, і відповідного стану сили слуха. Старий і Новий Заповіти, говорячи про замогильне життя, всюди показують, що душі не залишені почуття слуху. Євангельські багач і Авраам показані Господом у замогильному житті мають слух.

Призначення діяльності розуму – потяг до істини, тобто пізнання свого Творця – Бога, початку всіх початків, будівничого буття видимого і невидимого. Пошук істини є загальнолюдський потяг розуму. Свідомість божества притаманна, природжена духові людини, значить, поняття про божество є поняття загальнолюдське, притаманне всьому людству всіх часів і місць. Дальше, предметом дій розуму служить пізнання видимої і невидимої природи, і нарешті, самою головною дією розуму є пізнання самого себе; правдиве самопізнання духа як ества окремого, осо-

бистого, самостійного. Отже, зміст діяльності розуму, або, як ще кажуть, дія самопізнання, складає совокупність дій окремих духовних сил: роздумів, пізнання, почуттів і бажань. Дія розуму на землі перебуваючих – пізнання як добра так і зла, – назавжди залишиться обмеженим. За наукою ап. Павла, таке «познание отчасти», тобто, при всіх зусиллях людського розуму його розвиток на землі не закінчується, і по законах вічного життя, розумова діяльність продовжиться і поза могилою, і тоді пізнання буде, за наукою того ж ап. Павла, значно досконалішим, уже не «отчасти», не частково, а «потім пізнаною, як і пізнаний я» (1 Кор. 13. 12). «У світлі Твоєму, Господи, побачимо світло», у нашому розумові і в нашій совісті.

Дія свідомості, складається з дії окремих душевних сил на землі, якщо вона потьмарена пристрастями, привичками, схильностями – не правдива, то і свідомість тоді діє неправдиво. Подібно, як отрута прийнята людиною навіть в малій дозі, впливає в більшій або меншій мірі на здоров'я негативно на все тіло, так само моральна неправда, якою б вона малою не була, якщо вона буде прийнята розумом, то заразиться нею весь душевний організм, і вся діяльність душі і її окремі сили теж стануть зараженими моральною слабкістю. Поза могилою самопізнання кожної людини при співдіє всіх окремих душевних сил: (наприклад, пам'яті і інших), відродить душі у всій повноті і ясності якнайменшу картину всієї її земної діяльності: як доброї так і злої. Всі діла, слова, думки, бажання, відчуття стануть на суді душ перед огляданням всього морального світу.

Самою головною дією розуму пильно і суворо наглядати за станом душі, за всією діяльністю окремих сил людського духа – складає самопізнання. Це дає правдиве переконання у своїй немочі, слабості, нікчемності. Тільки така покірنا дія розуму при шуканні і потягу до істини дає передсмак блаженства поза могилою. Вона опирається на вічний закон для людини, «без Мене не можете творити нічого», на потяг людини до вічного і блаженного життя в Бозі і з Богом. Тому, що Сам Ісус Христос навчив нас, що царство Боже – «всередині вас є».

І у раю діяльність самопізнання продовжується, що доказують слова праведників, зобов'язаних відповідати на суді: «коли ми бачили Тебе голодним або спраглим» (Мф. 25. 44). Багач у пеклі теж пізнає причину свого сумного положення, а тому старається звільнити від такого ж стану своїх рідних братів, які ще

перебувають на землі: «пішли до них (братів, які ще на землі на-
ходяться) Лазаря, нехай засвідчить про позамогильну віддачу,
щоби і вони не прийшли сюди на муки і перемінили би гріховне
своє життя на добродіє». Ось доказ присутності свідомості у
нещасного багача у пеклі, свідомості замогильної, яка втілює в
собі дії окремих душевних сил: пам'яті, волі і почуття.

Життя душі складає її самопізнання, отже, самопізнання, яке
робить душу еством особистим належить їй і поза могилою; тому
що душа продовжує своє особисте буття і після смерті. Розважмо
над проявом окремих сил душі поза могилою. Дію самопізнання
складають: 1) дія роздумів, 2) дія пізнання, 3) дія відчуття і 4) дія
бажання.

Предмет дії сили роздумів як на землі, так і поза могилою –
істина. Природне призначення цієї частини сили – досягнення
загального призначення душі – вічності. Все, що приємне Богові,
все що згідне з Його всесвятою волею і складає предмет діяльнос-
ті роздумів на землі і поза могилою. Вид думки людини на землі
уже показує на той стан, в якому кожний буде перебувати поза
могилою; тому що поза могилою душа не відступає від звичного
для неї виду думки на землі, – потяг до добра, або до зла.

Предмет діяльності сили пізнання є теж – істина. Все істинне,
прекрасне і добре є природне призначення діяльності пізнання, і
тому душа стремить пізнати благо. Об'єм пізнання до того безко-
нечний, що на землі при всьому старанню людства до знань, всі
вони складають тільки маленьку долю всього що пізнається. І сила
пізнання, яка належить безсмертній душі, продовжує свою діяль-
ність і поза могилою, на протязі всієї вічності. Предметів для піз-
нання досить і воно не може дійти до свого кінця, при якому ви-
мушена буде зупинитися дія пізнавальної сили. Таке ствердження
не згоджується з догматом безсмертя душі, вічно діяльної.

Всюди, де тільки написано про життя позамогильне, як у
Старому так і в Новому Заповітах, всюди душа показана така, яка
зберігає повну пам'ять про земне життя, про власне своє життя,
а також пам'ять про всіх тих з ким спілкувалася на землі і пере-
бувала у різних стосунках. Так навчає нас св. Церква, наука якої –
правдива і згідна з висновком здорового розуму.

Євангельський багач пам'ятає своїх братів, які залишилися
на землі і піклується про їх замогильне життя. Оскільки діяль-
ність душі складається з діяльності всіх окремих її сил, то повного

самопізнання (дій совісті) неможливо досягнути без дій пам'яті, яка відроджує в свідомості все що уже минулося.

В перший період посмертного життя ті що знаходяться в раю вони знаходяться в єднанні і в спілкуванні з тими, що ще живуть на землі; добре пам'ятають і люблять тих всіх, хто був дорогий їх серцю. Хто не любив і ненавидів ближніх під час земного життя, якщо ще не зцілилися від цієї хвороби там на землі, вони не люблять і ненавидять так же само і в післясмертний час. Звичайно, що перебувають такі у геєні де немає любові.

Воля – це спосібність, розложити всю діяльність душі і окремих її сил по своєму бажанню. Природне призначення волі – направляти діяльність душі і окремих її сил на вимогу закону Божого і совісті. Воля повинна зорганізувати всю активність душі так, щоби в ній виражалася сповнення природного її призначення – волі Божої. Властивості дій волі – згідне чи не згідне з законом Божим і совістю. Це згода або незгода, які почалися ще на землі, а поза могилою повертаються або в цілковите злиття з волею Божою, або в єднанні з ворогом правди, в спротив проти Бога.

Діяльність почуттів і бажань є основою для діяльності роздумів і пізнання. А так як самопізнання невід'ємне від душі навіть поза могилою, то і діяльність почуттів і бажань, які складають фундамент пізнання, необхідно допустити і в замогильному світі. Де немає діяльності почуття, там немає бажання, пізнання, там немає життя. Значить, що безсмертна душа має дію почуттів і поза могилою, бо інакше неможливим стає нагорода, віддача. Сказане вище підтверджується і словом Божим і здоровим умом.

Правдиві, природні властивості, дії, які належать відомому предмету (або предметом) і характеризують його, є відмінність його від інших предметів, закон, по якому він обов'язково повинен діяти, щоби сповнити своє призначення і досягнути цілі свого буття. Але так, як ціль творіння – не тягота буття, але блаженство, при якому тільки й можливе прославлення свого Творця, а так як воно правдиве, природжено предмету, то не може бути обтяжливим, а навпаки, складає для нього благо, добро, – а значить, що закон Божий в даному випадку не є важким. Про це засвідчив і св. Апостол Іоан: «заповіді Його не тяжкі» (Ін. 5. 3). Закон це не є примус, насильство. Закон Божий – це нормальна вимога, яка робить виконання його необхідним і легким. А так як ця вимога природна, то виконання його повинно складати приємне, добре для діючого

по закону предмета. Наприклад, любов – властивість, природжена духові людському і у вищій степені йому одному належить. Любов для людини – природна, правдива властивість, без чого він втрачає людське значення і, не досягаючи цілі свого сотворіння, спотворює свою природу. Любов для людини закон, сповнення якого дає йому добро, приємність, радість: і на землі і на небі. Сповнюючи закон своєї природи, людина сповнює вимоги совісті, яка і є внутрішнім законом, голос Самого Бога, що веселить серце свого слуги неземною радістю ще на землі. Закон сповнений, назначення досягається, а назначення людини – спокій, радість, блаженство. Сам Господь наш Ісус Христос засвідчив цю істину: «будьте покірні та лагідного серця, і знайдете спокій душам вашим».

Прояв совісті, її дія – спокій на серці, або навпаки, неспокій серця: коли є відхилення від природного призначення, від вимоги духовно-моральної природи. На землі є засоби якими можна привести совість в спокійний стан, але що поза могилою може заспокоїти її, що може умиротворити? Дії совісті на землі, а так само інших душевних сил, є тільки початком їх дій позамогильних. Простота душі і чистота серця – ось стан душі, який відповідає райському блаженному життю в майбутньому. Отже, дія розуму, волі і совісті полягає у виконанні законного, природного їх призначення.

Діяльність совісті за могилою перш за все складає внутрішнє життя (або діяльність) душі. Діяльність совісті як на землі, так само і за могилою є голос її суду, викриття провин. А після цього приходить спокій або обтяження – як наслідок самоосудження. Самопізнання – дія розуму – і самоосудження – дія совісті – складають внутрішнє духовне життя душі поза могилою. Хто не відчував на собі самому вплив совісті, перебуваючи ще на землі? Після виконання всякої християнської чесноти серце такої людини наповнюється особливою неземною радістю. І навпаки, після поповнення зла, порушення закону, серце тоді відчуває неспокій обтяження, невдоволення, відчуття страху, після цього всього іноді слідує нервовий стан, озлоблення, якщо тільки вчасно душа не зцілиться від поповненого нею зла засобами, подарованими людині лікарем душ і тіл – Богом. Ось два зовсім протилежні стани душі викликані дією совісті. Ці два стани одержать поза могилою свій дальший розвиток при тій же дії совісті, як судді, яка або нагороджує або карає за попередній земний моральний стан.

Совість – це голос закону, голос Божий в людині, за образом і подобою Божою сотвореної. Як природно вроджена сила душі, совість не залишить людину ніколи, де б душа не була. Дія совісті – суд і осудження, вічні виговори, які ніколи не втихають. Їх вплив (на спасених в раю і на засуджених у пеклі) не переривається ніколи. Суд совісті, суд Божий – нестерпний. Ось чому ще на землі душі, переслідувані своєю совістю і ще не вміють умиряти її покаянням блудного сина, або митаря, або ап. Петра, або блудниці – посягають на самогубство, вважаючи, що в цьому вона може знайти кінець обтяженню своєї совісті. Але безсмертна душа лише переходить в безсмертне замогильне буття, яке б відповідало передсмертному своєму стану; і душа, яку переслідує совість на землі, переходить за могилою в той самий стан самоосудження і докору вічного.

Звільнившись від тіла, душа вступає в звичайне вічне життя. Повна свідомість (при дії пам'яті) всього свого земного життя, жива картина минулої земної діяльності, як основа замогильного стану блаженного або відкинутого, – складає життя душі, позамогильне самопізнання. А дія совісті, спокій або самоосудження, наповнить це життя або вічним блаженством, або вічним докором, при якому уже не може бути і згадки про спокій, тому що спокій буває там, де немає тіні докору ані жодного переслідування зі сторони закону.

ЗОВНІШНЄ ЖИТТЯ – ЗОВНІШНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

ЄДНАННЯ, ЗВ'ЯЗОК, ВЗАЄМНЕ ВІДНОШЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ
СВІТІВ ЗАМОГИЛЬНОГО З СУЧАСНИМ, І ЄДНАННЯ, ЗВ'ЯЗОК І
СПІЛКУВАННЯ ДУШ В ЗАМОГИЛЬНОМУ СВІТІ

Якщо при безсмерті душі повнота її внутрішнього життя, відповідає її призначенню, вимагає буття не усамітненого, але в спільстві створінь подібних до себе, то як навчає Господь Ісус Христос, для такого спільного життя необхідна зовнішня діяльність душі поза могилою, яка б показала як взаємні відношення між духовно-моральними єствами – духами і душами, так і їх відношення до всього що навколо них.

Отже, зміст зовнішньої діяльності душ поза могилою складе єднання, відношення і спілкування з тими, хто ще залишився на

землі і між собою в першому періоді позамогильного життя; а у другий – тільки між собою в царстві небесному, у царстві слави. У другому періоді, коли настане остаточне роз'єднання і розділення врятованих від загиблих, тоді припиниться між ними всяке спілкування. А взаємні відносини в раю будуть продовжуватися цілу вічність, тому що без цього не можливо уявити собі і блаженство; тоді як у пеклі воно перервалося з часів воскресіння Христового і виведення звідти праведників. У пеклі немає взаємодії; насельники пекла залишені блаженства, вони не бачуть одне одного, а бачуть тільки одних злих духів.

Духовно-моральні ества, духи (добрі і злі) і душі, як ті, що перебувають ще на землі в тілі, так і розлучені з тілом, а перебуваючі у світі позамогильнім, у царстві, цілком відповідному їх природі, – взаємно діють одне на одного, де б вони не знаходилися. Замогильний, духовний світ і сучасний (земний) взаємно впливають один на одного. Значить, і ества духовно-моральні, душі, які перебувають у позамогильному світі, взаємно діють одні на одних.

Слово Боже відкрило нам, що ангели Божі не живуть усамітнено, а знаходяться у спілкуванні між собою. Те ж слово Боже, а саме, свідчення Господа Ісуса Христа, говорить, що поза могилою праведні душі в царстві Його будуть жити, як ангели; значить природа душі подібна до природи ангелів, а тому і душі будуть між собою в духовному спілкуванні.

Спілкування це природна, нормальна властивість душі, без якого буття душі не досягає цілі – блаженства; тільки при спілкуванні, взаємовідношеннях душа може вийти з того неприродного для неї стану, про який сказав Сам її Творець; «не добре бути людині самотній» (Бут. 2. 18). Ці слова відносяться до часу, коли людина була у раю, де немає нічого крім райського блаженства. Значить для повного блаженства людині бракувало подібного до неї ества, з яким чоловік був би разом, у співжитті і спілкуванні. Цю істину засвідчив Сам Бог у раю, а потім Дух Святий повторив її устами св. пророка царя Давида: «Як гарно і як приємно жити браття разом» (Пс. CXXXII. 1). Значить, для повноти блаженства потрібне співжиття з душами благочестивими, за свідченням того ж пророка і царя Давида, який говорить і велить не нехтувати спілкуванням з людьми взагалі, але уникати спілкування тільки з не благочестивими: «Блажен муж, що за радою несправедливих

не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на зібраннях розпусників» (Пс. 1. 1). З чого видно, що взаємодійство є спілкування, основане на єднанні, зв'язку і взаємних відносинах.

Душа, яка розлучилася з своїм тілом, продовжує свою діяльність як єство живе і безсмертне. Якщо спілкування складає звичайну необхідність душі, без якої, відповідно, неможливе і саме блаженство душі, то ця необхідність прямим чином задовільняється поза могилою в товаристві вибраних угодників Божих – у царстві небесному. Після всіх свідчень божественного Об'явлення про співжиття і спілкування в замогильному житті праведників (у раю), і сам наш розум приходить до того ж висновку про співжиття і спілкування вибраних Божих у замогильному житті. Сам Господь Ісус Христос цю взаємодію душ в перший період замогильного життя показує у притчі про багача і Лазаря.

ЄДНАННЯ І СПІЛКУВАННЯ ЗАМОГИЛЬНОГО СВІТУ З СУЧАСНИМ

У другій частині нами було викладено вчення православної Церкви про єднання, співвідношення і спілкування двох світів: сучасного, видимого – з замогильним, невидимим. Увагу переважно було звернено на то, в чому полягає єднання, відношення і спілкування відносно живих.

У третій же частині були показані ті зовнішні засоби, які вживають живі, щоб виразити єднання, унію, відношення і спілкування з замогильним світом.

Даний розділ повинен показати, в чому полягає єднання, союз, відношення і спілкування переважно зі сторони замогильного світу відносно тих, хто перебуває ще на землі. А властиво буде розглядуватися відношення душ, які перебувають у ще не вирішеному стані відносно живих. В даному розділі, для внутрішнього зв'язку частин і повноти предмета, з необхідності прийдеться повторити уже сказане нами раніше в різних місцях.

У попередньому розділі показане внутрішнє замогильне життя душі в діяльності всіх її сил, а так як для повноти буття душі по свідченню її Творця – Бога: «не добре бути чоловікові одному», то необхідні унія і спілкування з подібними до себе духовно-моральними єствами в духовно-моральному царстві, яке в наш час розповсюджується і на землю і поза землю. Значить душі, ще не

до кінця вирішеного стану знаходяться у взаємодії з душами, які ще на землі знаходяться, а також з душами, які знаходяться теж у замогильному світі, але уже у стані врятованих. А стан засуджених не має ніякого зв'язку і спілкування ні з станом врятованих, ані з станом ще не визначених, тому що душі стану втрачених уже, і на землі перебуваючи, не мали нічого спільного – ні унії, ні спілкування – з добрими душами, які належать до стану врятованих і ще не визначених.

Внутрішнє життя (діяльність) замогильного світу в стані врятованих і не визначених засноване, проникнуте і керується одним спільним законом, який об'єднує всі духовно-моральні ества з їх Творцем – Богом і між собою: законом безсмертя, яким є – вічна любов.

Душі обох станів замогильного світу врятованого і невизначеного, якщо вони були з'єднані ще на землі (і в особливості чомусь близькі серцю один одному, скріплені тісними зв'язками родини, друзів, знайомих), і поза могилою продовжують щиро, чистосердечно любити: навіть сильніше, ніж любили в часи земного життя. А якщо люблять, значить пам'ятають своїх на землі, ті що перейшли у замогильний світ думають за них. Знаючи життя живих, замогильні насельники приймають участь в ньому, радіючи і сумуючи разом з ними. Маючи єдиного спільного Бога, ті що перейшли у замогильний світ надіються на молитви і турботи живих і бажають спасіння як собі, так і тим, хто ще на землі, очікуючи їх постійно до себе на спокій в позамогильну батьківщину. Чекають постійно, бо знають обов'язки всіх, хто живе на землі бути готовими до переходу у замогильний світ в любий час.

«Бог любов є» (1 Ін. 4. 8), учить ап. Іоан. А Спаситель Сам про Себе сказав, що Він є життя; значить, життя є любов, і навпаки, любов є життя. Як вічне життя, тому що вічний Бог, так, значить, і вічна любов. Тому ап. Павло і учив, що любов ніколи не відпадає, тобто не вмирає любов, а переходить в інший світ разом з душею, для яких любов, як життя, – необхідність, тому що душа безсмертна. Значить, любов для живої душі є єдиною властивістю, без якої вона мертва, як свідчить і само слово Боже: «А хто брата не любить, той в смерті перебуває» (1 Ін. 3, 14). Отже, любов разом з душею переходить поза могилу в царство любові, де без любові ніхто не може існувати. Любов – божественна властивість, дана душі від народження, – за наукою св. Павла,

залишається властивістю душі поза могилою. Любов засіяна в серці, освячена і скріплена вірою, горить і поза могилою і стремить до джерела любові – Бога – і до ближніх, які залишилися на землі, з якими була з'єднана міцним союзом Самим Богом. Якщо ми, християни, всі у різних відношеннях зв'язані міцними, священними зв'язками невмираючої любові, то серця, сповнені цієї любові, звичайно, і поза могилою горять такою ж любов'ю до Бога і до ближніх, і особливо до тих, з ким були поєднані, при благословенні Божому, особливими, особистими, спорідненими зв'язками любові.

Тут, крім спільної заповіді Христа Спасителя: «Любіть один одного, як Я полюбив вас», – заповіді, даній по тілу, а безсмертній душі – приєднуються і другі види святої родинної любові. «Хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі» (1 Ін. 4. 16) навчає апостол любові Іоан. Значить, померші, які перебували з Богом люблять нас, живих. Не тільки перебуваючі в Бозі – досконалі, але і ще не зовсім віддалені від Нього, недосконалі, зберігають любов до тих, хто залишився ще на землі.

Тільки одні втрачені душі, як цілком залишені любові, для котрих і на землі любов була обтяженням, серця яких постійно були наповнені злобою, ненавистю, – вони і поза могилою не мають любові до ближніх своїх. Що душа придбає на землі, любов або ненависть, з тим вона переходить у вічність. Про те, що померші, якщо мали правдиву любов на землі, вони і після переселення в позамогильний стан люблять нас, живих, – свідчить євангельський багач і Лазар. Господь чітко говорить: багач, що знаходився у пеклі, хоч як терпів, але пам'ятав про своїх братів, що знаходилися на землі, і уже турбується про їх долю коли прийдуть в інший світ. Значить, він любить їх. Якщо так любить грішник, то якою тоді ніжною батьківською любов'ю люблять родичі, що переселилися у замогильний світ, своїх дітей-сиріт, які залишилися на землі! Якою полум'яною любов'ю люблять перейшовші в інший світ подружжя залишених повдовівших на землі! Якою ангельською любов'ю люблять перейшовші поза могилу діти родичів своїх, які залишилися на землі! Якою чистосердечною любов'ю люблять відійшовші з цього життя брати, сестри, друзі, знайомі і всі правдиві християни залишених на землі братів, сестер, друзів, знайомих і всіх, з ким їх єднала християнська віра! Св. апостол Петро, відходячи від цього земного життя, обіцяв своїм співвітчизникам

пам'ятати за них і після смерті: «А я пильнуватиму, щоби ви й по моему відході завжди мали це в пам'яті» (2 Петр. 1, 15). Отже, і в пеклі знаходячись люблять нас і піклуються за нас, і хто в раю теж моляться за нас. Якщо любов є життя (що без сумніву є істина), то чи можна допустити, що наші померші нас не люблять? Часто буває, що ми судимо про інших, приписуючи їм то, що знаходиться в нас самих; самі не люблячи ближнього, думаємо, що і всі люди не люблять один одного, тоді коли любляче серце любить всіх, не підозріваючи ні в кому ворожнечі, ненависті, злоби і в самих ненависних і небажаних бачить і знаходить для себе друзів. З цього, той хто не допускає любові померших до живих виявляє в подібних роздумах власне холодне серце, не здатне на божественний вогонь любові, нездатне духовного життя, далеке від Господа Ісуса Христа, з'єднавшего всіх членів Своєї Церкви, де б вони не були, на землі чи поза могилою, невмираючою любов'ю.

Не все люблю, що пам'ятаю; а все що люблю, то і пам'ятаю, і забути не можу, поки люблю, а любов – безсмертна. Пам'ять є сила, спосібність душі. Якщо для діяльності душі необхідна була і діяльність її пам'яті на землі, то чи не покине душу пам'ять поза могилою! Пам'ять земного життя або заспокоїть душу, або віддасть на суд совісті. Якщо допустити відсутність пам'яті поза могилою, то яким же чином може бути і самопізнання, і самосудження, без яких неможливе замогильне життя з нагородою або карою за земні подвиги? Спільники у земному житті через те не можуть зникнути з пам'яті, тому що вони співучасники діяльності душі. Про те, що померші пам'ятають своїх рідних, які залишилися на землі, свідчить притча Спасителя про багача та Лазаря, та і просто здоровий глузд. Багатий у пеклі, не дивлячись на свій сумний стан, пам'ятає про своїх п'ять братів, які залишилися на землі. Значить, померші наші, дорогі нашому серцю, пам'ятають нас, хоч ми ще на якийсь час залишилися на землі.

Душевний стан людини складають: роздуми, бажання і відчуття; це – діяльність душі. Безсмертя душі робить безконечною її діяльність. Діяльність доброї або злої душі відносно близьких продовжується і за могилою. Перша, тобто добра душа, думає як врятувати близьких і всіх взагалі. А друга, – зла – як погубити. Добра душа думає: «як шкода, що ті що залишилися на землі вірять, але мало, або зовсім не вірять; думають, але мало, або і зовсім не думають про те, що Бог за могилою приготував для лю-

дини». Євангельський багач, в пеклі люблячи і пам'ятаючи про своїх братів, думає про них і приймає участь в їх житті. Воскресіння мертвих, в момент смерті Господа Ісуса Христа на хресті, є приклад участі померших в житті живих.

Якщо ж люблять, пам'ятають, думають за нас ті, що відійшли від нас, то звичайно, що їх любов приймає живу участь в нашій долі. Померші ясно бачуть плоди земного життя, а тому і принімають в долі живих пильну участь. Вони сумують і радіють разом з живими.

Чи можуть померші знати про життя тих, хто залишився на землі? Чому ж євангельський багач просить Авраама післати когось-небудь з раю до своїх братів, щоби попередити їх і вберегти від замогильної тяжкої долі? З його прохання видно, що він дуже добре знає: брати його живуть, так як і він жив; безтурботно, грішно і безпечно. Звідки ж він знав це? А може брати живуть доброчесно? Сам Спаситель поучує в цій притчі, що земне наше життя має вплив на замогильний стан померших. В який душевний стан приводило помершого багача життя його братів? Він переживав із-за їх неправильного життя. Як сильно тривожило таке життя братів нещасного багача у пеклі! Спаситель нічого не сказав про те, чи турбувалися живі брати за помершого брата, а їх турбота про помершого брата була б дуже доречна. Може бути, що дві причини побудили нещасного багача просити Авраама направити їх до морального і чесного життя. Перша: він ніколи не думав на землі про спасіння своє і своїх братів; люблячи себе, він і жив для себе. А тут, побачивши бідного Лазаря у славі, а себе в пониженні і в смутку, і якби відчуваючи уколи самолюбства і почуття заздрості, він просить Авраама, щоб післав післанця на землю із-за могили. Друга причина: спасаючи братів, він надіявся і на своє власне спасіння – уже через них. Зрозуміло, що якби вони перемінили стиль життя, то згадали би і про нього, а якби згадали, то взяли би якусь участь в його замогильному житті і стані, молитвами і жертвами Богові і милостинями своїм ближнім.

Благочестя живих приносить помершим радість, а нечестя смуток. Покаяння, а з ним і виправлення життя грішника (на землі) приносить радість ангелам; а тому все ангельське воїнство, а з ними і все товариство праведників, – радуються і веселяться на небі. Св. Писання свідчить, що причиною радості на небі стає виправлення грішника на землі. Небожителі і так блаженствують, але до їх блаженства приєднується ще нова радість, коли ми, ще

перебуваючи на землі, починаємо відмовлятися від марнотного, тимчасового, тілесного і входимо в пізнання того, як далеко віддалилися від свого призначення, віддалилися від Бога.

Встановлюючи межу беззаконням, неправдам, ми вступаємо в нову діяльність, засновану на вченні Христовому. Отже, наше земне життя у Христі і для Христа, життя богоугодне, морально чисте – принесе радість і небожителям. Не одні небожителі будуть мати відряду, але і ті, померші, хто ще не досягнув досконалості, а навіть уже осуджені, як свідчить признание черепа одного жерця св. Макарію Єгипетському, мають відряду від життя живих, які бояться Бога, молитви яких приймає Бог.

Померші знайдуть в нас живих, своїх благодійників, які постійно покращують їх замогильний стан. Тепер зрозуміло, що не було радості для нещасного багача від земного життя його братів, та і його самого доля була безутішна у пеклі, по свідченню Євангелія, власне від того, що не було причини, яка би вносила радість в замогильне життя, не каючися і не направлялися брати. А вони ж могли покращити замогильний стан свого нещасного брата!

Про те, що багатий у пеклі знав життя своїх братів на землі може підтвердити і розмова св. Макарія Єгипетського з черепом жерця. Череп свідчив: «Коли ти молишся за нас, то ми отримуємо деяке облегшення...». Виходить, євангельський багач міг знати про стан життя братів на землі із свого власного замогильного життя і стану, – не бачачи жодної замогильної розради, як свідчить Євангеліє, він і робив вивід про їх безпечне життя. Якби вони вели більш, менш побожне життя, то не забували б про свого помершого брата, і чим-небудь допомагали би йому; тоді і він міг би сказати, як череп жерця, що отримує якусь відряду від їх молитв за нього. Не отримуючи ніякої відряди поза могилою, багач робить прямий висновок про їх безпечне життя, і тому просить Авраама, щоби він розпорядився, післяв до них кого-небудь із-за могили. Ось перша і головна причина, чому померші знають наше земне життя, добре і зле; із-за впливу його на їх власний по-замогильний стан.

Діяльність душі, яка потребує тіла, багато в чому обмежується ним грубим і предметним. Горизонт діяльності душі від тісного її єднання з тілом, яке підчиняється закону простору і часу, знаходиться в залежності від того ж закону простору і часу і тому діяльність душі обмежена можливостями звичайного тілесного

ества. Звільнившись від тіла, роблячись вільною і уже не підкоряючись закону простору і часу, душа, як єство тонке, ефірне, вступає в дію, яка виходить уже за межі матеріального світу. Тепер вона бачить і пізнає те, що було захищене від неї. Душа вступивши у свій природний стан, уже діє природно; і почуття її вступають в ім притаманну дію. Тоді як за життя стан почуттів був станом неприродним, хворобливим – наслідком гріха. Деякі сні (звичайно не всі), екстаз, сомнамбулізм, – підтверджують сказане.

Значить, після розділення від тіла душа вступає в свої межі, межі своєї діяльності, коли простір і час уже для неї не існують. Якщо досконалі знають (бачать, відчують) замогильний стан недосконалих, не дивлячись на невимірний простір (існуючий, наприклад, між Авраамом і багатцем) і вступають в спілкування між собою, – то вони знають і наш земний стан, не дивлячись на ще більше неопределений простір між раєм і землею. Якщо ж і недосконалі знають (бачать і відчують) стан досконалих, то чому ж перші, що у пеклі знаходяться, не можуть таким же чином знати про стан живих на землі, як знав нещасний багач у пеклі стан своїх п'яток братів, що ще на землі знаходяться? І ще: якщо померші перебувають з нами, живими, своїм духом, то хіба можуть вони не знати нашого земного життя?

Отже, три основи, по яким недосконалі померші знають життя живих: 1) власний замогильний стан, 2) досконалість почуттів за могилою і 3) співчуття живим.

Те що називають дійсно прекрасним, ми свідомі що то творіння Боже. Сам Творець – Господь говорить про своє створіння, що все – «дуже гарне» (Бут. 1. 31). Світ духовний, моральний, фізичний складають одне ціле, прекрасне, гармонійне. Не могло з рук Божих вийти щось потворне. У творіннях Божих все сталося, стається не випадково (як вчать матеріалісти, які не признають нічого, крім матерії), але сталося і стається по знайомому плані, у продуманій системі, для знайомої цілі, за незмінними законами. Все діє спільно, все служить одне одному, все залежить одне від одного; отже, все впливає одне на одного, і стан чого-небудь одного, стоїть у зв'язку і впливає на стан іншого і у складі всього цілого. Розвиток світів духовного, морального і фізичного – іде паралельно, рука в руку: по закону життя, одного разу даного і ніколи незмінному. Стан цілого, спільного – відбивається на стані його частин. Стан частин цілого взаємодіє одне на одного, при-

водить їх до згоди, і гармонії. Згода, гармонія стан духовно-моральних естеств називається співчуттям. Тобто, відчуваючи стан іншого, і сам по неволі переходиш до такого стану.

У царстві Бога, в царстві духовно-моральних творінь, якими є духи і душі людські, володарює єдина природа, одна ціль буття і один закон однодумності, які витікають з закону любові, який зв'язує всі духовно-моральні ества і душі. Буття – життя душі не тільки для неї одної, але і для її Творця-Бога і для ближніх. Єва сотворена для Адама, і буття її душі належить не тільки їй одній, але і для повноти буття Адама.

Отже, стан душі обумовлюється станом душ, що її оточують, з якими вона знаходиться в різних відношеннях. Як скоро відбилося на Адамі впавший стан Єви! Самолюбство – протиприродне душі: повнота життя душі обумовлюється її відношенням до Бога і до творінь до неї подібних. Життя душі тісно зв'язане з життям творінь до неї подібних, які знаходяться в різних відношеннях з нею, тому і неможливо, щоби один і той же дух, що животворить їх, не був провідником, який би приводив душі до згоди, однодумності – при різних станах, особливо в радості, смутках і в інших сильних потрясіннях і переживаннях.

Почуття радості, смутку і взагалі стану душі, які приймаються близько до серця другою душею, складають різні відчуття. Серцю належить: передчуття, почуття і співчуття. І тому радість і смуток теж належить серцю. Існує в народі поговорка, яка має в собі істину, що «серце серцю вістку подає». Хіба це не означає, що належить проявляти співчуття? Співчуття є природний стан душі; і плакати і тішитися, радіти разом з ближніми є природним для душі. Моральне падіння людини спотворило природні властивості душі, і природжена любов і ненависть стали діяти на спротив. Зменшення віри і любові, тілесні премудрості, зіпсуття серця – співчуття обернулося в байдужість. Людина так мало знає в порівнянні з тим, що вона спроможна пізнати (наскільки це буде дано їй Богом), що знання, які людина має нині, в порівнянні які б могла мати – є нічим. Ця істина підтверджується здоровим розумом і об'явлена св. ап. Павлом, вибраною посудиною Святого Духа. Скільки є таємного в людській природі, яку складають тіло, душа і дух! Душа і тіло співчують одне одному, і душевний стан завжди відбивається на тілі, а стан тіла відбивається на стані душі.

Отже, для творінь духовно-моральних співчуття є природною властивістю. Із співчуття одне одному частин малого тіла яким є наше, безпомилково говоримо про співчуття частин, членів великого тіла – Церкви Христової, царства Божого, яке «добро зело» – дуже добре, тому що тільки в ньому – правда, мир, радість, високе, прекрасне і добре.

Смерть спочатку приносить смуток – по причині видимої розлуки з дорогою особою. Сила, степінь смутку залежить від сили любові, яка пов'язує двох осіб, і від взаємних між ними відносин: в плачу, сльозах. Кажуть, що засмученій душі стає багато легше коли людина поплаче, проліє сльози. Смуток без плачу сильно пригнічує душу. А так як душа знаходиться в тісному, тайному зв'язку і відношенні з тілом, за посередництвом якого, як знаряддя, душа може проявляти свій різноманітний стан, тоді сльози виражають душевний смуток. Плач, сльози, а це – вимога природи. А віра приписує людині тільки стриманий, поміркований плач. Таким чином, природа вимагає плачу, сліз. А віра заспокоює, потішає, розраджує, чим показує, що духовний зв'язок з помершим не стає розірваним через смерть, померший з нами, живими, перебуває своїм духом, він живий.

Закон співчуття полягає в тому, що плач, сльози одного викликає сумний стан в душі іншого, і нерідко чуємо: «твої сльози, твій плач, твій смуток, твій сум наводять смуток на мою душу». Хто відізнає куди-небудь далеко і надовго просить тих, що залишаються, не плакати, а молитися Богові. Померший в даному випадку, цілком подібний до відіхавшого; тільки з тою різницею, що розлука з першим, тобто з помершим може бути не дуже довга і в любий момент, дня і ночі може перетворитися у велику радість зустрічі – по заповіді, даної Богом, бути готовим до переселення у позамогильний світ у любий час. Тому надмірний плач немає жодної користі, а ще навіть шкідливий для розлучених; він заважає помолитися, а через молитву віруючому все можливе.

Молитва і жаль за вчинені гріхи корисні всім хто розлучається. Душі через молитву очищуються від гріхів. Цю правду засвідчив Сам Господь Ісус Христос, говорячи в одному випадку: «Не плач!», а в іншому: «блаженні ті, що плачуть!». А так як любов до тих, хто відійшов не може пропасти, тому і звелено проявляти співчуття до них – носити немочі один одного, турбуватися про гріхи померших, як би за свої власні. А звідси народжується плач

за гріхи помершого, через що Господь схиляється з милістю до помершого, як і учив Він обітцяючи, почути просячого з вірою. А разом з тим Спаситель подає блаженство і тому, хто піклується за помершого.

Ця психічна правда – співчуття душі – повинна бути властива і душам, які уже відійшли від нас. Вони, помираючи, уже просили не плакати за ними, як такими, які не існують, а молитися за них Богові, не забувати, а любити. І тому надмірний плач за помершим шкідливий і живому і помершому. Плакати треба не тому, що наші близькі переселилися в інший світ (адже ж той світ кращий нашого), а за гріхами. Такий плач приємний Богові і приносить користь помершим, а тим хто плаче готує вірну нагороду за могилою.

Але як же помилує Бог помершого, якщо живий не молиться за нього, не приносить жертви, не подає милостиню, а безмірно плаче, впадає у відчай, а може ще й нарікає? Отже, померші, які не відчують на собі Божого милосердя, сумують із-за нашої безпечності.

Померші на досвіді узнали про вічне життя людини, і нам, які ще залишилися тут, залишається тільки тягнутися до покращення їх стану, як і заповідано нам Богом: «шукайте спершу царства Божого і правди Його» і «носіть немочі один одного». Наше життя багато допоможе стану померших, якщо ми приймаємо участь у них.

Щоби чітко уявити собі стан померших у замогильному житті, то ще у Старому Заповіті слово Боже предписувало, для стримання людини від зла постійно пам'ятати про смерть, необхідність переставлення в позамогильне життя. Маючи перед внутрішнім зором замогильне життя, тим самим ми уже ніби і не розлучалися з помершим, а, відхиляючись від всього земного, гріховного, приставали до замогильного стану. А так, як всі ми грішні перед Богом, і померші і живі, то по необхідності ми повинні розділяти долю померших, яка і нас очікує після смерті. Стан померших, це наш стан у майбутньому, а тому це повинно бути близьким нашому серцю. Все, що тільки може покращити такий сумний стан замогильний – приємне помершим і корисне нам.

Ісус Христос велів усім бути готовими до смерті у будь-який час. Значить, бути в постійному єднанні і спілкуванні з попередившими нас на дорозі в замогильне життя. Неможливо сповнити цю заповідь (пам'ятати про смерть, уявляти і передбачувати

суд, рай, пекло, вічність), якщо ти не уявляєш собі і насельників замогильного світу; а значить, пам'ять про померших знаходить-ся у тісному зв'язку з цією заповіддю. Немоżliво уявити собі суд, рай і пекло без людей, в числі яких знаходяться і наші рідні, знайомі і всі любі і дорогі нашому серцю. А що ж це за серце, яке б не поспівчувало стану грішника в замогильному світі? Бачучи потопаючого поневолі спішимо подати йому руку допомоги, поневоли станемо шукати засобів, щоб ними спасли нещасного. Тому, якщо заповідана нам пам'ять про смерть, то, значить і пам'ять про померших теж заповідана нам.

Якщо, бачачи помираючого, я став би тільки плакати, а не зажив би жодних можливих засобів для його спасіння, а тільки стояв би перед ним, то чим би я покращив його стан? Тож і Спаситель про такі нічого не вартуючі сльози нінської вдовиці, що хоронила єдиного свого сина, надію і опору в старості, потіху вдовиної долі, сказав їй: «не плач!». Цю істину підтвердив і св. ап. Павло християнам, які плакали за своїми помершими. «Не сумуйте!» – учив він. Зрозуміло, що нам забороняється тільки шкідливе, а нагадується добре і корисне. Плач забороняється, а великодушність велиться нам. Сам Ісус Христос пояснив, чому плач не має вартості, сказавши Марті, сестрі Лазаря, що брат її воскресне, а Іаїру, що дочка його не померла, а спить: і в іншому місці навчав, що Він Бог не мертвих, а живих; значить хто перейшов у світ позамогильний – всі живі. Чого ж тоді плакати за живими, до котрих, у свій час, і ми долучимося? Золотоустий учить, що помершому творить честь не ридання і крики, але пісні і псалмоспіви і життя побожне. Хочеш вшанувати помершого? Твори милостині, благі давання і Служби Божі. Яка користь від плачів частих? Такий плач Господь заборонив, сказав коротко: «не плач!». Але молися і ридай за гріхами помершого, а це і принесе йому радість вічну. Господь хвалить такі ридання за гріхами, а за турботу про спасення помершого і тому, що турбується, обітцяє блаженство: «блаженні ті що плачуть!». Плач неутішний, безнадійний, не проникнутий вірою в замогильне життя, – заборонив Господь, заборонив і ап. Павло. Але плач, який виражає смуток від розлучення співжиття на землі, плач, який показав і Сам Ісус Христос при могилі Лазаря, – такий плач не заборонений.

Золотоустий молить нас, вірних, щоби ми не наслідували невірних, які не знають, як християни, обітцяного воскресіння

і майбутнього життя. Щоби не роздирали наших одерж, не били себе в груди, не рвали волос на голові і не робили тому подібні безчиння, і тим самим не творили би пакості і собі, і помершому (Слово Иоан. Зл. в суб. мясоп.). З цих слів Золотоустого зрозумілим є співчуття померших до стану живих. Ясно і то, наскільки безкорисний, і навіть шкідливий і обтяжливий нерозсудливий є плач живих за переселеними поза могилу.

З'яалення уві сні священнику-вдівцю помершої матушки відкрило, як тяжко помершим нашим від нашого нездорового життя і як сердечно померші бажають, щоби ми, живі, провадили життя по християнському, маючи обітницю воскресіння і вічного життя за могилою.

Отже, якщо і в пеклі душі, доля яких ще не вирішена, при всьому своєму сумному стані, пам'ятають своїх любих серцю, які залишилися на землі, і піклуючись про їхню замогильну долю, то що тоді сказати за тих, хто стоїть, або знаходиться перед самими дверима блаженства, про їх піклування і старання за тих, хто живе на землі? Їхня любов, тепер уже нічим земним, ніякими скорботами і страстями не зменшується, горить ще сильніше, і їх спокій порушується тільки посиленними любовними піклуваннями за тими, хто залишилися на землі. «Вони, – як говорить св. Кипріяні, – переконавшись у своєму спасінні, ще й турбуються про спасіння тих, що залишилися на землі».

Дух людини, що має божественний початок, переконує людину в обов'язковому отриманні від Бога того, що людина просить, чого бажає, залишаючи для людини спасенну надію на Бога. Отже, надія є заспокоєння людського серця у Бозі, в отриманні від Нього просимого і бажаного. Можемо зробити висновок, що надія є поняття загальнолюдське, як стан душі, що ґрунтується на вірі, яка складає вроджену приналежність душі а, значить, і всього людства.

Не було і немає жодного з народів, який не мав би яких-небудь вірувань, тільки з тією різницею, що у дикунів, неосвідчених племен релігія не складає, як у нас, послідовності учення. Якщо віра природжена людині, то значить «надія» є поняття загальнолюдське. Спокій серця в досягненні чого-небудь складає надію взагалі. Люди на землі знаходяться в таких відношеннях між собою, що в різних умовах надіються один на одного, наприклад, маючи потребу в захисті, в допомозі, в радості, жінки на мужа чи

мужа на дружину, рідні на родину, на знайомих, на друзів, підлеглі на начальника, спільнота на спільноту, а даліше держави на держави. І така надія згідна з волею Божою, якщо тільки надія на людину чи на спільноту, чи ще на когось не перевершують надії на Бога. Любов є основа надії і, зв'язані любов'ю, ми надіємось один на одного. Думки, бажання і відчуття складають зміст невидимої діяльності душі, діяльності, яка носить на собі відбиток нематеріального.

Душі притаманна надія на Бога і на себе подібних створінь, з якими вона знаходиться в різних співвідношеннях. Коли душа розлучиться з тілом і вступить в замогильне життя, вона зберігає при собі все, що їй належить, в тому числі і надію на Бога і на тих, хто залишився на землі близьких і дорогих їй людей. Блаженний Августин пише: «Померші надіються отримати від нас допомогу; тому що час діяння відлетів від них». Ту саму істину підтверджує і св. Єфрем Сірійнин: «Якщо на землі переселяючись з однієї країни в іншу, ми маємо надію в дороговказах, то яким необхідним буде це тоді, коли ми будемо переходити у життя вічне».

Надія – власність безсмертної душі. Ми сподіваємось через турботу Святих користуватися благословенням Божим і отримати спасіння, а, значить, маємо в них потребу. Так само і померші, які не досягнули блаженства, відчуваючи потребу в нас, живих і надіються на нас.

Як уже говорилося, душа, переходячи поза могилу всіми своїми силами, здібностями, привичками, схильностями, будучи живою і безсмертною, продовжує і поза могилою свою духовну діяльність її духовних сил. Значить, і бажання, як властивість душі, продовжує свою діяльність за могилою. Предмет діяльності бажання – істина, потяг до високого, прекрасного і доброго, пошук правди, спокою і радості, спрага жити, старання даліше розвиватися, досконалення життя. Спрага жити – потяг до звичайного джерела життя, до Бога – є початкова властивість духа людського.

Бажання, хотіння якими душа показала себе на землі, не покинуть її і поза могилою. Ми бажаємо тепер, будучи ще живими, щоби за нас молилися Богу; а також бажаємо, щоб не забули за нас і після смерті. Якщо бажаємо тепер, то що нам може помішати бажати цього і поза могилою? Хіба це не пробуджує в нас душевну силу? Куди вона дінеться? У притчі Спасителя про бага-

ча та Лазаря хіба не відкриваються бажання багатого, наприклад, заспокоїти духовну спрагу, повідомити братів, які на землі жили ще? Приближаючись до смерті ап. Павло просив, щоби віруючі молилися за нього (Єф. 6. 18-19). Якщо навіть вибрана посудина Святого Духа, бувший у раю, бажав молитви за себе, то що тоді сказати за недосконалих померших? Звичайно, і вони бажають, щоби ми не забували їх, турбувалися за них перед Богом і чим тільки можемо допомагали їм. Вони так само бажають наших молитв, як і ми, ще живі, бажаєм, щоби за нас молилися Святі, і Святі теж бажають нам спасіння, живим, а значить і помершим недосконалим.

Бажаючи наших молитв і взагалі турбот перед Богом, недосконали померші в той же час бажають і для нас, живих, спасіння; бажають виправлення нашого земного життя. Згадаймо піклування багатого у пеклі за своїх братів, які залишилися на землі. В цьому ж бажанню наших молитв і ховається перш за все відношення померших до нас. Свята Церква, знаючи їх позамогильний стан і розуміючи, що всі ми грішні перед Богом, щоби краще подіяти на серця живих, звертається до них від імені померших з такими словами: «Помоліться за нас; ніколи так ваші молитви не потрібні нам, як в ці хвилини. Ми тепер до Судді відходимо, де немає панібратства; просимо всіх і молимо: помоліться за нас Христу Богові, щоби не були ми зведені в місце мук із-за гріхів наших; але нехай успокоїть нас, де є світло живе, де немає ні смутку, ні хвороби, ні зітхання, але є життя безконечне». Це є спільна потреба кожної душі, яка покинула землю, і Церква об'являє її нам, живим, щоби ми співчували їм. За наше співчуття до них і за наші молитви і вони з того світу пришлють нам своє благословення, як виразився протоієрей Путянин (его 264 поучение, стр. 263). Любячи нас чистосердечно, вони бояться, переживають за нас, щоби ми не відмовилися, щоб ми не зрадили нашій вірі і любові. І всі їх бажання полягають в тому, щоби ми слідували вченню Господа Ісуса Христа, наслідуючи життя добрих християн.

Нам приємно коли збуваються наші побажання. Той, хто відходить, бажаючи мати продовження своїх діл на землі і після його смерті, поручає втілити свою волю другому, тому що на землі залишається. Померший, таким чином, діє через живого так само, як старший через молодшого, пан через слугу, хворий через здорового, той що відїзжає через того, хто залишається. В цьому

ділі зайняті дві особи: той що заповідає і той, що виконує. Плоди таких дій належать тому, хто надихнув на це, де б він не був; йому належить слава, подяка і нагорода. Сповнення християнського заповіту приносить заповідавшому спокій, так як за нього приносяться молитви Богу за вічний його спокій. Не виконання такого заповіту віднімає всякий спокій. Не виконання такого заповіту віднімає всякий спокій й того, хто заповідав, бо виходить, що він уже нічого не робить для спільного добра. А хто не виконує заповіту підпадає суду Божому як убивця, як той хто відібрав засоби, які би могли врятувати з пекла того, хто залишив заповіт, звільнити його від вічної смерті. Він украв життя помершого, він не використав можливості, які могли дати тому життя, він не роздав його статки бідним. А слово Боже стверджує, що милостиня звільняє від смерті, значить, той що залишився на землі – причиною смерті того, що живе поза могилою, тобто – вбивця. Він винен як вбивця. Але тут правда є ще можливий випадок, коли не прийнята жертва помершого. Напевно, не без причини, на все – воля Божа.

Останнє бажання, звичайно, якщо воно не буде протизаконне, остання воля помираючого виконується свято – в ім'я спокою відійшовшого і власної совісті виконуючого заповіт. Сповненням християнського заповіту переймається Бог на милість до помершого. Він почує того, хто просить з вірою, а разом з тим подасть блаженство і тому хто турбувався за помершого.

А взагалі то, всі наші байдужості відносно померших не залишаться без сумних наслідків. Існує народна поговорка: «мертвий біля воріт не стоїть, а своє візьме!». Зі всього видно, що вона виражає всі ті неприємні наслідки, які появляються від неналежного відношення живих до померших. Не можна нехтувати почутою поговоркою, тому що вона містить в собі немало частину правди.

До кінцевого рішення суда Божого навіть праведники в раю не можуть уникнути смутку, від їх любові до грішників, які ще перебувають на землі, і до грішників, які знаходяться у пеклі. І скорботний стан тих грішників, що в пеклі, доля яких ще до кінця не вирішена, збільшується нашим грішним життям. Померший, де б він не був, в раю чи в пеклі, бажає, щоби його заповіт був виконаний точно. Особливо же якщо сповнення обітцяного може покращити замогильний стан помершого. Якщо ж померші зали-

шаються благодаті через нашу байдужість або злу думку, то вони можуть звернутися до Бога і просити відомстити за себе і тоді правдивий месник не запізниться. Кара Божа скоро досягне таких несправедливців. Вкрадене майно спочилого, яке тепер власністю злодія, не принесе йому жодної користі. Як кажуть: «все взяв вогонь, все пішло порохом!». За зневажену честь, маєток, права помершого страждали, і донині страждають багато. Муки бувають самі різноманітні аж до безконечності. Люди страждають і не розуміють причини, або краще сказати, не хочуть признатися до вини, у відсутності любові до свого ближнього.

Шановні живі: ті хто випередив нас своїм переходом в замогильне життя, якщо вони люблять нас, піклуються про нас, то звичайно, що і ждуть нас до себе. Насолоджуючись безсмертям наші батьки, брати, сестри, друзі, подружжя в замогильному житті бажають знову з нами бачитися. Як багато душ очікують нас там? Ми подорожні... То як же нам не бажати досягнути батьківщини, закінчити подорож і спочити уже у спокійному середовищі, де всі хто випередив нас, ждуть нас. І ми рано чи пізно з'єднаємося з ними і будемо на віки з ними, лицем до лиця, за словами ап. Павла: «завжди з Господом будемо» (Фес. 4. 17). Значить, і разом зі всіма хто догодив Богові.

Всі діти, які померли після св. хрещення, без всякого сумніву одержать спасіння, по заслугам і силі смерті Ісуса Христа. Тому що, якщо вони чисті від спільного гріха, тому що очищаються Божественним хрещенням, і від свого власного (так як діти не мають ще свого багажа, бо ще не грішать), то, без всякого сумніву, вони спасаються. Значить, родичі при народженні дітей зобов'язані потурбуватися: ввести через св. хрещення нових членів Христової Церкви в православну віру, чим і зробити їх наслідниками життя вічного у Христі. Якщо без віри неможливе спасіння, то, звичайно, що замогильна доля нехрещених дітей незavidна.

Про замогильний стан дітей свідчать слова Золотоустого, сказані ним від імені дітей в потіху плачущим родичам: «Не плачте, відхід наш і проходження повітряних митарств, в супроводі ангелів, були безжурними. Дияволи нічого не знайшли у нас і милістю Владики нашого Бога, находимося там, де перебувають ангели і всі Святі, і молимося за вас Богу» (єго Слово в субботу Мясопусную). Отже, якщо діти моляться, значить, свідомі існування своїх родичів, пам'ятають і люблять їх. Степень блаженства дітей,

за наукою Отців Церкви, краще, ніж навіть дівственників і Святих; вони – діти Божі, питомці Духа Святого (Творен. св. Отцов ч. 5, стр. 207). Замогильний голос дітей до своїх родичів мовить устами Церкви: «Я швидко помер, але зате не встиг очернити себе гріхами, як ви, і уникнув небезпеки грішити: тому краще за самих себе, согрішивших, плачте завжди» (чин погреб. млд.). Родичі з християнською покорою і відданістю волі Божій повинні переносити смуток розлуки з дітьми і не повинні віддавати себе невтішному жалю про їх смерть. Любов до померших дітей повинна проявлятися в молитві за них. Мати-християнка бачить у своїй помершій дитині свого найближчого молитвенника перед Престолом Господнім, і у блаженнім замилюванні благословляє Господа і за нього і за себе. Господь наш Ісус Христос прямо об'явив, що таких, (тобто дітей) за могилою очікує їх царство небесне, блаженне життя вічне (Мф. 18. 3; Лк. 18. 16).

Подібне вірування про блаженство померших дітей ми зустрічаємо і у древніх перуанців: смерть новонародженого дитятка навіть вважається у них радісною подією, яка святкується в супроводі танців, застілля, так як вони переконані, що померша дитинка тут-таки перетворюється у ангела (Естест. Истор. плем. и народ. Гельвальда, т. I, стр. 481).

ЗВ'ЯЗОК І СПІЛКУВАННЯ ДУШ У ЗАМОГИЛЬНОМУ СВІТІ

Душа перебуваючи в тілі, на землі діяла всіма своїми силами серед створінь їм подібних. Перейшовши за могилу, вона продовжує жити, так як вона безсмертна. І за наукою св. Церкви, знову ж таки обертається серед таких же створінь – духів і душ, а значить, і діє через всі свої сили, таланти, як жила і діяла на землі.

Якщо земне життя повинне стати приготуванням до життя замогильного, за наукою Господа Ісуса Христа, то замогильна діяльність буде продовженням земної діяльності доброї (праведної) або злої (грішної). Марно дехто приписує душі за могилою якийсь сонний стан, бездіяльність. Таке не згоджується з наукою Церкви і з властивостями душі. Відняти від душі її діяльність – значить відмовити їй в можливості бути душею. Невже ж вона повинна зрадити своїй вічній, незмінній природі?

Особлива властивість душі – безсмертя і неустанна діяльність, вічний розвиток, досконалість постійного переходу від од-

ного стану до другого, більш досконалого, доброго (в раю), або в злому (в пеклі). Отже, замогильний стан – діяльний, тобто душа продовжує діяти, як діяла і раніше, перебуваючи на землі.

Тут, на землі, відбуваються взаємовідношення між душами. Тобто, не дивлячись на різні перешкоди і труднощі, які творить тіло для душі по звичайному призначенню їх діяльності. Звершується закон, і душа досягає свого бажання діє на другу душу настільки наскільки їй це можливо. Адже ж не тільки душа обтяжена тілом, але і розум наш обтяжений земним жилищем (Прем. 9. 15). Якщо сказане правда, то що ж можна уявити про діяльність душі поза могилою, коли вона звільниться від свого тіла, яке так перешкоджає їй в діяльності на землі? Якщо вона на землі пізнавала і відчувала тільки частково (за вираженням апостола – недосконало), то за могилою її діяльність буде значно досконаліша, і душі, взаємодіючи, будуть пізнавати і відчувати один одного досконало. І будуть бачити, чути один одного і розмовлятимуть між собою незрозумілим для нас тепер способом. Між іншим, і на землі ми не зможемо пояснити собі доступно всю діяльність душі. Діяльність така – початкова, невидима, нематеріальна, – складається з думок, бажань і відчуттів. І, все таки, вона видима, відчутна, прослуховується іншими душами, хоч і в тім знаходяться, але ведуть життя духовне, по заповідям Божим.

Земне життя всіх Святих є доказом сказаного; від них не за-таювалося тайне, заховане, внутрішнє духовне життя і невидима духовна діяльність інших. На думки, бажання і відчуття деяких із них, Святі відповідали словами і ділами. Хіба це не є самий переконливий доказ того, що і за могилою душі без тіл будуть взаємодіяти, не маючи ніякої потреби у видимих членах. Так, як бачили угодники Божі, чули і відчували без всякої допомоги зовнішніх органів, внутрішній стан інших. Життя Святих на землі і їх взаємодія є початок приготування до замогильного життя. Вони іноді спілкуються без допомоги зовнішніх органів, іноді ж через них. Ось, між іншим, в чому причина, чому вони так мало піклувалися, а то і зовсім забували про своє тіло, вважаючи, що для духовного життя цей орган навіть лишній.

Якщо знання, основне на досвіді, доказує правдивість того чи іншого положення, то на основі тих же досвідів, проведених самим життям по закону Господньому, бажаючи можуть переко-натися самі в правдивості Богом відкритих істин, випробувавши

їх на самому собі: підкоряючи тіло – духові, а розум і серце – послуху віри. І ви переконливо побачите, що правдиве життя душі, її діяльність на землі є початком замогильного життя і діяльності.

Хіба не являються переконливим свідченням взаємодій душ після смерті, наприклад такі відомі факти: один чоловік об'явив напередодні близькому чоловікові про своє побажання поговорити з ним, і прямо таки назначує для цього певний час – сон. І дійсно: незалежно від тіл, які спочивали на своїх лежанках, душі ведуть бесіду, предмет якої був відомий їм ще до сну.

Говорять, що сон є праобраз смерті. А що ж то таке сон? Стан людини, при якому зупиняється активна діяльність тіла і всіх зовнішніх почуттів. Тому зупиняється і всяке спілкування зі світом видимим, і зі всім оточенням. Виключенням може бути органічне відправлення, яке складають тіло тільки при дії його смерті. Але життя, вічна діяльність душі – не завмирає у стані сна. Тіло спить, а душа працює і об'єм її діяльності іноді буває значно ширше, ніж коли жиє тіло. Таким чином, душі проводячи у сні умовну бесіду, як про це говорилося вище, взаємодіяли одна з другою. А так як душі тайно з'єднані і зі своїми тілами, то відомий уже стан душ у сні відбивався і на тілі, хоча взаємодія душ у сні відбувалася без всякої участі в тому їх тіла. А у стані життя люди сповняють те, про що душі розмовляли у сні. Якщо на землі душі взаємодіяли одна на другу без всякої в тому участі їх тіла, то чому не можлива така взаємодія тих самих душ за могилою, після їх відділення від тіл?

Тут ми говорили про діяльність душ, яка відбувається в повній свідомості, причому зарання був назначений час сну. Є і інші досвіди (сомнамбулізм, яснобачення), які підтверджують нами сказане і доказують, що діяльність душі значно досконаліша, коли вона (душа) під час сну робиться вільною від тіла. Про це свідкує і Соломон (Прем. 9, 15). Так, відомо, що високі думки вперше являлися в душах геніальних людей під час сну, при повній діяльності душі, тобто, всіх її сил. І апостол навчав, що діяльність душі, тобто всіх її сил, досягає досконалості тільки за могилою, у відсутності тіла в перший період, а в другий і з тілом, яке уже допомагає в дії душі, а не перешкоджає. Тому, що тіло і душа у другому періоді будуть у цілковитій гармонії між собою, не як раніше на землі, коли дух воював з тілом, а тіло впливало на дух.

Всі бесіди воскресного Господа зі Своїми учениками чи не є прямим свідченням пізнання, побачення і спілкування душ в

замогильному житті як в перший, так і в другий період? Не тіло Христове, яке ще Його учениками було прославлене, і тому не зовнішні почуття, а внутрішні, що належать сутужо душі, відкрилися. Так сказано у євангельській бесіді Господа з двома учениками. Що ж буде боронити і душам в перший період поза могилою бачити, чути, відчувати, бути між собою в спілкуванні точно так, як бачили, чули, відчували, були в спілкуванні з воскреслим Господом на землі Його ученики? Апостоли і всі хто бачили Господа, як Він возносився на небо, дають відповідний доказ зв'язку і спілкування душ у замогильному світі.

Хіба всі приклади спілкування світу видимого з невидимим, душ які знаходяться ще на землі, з духами і душами, які уже знаходяться у замогильному світі, – не служать вірним і безсумнівним доказом, що у замогильному житті побачимо, впізнаємо один одного, будемо разом, якщо тільки будемо того достойні? Що будемо у взаємовідносинах між собою, і що радощам нашим або смуткам, виходячи з того яким було наше земне життя не буде кінця.

Отже, якщо взаємовідносина душ, які ще знаходяться в тілі на землі з уже перебуваючими у позамогильному житті без тіл, можливо, то як же заперечувати це поза могилою, коли всі будуть або без грубих тіл – в перший період замогильного життя, або в тілах нових, духовних – у другий період?..

Тепер приступимо до опису позамогильного життя, його подвійного стану: життя райського і життя пекельного, основується на вченні св. православної Церкви про двоякий замогильний (посмертний) стан душ. Але слово Боже свідчить і про можливість визволення деяких душ з пекла по молитвах св. Церкви. Де ж знаходяться ці душі до часу свого визволення, якщо якоїсь середини між раєм і пеклом немає? У раю вони не можуть бути. Виходить, вони живуть – у пеклі. Значення пекла і ще не вирішеного стану є доказом сказаного. Пекло вміщає в собі два стани: невирішений і втрачений. А чому не вирішена доля деяких душ на особистому суді вирішально, остаточно? А тому, що вони ще не є втрачені для царства Божого, значить, вони мають надію на життя вічне, життя з Богом.

За свідченням слова Божого, доля не тільки людства, але і самих злих духів ще до кінця не вирішена, що видно зі слів, які сказали біси Господу Ісусу Христу: «чого раніше часу прийшов мучити нас» (Мф. 8. 29) і прохання: «І благали Його, щоб Він їм

не звелів іти в безодню» (Лк. 8. 31). Тільки після всесвітнього суда Христового ясно будуть відкриті два вічні опredелені заможильні стани: вічне життя і вічна мука. Церква учить, що в першому періоді заможильного життя одні душі успадковують рай, а другі – пекло, середини – немає. Хоча у Старому Заповіті заможильних станів було два – рай і пекло, але всі старозавітні люди і навіть праведники, помираючи, ішли до пекла. У Новому Заповіті стан душ, які перейшли у заможильний світ, два – рай і пекло. Праведні, які догодили Богові, переходять з землі прямо в рай, приєднуючись до старозавітних праведників, яких Господь наш Ісус Христос перевів з пекла у рай, під час Свого славного воскресіння. Він залишив там (у пеклі) тільки від віку осуджених, число яких буде постійно збільшуватися за рахунок невіруючих у Христа, до великого суду. Не одні тільки невіруючі у Христа, але і всі віруючі, які не вилікували себе на землі законом Божим установленим порядком, тобто діяльним покаанням, так значить, як і грішники не дивлячись на ступень вини, переходять після смерті до пекла.

А де знаходяться за могилою душі, доля яких на особистому суді до кінця не вирішена? Щоби вирішити це питання, розважмо, а що взагалі значить невіршений стан і пекло. І для наглядної уяви цього питання візьмемо щось подібне на землі: в'язницю і лікарню. Перша потрібна для порушників закону – злочинців, а друга для хворих. Одні із злочинців, дивлячись, який поповнений злочин і яка ступень вини, засуджуються на тимчасове ув'язнення у в'язниці, а другі на вічне. Так само і у лікарні, в яку поступають хворі, які не можуть жити здоровим життям і працювати: і у одних хвороба вилікована, а у других – смертельна. А тому перші виліковуються і виходять з лікарні, а другі залишаються в ній уже навіки, не виходячи і там помирають. Грішник – морально хворий, злочинець, порушник закону; його душа після переходу у заможильний світ, як морально хвора, яка носить на собі плями гріховні, сама по собі не спосібна для раю, в якому не може бути ніякої нечистоти. І тому вона поступає у пекло, як в духовну в'язницю і якби у лікарню моральних недугів. А тому у пеклі одні душі, дивлячись на рід і ступень своєї гріховності, затримуються довше, а другі – менше. А хто менше? Душі, які не втратили бажання спастися, але не встигли принести на землі плоди правдивого покаання. Вони підпадають тимчасовій карі у пеклі, від якої звільняються тільки молитвами Церкви, а не через терпіння, як

учить католицька Церква. І все таки інші душі у пеклі залишаються до загального суду, після якого уже поступають в те місце, яке приготоване було дияволу, а не людині, – поступають у геену.

Отже, у першому періоді в рай і пекло, дивлячись по виду і степені чесноти або гріха (пороку), представляють різні степені блаженства і страждань, а через те є різні оселі. Як немало осель у домі Отця небесного, так само немало камер у в'язниці і палат в одній і тій же лікарні. Але так як ще не було кінцевого суду і кінцевого розділення на праведників і на грішників, то існує єднання, з'єднання і спілкування між тими хто перебуває у раю і у пеклі. Сам Господь Ісус Христос показує цей перший період замогильного життя у притчі про багача і Лазаря.

Предназначені до спасіння, але тимчасово перебуваючі у пеклі, разом з жителями раю в ім'я Ісусове прихиляють коліна свої. Це третій, невирішений стан в замогильному житті першого періоду, тобто стан, який в дальшому мав би стати станом блаженства, станом не байдужим до стану ангельського. Про що співається, наприклад, у одній із пасхальних пісень: «Нині все наповнилося світла; небо, і земля і підземна...», а також це підтверджується словами ап. Павла: «щоби перед іменем Ісуса приклонилося всяке коліно небесних, земних і підземних...» (Флп. 2, 10). Тут під словом «преисподняя» – підземних» власне і треба розуміти як (або невирішене, але предназначене до спасіння) стан душ, які нарівні з небожителями і жителями землі прихиляють коліна перед іменем Ісуса Христа; прихиляють, тому що не залишені благодатного світла Христового, просвічуючого і освячуючого душі. Звичайно, не прихиляють коліна перед Христом оселі геєни, залишені цілком світла благодаті. Не прихиляють своїх колін демони і їх спільники, які не вірять в Сина Божого Ісуса Христа; так як цілком залишені благодаті і тому загинули для життя вічного.

Отже, у пеклі є ті, які прихиляють коліна перед іменем Ісуса, а є такі, які не прихиляють колін, предназначені для осудження ще на землі, померші для життя вічного.

Зв'язок і спілкування трьох станів Ісус Христос показує картиною у Своїй притчі про багача і Лазаря, де бачимо тих, що живуть на землі, з тими, хто догодили Богові, і з тими, хто перебуває у раю, а також з тими, хто перебуває у пеклі в першому періоді замогильного життя. Представниками трьох станів є: Авраам і Лазар з раю, багач з пекла і п'ять його братів, які живуть на землі. Якщо

між тими, що прихиляють коліна перед іменем Ісуса – жителями раю, і загиблими, які не прихиляють своїх колін (у пеклі), є зв'язок і спілкування в перший період, за свідченням Самого Ісуса Христа, то більш тісніший і нерозривний зв'язок і вічне спілкування існують між тими, хто поклоняються Господу Ісусу Христу в раю і з тими, що тимчасово знаходяться у пеклі. Кінцевих станів царства небесного і пекельного в цьому періоді ще немає, вони відкриються після суду, але місця для них приготовані від сотворення світу. Подібну картину спілкування замогильного світа малює і святий Димитрій Ростовський: праведники ганяють своїх кривдників-грішників, які знаходяться у пеклі (читай далі «Жизнь в аду»).

У римо-католицькій Церкві є таке поняття про особливий замогильний стан, яке має подібність з наукою православної Церкви про стан ще не вирішений. Такий стан католики називають «чистилищем». Різні католицькі богослови відводять цьому різні місця. Наш невирішений стан знаходиться у пеклі, за наукою православної Церкви. А чистилище, по римсько-католицькому вченню, має своє місце, яке незалежне від неба (раю) і внутрішньої землі (пекла). І поселяють його одні – поряд з небом, другі – на повітрі, треті – по сусідськи з пеклом, всередині в землі. А деякі думають, згідно з православною наукою, що душі можуть очищатися в тому ж самому місці, де знаходяться і осуджені на вічні муки, тобто в пеклі. Подібно тому, як у одній в'язниці можуть бути ув'язнені люди двоякого виду: засуджені на короткий час і засуджені назавжди.

У догматі католицької Церкви про чистилище є близьке і різне з догматом православної Церкви про стан невирішений. Близьке заховане у висновку тому, які душі належать до цього замогильного стану. Різне ж полягає в способі, засобі очищення. У католиків очищення вимагає для душі і за могилою кари, якщо вона не мала цього на землі. А у православ'ю – Христос є очищення для віруючих у Нього, тому що Він взяв на Себе і гріхи і наслідки гріха – кару. Не зовсім очищені на землі душі невирішеного стану, по недослідженому провидінню Божому, лікуються і сповнюються благодаттю, за турботою Церкви торжествуючої і воюючої за померших недосконалих, які знаходяться у пеклі. Сам Дух Божий піклується про Свої храми (людей) невиразними зітханнями. Він турбується про спасіння Свого творіння, впавшого, але не відкинувшого свого Бога, Господа Ісуса Христа. А хто помер на св. Пасху або в один із днів її той отримає особливу

ласку від Бога; якщо вони покаються у своїх гріхах, то їм гріхи прощаються, хоч би вони не принесли добрих плодів покаяння (Указ, о провозжд. усопш. в св. Пасху).

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ У РАЮ:

ПОЧАТОК ЦЬОГО ЗАМОГИЛЬНОГО СТАНУ НА ЗЕМЛІ.

РІЗНІ НАЗВИ ТИХ МІСЦЬ ДЕ, ПЕРЕБУВАЮТЬ СВЯТІ

Людина маючи моральний потяг, до ще перебуваючого на землі, може перемінити свій характер, свій душевний стан: добре на зло, або навпаки, зле на добре. Поза могилою цього уже зробити неможливо; добро залишається добром, а зло – злом. Замогильне життя, як уже було вище сказано, є тільки продовженням розвитку морального стану душі – доброго або злого. Розвитку, який уже є еством не самовладним, тому що перемінити своє рішення вона не в силі, хоч би і побажала цього, доказом чого служать слова Ісуса Христа: «Зв'яжіть йому руки і ноги і вкиньте у пітьму...», а також слова Авраама, які він сказав нещасному багачеві, що між раєм і геєною – велика пропасть, і що перехід із геєни в рай і з раю в геєну – неможливий.

Стан душі після смерті, за могилою, не самовласний, тобто, душа уже не може вільно почати якусь дію. Душа уже не може придбати собі новий вид думок і почуттів, і взагалі не може перемінити себе, але в душі тільки продовжитися розвиток початий колись на землі. А те, що замогильний стан має у своїй основі земне життя, доказує слово Боже, яке дає земному життю значення часу сіяння, а замогильне життя – часу жнив. Що сіється, те і жнеться. Таке призначення земного життя, як основа для початку відносно життя замогильного – щасливого або нещасного.

Ще в глибокій давнині уже був відомий закон, навіть у поганському світі, самопізнання і уваги до себе – яким шляхом ідеш? Проте, що душа за могилою не самовладна собі видно з того, що повна самостійність її обумовлюється тілом, як відчутною складовою частиною людини, і тим, що в противному випадку правдиве життя не мало би жодної цілі і ціни у відношенні до майбутньої, за наукою ап. Павла: «Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне. А хто сіє для духа, той від духа пожне життя вічне» (Гал. 6. 8). Якщо земна діяльність людини не буде

заснована, проникнута і керована християнською вірою, то ніякі чесноти, ніякі подвиги, ніщо не спасе людину! Свята християнська віра, показана всім життям і ділами, є стан душі, який складає на землі початок замогильного райського життя, за словом Ісуса Христа: «хто вірить живий і спасений буде на віки».

Добро буде все більше і більше розвиватися у вічності. Таким розвоєм пояснюється блаженство, тому що воно є наслідком неустанного радісного дійства на почуття. Але одне і теж постійне відчуття притуплює почуття, а душа робиться байдужою, втрачає всяке відчуття, а це ніяк не годиться з її безсмертям. А якщо немає радості, значить немає блаженства. Спаситель навчав: «царство Боже всередині вас є». Хто підкорює тіло духові, хто трудиться в ім'я Бога зі страхом, – радуються неземною радістю, тому що предмет їх життя – Господь Ісус Христос, небо, блаженство і майбутнє життя з Христом і зі всіми помилуваними (і своїми рідними, які відкуплені Господом). Їх розум і серце – в Бозі і в небесному життю; для них все земне – ніщо. Їх неземної радості ніщо не може нарушити; ось початок, передсмак блаженного замогильного життя! Душа, яка знаходить собі радість у Бозі, перейшовши у вічність, має лицем до лица предмет, який насолоджує почуття.

Отже, на закінчення про нами сказане, а саме, про початок райського, блаженного стану на землі, закінчимо свідченням про це самого слова Божого, що хто на землі перебуває в любові з ближніми (звичайно в любові християнській – чистій, духовній, небесній) той уже перебуває у Бозі і Бог перебуває у ньому. Перебування і спілкування у Бозі і з Богом на землі є початком того перебування і спілкування з Богом, яке прийде у раю. Ті кому належно буде бути у царстві Божому Сам Ісус Христос сказав, що під час їх перебування ще на землі тілом – царство Боже уже всередині їх є. Тобто, тілом вони ще на землі, а розум і серце їх уже втілили для себе духовне, безстрастне, властиве царству Божому стан правди, спокою і радості.

Хіба не це, накінець, очікує весь світ: вічність поглине самий час, знищить смерть і відкриється перед людством у всій своїй повноті і безмежності!

Давні народи і наші сучасні дикуни з поняттям про верховне ество, безсмертя душі, замогильне її життя – поєднують поняття і замогильної віддачі за земну подорож. Думка про замогильну віддачу є загальнолюдською, як скоро людина (плем'я) пізнає свої

права і обов'язки. А пізнавши, вона уже відчуває необхідність віддачі за виконання, або порушення прав і обов'язків.

За все недобре, за могилою людину жде особливе місце, так вважає все людство. То є місце відплати, особливий моральний стан душі. А за все хороше – жде нас зовсім інше місце, місце нагороди, особливий моральний стан, зовсім відмінний від першого. Поняття віддачі у різних народів і в різні часи були не однакові; але основною і головною думкою про нагороду і кару була одинакова. В чому ж полягали позамогильні нагороди і кари? Уява про це залежала від степені розумового і морального розвитку племен – згідно з умовами і обставинами, які супроводжували земне життя.

Отже, свідомість необхідності віддачі поза могилою є наслідок морального закону, який ховається у глибині людської природи, закону духу.

В період часу до другого пришествя Христового на суд світу, існують такі стани душ: 1) ті, які ще перебувають на землі і 2) ті, які уже знаходяться у замогильному духовному світі; а) в раю і б) у пеклі, в якому два стани: невирішені і втрачені.

Місце, куди відходять праведники після особистого суду, або взагалі стан їх, у священному Писанні мають різні назви; найбільш вживана і частіше всього зустрічається назва – рай. Блаженний стан праведників називається ще і лоном Авраама, царством небесним, царством Божим, Єрусалимом небесним. Раєм місце для праведників у замогильному житті назвав Сам Господь Ісус Христос, коли сказав розсудливому розбійникові на хресті: «сьогодні зі Мною будеш у раю»; і ап. Павло місце перебування праведників на небі теж називає раєм (2 Кор. 12. 4). Слово «рай» означає взагалі то сад, і то благодатний сад, повний тінистих і розлогих прекрасних дерев і квітів. У жарких країнах сходу під час сонячної спеки сад був місцем особливої прохолоди, насолоди і спокою, а тому «рай» стало, відповідним цьому, виразом місця блаженства праведників у замогильному світі.

У другому місці Господь вживає для означення місця праведників поза могилою другу назву – лоно Авраама (Лк. 16. 22). Євреї були твердо впевнені, що Авраам – друг Божий – живе в раю, і що після смерті душі праведників св. ангели відносяться на небо; таке вірування євреїв Господь підтверджує у Своїй притчі про багача і Лазаря. Бути і возлежати разом з другом Божим є уже блаженний стан для померших.

Господь Ісус Христос, пропонуючи вчення про блаженство праведних у замогильному житті і як би рахуючи чесноти, які приносять, тим хто їх чинить, блаженне життя за могилою, говорить, що бідні духом, а також переслідувані за правду, є наслідниками царства небесного. Ось уже третя назва стану праведників, або місця їх буття у замогильному житті. Щоби знищити гордий блуд євреїв, які думали, що тільки вони одні увійдуть у царство Месії, а також ті з язичників, які приймуть їх віру, прийдуть і возляжуть з Авраамом, Ісааком і Яковом у царстві небесному (Мф. 5. 3-10; 8. 11).

Іноді Господь місце перебування праведників на небі називав царством Божим, наприклад, в розмові зверненій до засуджених: «там буде плач і скрегіт зубів, як побачите ви Авраама, та Ісаака та Якова, та пророків усіх в царстві Божому, себе ж вигнаними геть. І прийдуть інші від сходу й заходу, і півночі й півдня, і при столі в царстві Божому засядуть» (Лк. 13. 28-29). І ап. Павло місце для перебування в ньому Святих називає царством Божим, коли говорить, що тіло і кров царства Божого не спадкують (1 Кор. 15. 50). Далше в заповіді даній християнам: «шукайте перше царства Божого і правди Його, а все інше долучиться вам», тобто, шукайте, турбуйтеся, старайтеся, щоби розум і серце були зайняті небесним, вічним потягом для знайдення царства небесного, щоби небесне було вище земного. Тоді при такій турботі про замогильне життя вічне, при таких щирім бажанні статися правдивим членом царства Месії, царства Христового, при такій старанності задовільнити перш за все потребу душі – все земне долучиться, як би само по собі.

Тому, хто так буде шукати царства Божого, як в нагороду прилучитися все потрібне, все що відчуває в житті нормальному чесна людина. Для тих хто шукає царства Божого небагато треба чуттєвого на землі; вони задовільняються малим, і навіть замітна убогість (на світський погляд) складає для них велике задоволення. В іншому місці Господь Ісус Христос місце буття праведників називає домом Отця небесного з численними оселями (Ін. 16. 2), що показує замогильний стан праведників, особливе місце, в якому Бог в особливий спосіб показує Свою присутність Святим, і де Господь Ісус Христос перебуває у славі зі Своїм прославленим тілом – на небесах. Св. ап. Павло райський стан праведних позамогилою називає містом Бога живого, Єрусалимом небесним (Євр. 12. 22; Гл. 4. 26).

Із всіх назв, які відносяться до замогильного стану праведних душ, одні складають назву місць або блаженного стану праведників у першому періоді, власне: рай, лоно Авраама. А небо і інші назви відносяться до місця або стану спасених у другому періоді. Про два періоди замогильного життя праведників свідчать слова св. ап. Павла; він, вознесений до третього неба, чув там голоса, якими не можливо розмовляти людині. Це – перший період замогильного райського життя, життя блаженного, але ще не досконалого. І далі апостол продовжує, що Бог приготував праведникам за могилою таке досконале блаженство, якого нігде на землі не бачило око людині, ні вухо не чуло, і уявити, ані придумати собі що небудь подібне людина на землі не може. Це – другий період замогильного райського життя досконалого блаженства. Значить, за словами апостола, другий період замогильного райського життя – уже не третє небо, а інший досконалий стан або місце – царство небесне, дім Отця небесного.

Сказане нами, що одні назви відносяться до назв першого періоду замогильного райського життя, а другі – до другого періоду, підтверджують ще дехто із древніх святих Отців і учителів Церкви. Святий Афанасій Великий, св. Амврозій, блаженний Августин, св. Григорій Двоєслов виясняли це такими словами: «праведним душам тут-таки після особистого суду назначалося лоно Авраамове, рай, які вважалися тільки притвором до Неба (Богосл. Макария арх. харьк. т. 2, стр. 550).

І місця вічного життя і спокою, і оселі смерті і мук, за свідченням Господа Ісуса Христа, приготувані Богом раніше сотворення світу; перше – для тих хто працював і старався для Бога, а другі – для диявола і тих хто працював на нього. Наслідники життя вічного (або царства небесного), за словом Писання називаються земними ангелами, небесними людьми і небесними громадами.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ І ОПИСАННЯ БЛАЖЕННИХ ОСЕЛЬ ПЕРШОГО ПЕРІОДУ. НАСЕЛЬНИКИ РАЮ. КОЛИ ВСТУПАЮТЬ В РАЙ. ХАРАКТЕР ТИХ, ЩО СПАСЛИСЯ. БУТТЯ СТАТЕЙ. ЧИСЛО СВЯТИХ.

На землі добрі дуже і дуже рідко вступають в яке-небудь спілкування зі злими, і навіть неможливі такі стосунки із-за різниці характерів самих душ. Звичайно, що і поза могилою спілкування

спасених з засудженими трапляється не часто, і тільки любов заставляє перших співчувати останнім.

Стан Святих, невіршених і втрачених – розділяються між собою простором, глибоким проваллям, за наукою Самого Господа Ісуса Христа. Значить, рай повинен мати своє опрeдeленe мiсце, вiдокремлене вiд пекла i геєни. Де ж тодi знаходиться рай за наукою слова Божого? Духовний природi душ будуть вiдповiдати i їх майбутнi помешкання. Так. Церква навчає, що природа раю вiдповiдає цiлком природi добрих душ. Як вода має в собі всi умови, необхiднi для життя у нiй риби, так само i рай має в собі все необхiдне для життя, тобто, для блаженства. Але де ж це мiсце блаженства – рай? Де ж оселя в якiй живуть праведники за могилою? Само слово Боже залишає це питання не вiршеним i вiдповiдь на нього – захована. Рай – за наукою Церкви (Простр. Кат. Филарета стр. 22), є опрeдeленe мiсце на небi, де Бог особливим видом показує Себе блаженим духом i вибраним Своiм, показує Себе їм у всiй Своiй вiчнiй славі, де присутнiй Господь Ісус Христос зi Своiм прославленим тiлом. Де ж на небi рай? Небо – велике! Письмову вiдповiдь знаходимо у Об'явленнi, в книзi Буття. Мойсей пише, що Бог насадив рай солодоцiв на сходi (Бут. 2. 8). Рай – перше небо, найближча до землi висока краiна, за якою слiдують другi небеса.

Мiсце раю священним Писанням вiддається схiд. В цьому напрямку знаходиться рай у вiдношеннi до землi. Преподобна Феодора розповiла, що пiсля виходу її душi з тiла, вона з подорожуючими з нею ангелами, щоб осягнути небеснi оселi направила на схiд (житие прп. Василя Нового, Четъи – Миней 26 мар.); Великий Божий уготник Симеон Дивногорець бачив рай на сходi (Четъи-Миней 24 мая); на сходi бачила його преподобна Єфросiнiя Суздальська в своєму дивному видiннi (Рукописное житие преподобной). Вiди (священнi книги стародавних жителiв Індiї), у багатьох мiсцях згiднi з бiблiєю Мойсея i теж вказують, що рай на сходi.

I справдi, схiд, якщо порiвняти його з iншими частинами свiту володiє особливою таємничiстю, вселяє в душу людини щось неземне, веселить серце духовною радiстю. Сонце, яке сходить там кожного дня приносить людям вiдраду i замилювання. Не залишається на землi жодного серця, в яке при сходi сонця не впав би промiнчик духовного свiтла радостi. Християни, вiдчуваючи дiю невидимого сонця на душу, звертаються з подячною молитвою до Господа Ісуса Христа, просвiчуючи i освячуючи Своє

сотворіння, яке вдячно викликає: «Слава Тобі, що показав нам світло!»... Якщо ж на землі ллється зі сходу радість в душі людські, то, напевно, що там-то і є блаженна оселя душ і духів, приготувана Богом від сотворення світу. Передчуття не обманювало людину і не обманює!

Православна Церква, не зацікавлена спеціально тим, щоб шукати місцезнаходження раю у вселенній, у своїх молитвах, особливо у Велику Суботу і Воскресіння Христове, об'являє свою думку про те, де йому місце на небі. Так наприклад, у похвалах до 16 і 17 стихів 118 псалма: «під землю волею своєю зійшов як мертвий, а звідти, з землі впавших до небес підніс, Ісусе. Хоч і мертвим був Ти, але живий як Бог, підносиш впавших від землі до неба Ісусе».

У Святу Паску, на ранній, після 6-ї пісні канона в синаксарію, Церква знову об'являє свою думку про місце раю в словах: «древнее достояние» (тобто рай) вказівка на небо, «воскресінням Твоїм, Господи, рай знову відкриється, і на небесах вихід обнови Ти нам».

Слово Боже і здоровий розум свідчать, що слово «рай» перш за все означає місця для святих духів і душ, приготовлені Богом від вічності. Один тільки Бог не підлягає закону часу і простору. Він вічний і безконечний, а все інше, як Його сотворіння, підлягає законам часу і простору, тобто, існують у своєму часі, займаючи певне місце в просторі; а інакше і бути не може. Виходить, ества духовно-моральні – духи і душі – підлягають закону часу і закону простору. Тобто для замогильного життя душ повинні бути определені місця.

Щодо місцезнаходження раю нагадаємо відповідь святого Іоана Золотоустого, що людині значно краще і необхідніше розуміти, що рай дійсно існує, аніж точно знати, де це місце знаходиться. Для спасіння досить знати, що рай є. Ти запитуєш, в якому місці простору знаходиться рай? Думаю, що поза цим світом. Давайте думати не про те, де він знаходиться, а про засоби якими б можна придбати собі його. Золотоустий, не схвалює цікавості щодо місцезнаходження раю, хоча не забороняє тих корисних роздумів і пошуків раю, які приводять до страху Божого і відхиляють від зла. Більш того: він заповідає постійно вправлятися в них, постійно маючи перед очима рай.

Рай одержують тільки за чесноти. Нагороду за могилою одержують тільки добродетелі. Навіть у свідомості дикунів щасливо-му замогильному життю сприяє вдоволення і радість. Так, ескі-

мос, житель полярних країн, приречений на життя серед льоду, снігів і морозів, під тяжким гнітом природи, яка оточує його, мріє і надіється на краще за могилою, так керує ним безсмертний дух. Після переставлення такого ескімоса, його замогильне життя – блаженне, вічно тепла країна з постійно сяючим сонцем. Знаходиться цей рай за океаном, який є єдиним джерелом існування ескімоса. Скупа на корм земля на півночі, зате щедро доповнює все з лихвою поза могилою; і хоч дикуни не мав в повній мірі риби, єдиної його їжі, зате його замогильне життя (далеко за океаном) з надлишком не тільки риби, але і всякої дичини. Основна істина духа полягає в тому, що замогильне краще земного і що за великодушне терпіння на землі буває віддача після смерті, і в уяві ескімоса вона виражена в чуттєвій формі; смутки, неприємності і всі суворі випробування земного життя ескімос переносить з надією на кращу долю за могилою.

Рай камчадала теж переповнений чуттєвості. Тут немає недовіри у їжі, в рибі, в дичині. В раю у камчадала немає вулканів, болота, козаків чи руських. Супутник його земного життя – собака – поза раєм уже не здихає. Там буде багато собак. Велика частина дикунів вважає, що рай на небі, а Молочний Шлях вважають дорогою до небесного раю. Полярні дикуни у північному сяйві бачуть небесних духів, які літають на небі.

Із слів Ісуса Христа: «а сини царства викинуті будуть у пільму надвірну; там буде плач і скрегіт зубів... а неключимого раба викиньте у пільму надвірну; там буде плач і скрегіт зубів» (Мф. 8. 12; 25. 30), що визначає характер геєни, видно, що блаженному життю необхідне таке місце, де були би і світло і теплота, тому що без них є тільки плач та скрегіт зубів.

Що ж таке світло і теплота в місцях перебування праведників? А світло і теплота – це дві фізичні сили, при яких тільки і можливе життя, а значить і діяльність. Де немає світла і тепла, там немає життя, там все мертво, бездихання.

Як для фізичної природи душі і тіла потрібні фізичні світло і тепло, так і для моральної духовної природи душі потрібні духовні світло і тепло, які би просвічували і зігрівали душу благодаттю блаженства.

Виходить, якщо і душа має свою тілесність, то її місцеперебування повинно володіти фізичною природою, тілесною чуттєвою, ефірною. Для вічного чуттєвого світла не потрібне наше видиме

сонце. Перечислені якості повністю може задовільнити електрика, як воно було на початку сотворення землі, поки не явилось сонце, заховане в гушавині атмосфери. Якщо, як свідчить наука, життя на землі, ще не освіченої сонцем, а електрикою була така сильна, то що ж мішає признати це електричне світло сяєuche і у місці упокоєння праведників, де життя і розвиток не зупиняється?

Біблія (Бут. 2. 8, 9) показує рай дивним і досить обширним садом на сході, і тому-то схід у християнській Церкві має таке велике значення. Так, храми будуються вівтарем на схід; померші покладаються лицем на схід в могилу; православні моляться на схід. Багато угодників Божих новозавітної Церкви бачили рай садом. Він і насправді такий; але його предмет і природа, крім того, відповідають еству його насельників – духів. І тому рай недоступний для наших почуттів, які огрубіли від гріхопадіння.

Коли хоронили Матір Божу св. Іоан Богослов ішов з райською гілочкою, яку приніс з раю на землю архангел Гавриїл. Святий Макарій Великий пише, що після смерті ті, що успадковують рай, їх зустрічають і відводять у особливі сади, в приготовані завчасно оселі, де на них надягають дорогоцінні одежі (Бесед. 16. 8). Св. Григорій Синаїт пише, що рай є нижче небо; що дерева садів там постійно покриті цвітом і плодами; посередині раю тече річка, яка розділяється на чотири рукави. Про цю річку пише Мойсей у своїй книзі Буття (2. 10).

У всіх святих Отців і учителів Церкви рай показаний садом дивної неописаної краси, природа якого повністю відповідає тонкій ефірній природі душі, недоступної для розуміння нашими загрубілими почуттями. Але при співдії Святого Духа для декого рай був доступний і на землі: для тих чиї тіла являлися досконалим храмом, посудиною для Духа Святого. Рай сприймався ними через очищені почуття, тобто, через живу віру діянням Святого Духа, який приводив до природного стану, відповідно стану прародичів до їх гріхопадіння.

ПРИКЛАД: Подібно, як колись ап. Павло був вознесений в рай, так само в рай був взятий один благочестивий подвижник, ігумен Власій. Він почав служити Богові з ранніх років життя і збагатився всіми християнськими чеснотами. У Власія народилося непереможне бажання пізнати, в якому місці за могилою поселяються душі монахів, які добре потрудилися під час земного життя. Після трьохрічних келейних нічних молитв, Власій одного

разу під час такої молитви був віднесений у рай. Раптом він відчув, що ходить по якомусь полю; а то був рай Божий. Блаженний Власій увійшов у рай, який виглядав, як сад у квітах, переповнений запахами, де росли різні фруктові дерева. У раю він побачив монаха Єфросима зі свого монастиря, який сидів під деревом на золотому престолі. Побачивши Єфросима, Власій підійшов до нього і спитав: «Це ти, сину мій, Єфросиме? Що ти тут робиш?». «Я тут поставлений від Бога сторожем», – відповів Єфросим. «А чи можеш ти мені щось дати, коли я тебе попрошу?» – продовжував Власій. «Можу, проси». Тоді Власій показав рукою на яблуню і сказав: «Дай мені з цієї яблуні три яблука». Єфросим зняв з дерева три яблука і дав їх ігуменові. Ігумен прийняв їх у мантию і зразу прийшов до себе.

Він знову бачить себе в келії і три яблука в мантиї. Зазвонили в той час до ранньої. Після закінчення богослужіння ігумен приказав брачикам, щоби ніхто з них не виходив з церкви. Покликавши з столової Єфросима, спитав у нього: «Сину мій, де ти був цієї ночі?». Єфросим мовчав, опутивши очі до землі. Старець не переставав допитуватися у нього; і тоді Єфросим відповів: «Там, отче, де ти бачив мене». «А де я бачив тебе?» – наполягав старець. Єфросим відповів: «Де ти просив у мене три яблука, у святому Божому раю, і я тобі дав їх, а ти взяв». «Ось ті три яблука, які я одержав з Божого раю», – продовжував ігумен, показуючи їх братчикам. «Цієї ночі Господь дозволив мені бути у раю і бачити його». Яблука з благословення ігумена були розділені поміж усіх монахів. Хто з монахів мали якусь неміч або хворобу, як тільки покуштували райських плодів ставали цілком здоровими (Алфавитный патерик).

З цього прикладу видно, що Єфросим і Власій були у раю тільки своїми душами, які знаходилися в повній свідомості. І зовнішній вид душі відповідав зовнішньому виду його тіла. При душах були члени чуття в цілковитій свідомості, як наприклад, зір. Душі розмовляли, вживали в розмові слова; розумові спосібності теж були присутні душам.

Закінчимо описувати рай першого періоду словами ап. Павла, який був там, бачив усе і чув нелюдські голоси, «які людині передати неможливо» (2 Кор. 12. 3-4).

Вчення західної Церкви про рай дуже неопределене; і кращий із західних богословів (Бережє) якби мимоволі робить висновок, що рай знаходиться на небі.

У рай ідуть душі праведників і щиро розкаяних грішників після особистого суду Божого, в 40-ий день після розлучення душі з тілом. За наукою Самого Господа Ісуса Христа, рай успадкують тільки одні вірні – віруючі в Господа Ісуса Христа і тому хрещені, як бачимо знаком засвідчили свою віру: «Хто буде вірити і хреститися, спасений буде» (Мк. 16. 16). Значить, що іншого шляху до спасіння немає, крім діяльної віри. Одні тільки віруючі в Господа Ісуса Христа стають наслідниками царства небесного. І все таки, не всі віруючі і охрещені отримають спасіння, а тільки ті, які будуть жити згідно з вірою – жити по закону Христовому, як про це засвідчив Сам Ісус Христос: «І вийдуть ті, хто творив добро на воскресіння життя» (Ін. 5. 29), тобто ті, які оправдали свою віру ділами. Вчення Ісуса Христа про блаженство определило тих, хто може бути жителем раю. Це: вбогі духом, ті хто оплакує свої гріхи, покірні, голодні і спрагли правди, милосердні, чисті серцем, миротворці, переслідувані за правду, обмовлені, вигнані і т. д. (Лк. 6. 20-21).

Апостол Павло пише, що в рай увійдуть тільки ті, хто жили за духом Христовим, який показаний у слідуючих дев'ятох чеснотах: в любові, в радості, в мирі, в довготерпінню, в благочестю, в милосерддю, в вірі, в покорі, в стриманості (Гал. 5. 22). Хто має такі чесноти, той і є наслідник раю. Ті хто творить діла віри, любові – одержить рай. Милосердні, милостиві на землі – будуть помилувані на суді і стануть жителями раю. У рай увійдуть чисті серцем, милостиві, співчутливі, стримані, цнотливі, посники, одним словом ті, хто строго сам зберігає закони благочестя і шанує ці якості в інших. Блудників, перелюбників буде судити Бог (Євр. 13. 4). Ні блудники, ні перелюбники царства Божого не успадкують (1 Кор. 6. 9-10), якщо не принесуть належного покаяння. Отже, рай успадкують дівственники і ті, хто зберігає подружню чистоту і вірність, а також хоронителі чистоти вдівства, як нерозірваного шлюбу на небесах. Красота чеснот і благодать Божа сяють на лицах добрих ангелів; теж саме відображають і лица жильців раю.

Представники двох статей на землі – Адам і Єва – до гріхопадіння були безсмертні і душею і тілом. Значить, тіло після воскресіння, з'єднавшись зі своєю душею, знову видасть нову духовну людину відомої статі. Втілений Син Божий і Матір Божа теж є представниками двох статей у замогильному райському житті.

Поява Святих земним людям підтверджує істину про існування двох статей поза могилою. Замогильне життя уже не земне, а швидше ангельське. Там немає потреби в шлюбі, хоч він уже і неможливий. Шлюб був потрібний на землі для підтримки роду людського.

Духовні стосунки людей, які почалися на землі, зберігаються, інакше бути не може, і в замогильному світі, кого ці відношення стосувалися. Брат залишиться братом і там відповідно до своєї сестри, якщо вона була у нього на землі і якщо теж сталася жительницею раю. Жінка залишиться жінкою відносно свого мужа, її права на це залишаться з нею; а її духовні відносини до мужа определіні Самим Богом. Якщо не закінчується буття душі тілесною смертю, якщо їй належить здати рахунок за свої дії, наприклад у виконанні, або невиконанні обов'язків жінки, – віддаючи рахунок, душа ж повинна зберегти і стать свою. Бо не згідно це буде зі здоровим розсудком, щоби безстатева душа віддавала рахунок за дії їй не властиві, або які їй не належать.

Слово Боже поучує нас, що після воскресіння тіла з'єднаються зі своїми душами; отже, всяка душа знову навіки з'єднається зі своїм тілом. Тіло є член душі, знаряддя її видимого прояву. Помилкою буде думати, що різноманітність статей видно тільки у зовнішній якості. Характер, властивість тої і іншої статі належить не стільки тілу, скільки душі. З цими природними якостями, які відрізняють одну душу від іншої, душа переходить із землі у замогильний світ. Ще без тіла нещасний багач у пеклі пізнав теж безтілесних Авраама та Лазаря. Але ж чомусь він не попутав їх з Євою, Сарою, Реввекою і іншими жінками, які знаходилися у раю. Справедливо на землі кажуть: той має жіночий характер, а он та має чоловічий характер; але ні він не жінка і вона не мужчина; тут тільки говориться про деякі подібності в характері. Точно так само буває, що мужчина має жіноче обличчя, а жінка – чоловіче, зберігаючи при тому свою стать – природний характер душі.

Про існування статей у замогильному житті блаженний Августин так пише: «тоді буде вигнано з тіла тільки те чого не хватує, а сама природа збережеться. Хоч стать жінки зовсім не являється недостатком (як учили догматики середніх віків про недосконалість жіночої статі), але природа, яка, звичайно, тоді не буде ні зачинати, ні народжувати, тому не буде шлюбів, але буде продовжувати існувати у своїх жіночих членах не для попереднього

вжитку, але для нових прикрас, і ніколи не буде вона збуджувати бажання того, хто буде дивитися на це... навпаки, вона послужить новою причиною прославляти мудрість і благість Бога, який колись сотворив те, чого не було, і звільнив від тління те, що створив. Хто таким чином сотворив обі статі, Той і збереже їх».

Число врятованих праведників, Святих – значно менше від числа втрачених, що видно із слів Самого Господа Ісуса Христа: «не бійся, мале стадо!.. багато покликаних, та мало вибраних» (Лк. 12. 32; Мф. 22. 14). І священна історія теж підтверджує нам цю істину: Лот з сімейством своїм були праведні, а весь осуджений народ – грішний; Ной з сімейством були одними праведниками на все тодішнє людство. І завжди видно, що синів Божих нараховується завжди значно менше, як властиво синів людських. При другому славному пришестві, по словам Ісуса Христа, мало знайдеться вірних.

ОСНОВА І ВИЗНАЧЕННЯ БЛАЖЕННОГО ЖИТТЯ. БЛАЖЕНСТВА. СКЛАД БЛАЖЕНСТВА. БЛАЖЕНСТВО НЕДОСКОНАЛЕ.

Основою блаженства в раю в першому періоді є перебування і спілкування з Господом Ісусом Христом, оглядання Його, як Сам Він про це учив, говорячи, що віруючі будуть з Ним і стануть учасниками слави Його. Дальше говориться про оглядання Господа вірними: «Блаженні чисті серцем, бо вони Бога бачитимуть» (Мф. 5. 8). А тому і апостол Павло від нетерпіння говорив: «Маю бажання померти і бути з Христом» (Флп. 1. 23). Бачення Бога відкривається тим, хто має святість, «без якої ніхто не побачить Бога» (Євр. 12. 14). Разом з тим той же апостол свідчить, що наше блаженство поза могилою довершиться місцеперебуванням зо всіма ангелами і праведними душами, а значить і з близькими нашому серцю, якщо вони тільки наші однодумці: «так завжди з Господом будем» (1 Фес. 4. 17).

Іоан Богослов пише до віруючих: «Улюблені! Ми тепер Божі діти, але ще не виявилось, що ми будемо. Та знаємо, що коли з'явиться, то будемо подібні до Нього, бо будемо бачити Його, як Він є» (1 Ін. 3. 2).

Святі учні Христові і Апостоли потішали і насолоджували себе і всіх віруючих небесною надією постійного єднання з Ісусом Христом і між собою (1 Фес. 4. 13-18).

У першому періоді прославлення праведників двоє: на небі – в Церкві, яка торжествує і на землі – в Церкві, яка продовжує боротися.

Першу істину про блаженство Святих тут-таки після смерті на небі, в раю, засвідчив Сам Господь Ісус Христос у притчі про багача і Лазаря, що Лазар тут-таки після смерті був віднесений ангелами на лоно Авраамове; або в другому місці: «У домі Отця Мого осель багато. А якщо би не так, Я сказав би вам: Я іду приготувати вам місце. І коли піду і приготую вам місце, прийду знову і візьму вас до Себе, щоби і ви були, де Я» (Ін. 14. 2-3). Під приготуванням і взяттям апостолів треба розуміти відхід, смерть кожного з них, після якої відбудеться вічне спілкування з Господом. Ось свідчення Господа, що Святі, які угодили Богові, і праведники тут-таки після смерті душами своїми в замогильному світі вступають в ту межу, яка попереджує вічні блаженства через пряме і тісне єднання з Господом і через участь у славі Його.

Це – слова Господа, звернені до учнів-апостолів в часі їх розставання (звичайно, видимого), з улюбленим Господом Ісусом Христом. Вони проникнуті вірою в духовний, невидимий зв'язок, який через зішестя Святого Духа повинен об'єднати навіки учеників Христових і взагалі всіх вірних. «Сьогодні зі Мною будеш у раю», сказав Господь розсудливому розбійнику, який розкався на хресті, значить, з моменту переходу в замогильний світ, розбійник буде вічно в раю з Христом, а значить і учасником слави Його.

Перед самими хресними стражданнями Ісус Христос у Своїй першосвятительській молитві до Бога-Отця про Себе, про святих учнів і взагалі про всіх правдиво віруючих в Нього просив: «Отче! Котрих Ти дав Мені, хочу, щоби там де Я, і вони були зі Мною, щоби бачили славу Мою, яку Ти дав Мені» (Ін. 17. 24). Це бажання, воля, якби заповіт, молитва Господа Ісуса Христа, цілком згідна з волею Отця небесного, – є явним доказом для всієї Церкви Христової, тобто для всіх правдивих живих її членів, що вони тут-таки після смерті, перейшовши у замогильний світ, будуть з Господом на небі, у раю, і стануть учасниками Його слави. Ті хто достойний царства небесного, зразу же після переходу у замогильний світ будуть там, де і Господь перебуває, як Богочоловік з прославленням Своїм тілом.

Замогильний світ, замогильне життя Самим Господом розкрито людині, яка перебувала ще на землі. Розкрито настільки,

наскільки обмежений розум може сприйняти. Отже, ось картина замогильного стану праведників у раю, у перший період замогильного життя: вони – разом з Господом Ісусом Христом, і як співнаслідники царства небесного, разом з Ним співпрославляться.

Святі апостоли були впевнені в істині учення Господа про перебування вірних з Ним у замогильному світі зараз же після розлучення на землі душі від тіла, яке віддається землі, як насіння, щоб видало нове тіло, а вірних душа іде до Господа. Свою віру в правдивість цієї істини засвідчили вони і словом, і писанням. Святий ап. Павло, який палав любов'ю до Господа, відносно себе самого сказав: «Тягнуть мене одне й друге, хоча маю бажання померти та бути з Христом, бо це значно ліпше, а залишатися в тілі потрібне більше для вас» (Флп. 1. 23-24). У іншому місці цю ж істину перебування вірних з Христом в першому періоді замогильного життя він об'являє від лица всіх апостолів: «Знаємо бо, коли земний мешкальний намет наш зруйнується то маємо будівлю від Бога на небі, – дім нерукотворений та вічний... ми ж відважні, і бажаємо краще покинути дім тіла й мати дім у Господа» (2 Кор. 5. 1, 8). Тут Апостол оприлюднює таку думку: ми знаємо, що після смерті – знищення нашої земної домівки, тобто нашого тіла – одержимо тут-таки нерукотворну домівку на небесах, тобто душа після відокремлення від тіла відходить до Господа і з Ісусом Христом перебуває вічно. Св. Павло потішає всіх християн не сумувати надмірно із-за смерті близьких серцю, переконуючи, що вони з Господом знаходяться в оселях Отця небесного.

Обітцяне Господом (що праведники, після смерті і після особистого суду, перебувають з Ним) наочно бачив св. ап. Іоан у об'явленні: на небі крім престола основного, навколо нього стоять ще двадцять чотири престоли, а на них старці в білих одежах і з золотими вінцями на головах (Об'яв. 4. 4); далі, бачив під небесним вітарем душі побитих за слово Боже і за свідцтва, які вони мали (6. 9); і ще бачив «великий натовп, що його почислити не зможе ніхто, з усякого люду і племен, і народів, і мов, стояв перед престолом і перед Агнцем, зодягнені в білу одягу, а в їх руках було пальмові віття. І зивали вони гучним голосом, кажучи: спасіння Богу нашому, що сидить на престолі, і Агнцеві» (Об'яв. 7. 9. 10).

Вчення св. Православної Церкви про замогильне блаженне життя праведників в самому тісному єднанні з Господом Ісусом Христом, яке настає зразу ж після смерті, виражалося у писан-

нях св. Отців і учителів Церкви. У їх творіннях (писаннях) про предмет замогильного життя праведників у перший період основна думка – одна. Вона – спільна для всіх церковних письменників, як істина, яка не потребує жодного підтвердження, тому що вона сказана Господом, повторена св. ап. Павлом і в дійсності відкрита святому Іоану Богослову.

Блага райського життя, як внутрішні (блага для духа і душі), так і зовнішні (для тіла), які складають замогильний стан праведників в раю або просто їх блаженство, мають головною основою – Бога, джерела всього правдивого, доброго і прекрасного, з яким, за наукою ап. Павла, праведники житимуть вічно.

Отже, жити і постійно бачити Бога! При такому стані людини всі наші бажання задовільняються, так що людині уже не залишається більше нічого бажати. А так як перший період замогильного стану душі, за наукою Церкви, є продовження буття душі без тіла то блаженство душі в цьому періоді складається тільки з задоволення одних лише внутрішніх почуттів. Душа переживає духовну насолоду не матеріальними благами, відчуває благу дію внутрішніх почуттів, дію радісну, але недосконалу, так як тіло приймає участь у блаженстві тільки після з'єднання з душею. Про такий стан райського життя писав і пророк Давид: «Пробудившись буду насолоджуватися видом Твоїм» (Пс. 16. 15).

На землі, при виконанні наших бажань, при всіх Твоїх благословеннях, завжди чогось ще бракує; але за могилою, коли буду з Тобою, буду бачити Тебе лицем до лица, який Ти є: тоді буду задоволений своїм буттям – насичусь, всі почуття мої будуть задовільнені.

У змісті блаженств, який не допускає найменшої тіні смутку, входить і радість від співперебування і спілкування зі своїми: з близькими і дорогими нашому серцю. Так святитель Димитрій Ростовський про цей предмет пише: «Праведники, бачачи себе прославленими у царстві Отця їх небесного, не тільки себе, але і своїх близьких прославленими, відчувають як серця їх наповнені вічною радістю, яку неможливо пояснити словами. Зрадіє батько спасінням сина, син – спасінням батька, мати – за дочку, дочка – за маму; чоловік – за спасіння дорогої дружини, а дружина – за мужа; зрадіють брати і сестри за спасіння своїх братів та сестер, рідні зрадіють спасінням рідних, ближні – за ближніх, знайомі – за знайомих і за спасіння незнайомих; тому що у всіх буде одно-

душність, односердечна любов, як до Бога, так і один до одного, любов, яка не нищить і ніколи не відпадає» (Сов. св. Дим. Рост., стр. 111, ч. 5). Всі зрадіють взаємною радістю, від взаємного природного психічного закону співчуття – радіти з тими, що радіють і плакати з тими, хто плаче.

Життя, стан, діяльність душі – одне і теж. Де життя, там і стан або діяльність, яка може бути або блаженством, або терпінням. В постійному досягненні всіх піднесених – не земних, а духовних – думок, бажань і почуттів, до яких тягнеться душа всіма своїми силами, ховається природне призначення життя і діяльності: блаженство. Вічна зміна природних бажань, вічне блаженство, за наукою ап. Павла, буває двояким: внутрішнім і зовнішнім.

У першому періоді райського життя блаженствує тільки душа. Тільки за посередництвом почуттів душа знаходиться у стані блаженства, або в стані смутку. Без почуттів немає ні блаженства, ні терпіння. А так як почуття бувають внутрішні і зовнішні, то і саме блаженство або страждання будуть і внутрішніми і зовнішніми. Душа блаженствує, коли бажання її задоволені благами внутрішніми і зовнішніми. Користування внутрішніми благами викличе внутрішнє блаженство, а зовнішнє – зовнішнє блаженство. Отже, у склад блаженства входить, по-перше, внутрішнє блаженство і по-друге, зовнішнє блаженство. Зміст блаженства внутрішнього і зовнішнього слідуюче; внутрішнє блаженство складають: а) відношення душі до Бога, або діяльність відносно Бога і б) відношення душі самої до себе, або її внутрішня діяльність – глибоке самопізнання, проникнуте діянням, що творить радість яку нагороджує і оправдовує совість. Внутрішнє блаженство складає відношення душі до всього, що її оточує, або її діяльність відносно всього, що знаходиться поза нею, а властиво: а) відносно духовно-моральних естеств, що її оточують, блаженних духів і святих душ і б) до всієї райської природи.

Віддача праведникам в першому періоді ще недосконале, неповне, як учить наша св. православна Церква (Богос. арх. Макария Харьк. т. 2-й, стр. 543). Праведники в першому періоді насолоджуються тільки однією душею. В цьому періоді райського замогильного життя праведники сіяють тільки однією славою душ, як свідчить оглядач таїн Божих св. Іоан Богослов: «І дані були кожному з них одежі білі, і сказано їм, щоби вони успокоїлися ще на малий час, поки і співпрацівники їх і брати їх, які будуть убиті,

як і вони, доповнять число» (Об'яв. 6. 11). Прославлення їх на небесах наступає тут-таки після особистого суду і продовжиться до страшного суду, коли уже прийде віддача всій людині, яка складається з духа і тіла. Якби праведники і грішники зразу таки після смерті, на особистому суді, одержали цілковиту віддачу – повне блаженство – або повну кару (муки), то для чого тоді потрібний би був суд загальний, всесвітній? Хіба можна судити, коли уже все до кінця вирішено! Якщо ж, як учить нас наша православна правдива Церква, знову прийде Ісус Христос, щоби судити живих і мертвих, значить, мертві, які перейшли у замогильний світ до Його пришествия, ще не підпали кінцевому суду і замогильна доля їх ще до кінця не вирішена. Виходить, що до страшного суду, як ті, що перебувають у раю, так і в пеклі не одержали ще повної своєї віддачі. Крім того, якщо в земному житті, діяльності людини приймає участь ціла людина, тобто душа і тіло, то і віддача повинна бути і душі і тілові. Св. ап. Павло свідчить, що кожний отримає за діла, в яких приймало участь і тіло, тобто і душа і тіло отримують віддачу, і це буде після воскресіння тіл і з'єднання їх зі своїми душами і після загального суду.

Ціла людина отримає повну віддачу: або досконале, повне блаженство, або повні страждання. Так апостол учить відносно всіх людей: «всім належить явитися на суд і кожний отримає згідно земних діл своїх» (2 Кор. 5. 10). І в іншому місці він повторює ту ж думку, згадуючи при тому і про власну віддачу, яку отримає в день загального суду: «А тепер готується мені вінець правди, який дасть мені Господь, праведний Суддя, в день той: і не тільки мені, але і всім, хто полюбив явлення Його» (2 Тим. 4. 8). Далше апостол ясно показує, коли уже говорить про другу, особливу (крім першого) віддачу: «щоби вони не без нас досконалість одержали» (Євр. 11. 40). Віддачу одержать зразу ж після особистого суду, але кінцеву нагороду отримують при всіх, хто буде на страшному суді, куди з'являться всі.

Добро і зло розливається, а садівники і робітники їх повинні одержати свою нагороду за всі плоди, які доспіли на землі. Ось чому робітники добра і зла можуть одержати повну віддачу лише тоді, коли уже закінчиться всяка земна діяльність. Тільки тоді побачить кожний сам, до яких страшних розмірів досягло в його потомстві добро або зло. Тоді-то побачимо самі, що причиною спасіння одних і загибелі других були ми першими, твор-

цями добра або зла. Ось чому апостол і говорить: «хай не без нас досконалість приймуть».

Отже, відсутність тіла, незакінчений моральний розвиток роблять перший період замогильного життя душі недосконалим. Так учили свв. Григорій Богослов та Іоан Золотоустий.

Не тільки за свої діла, але і за життя ближніх, які продовжують наші діла і наслідуючих нас, належить нам прийняти нагороду. А земне життя і всякий розвиток думки закінчиться в останній день світу.

І тоді-то одні почують тисячі проклять від загибаючих за то, що ішли за злом, яке вони посіяли; а другі ж зустрінуть благословення від врятованих, які слідували їхньому доброму життю. Тільки тоді в повній і досконалій степені відкриється перед всіми добро, а також і зло, якщо тільки воно не було своєчасно заглажено істинним покаяттям і всім життям. Відкриється добро і зло кожного, зі всіми безконечними добрими і злими наслідками, а садівники раніше всіх повинні засмакувати своїх плодів. Про досконале блаженство праведників в першому періоді замогильного райського життя, а також і про неповні страждання засуджених в геєні – навчали і навчають всі святі Отці і учителі.

ВНУТРІШНЄ І ЗОВНІШНЄ НЕДОСКОНАЛЕ БЛАЖЕНСТВО, АБО ДІЯЛЬНІСТЬ ДУШІ В РАЮ

В перший період замогильного райського життя блаженствує тільки одна душа. А так, як діяльність душі складається з діяльності її окремих сил (про що говорилося вище у статті про діяльність душі і її окремих сил на землі і поза могилою), то для блаженства душі необхідно, щоби і всі сили її діяли на створення радості. Відповідно трьом головним душевним силам: розумові, волі і почуттям, – зміст внутрішнього блаженства складають дії цих сил: любов, пізнання і прославлення свого Бога-Творця, Господа Ісуса Христа, джерела блаженства, істину, з якої витікають всі істини, – Того, Хто Сам за Себе засвідчив, що Він – «Істина». Він то, тобто Господь наш Ісус Христос, стає для душі предметом життя і діяльності, за наукою ап. Павла: «Ним живемо і рухаємося», тобто в Ньому і для Нього проходить все наше життя як на землі так і за могилою. Значить, предмет життя і діяльності душі за могилою (в раю) залишився той самий: любити, пізнавати і прославляти

Бога; ось блаженство людини! Любов, пізнання і прославлення Бога є змістом замогильного райського життя, зміст, який представляє совокупність дій трьох головних душевних сил: розуму, волі і почуттів. Постійно діючі душевні сили розуму, волі і почуттів, які постійно розвиваються і вдосконалюються – тягнуться до істини – ось що складає внутрішню діяльність душі в райському блаженному житті. Це і є внутрішнє блаженство, або внутрішня діяльність душі відносно Бога. Так навчає св. православна Церква (Простран. Катех. Филарета 1-й чл. Симв. Веры).

Із основ блаженства, про що сказано вище, тобто з співперебування, спілкування з Богом, і лицезріння Його відбувається ціленаправлено до радості і дії всіх душевних сил. Одне діяння змінюється іншим, більш досконалим, і буде все далі і далі розвиватися цілу вічність. Бажання і відповідне цьому вдоволення відійдуть у вічність. Всі сили душі досягають свого призначення в напрямку до правдивого, прекрасного і доброго.

Таким чином, і тут любов до Бога і любов Бога до людини були основним початком свого блаженства. Без любові людини до Бога немає спасіння, немає і блаженства. Любов звичайно старається до пізнання любимого. Любячи і пізнаючи, ми прославляємо уже тим самим любимо нами уже і те, що ми пізнаємо, і душа при такому настрою блаженствує. «Не умру! Але живий буду!» – повний любові до Господа, пише Давид: «Не умру! Але живий буду!» (Пс. 117. 17), жити буду, як на землі, так і за могилою. Живим він назначає славити Бога, находячись ще в цьому житті. «Ми, живі, благословимо Господа від нині і до віка» (Пс. 113, 26). І тут і поза могилою одна задача – славословити Бога, хвалити ім'я Його.

Внутрішній стан душі видно із зовнішніх знаків і внутрішнє блаженство відносно Бога складають слідуючі духовні блага: стояння перед Агнцем, прославлення і служіння Йому (Об'яв. 7. 9-17), співжиття з Ним (Ін. 14. 3); співцарювання з Христом і співучасть у Його вічній славі (2 Тим. 2. 11-12) і, накінець, лицезріння Бога і більш досконале пізнання Його. На землі було пізнання Бога і більш досконале пізнання Його. На землі було пізнання недосконале, часткове. Так само і бачення Бога на землі, чого вимагається від усіх в Нього віруючих і про що свідчив Давид: «Завжди бачив я Тебе перед Собою» (Пс. 15. 8). Таке бачення Бога на землі, за наукою того ж ап. Павла, недосконале: «ніби через темне

скло, угадуючи» пізнаємо нині Бога; у раю ж «лицем до лица» будемо бачити Його (1 Кор. 13. 12; 2 Кор. 5. 8; Євр. 12. 14).

Все це ми називаємо: бути; жити, знаходитися в спілкуванні, тісному єднанні з Господом Ісусом Христом. Бо Ним ми живемо, рухаємося (спочатку на землі, а потім і поза могилою) в Його царстві. Таке єднання, зв'язок і вічне спілкування з Господом є головною основою блаженства праведників, перша основа добра, з якої витікають і всі інші блага, внутрішні і зовнішні – без чого неможливо блаженство. Насолодження Богом народжує постійну урочисту дію всіх сил, душевних і тілесних, як уже вище говорилося взагалі про діяльність душі і її окремих сил на землі і поза могилою.

Так як зло є джерелом всіх смутків і страждань і воно людиною не природно, – людині природне добро і блаженство, для чого вона сотворена, – тому зла в раю уже немає. Значить, стан праведних душ в цей період цілком вільне від всякого смутку: «Вони голоду й спраги терпіти не будуть уже, і не буде палити їх сонце, ані спека яка. Бо Агнець, що серед престолу, буде їх пасти, і водитиме їх до джерел вод життя і обітре Бог всяку сльозу з очей їх...» «і не буде уже смерті. Ані смутку, ані крику, ані болю вже не буде, бо перше минулося» (Об'яв. 16. 17; 21. 4). Точно так описаний замогильний стан праведників у пророка Ісаї (25. 6-9). Але бачення Святими замогильного пекельного стану грішників і живу участь в їх бідовому стані наводить якийсь смуток, корисний і їм і пекельним страждальцям. Смуток, спонукує Святих на молитву за пекельних в'язнів, а це приносило спасіння останнім.

Спокій, або вічне успокоєння від трудів: довершених тут на землі ради царства небесного (Об'яв. 14. 13; Євр. 4. 3, 11), складають відмінний характер блаженної діяльності в раю в цей період. Тут під словом «спокій» не слід розуміти бездіяльність. З поняттям про душу завжди поєднується і думка про її діяльність, тому що діяльність виражає життя душі, і при безсмертності душі діяльність залишається безперервною. Значить, словом «спокій» охарактеризовується відомого роду стан і діяльність душі, всупереч неспокою. Діяльність душі, що приносить їй задоволення, насолоду, – робить душу спокійною. Природний стан душі залишений пристрастей, за свідченням Самого Господа нашого Ісуса Христа, і на землі ще приносить боголюбивій душі спокій: «будьте покірні і лагідні серцем і знайдете спокій душам вашим». Передсмак ще на землі небесного спокою, очікування рішучої

долі, яка наступить після страшного суда Христового, дає душам те невимовне блаженство, яким вони будуть насолоджуватися у вічності.

Серця праведників, переповнені правдивою любов'ю, приймають живу участь в долях тих душ у пеклі, доля яких ще не вирішена, і за яких турбується воююча Церква, призиваючи до такого піклування всіх благих і угодних Богові. Члени Церкви, що торжествує знаходяться у живому зв'язку і спілкуванню з членами Церкви воюючої через живу участь, яку відчують вони до своїх братів, які подорожують ще на землі і тих, що знаходяться ще у Церкві воюючій, допомагаючи їм своїми молитвами перед Богом і правдивими ділами. Перше безсумнівно відкривається з Об'явлення, де говориться, що Святі волають до Бога і просять у Нього, як найскорше суду і нагороди праведним, пригніченим на землі (4. 10; 11. 18). Останнє видно з безчисленних досвідів явлення і чудесної опіки Святих Божих, – досвідів, якими переповнена історія Церкви Христової. Як на землі через їх діяльність святалося ім'я Боже, так само вони продовжують творити добрі діла і із-за могильного райського життя. Така благодіюча діяльність є продовженням земної. Про життя Святих Ісус Христос учив так: «У воскресінні бо не женяться, і не виходять заміж, а живуть як ангели Божі на небесах», тобто будуть подібними до ангелів, а значить і життя Святих буде досконалим, ангельським; тому, що і на землі вони були земними ангелами з признаками небесної діяльності, яка по словах Самого Ісуса Христа, буде продовжуватися і після смерті, на всю вічність.

Поскілки життя душі складає самопізнання, то життя в раю складе правдиве пізнання себе, – досконале самопізнання, повну свідомість всього минулого, що пройшло і сучасного, того (тобто істинного самопізнання) на землі досягають далеко не всі, при строгому і уважному самоспостереженню.

Зовнішнє блаженство складають: а) взаємне вічне спілкування зі всіма ангелами (Євр. 12. 22-23; Лк. 16. 22); б) співжиття і взаємне найближче спілкування зі всіма Святими (Мф. 8. 11; Лк. 13. 28-29); і, нарешті, в) краса самого раю, яку бачив ап. Павло, коли був піднесений до третього неба. Він бачив всю красу райську, але щоб розказати про це на землі народженим не зміг бо не знайшов таких слів на людській мові. А хоч би міг хоч що-небудь розказати, про безконечно прекрасну райську красоту, то не зро-

зуміли б того ті, хто слухав би його; так само, як багато чого не розуміють маленькі діти з того, що зрозумілим є для їх родичів. Не зрозумівши райської краси, тісна мудрість, яка приймає тільки знання доказом, відкинула би рай. Так переважно робилося і робиться до нині мудрецами цього світу, які відкидають все надможливе, духовне і чудесне.

Отже, зовнішнє блаженство складають сама оселя – рай з його, неописаними і неосяжними людським розумом, красотою – і товариство св. ангелів і св. душ. Ось яке внутрішнє і зовнішнє блаженство очікує тут-таки після особистого суду всяку святу душу!

Тепер залишається навести свідчення слова Божого про надзвичайно блаженне життя Святих у раю в єднанні і спілкуванні між собою.

Патріарх Яків, із-за смутку, що втратив лютого сина свого Йосифа, готовий був іти до нього в пекло, щоби тільки неперестанно бути з ним і бачити його, тобто він готовий був вмерти, щоби тільки бути з сином (Бут. 37. 45). І святий пророк Давид мав живу віру на побачення за могилою, коли говорив після смерті свого сина, народженого від жінки Урія: «Я піду до нього» (2 Цар. 12, 23). Святі апостоли Петро, Яків та іоан на Фаворі з першого разу впізнали замогильних жителів: Мойсея з пекла і Ілью з раю, хоч раніше їх ніколи не бачили, а тільки знали, що вони існують. А тепер безпомилково впізнали, що цей – Мойсей, а другий – Ілья; впізнали точно і їх імена. А далі життя Святих нам теж свідкують, що вони, наприклад, не знаючи наперед деяких осіб, при зустрічі з такими ясно бачили їх душевний стан, бачили їх цивільне положення, яке вони займають у спільноті, бачили їх сімейне життя, і ніби бачили написані буквами і називали їх по імені. І все це вони узнавали негайно в момент першого побачення! Все було можливе і доступне для їх очищення почуттів. Все тайне для них було явним. А з цього слідує природний вивід на основі свідчення св. Писання, що ці душі, обдаровані ще на землі таким досконаленням почуттів, і після переходу в замогильний світ не втрачають таких дарів, і діяльність почуттів отримає ще більшу силу, звільнившись від тіла смерті, за виразом св. ап. Павла. Значить, всі хто сподобився блаженного життя у раю побачаться і впізнають один одного; всі дорогі і любі нашому серцю, що жили з нами на землі, і якщо тільки отримають райське життя, будуть негайно узнані нами, а також вони пізнають нас.

Святий апостол Павло так потішав солунських християн, розлучених смертю, з близькими і дорогими серцю: ваша розлука тимчасова! Ви безсумнівно скоро побачитеся з вашими відійшовшими друзями – для того, щоби уже ніколи більше не розлучатися з ними. «І так завжди з Господом будемо» (1 Фес. 4. 17); а також в спілкуванні зі всіми правдивими християнами, а особливо з тими, кого Господь ще на землі з'єднав зв'язком спорідненості і дружби. Потішаючи таким чином солунських християн, св. Апостол заповідає їм зустріч і співперебування, і всім нам пропонує «потішайте один одного цими словами» (1 Фес. 4. 18). Потіха для християн в розлуці з близькими їм серцю знаходиться в цих двох догматах нашої православної віри, яка обнімає в собі 11-й і 12-й члени Символа Віри. Можна безсумнівно вірити цим двом істинам: 1) воскресінню мертвих і 2) блаженному поєднанню з відійшовшими від нас.

Тільки там, у замогильному життю – у раю – в повноті і відкритості значення людини (1 Ін. 3. 2).

Отже, якщо ті хто у раю будуть разом з Господом, як навчає св. ап. Павло і Сам Господь, то перебуваючи з Господом, будемо і всі один з одним; знаходячись разом у товаристві, як живі, моральні істоти, по необхідності будемо знаходитися і в спілкуванні між собою.

Бог, коли створив людину на землі сказав: «Не добре бути чоловікові одному» (Бут. 2. 18), що свідчить, про те, що людина взагалі повинна жити в товаристві людей. Для загального життя, яке б відповідало ангельському на небесах, люди звичайно єднуються з Богом нерозривним святим єднанням божественної любові. З'єднуючись з Богом, з'єднуються і між собою по волі Божій, тоже нерозривним єднанням любові. Не для того Бог скріплює людей на землі духовним єднанням любові, щоби, тут звести, а там розлучити. Значить, роз'єднання душ не є природним і поза могилою. Зі слів нещасного євангельського багача (згадаймо знову притчу) видно, що Авраам і Лазар знаходяться у раю не роз'єднаними один від другого, але разом, виходить вони в єднанні і спілкуванні між собою. Вірні будуть вічно з Господом, як учить Сам Господь Ісус Христос: вірні будуть з Ним, а значить і у взаємодії між собою, і будуть бачити один одного, про що свідчить і ап. Іоан (Об'яв. 4. 4; 6. 9-11).

Дві істини – єдність природи душ і вроджена душам любов, яка служить основою спільного життя, – приводять нас до висно-

вку, що людина має природний потяг до життя в спільноті, тобто мати постійне бажання бути разом з подібними до себе, а призначення душі – жити на небі, а це говорить про те, що і замогильне спільне життя не буде протилежне природі душі. Не було і немає такого народу, котрий не вірив би в замогильне спільне життя, за винятком тих, які думають, що зі смертю закінчується все, наприклад, послідовники вчення Будди зі своєю нірваною, нинішні нігілісти, матеріалісти і інші, які знаходяться під впливом диявольської облесливості безвір'я і тілесних статків.

Людський розум не може уявити собі такої спільноти людей, яка складає спільноту Святих у раю. Поєднані вічною любов'ю і постійним спілкуванням, вони тим самим доповнюють блаженний стан один одного. На землі сумно буває від розлуки з добрими людьми, з морально здоровим товариством, тому що в спілкуванні і в співперебуванні з ними душі було приємно, весело; а також як у раю такої розлуки не буде, то і блаженство душі стане вічним. Всі духовно-моральні ества, святі духи і праведні душі увійдуть в самий тісний зв'язок і спілкування між собою.

Замогильний стан першого періоду як праведників так і грішників (не тільки до воскресіння мертвих) представлено Самим Господом Ісусом Христом в Його притчі про багача та Лазаря, про яку св. Іоан Золотоустий каже: хоч яка велика пропасть між одними і другими, все одно пізнають праведники грішників, а грішників впізнають праведників, як знайомих так само і незнайомих. Нещасний євангельський багач, находячись у пеклі, пізнав Авраама, якого ніколи і нігде раніше не видів. Значить, після відділення душі від тіла її почуття приймають свою природність і їх дії протягуються далеко. Жильці раю бачуть і пізнають жителів пекла і жителів землі. А насельники пекла бачуть і пізнають жителів раю і земних людей. Якби багач не бачив і не знав стану своїх братів, які знаходилися ще на землі, то не просив би Авраама послати до них Лазаря. Значить, наші померші, де б вони не були, в раю чи у пеклі, знають наш стан; так сказати бачуть і чують нас і все наше життя, і наше заховане колись, тепер для них уже відкрити. Для такого пізнання один одного, прислужиться внутрішнє, душевне око. Щоби бачити, треба мати почуття зору, про що ап. Іоан у Об'явленні пише: «Ото Він із хмарами іде і побачить Його кожне око» (Об'яв. 1. 7). Значить, бачачи Господа, побачимо і весь замогильний світ і всіх його насельників: духів і душі.

Ось як розкажує блаженна Феодора про те, як її зустріли у раю: «Всі, побачивши мене, раділи моєму спасінню, виходили мені назустріч, цілували мене, вихваляли Господа, Який визволив мене від сіток ворожих» (Житие прп. Василия Нового, 26 марта).

Святий Пімен Великий говорив своїй перестарілій матері, яка хотіла його бачити: «Чи ти хочеш тут бачити нас (дітей твоїх), чи у тому світі?». Вона сумнівалася: «Якщо не побачу вас тут, то чи справді побачу там?». Пімен відповідав: «Якщо вирішиш не бачити нас тут, то там побачиш обов'язково».

Одного разу отець Йосиф як захворів, звелів піти до отця Федора Фермейського і сказати: «Прийди до мене, щоб я побачив тебе швидше ніж розлучуся з тілом». Це було серед тижня. Старець не пішов, а прислав відповідь: «Якщо ти проживеш до суботи – прийду, а якщо відійдеш, побачимо один одного в тому світі» (Дост. Сказан. о подвиг. св. и бл. Отцов, стр. 339).

Дві потішні істини пропонує тим хто плаче за помершими близькими їх серцю св. Іоан Золотоустий: «Якщо тіло віддається тлінню, то не тільки не варто плакати, але ще і радіти треба, тому, що смерть тліє, смертне гине, а не сутність тіла. Пам'ятай, що ці тепер замкнуті уста колись ще краще заговорять, а ці закриті очі тоді побачуть краще і більше, і ці ноги колись понесуться по хмарах, і це тіло, що тепер розкладається одягнеться у безсмертя, і ти одержиш свого присного? Чуєш, плачущий! Ти знову отримаєш присного свого, але уже кращого і світлішого. «Не плач!» – говорить Сам Бог. – Не помер спочилий, він живий і спить»; «Не сумуй, – говорить ап. Павло, – безсумнівно віруй, і ти знову побачишся і будеш навіки разом»; і нарешті Золотоустий додає, «Ти знову одержиш свого присного».

Великий вселенський учитель св. Григорій Богослов у своїх надмогильних словах брату Кесарію і сестрі Горгонії називає всі ці блага внутрішні і зовнішні, які складають блаженства праведників на небі в перший період. Так, брату Кесарію говорить: «Ввійди в небеса, упокійся в нідрах Авраамових; побач лик ангелів, славу і красоту блаженних, або краще, ввійди з ними в один лик і возвеселися!». Тут видно: спокій, радість, рай і співжиття зі всіма ангелами і всіма Святими – зовнішнє блаженство. Дальше учитель продовжує: «Предстань перед великим Царем, наповнюючись небесного світла!». Внутрішнє блаженство – стояння перед Богом, лицезріння Бога і участь в Його славі. І сестрі Горгонії говорить: «Я впевнений, що твій теперішній стан безпорівня-

но кращий бувшого, видимого стану: голос святкуючих, радість ангелів, небесний чин, бачення слави, а більше всього чистіше і досконаліше сіяння всесвятої Тройці, уже не ховаючись від розуму, як зв'язаного і розсіяного почуттями, але всецілим розумом бачений і прийнятий, освітлюючий наші душі повним світлом Божества. Ти насолоджуєшся всіма тими благами, потоки яких досягли до тебе ще і на землі, за щире твоє до них надхнення».

Святий Кіпріан стверджує: «Велике число возлюблених, родичів, братів, синів сприймуть нас там; багаточисленна і густа товпа тих, які уже впевнені в надхненні до нас, досягнуть того, щоби побачити і вітати їх. Яка велика спільна радість як для них, так і для нас!» (Слово увещат. к мучен. гл. 12).

Святитель Амвросій Медіоланський пише: «Яка потіха залишилася для мене, крім того, що надіюся скоро перейти до тебе, любий брат; надіюся, що розлука наша не буде довготривалою, та і ти сам можеш турботами своїми мене, покликати; бо хто не побажає собі: «щоби тлінне це одягнулося в нетлінне і смертне це одягнулося в безсмертне» (Сочин. Амврос. Мед. кн. 2, стр. 113).

Святий Іоан Дамаскин у своєму «Слове об Умерших» говорить про наше побачення так: «Нехай хтось не надіється на те, що на тому суді хтось залишиться невпізнаним; справді кожний впізнає ближнього свого, не тілесним способом, але всепроникаючим душевним оком».

Святитель Димитрій Ростовський відносно замогильного побачення пише: «Всі будуть бачити один одного»; звичайно, в першому періоді замогильного життя. На основі вчення Господа Ісуса Христа про цей предмет у притчі про багатого і Лазаря ми знаємо, що всі будуть бачити один одного тільки до кінцевого розділення праведників від грішників, а рівно ж і в день страшного суду. Якщо на суді все станеться явним, відкритим для всього духовно-морального світу; якщо земне життя кожної людини з ділами її тайними і явними буде очевидна для всіх святих ангелів, угодників Божих і для всіх грішників (Лк. 12. 2, 3), то очевидно, що всі впізнають один одного. Після переходу душі поза могилу вона, де б їй не судилося бути – в раю чи в пеклі, тут-таки буде пізнана святими, а в день суда і грішникам. Дальше св. Димитрій Ростовський пише: «На нас будуть дивитися не тільки наші браття грішники, але і всіх святих лики: Пророки, Апостоли, Мученики, Святителі, Преподобні і Праведники».

«За могилою, – продовжує Святитель, – царі побачать підданих своїх, а піддані – царів; побачуть пани і вельможі своїх слуг і рабів, а слуги панів своїх і вельмож; побачать скривджені своїх кривдників, а кривдники скривджених ними; друзі побачать друзів своїх, а вороги зустрінуться з ворогами своїми, як свідчить Слово Боже: «це той самий, який був у нас колись осміяний і притчею зневаги» (Прем. 5. 3). «Побачать несправедливі судді тих, кого безвинно засуджували і несправедливо віддавали на смерть; побачать мучителі тих, кого без милосердя мучили, побачать їх тепер прославленими і почують їх звернення до Господа: Суди, Господи, тих хто скривдив нас і відомсти, Господи, тих хто озлобив нас! Побачать родичі дітей своїх, а діти родичів своїх; побачаться брати, сестри, рідні, подружжя; побачать праведники грішників і грішники праведників. Там, за могилою, побачить Каїн Авеля, Ірод – Іоана Предтечу; гонителі побачать християн; Нерон, Діоклітіан, Максиміліан і інші гонителі побачать прославленими замучених ними сповідників імені Христового» (Св. Дмитрія Рост. Ч. 1-й. Поуч. в нед. страшн. Суда).

Святитель Тіхон Задонський про замогильне пізнання один одного, а значить і про взаємне побачення, пише так: «Побачать тих, яких на землі зневажали, сварили, переслідували, осміювали, озлобляли, попихали, а тепер вони у великій славі і радості».

Ось так святі Отці і учителі Церкви змальовували замогильне життя райське праведників в перший період: в зв'язку і спілкуванні, при повній діяльності душі і її окремих сил.

Отже, слово Боже переконує нас, що в замогильному світі, куди перейдемо і ми скоро, душі, перебуваючи у єднанні і спілкуванні з Богом, бачуться і спілкуються між собою ще до всезагального суду. Дай Боже, аби тільки бути в раю, де єднання і спілкування нерозривні; у геєні ж цього немає, так як там стан душ буде залишений всякої втіхи.

Правдиво віруючий, помираючи, без всякого смутку розстається зі своїми кровними і друзями – в надії, що вони скоро побачаться у домі Отця небесного, якщо і вони будуть жити вірою і надією на Божественне милосердя. Слово «якщо» означає, що для одних буде вічне радісне єднання з рідними і друзями, а для других – вічна і гірка розлука. Які ж обставини приносять розлуку? Діяльна віра з'єднує в майбутньому, а її відсутність розділить нас у вічності.

Якщо родичі будуть виховувати своїх дітей в страхі Божому, то добро прибуде і родичам на землі, тому що за сина мудрого веселиться душа родичів (Притч. 23. 24). А тоді буде нам благо і на небесах, де добрі родичі звеселяться, коли стануть на суді Божому разом з дітьми своїми і скажуть: ось ми і діти наші, яких дав нам Ти, Господи.

А ще кращі і мудріші з поган, керуючись одним розумом і внутрішнім відчуттям вважали за правду те, що в майбутньому житті вони побачать інших мудрих і добродішних людей всіх часів і місць, з'єднаються з ними і увійдуть в найкращий зв'язок і спілкування. Впевненість в цьому, тобто в майбутньому загальному побаченні і постійному перебуванні, була як якийсь потішаючий промінь світла посеред мороку поганства для всіх тих, хто прикладом думок і дій піднімалися вище звичайного круга. Ось, наприклад, як говорив Сократ своїм суддям: «Смерть, до якої ви мене засудили, вважаю скорше знахідкою, ніж втратою. Вона – або безпробудний сон без снів, або засіб переселитися туди, де я можу розмовляти з тінями знатних померлих. Я їду на смерть, а ви залишаєтеся жити; але чия доля завидніша, знають одні боги». А справді, для чого людина знаходиться тут в таких тісних відношеннях з другими, ми що не можемо без них жити, або насолоджуватися життям? Хіба для того, щоби з'єднавшись з людьми тісними зв'язками, раптом перервати їх і назавжди забути за тих, з ким разом насолоджувалися своїм буттям? Для того Закон Божий від народження прив'язує людину особливими почуттями любові до деяких людей, дає їй на землі відчуття насолоди від чистої дружби, задоволення і вдячності, любов батьківську і синівну, – щоби він відчув ці почуття і їх приємність, а потім відмовився від них на всю вічність і розірвав всі зв'язки, які тут взаємно поєднують людей? Так розум гадає про майбутнє взаємне спілкування людей, дивлячись по обставинах і згоді їх почуттів і дій.

Отже, само слово Боже свідчить нам і переконує нас у незмінній правді, яка складає догмат православ'я, що за могилою будуть разом праведники з неправедниками і з Господом. А грішники – з грішниками віддаленими від Господа. Перші будуть разом, будуть бачити один одного, і пізнають один одного, вступають у спілкування між собою, і, за свідченням Старого і Нового Заповітів, будуть розмовляти один з одним. Зустріли у пеклі в'язні прийшовшого до них царя вавилонського і говорили йому: «І ти

до нас сюди прийшов» (Іс. 14. 10, 11). Говорив Авраам, який був у раю, з багатчем, який знаходився у пеклі. Ап. Павло, вознесений на третє небо, чув там голоси і тому у іншому місці уже згадує про небесну мову, ангельську. З розповіді св. бл. Феодори, св. Андрія Христа ради юродивого, св. ап. Фоми і багатьох інших Святих бачимо, що душі після розлучення зі своїми тілами, які уже знаходяться у світі духовному, розмовляли з ангелами і між собою про різні предмети. Всі свідчать, що співперебування душ, і взаємне побачення і спілкування будуть супроводжуватися взаємною передачею думок, почуттів і бажань, – передачею, з відповідною духовною природою душі.

Щоби щонебудь зрозуміти, як все таки розмовляють у замогильному світі безтілесні ества, згадаймо, що говорити – означає передавати один одному свої думки, бажання і почуття. Ми передаємо невидимі думки, бажання і почуття, які властиво належать невидимій душі. Повідомляємо їх іншому за допомогою видимих і чуттєвих знаків, звуків, жестів і букв. І це необхідно, поки душа знаходиться в тілі. Життя Святих подають нам немало прикладів того, що думки, бажання і відчуття одних були без слів або жестів, які пізнавали Святі. Тайни розуму, волі і серця були видимими святими, і Святі уже відповідали словами, викриваючи людей у їх думках, бажаннях і почуттях. Якщо ще на землі очищені душі мають властивість бачити, читати думки, бажання і почуття других, то що може заборонити душам праведників у замогильному світі взаємно бачити і читати думки, бажання і почуття один одного? З тих пір, як одухотворене тіло, якими були Адам і Єва до падіння, стала земною із-за впадку прародичів, спілкування невидимої душі з невидимим світом перервалося, і для спілкування душі з душею вимагалися якась допомога – видимі знаки. Так як в'язниця не дає можливості спілкуватися з тими хто на волі, так і тіло, не дозволяє душі прямо спілкуватися з душею.

Звільнившись від тіла, душа знову повністю відновлює свої почуття, і немає тоді в неї перешкоди бачити, і так сказати, читати думки, бажання і відчуття другої душі – і таким чином обмінювалися ними, які складали внутрішню діяльність душі. Як же розмовляли на такий безмірній відстані Авраам з нещасним багатчем? Можна з впевненістю сказати, що душі де б вони не находилися, чи в раю, чи в пеклі (звичайно ми розуміємо тут тільки перший період життя) мають здібність властиву їх природі і нового

життя: ділитися думками і бажаннями. Але ця здібність говорити у замогильному світі – відрізняється від земного спілкування за допомогою звуків і знаків, як свідчить розмова Авраама з нещасним багатчем, розділеним безмірним простором. Це – особлива, духовна властивість душі бачити і читати думки і бажання (і взагалі всякий душевний стан) другої душі. Слово Боже приписує тільки праведникам взаємне спілкування у замогильному світі, що складало одну з умов блаженства душі людини і на землі і за могилою.

Правда, відкрита нам (переважно – християнам), що провадимо земне життя в душі Христовому, по Його святим заповідям, ця правда переконує людину-християнина в успадкуванні царства Божого, приготоване від вічності. Життя духа тут на землі проявляється в людині, в його сімейному житті перш за все. А уже потім і у суспільному-державному; і члени сім'ї і члени держави за могилою стають учасниками життя райського, блаженного. Члени сім'ї – подружжя, родичі і їх діти, а далі рідня, знайомі – після праведного земного життя, вступаючи у нове загробне життя, як учить свята наша православна Церква, не відокремлюються, а живуть разом, як ангели Божі. Подружжя, їх діти і рідні знаходяться між собою у взаємному спілкуванні – взаємно впливають одне на одного і навіки уже ніколи не розлучаються. Християнське подружжя – це не старозавітне подружжя, це шлюб нової духовної людини, це тісніший духовний зв'язок подружжя, про яке Сам Ісус Христос засвідчив, що з'єднане і один раз Богом не можуть бути розлучені ні на землі, ані за могилою: тому що, за свідченням Апостола, любов безсмертна. З'єднані на землі любов'ю і за могилою не розлучаються; адже ж безперервна любов поєднує на віки тих, хто колись був зв'язаний нею на землі.

Господь, установив на землі таїнство шлюбу, з'єднав подружжя таким міцним єднанням, який уже ніхто не в силах роз'єднати ні на землі, ані поза могилою. Господь у своїй притчі запрошує на вечерю покликаних: подружжя теж будуть серед них і успадкують царство небесне, якщо, працюючи для Бога зі страхом і тремтінням, виконають всі християнські обов'язки, дані від Бога подружжю. Ось вчення Самого Господа Ісуса Христа про райське життя подружжя. Показавши в цій притчі, що і подружжя запрошуються до життя вічного, показує правдивість Свого вчення і на самому ділі; ввійшовши в дім Закхея, говорить: «Нині прийшло

спасіння дому цьому» (Лк. 19. 9). Дому, який, треба розуміти, складають родичі, діти, родина і прислуга. Подружжя поза могилою залишаються подружжям – ангелами, які горять чистішою, небесною, божественною любов'ю до Бога і взаємною – одне до одного.

Чоловік і жінка, говорить ап. Павло, є наслідниками благодатного життя царства небесного (1 Пет. 3. 7). А для того, щоби подружжя могли досягнути свого призначення, свв. Апостоли установили для них на землі правила, тобто, права і обов'язки. Нарушення подружніх обов'язків приносять їм за могилою життя, переповнене плачу і страждань.

Слово Боже запевнило нас в тому, що смерть не розлучить нас. Значить і не розділяє подружжя. Церква сповідує цей догмат, прославляє християнське подружжя, повідомляє нас про їх замогильне життя у своїх похвальних піснях, наприклад, у двох кондаках 26 січня на пам'ять св. пр. Ксенофонта, його дружини Марії і їх дітей: «В заповідях чував Владичних, з бідними ділився своїм багатством блаженно тихо, з дружиною і дітьми своїми і через те наслідую божественну насолоду. Уникнувши житейського моря, Ксенофонт праведний з дружиною чесною на небесах співвеселяться з дітьми, Христа величаючи».

Подружжя ніколи не розлучаються, так само, як не розлучається Христос з вірними Йому: «Я з вами по всі дні до кінця віку» (Мф. 28. 20). Те саме повторював і ап. Павло: «Завжди з Господом Будем», – коли говорив про замогильне життя. Святість і міцність шлюбного єднання як таїнство той же Апостол уподібнює найвищому і неосяжному таїнству – вічному і безперервному єднанню Христа з Його Церквою. Звідси зрозуміло, чого християнське подружжя і поза могилою не розділяються, але, за наукою Господа, живуть там, як ангели Божі.

Сама природа душі (за свідченням її Творця-Бога: «не добре чоловікові бути одному») вимагаючи співжиття з естами їй подібними. Чого і бракувало Адаму в раю при його досконалому і повному блаженстві, в тісному єднанні і спілкуванні з Богом – джерелом внутрішньої радості, не говорячи уже про зовнішнє, райське блаженство? Але Сам Бог-Творець говорить, що не добре бути чоловікові одному, і дає йому помічницю на життєвій дорозі. Чудесне походження Єви від Адама показує, якими близькими повинні бути подружжя. І така близькість не могла назначатися

тільки для землі: не для того Бог з'єднав подружжя, щоби поза могилою їх роз'єднати! Та і все людство, яке вийшло від подружжя, з'єднане безсмертною любов'ю не для одного тільки земного перебування. Ні! Безсмертність душ, їх існування за могилою, за свідченням Самого Господа Ісуса Христа, вбачаємо в співжиттю з іншими душами. Притча про багача та Лазаря і притча про весільну гостину є вчення Господа про взаємне замогильне співжиття. «Не добре бути чоловікові одному» відкривається і у словах Ісуса Христа, які свідчать, що всі праведники будуть разом у царстві небесному і осуджені теж будуть разом, у вічних муках.

Отже, якщо буття душі на землі обумовлене єднанням і взаємним відношенням з другими душами, то очевидно, що замогильне життя, далеко у всьому перевищує земне, вимагає зв'язку і спілкування душ між собою; це виражається у співжитті, в передсмаку плодів безсмертної божественної любові у царстві небесному, куди без любові ніхто не входить. Значить, і подружжя християнське переходять у той світ не розлученими (тому, що не добре бути чоловікові одному!) і живуть, з'єднані ангельською, чистою любов'ю, як ангели Божі.

І все-таки є випадки, коли християнське подружжя, не дивлячись на своє міцне єднання на землі, на жаль розлучаються, і перший їх зв'язок за могилою навіки розривається. Причина цього – різновірство, не єднотність подружжя.

Тільки єднотність і єдновірність подружжя, які перебувають у Христі Ісусі Господі нашому, єдиною надією християн, єдиною радістю і на землі і за могилою, – роблять співжиття подружжя нерозривними і за могилою. Якщо ж цієї необхідної для спасіння умови у кого-небудь із подружжя не буде. То не дивлячись на всяке благочестя другого, замогильне життя розлучить їх. І радість Господа буде суджено розділити тільки одному вірному. Нечестя і безвір'я одного із подружжя, як залишеного тих благ, які обітцянні віруючим, відправить його у країну вічного смутку, нарікання і плачу.

Взагалі то, людина-християнин стає учасником блаженної вічності завдяки сповненню обов'язків, наложених на нього св. Церквою; значить, і християнське подружжя, як члени Христової Церкви, при умові святого сповнення своїх обов'язків стаються наслідниками царства небесного. А невиконуючі свої обов'язки подружжя, так само як і їх діти і взагалі всі члени сімейства, і

кожний чоловік-християнин зокрема, – пожнуть гіркі плоди за могилою; а виконуючі обов'язки відділяться поза могилою від порушників Закону Божого; «і ідуть праведні в життя вічне, а грішні у муку вічну», як засвідчив про це Сам Ісус Христос.

А якщо так то і християнські подружжя або перебувають за могилою нерозлучно: в раю або в геєні, або же відділяються одне від одного навіки. Святість подружнього життя, проникнута Духом Христовим, є основою їх спасіння. Християнські, благочестиві подружжя за своє добродієсне життя, говорить св. Іоан Золотоустий, унаслідують у майбутньому віці вінці і вічне блаженство (Толк. Єв. Іоанна на беседу 69).

Отже, правдиво християнське подружжя і виховані ними у страху Божому діти, так само як і розсудливі, які бояться Господа, їх слуги і всі члени сімейства, з'єднані на землі міцним зв'язком християнської любові, і за могилою залишаються нерозлучними. Те що тут сказано про подружжя, стосується і всякого сімейства і родин: на прадідів, дідів, родичів, дітей, внуків і на весь рід, члени якого за могилою знаходяться разом або у раю, або у пеклі, або розділені одне від другого, згідно проведеного ними земного життя.

Але побачення за могилою може бути або у вищій степені блаженне, або у вищій степені нужденне. Вічне співжиття і безперервне побачення в раю до того піднесене, що немає таких слів у людській мові, щоби пояснити те блаженство, яке успадкують правдиво благочестиві християнські подружжя з їх дітьми і всіма членами сімейства за всю їх добродієсність, які перш за все мали місце в їх головних членах сімейства (чоловік і жінка) і ними підтримувалося і у всіх інших членах сімейства.

Яка ж радість у Господі буде насолоджувати душі тих, хто все земне життя працював на Нього зі страхом і любов'ю! І навпаки, що очікує за могилою подружжя неблагочестиве, їх дітей і всіх членів їхнього сімейства, якщо в такому шлюбі розвивалося одне тільки безчестя, безвір'я, байдужість до всього святого? Пекло – їх місце! Хіба не докір, неприязнь, а навіть прокляття будуть вони чути у свій адрес? Недобродієсні подружжя не зможуть і дітей своїх приучити, щоб вони жили у страсі Божому? Дивлячись на перших членів сімейства, і інші члени сімейства дозволяють собі без обтяження совісті наслідувати прикладу їх життя. І тут за могилою проллються сльози, проллються на перших винуватців свого нещастя! Чи не стане проклинати свій день народження

дружина, яку її чоловік спонукав до гріховного життя? Чи не будуть вічно прокликати один одного муж і супруга, як винуватих своєї загибелі? Нічого кращого не можна буде почути і від дітей, які загинули – із-за байдужості родичів в ділі їх спасіння.

Мало того, що ми узнаємо, побачимо один одного, але по складу своєї духовної природи, вільної в перший період замогильного життя від тіла – своєї в'язниці – впізнаємо і всі тайни сердечні. Прекрасно, якщо нас на землі з'єднувала правда, чиста, непорочна, небесна любов. Тоді нас очікує побачення без всякого докору совісті, повне небесної радості у царстві спокою і любові!

Але якщо любов наша була лицемірна на землі... Горе лицемірові поза могилою! З огидою відвернеться від такого серце, яке любило його беззавітно. Християнські подружжя, якщо хочете бути разом у замогильному житті, не розривайте зв'язок між собою; щоби побачитися в радості, збережіть заповіді свої до могили, які ви давали при вінчанні.

Страшним і гірким буде перше побачення поза могилою з тими, хто любив нас на землі, і хто, відійшовши у замогильний світ, надіялися на тих, хто залишився, не знаючи, що їх любов зрадлива. Марно, виходить, надіялися на їх молитовні турботи, на правильне виконання залишеного заповіді! Але як зустрінуть винуватців свого нещастя ті, хто надіялись – і обманулись? А чи не проллються сльози докору нечесних за їх таке ж нечесиве безпечне життя і за їх байдужість про спасіння своє і своїх ближніх? Святий Іоан Дамаскин у своєму «Слово о Умерших» пише: «На страшному суді, і ще до страшного суду, як багатий бачив Авраама і Лазаря, ми побачимо один одного, впізнаємо один одного, і близька зустріч на страшному суді не буде радісною для неблагочестивих. Докори, прокляття, сльози – ось зустріч злочестивих». Дружба і споріднення між осудженими закінчиться назавжди. Родичі не зможуть захистити своїх загиблих дітей, так само, як і діти не зможуть нічим допомогти своїм засудженим родичам. Злі діти будуть проклинати своїх родичів, що не навчили їх віри і добрих діл, і муки нещасних родичів помножаться пекельними муками своїх дітей. Заблукана паства стане нарікати на своїх пастирів, що не навчили їх благочестивого життя, не знищували їх пороків, не наповнювали серця їх страхом Божих, були байдужими до їх немочей і не карали за це.

Нелегкий обов'язок і велика відповідальність лежить на пастирях Церкви! Вони неустанно повинні піклуватися за спасіння своїх духовних дітей, турбуватися про те, щоби постійно приготувляти їх до відходу з цього тимчасового життя, направляти їх розум і серце до вічності! І горе, горе тому байдужому пастирю, у якого хоч одна душа загине із-за його байдужості, коли спасіння її залежало цілком від священика. І коли, не очищена від гріхів останнім ієрейським поученням, передсмертним покаанням і причастям тіла і крові Христових, стане з гріхами на суд справедливого Судді. Чи не буде вічно така душа проклинати свого такого пастиря? А хіба не буде вічно обтяжена душа і самого пастиря? Переживання пастирів за втраченими душами, які не вірили йому, не стреміли до Бога, – буде вічно мучити їх совість. Зустрічі друзів з друзями, які тяжіли на землі до гріховного життя, будуть сумними, повні прокльонів на адресу винуватців їх вічної загибелі. А ті хто не наслідували порушників на землі, навіки розлучаться з переступниками Закону Божого. А з яким встидом і докорами совісті загинувші чоловіки, жінки, діти, брати, сестри, знайомі, родичі і всі члени сімейства стануть дивитися на спасених, з Якими були на землі у рівних відносинах, і котрі, все таки, зневаживши гріхове життя на землі і очистившись правдивим покаанням, за могилою являються в числі спасених! В перший період замогильного життя, на основі вчення Господа Ісуса Христа в притчі про багача та Лазаря, видно, що жителі раю бачать насельників пекла, і навпаки: жителі пекла бачать спасених. Отже, один із подружжя може бути у раю, а другий – у пеклі; безвір'я погубить послідного. В перший період замогильного життя і в самий день страшного суду, коли ще всі знаходяться у спілкуванні між собою до кінцевого розділення: «ідуть одні в муку вічну, а другі в життя вічне», – побачення для врятованих наповнено неописаної радості, а для засуджених – пройняте смутком, плачем і вічним прокляттям. Їх замогильний стан такий, що в пеклі уже не мають місця ні перед Богом, ані перед всім духовно-моральним світом. Вони не зможуть ані оправдатися в ділах, ані вимолити прощення. Між втраченими уже немає ані заступництва, ані турботи одне за одного.

Про блаженне життя праведників у раю і красі самого раю в перший період райського життя скажемо словами того, хто сам бачив все це, будучи вознесеним до третього неба. Але переда-

ти побачене і почуте вернувшись на землю він не міг; по-перше через брак потрібних слів у людській мові, щоб можна було передати загробний стан праведників, а по-друге, тому, що всякому періоду в житті відповідає відома степе́нь розуміння. І якби Апостол щось і розказав про замоги́льне блаже́нство тим, що живуть на землі, то не зрозуміли б його слухаючі. Не зрозуміли б точно так, як не розуміють діти того, що зрозумі́ле дорослим; або яким чином можна подати нижчим класам ті істини, які просто подаються у вищих класах? Розуміння учнями старших класів не може бути зрозумі́ле учнями молодших. Своїм рокам відповідає свій розум, а пізнання за могилою далеко перевершує пізнання земне, за свідченням ап. Павла.

Якщо Сам Ісус Христос, щоб показати юдеям замоги́льного життя, брав взагалі то взірці, символи і видимі предмети із земного життя, то з цього можна зробити висновок, що природа землі і її краси́ти, все правди́ве, висо́ке, краси́сне і до́бре – може служити для нас взірцем, символом майбутнього блаженно́го життя, початок якого є тут на землі. Якщо всяка земна чеснота, відзеркалюючись в совісті, веселить душу, сповнюючи її серце якоюсь неземною радістю, то яким буде душевний стан чеснотних людей у раю як нагорода за їх праведне земне життя, коли земне в порівнянні з небесним перетвориться в ніщо? Якщо ще на землі було приємно душі за чеснотність, то яке тоді блаженство очікує таку душу за могилою – у раю?

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ У ПЕКЛІ І В ГЕЄНІ:

ПОЧАТОК ТАКИХ ЗАМОГИ́ЛЬНИХ СТАНІВ – ПЕКЕЛЬНОГО І ГЕЄНСЬКОГО НА ЗЕМЛІ

Якщо на землі існує стан душі, який відвертає від царства небесного, і все таки ніяк не схильний до стану пекельного; то це – випадок людини з причини його немочі, його несвідомості що він робить. Тут співпадають падіння і бажання встати, тяжіння розуму і серця до неба (по їх неземному призначенню), а разом з тим тяжіння тіла до землі: неземна радість, що іноді веселить душу, особливо після всякої чесноти, – і обтяження совісті, яке приходить після падіння. Такий стан душ на землі є початком замоги́льного недосконалого стану, коли совість звинувачує, а віра і надія

підбадьорює. Грішник відкуплений Ісусом Христом, лікується в пеклі за невиконання потрібного покаяння, жалюючи за тим, що образив Господа.

Такий жаль притаманний ще невіршеному станові: він неможливий станові відкинутому. Відчуваючи на землі огиду до зла, і все таки проти бажання творячи те що не годиться, заборонене, і по якійсь причині не успівши загладити на землі свої злочини молитвами, сльозами, добрими вчинками і іншими покайнними способами, такі грішники після смерті попадають до пекла і, не відрікаючись від Господа Ісуса Христа, там в ім'я Його схиляють коліна, як схиляли їх Господу Ісусу Христу на землі.

Якщо за свідченням Самого Бога, те про що просимо дається тільки тим хто просить, то звичайно, що і замогильне життя – блаженство або муки – залежить від нашого земного життя. Якщо нами не велося правдиво християнське життя, то за могилою місце – геєна; а якщо земне життя було побожне, в душі Христовому, по Його заповідям, то замогильне місце також – рай. Невіршений замогильний стан – пекло – відповідає розсіяному, неуважному християнському життю на землі. Внаслідок чого людина переходить у замогильний світ, не довершивши на землі плодів правдивого, діяльного покаяння.

Стан душі після смерті, поза могилою – несамостійний, тобто душа не може сама почати якусь нову діяльність. Вона не може прийняти новий початок якихось думок, почуттів, і взагалі не може перемінитися, статися іншою, протиположною її земному життю. Неможливо, щоби тільки в душі розкривалося почате на землі.

Про те, що замогильний стан має своєю основою земне життя, свідчить Слово Боже, яке говорить, час земного життя – то є час посіву, а замогильне життя – час жнив: «що сіється те і жнеться». Якщо в древності у поганському світі був відомий моральний закон самопізнання і пошани для себе: якою дорогою іти? Не самостійність душі поза могилою виходить з того, що адже ж самостійність душі можлива тільки з тілом, як відчутною частиною цілої людини. Інакше дійсне життя не мало би жодної цілі і ціни у відношенні до майбутньої, за вченням св. ап. Павло, «Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління поже» (Гал. 68). Сам Господь Ісус Христос повчав, що всякий невірющий уже осуджений є; значить, стан його душі, поки він перебуває у безвір'ю, є

початком геєнського вічного життя. І такий невірний після смерті, як уже на землі засуджений за безвір'я, не підлягає особистому суду Христовому, а прямо таки відправляється в замогильний, йому відповідний стан: у геєну.

Зло сотворене людиною, стане все більше і більше розвиватися у вічності. Таким розвитком пояснюється муки у пеклі, які постійно будуть збільшуватися – як наслідок постійного сумного впливу на почуття. Адже ж постійні відчуття притуплюють почуття, і душа стає байдужою, безчуттєвою до того що її оточує, що не є згідне з її безсмертям. І зі смутком, і з постійною силою кари, нарешті, душа привикає. Відчуття мук не приносить уже тої скорботи. А якщо немає скорботи, значить немає муки.

Зі слів Ісуса Христа видно, що геєна може бути всередині нас так само, як буває у нас всередині царство Боже. А хіба багато є таких, щоби серед пристрастей відчували себе спокійними? Задоволення від пристрасті – миттєве; пристрасть задоволена, але через якийсь час вона загоряється з новою силою. Добре, коли задовільнюється! А якщо ні, наприклад сріблολюбство і ін.? Незадоволена пристрасть приносить смуток, злість, ненависть; ось передсмак геєни всередині нас! Душа, яка знаходить задоволення в підтримці пристрастей, за могилою, звичайно що не зустріне предмета, який давав їй приємності на землі. Якщо душа на землі діяла без Христа і не по Його святійшій волі, то у замогильному житті це віддалення від Христа обернеться для неї сумними наслідками.

Закінчимо все сказане нами про початок цього замогильного стану на землі свідченням самого слова Божого, що задатки цього знаходяться на землі. Хто не любить ближнього знаходиться в смерті, тобто, в такому душевному стані, при якому людина знаходиться віддаленою від Господа, а значить і не в спілкуванні з ним. Такий стан, як цілком протипоказаний стан райському, і є – уже на землі – початок замогильного, геєнського стану, стану ворожнечі, злості, ненависті, стану цілковито протилежному спокою, стану відсутнього всякої любові.

Якщо всередині нас не є царство Боже, то виходить, що там геєна ще на землі! Це духовно-моральний стан душі на землі, природно, повинен мати собі і за могилою відповідність в духовно-моральному царстві. Така істина знаходиться в словах Ісуса Христа: «Не віруючий на землі уже знаходиться у стані засудження». Осудний стан на землі має відповідність і за могилою – геєна.

РІЗНІ НАЗВИ МІСЦЬ, ДЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ ДУШІ:
НЕВИРІШЕНОГО І ОСУДЖЕНОГО. – МІСЦЕ ПЕРЕБУВАННЯ
І ОПИС ОСЕЛЬ СТАНУ НЕВИРІШЕНОГО – ПЕКЛА

Як учить наша православна Церква (Прав. Догматич. Бого-
словие Макария арх. Харьков. Т. 2, стр. 589), стан або місцепере-
бування душ, доля яких на особистому суді кінцево не вирішу-
ється у замогильному світі, називається у св. Писанні по різному.
Так, частіше інших назв зустрічаються назви: пекло, підземна,
в'язниця духів, дальші країни, землі, серце землі. Все це – назви
примітивні, які означають хворобливий замогильний стан душі,
ще не вирішений.

Але душі втрачені, засуджені ще за земного життя, які втрати-
ли царство Боже, прямо з землі переходять за могилою в особливі
відділення – в'язниці пекла, які в першому періоді складають ніби
притвори, сіни майбутньої геєни, стан засуджених другого періоду.
Деякі св. учителі Церкви, наприклад св. Амвросій Медіоланський і
інші учили, що і рай теж – стан праведних душ першого періоду – є
тільки передмісце неба – блаженного стану другого періоду.

Загальна назва стану грішників після смерті (або їх місце пе-
ребування) є пекло. А всі інші назви цього місця такі: геєна, в
якій червак не умирає і вогонь не гасне, піч вогнянна, в якій плач
і скрегіт зубів; вогнянне озеро, п'ятьма надвірня; страшна бездна
для самих злих духів; тартар; земля п'ятьми вічної; де немає світ-
ла. Всі ці назви, які зустрічаються у св. Писанні, складають назви
відділень, заклепів пекла. Пекло другого періоду уже не те, що в
перший період, а тому пекло і інші назви різняться між собою,
що видно із Об'явлення (20. 13, 14). І дійсно, те, що складало кару
тільки для пекельних душ в перший період, уже не може бути
карою для досконало цілого чоловіка, який складається з душі і
тіла, у другому періоді. Тому слово Боже і приписало цьому ново-
му стану душі з тілом, як цілковито відмінному від стану першо-
го періода, і нова назва, більш-менш показує замогильний стан
пекла через порівняння, подібності і символи, що видно з опису
цих станів. Так, один відділ називається пеклом, другі – геєною,
треті тартаром, четверті – вогняним озером і так далше (Богосл.
Макария арх. Харьк. Т. 2, стр. 593).

Пекло і геєна повинні мати свої опре ділені місцевості, які
розділяють один стан від іншого. А де знаходяться пекло і геєна,
за вченням слова Божого? Духовній природі душ будуть відпо-

відати і їх майбутні оселі. Так, Церква навчає, що природа пекла і геєни повністю відповідає природі душ цих станів: пекло і геєна вміщують в собі все необхідне для смерті, тобто, для мук; і насельники геєни самі не згодяться бути у раю навіть одної години, тому що для них є чужим і обтяжливим все правдиве, прекрасне і добре, що складає життя добрих і благо чесних.

А де те місце, в якому за могилою приготовано вічно страждати грішникам які не розкаялися? А де Престіл Божий? А де межі світу? Коли і як настане кінець світа? Такі світові запитання занімали розуми людей від початку світу і до нинішнього часу людство для вирішення їх вживало і вживає всі зусилля розуму. А саме слово Боже залишає це запитання без кінцевої відповіді. І все-таки із різних місць священного Писання Старого і Нового Заповіта відкривається, що місце пекла – у середині землі. Зразу ж після падіння у гріх прародичів Бог, розгніваний за порушення даного Ним закону, визначив переступникам і кару – смерть людині, яка складається з душі і тіла: смерть і душі і тілу. Але створена людина з душі і тіла для вічності безсмертною – не могла знищитися, як і не знищилися впавші ангели. Значить, смерть є тільки кара для людини, кара душі і кара тілу: але це тільки кара а не знищення! І таким чином людина все-таки залишається безсмертною. Істина каже, що ціль кари – направити, загладити злочин. Щоби Бог міг оправдати винуватого і рішуче перервати дальніший розвиток зла. Значить, кара є благодіяння для переступників закону.

А що таке смерть і в чому вона проявляється для душі і тіла? Для душі смерть проявляється у її віддаленні від Бога. А для тіла, смерть проявляється у розлученні з душею, з якою воно було так міцно і тайно з'єднано, і в поверненні його у землю, з якої взяте було. Одна доля навідає і душу і тіло, як нерозривно між собою з'єднаних – удалення від Бога. В цьому – зміст всякої кари, яка простирається у безсмертя. «У землю повернешся» (Бут. 3. 19) і душею і тілом, значить, земля дає місце і тілу і душі: тому для безсмертної душі, що прогнівала Брга, відділяється Ним і місце перебування, і місце кари на землі.

Людська свідомість, яка керується духом, не марно відвела таке місце ув'язнення винній душі. Адже ж воно повинно бути залишене всякої радості, знаходитися далеко від живих, бути захованим у землі і то в глибині її. Слова Бога-Творця людини: «у

землю повертаєшся» глибоко запали в сутність людини: народи всіх часів і місць уявляли собі пекло всередині землі.

За думкою древніх, пекло знаходиться під землею, яку вони собі уявляли приплюснутою, і знаходиться на такій віддалі від поверхності землі, на якій вона стоїть від неба. Мала місце і така думка, що хто один раз попав у пекло – виходу звідти уже не мав; але Платон говорить, що після року мук хвилі відносять нас у інше, більш спокійне місце. Не тільки кабалісти, але і всі юдеї шеол (пекло) – стан душ, що тимчасово перебувають тут, – переміщують у середину землі. Але простий юдейський народ відводить місце для пекла у повітрі. Ось слова народної філософії: «Душа після смерті тіла залишається безсмертною і не зразу досягає небесної радості; вона цілий рік блукає в цьому світі, і особливо біля свого трупа, багато терпить від демонів, які знаходяться у повітрі; тут очищується від пороків, і це є геєна вища. Невірні будуть утримуватися у геєні вічно, а юдеї – тільки до часу. А пекло є двояким: одне вище, а друге нище». Хто від кого запозичив таку думку, про місце пекла у повітрі – греки від юдеїв, чи юдеї від греків – сказати трудно, тому що греки пізніше, теж вважали, що їх пекло у повітрі. Про це свідчить Плутарх, який, сам не визначаючи місця для пекла, приводить про це свідчення других своїх співвітчизників, вивчаючи стих Гомера: «душа, що вилетіла з тіла, прийшла у пекло», вважаючи пекло за темне, невидиме місце, де б воно не знаходилося, – у повітрі чи під землею.

Весь Старий і Новий Заповіт уявляють пекло всередині землі. Всі праведники Старого Заповіту – представники народної віри – вважають пекло теж всередині землі. Так, патріарх Яків вражений смутком про смерть улюбленого сина Йосифа, бажає сам зійти до нього в пекло, вважаючи його помершим. Багатостраждальний Іов серед випробувань (спокус) згадує про своє замогильне місце, називаючи його темною і мрячною землею, землею вічної пітьми, де немає ні світла, ні життя людського (Іов. 10. 21-22). Доля Корея і його спільників, за пророцтвом Мойсея, збулася: земля проглотила їх, і вони живими зійшли до пекла (Числ. 16. 29-35). Святий пророк цар Давид посмертний стан душ називає пеклом самим підземнішим, тобто у глибині землі (Пс. 85. 13). Святі пророки Ісаїя і Езекеїля бачуть ад як у лоні, у глибині землі...

Засновник Нового Заповіту Господь наш Ісус Христос Сам свідчить, що пекло знаходиться в землі, коли говорить про Себе,

що Сину людському належно буде бути в серці землі три дні і три ночі. Про це свідчить Його зішестя у пекло, необхідне, щоби вивести звідти всіх старозавітних праведників з вірою ждавших Його, за пророцтвом Осії: «від влади пекла Я відкуплю їх» (Ос. 13. 14).

Золотоустий висловлює свою думку про місце знаходження пекла у своїх торжественних молитвах у Велику Суботу і в Воскресіння Христове. Урочистий піснеспів на ранній Великої Суботи, після прочитання шести псалмів і великої ектенії, починаючи з двох глибоко замилуваних, а разом з тим добірно-поетичних тропарів, з яких у першому оспівується похорон Господа, у другому зішестя Його до пекла. «Благообразний Йосиф з дерева знявши пречисте тіло Твоє, плащаницею чистою обгорнув і пахощами, у гробі новому покрив положив». «Коли зійшов Ти до смерті, Життя безсмертний, тоді і пекло умертвив Ти блеком Божества, тоді і померших із підземних воскресив Ти, всі сили небесні вzywали: Життєдавче Христе, Боже наш, слава Тобі». Після цього всі священнослужителі, а в монастирях і всі монахи, виходить із запаленими свічками на середину храму, стають перед плащаницею і починають виголошувати так звані церковним уставом похвали Господу, поєднуючи їх зі стихами 118 псалма.

Із цих похвал нагадаємо ті, в яких з найбільшою ясністю згадується, що пекло знаходиться всередині (в лоні) землі: «Зійшов Ти в глибини підземні Світлоносець правди і мертвих неначе зі сну пробудив Ти, відігнавши всяку птьму, що була у пеклі» (до ст.. 56). «Землю тримаєш долонею, мертвий тілом, під землею нині утримується, мертвих звільняючи від пекельного ув'язнення» (до ст.. 17). Послухав Слово, Отця Твого, навіть до пекла лютого зійшов Ти і воскресив рід людський» (до ст.. 59). «Зійшов Ти під землю, що рукою Твою сотворив людину, щоб піднести з упадку собори людські всесильною силою» (до ст.. 80). «Встань, Щедрий, із пропасті пекельної піднеси до нас» (до ст.. 166). «Під землю бажанням зійшов Ти як мертвий, підносячи із землі до небес, впавши туди, Ісусе» (до ст.. 47). В останніх двох похвалах Церква на весь світ сповіщає не тільки про місцезнаходження пекла, але і про місцезнаходження раю.

У синаксарі Великої Суботи читається, що в цей день ми святкуємо похорон Господа і Його зішестя до пекла, що Він зійшов до пекла нетлінного і Божественного своєю душею, відокремленою

смертю від тіла. В житті вислови про пекло, глибоку пропасть, яка, як видно зі всієї служби, називається підземною, яка знаходиться в середині (в утробі) землі (Тріодіон).

Те ж саме про місцезнаходження пекла і раю бачимо у службі на Святу Пасху. Найбільш определінену думку про місце знаходження пекла видно у ірмості 6-ої пісні канону: «Зійшов ти в глибини підземні Христе, і розбив кайдани вічні, що держали ув'язнених». У синаксарі після 6-ї пісні говориться: «Господь нині з пекельних скарбів людське єстиво виловив і на небеса возніс, і до древнього багатства долучив нетлінно. Але зійшовши до пекла, не всіх воскресив, але тільки тих, що вірити зволили в Нього. А душі Святих від віку, які у пеклі утримані були, від пекла звільнив, і всім дав можливість на небеса зійшли». Тут знову говориться про древні достоїнності, тобто рай, який на небі знаходиться.

Всюди, де тільки Церква вживає слово «пекло», вона уявляє його місцезнаходження у лоні землі; наприклад, вживаючи вирази: підземна землі, країна підземної пекла, остання землі, підземне пекло, земля плачу, місце пітьми, і інші. Вчення, що пекло знаходиться у лоні землі, є вчення православної Церкви; так думали і всі Отці і учителі Церкви: Іоан Дівственник, Афанасій Великий, Василій Великий, Кирил Олександрійський, Дмитрій Ростовський, Іоан Золотоустий, Патрикій, Єніфаній Кіпрський і інші. Для переконання у сказаному, позволимо собі виписати деякі розважання з творів вищезгаданих Отців і учителів Церкви.

Святий Єпіфаній Кіпрський зі всією определеністю вказує місцезнаходження пекла у лоні землі, описуючи це у своєму слові на Велику Суботу про спасіння людей Богочоловіком. Ми подаємо тут це слово з невеликим виїнятком: «Від чого таке мовчання на землі? Що значить це мовчання велике? Мовчання велике: бо Цар опустився у сон. Земля налякалася і замовкла: тому що Бог тілом уснув. Бог у плоті заснув і пекло злякалося. Бог уснув на короткий час, і тих що давно заснули, від Адама, воскресив. Нині спасіння тим, що на землі є і від віку сущим під землею; нині спасіння всьому світові, і видимому і невидимому. Нині особливе пришествя Христове, особливе провидіння, особливе людей відвідання: Бог приходить з небес на землю, з землі під землею. Ворота пекла відкриваються, і ви, хто спить від віків, радуйтеся! Хто сидить у пітьмі смертній, світло велике приймете: зі слугами Господь, з мертвими Бог; з помершими життя, з тими хто в пітьмі Світло».

НАСЕЛЬНИКИ ПЕКЛА І ГЕЄНИ. – КОЛИ ВСТУПАЮТЬ ДУШІ
В ЦІ ЗАМОГИЛЬНІ СТАНИ. – РОЗДІЛОВИЙ ХАРАКТЕР,
СТАН ДУШ НЕВИРІШЕНОГО І ОСУДЖЕНОГО. – ОСНОВА,
ВИЗНАЧЕННЯ, СКЛАД МУК. – МУКИ НЕДОСКОНАЛІ ВНУТРІШНІ
І ЗОВНІШНІ. – ЖИТТЯ В ПЕКЛІ І В ГЕЄНІ

Як у пекло так і у рай, поступають після особистого суду Христового, в 40-й день після смерті, особи чоловічої так і жіночої статі. До пекла тимчасово поступають і ті душі християн, впадши у смертні гріхи, котрі принесли покаяння, не втратили надію на своє спасіння, але не встигли принести плоди покаяння. До пекла поступають грішники, яких доля на особистому суді кінцево не вирішена. Ув'язнені тут душі перебувають тимчасово.

Крім впавших злих духів, яким від вічності за їх відвернення від Бога було приготована вічна мука, стаються їх наслідниками і спільниками ті з людей, хто живучи на землі, постійно перебували у зв'язку і спілкуванні не з добрими ангелами, а зі злими духами. Так, за вченням Господа, у товаристві з впавши ми відкинутими духами знаходяться всі немилостиві, жорстокосерді, байдужі до любові і милосердя, і тому вони не можуть бути в царстві любові поза могилою. Вони успадковують замогильний стан, відповідно настрою їх душ – успадковують геєну. За наукою православної Церкви, тут-таки після смерті поступають в геєну засуджені на землі: нерозкаяні (озлоблені, відчайдушні) грішники, безвірки, вільнодумці, богохульники, людиноненависники. Вони прямо і без надії на повернення посилаються в геєну, як безнадійно і рішуче втрачені для царства Божого; нечестиві, тобто невіруючі у Христа, зло чесні єретики і ті православні християни, які проводили життя у гріхах, або впали у який-небудь смертний гріх і не вилікували себе покаянням – всі вони успадкують вічні муки разом з впавшими ангелами.

Відмінний характер невіршеного стану душ подібний до того хворобливого стану душ на землі, в якому життя бере верх над знищенням. Так само і душі невіршеного стану не дивлячись на своє гріховне тяготіння, повні віри і надії на Бога-Відкупителя, взявши їх гріхи на свої плечі. І у такому настрою духа вони разом з небожителями приклоняють коліна перед Господом Ісусом Христом і Його Пречистою Матір'ю, виспівуючи урочисту похвальну пісню «алилуя». У пеклі до часу знаходяться призначені для спасіння. Знаходяться нині, як знаходилися і раніше. До

них після смерті входив в пекло Іоан Предтеча – для проповіді їм про прихід на землю Спасителя. Так православна Церква говорить в тропарі, в честь його написанім: «Пам'ять праведного з похвалами, для тебе ж доволі Господнього свідчення, Предтече; ти показався воістину і від пророків чесніший, бо сподобився у водах хрестити Проповіданого. Тому за істину постраждав ти, радіючи, і тим, що були в аді, благовістив Бога, який в тілі з'явився, взяв гріхи світу і подав нам велику милість» (Канон Предтечі).

До таких душ невіршеного стану, нарешті, зійшов і Сам Господь Ісус Христос Своєю божественною душею. «Обпечена душа», пише св. Іоан Дамаскин, «зійшла до пекла, щоби і як на землі Сонце правди засіяло, так і під землею світло освітило тих, хто сидять у п'їтмі смертельній; щоби як і на землі Христос благовістив спокій, в'язням дав волю і сліпим прозріння, і тому стався причиною вічного спасіння віруючих і тим хто викрив безвір'я невіруючих, – так і в пеклі; щоби поклонилося Йому всяке коліно небесних, земних і підземних, і таким чином, звільнив захованих від віку, нарешті воскрес із мертвих, показавши нам шлях до спасіння» (Обстоят. Излож. Прав. Вер. кн. 3, гл. 29). Спаситель зійшов до тих душ, які мали віру і надію; а до тих хто не хотів знати Його і хто вперто виступав протів віри у Нього Він не сходив в геєну. Так само, як і на землі, не ходив туди, де не передбачав і можливості віри. Ось такий відмінний характер насельників пекла, які мають можливість стати колись насельниками раю: віра і надія, перенесені душами з землі до пекла. Подібного немає в геєні.

А першому періоді пекельного життя, так як душа існує без тіла, то і муки належать тільки одній душі. Віддаленість грішників від Бога – Джерела життя, світла, радості і взагалі блаженства – є перша, основна причина мук. Так як душа в перший період перебуває без тіла, то віддалення її від Бога складає для неї внутрішні, духовні муки.

Сказано, що в пеклі, в першому періоді існує два стани душ, невіршений і засуджений; тому і муки перших і других мають свою різницю. Внутрішні духовні муки душ невіршеного стану потішають себе надією на Бога, Який не хоче смерті грішників і їх загибелі. Такі душі призначають себе такими, що заслужили пекло, але перед іменем Ісуса Христа, нарівні зі всіми жителями раю, схиляють свої коліна і тим самим все більше і більше приймають в себе благодать, лікуючу немочі і добавляючу того чого

бракує. Тому не можна сказати, що душі невіршеного стану будуть навіки відкинуті від Бога, як відкинуті від Нього уже засуджені до геєни за безвір'я. Невіруючі, вкинуті в геєну, не схилиють своїх колін перед іменем Господа Ісуса Христа.

Муки це стан душі, цілком протилежне блаженству; стан неприродний, а через те болючий, страждальний. Це стан в якому душа зі всіма своїми силами і почуттями страждає особливою, безкінечною мукою. По вченню православної Церкви (Богосл. арх. Антония, стр. 247), життя Святих протиположна життю тих душ, які на особистому суді не удостоїлися стану блаженства.

Стан душ, які попали до пекла і геєни і їх діяльність відносно Бога і самих себе – складають муки внутрішні, духовні. Вони співвідносять свої гріхи і поступки з діяльністю моральних створінь: добрих ангелів, Святих, а також з життям других людей, які спів перебувають з ними в пеклі або в геєні. І, нарешті, душа з пекла взаємодіє з тими хто перебуває ще на землі, – це зовнішні діяння. Значить, муки в геєні для душі в першому періоді будуть внутрішніми і зовнішніми. Поскільки в злій діяльності людини, в її гріховних поступках приймали участь душа і тіло, то і віддача повинна бути душі і тілу. Тому в першому періоді муки будуть не повними, недосконалими, а в другому – повні, досконалі.

Недосконалі муки в першому періоді, а досконалі – в другому періоді бувають і внутрішні і зовнішні. Притча (Лука 16. 24-28) представляє замогильний стан душ першого періоду. Спаситель говорить про душі, які перебувають в замогильному світі (про нещасного багача, Лазаря і Авраама), і про братів багача, які знаходяться ще на землі. Тут представлено замогильний стан першого періоду. Якщо багач, за словом Ісуса Христа, страждає у полум'ї, то звичайно, в тому найтоншому ефірному вогні, горячі, жарі, що відповідає тоненькій ефірній природі душі і злих впавши ангелів, так к Бог є тільки дух, а все Його творіння не дух, а матерія; і ось цій то ефірній матерії, тобто душі і злomu ангелові, відповідає і геєнський вогонь (Мф. 25. 31) тоненької природи; а тілу людини; як чуттєвому, після з'єднання його з душею у другому періоді буде відповідати і чуттєвий вогонь, як більш грубій природі.

А що стосується душ невіршеного стану, які хоч і померли у гріхах (чому і засуджені на муки), але все таки положили ще на землі початок покаяння і мали у глибині душі своєї насіння добра, хоч ще не зовсім відкриті, – то про їх стан св.. Писання не бажало

відкрити нам нічого опре діленого. А між іншим, милосердя Боже і сила заслуг Христа Спасителя, що простираються на людей ще до послідного суду, так само, як і само правосуддя Боже, яке, караючи за зло, не може залишити без нагороди всяке добро, – дають нам право вірити, що муки таких душ пом'ягшуються якоюсь надією. Ці душі не безнадійні. І хоч вони не можуть підвестися самі з такого стану, але бажають і ждуть для цього посторонньої допомоги і вони здатні скористатися нею. Це сповідує наша православна Церква: «душі людей, що впали в смертні гріхи, але при смерті не втратили надію, а ще до розлучення з цим земним життям, покаючись, тільки не могли принести жодних плодів покаювання, – сходять до пекла і терплять за довершені ними гріхи кару, не втрачаючи, між іншим, надії на полегшення від них».

Про внутрішнє і зовнішнє життя і діяльність душ невіршеного стану свідчить ап. Павло, коли говорить, що їх діяльність відносно Бога виражається в колінопреклоніннях перед іменем Господа Ісуса Христа; а з поклонінням уже єднається і стояння перед Богом і в якійсь мірі бачення Його. А зі всім цим поєднується і надія на Бога, значить, в якійсь степені і радість у Господі, потіха, розрада. А так як після науки Церкви, ці душі після покаювання, не втративши надії, перейшли у замогильний світ, значить залишилася надія на безконечне милосердя. За могилою стан душ грішників, що каються, хоч і страждальний, але все таки проникнені надією. Як страждальний, він обтяжує душу гріховним тягарем, але як проникнутий надією заспокоює його. Неперестанна зміна таких почуттів скрухи і спокою – ось їх внутрішня діяльність відносно до самих себе. Поклоняючись Богові, вони не залишені пошани і благословення до всього святого, віддають честь слугам Божим – святим ангелам і праведним душам. До їх діяльності відносно Бога, святих ангелів і святих угодників Божих приєднується і їх діяльність відносно тих, хто перебуває ще на землі. Послідна виражається в бажанні і надії на їх допомогу для покращення свого замогильного стану.

Отже, якщо душі невіршеного стану мають якусь розраду, то можна припустити про тих що спів перебувають у пеклі, що вони разом поклоняються Господу Ісусу Христу. Ось внутрішня і зовнішня діяльність душ невіршеного стану. Подібно вважають про такі душі і східні патріархи у своєму Сповіданні Православної Віри (член 18).

Діяльність втрачених грішників, так само як і праведних душ в раю, буває трьох родів: у відношенні до Бога, у відношенні до ближнього і у відношенні до самих себе. У відношенні до Бога їх діяльність складає ненависть до Нього, зневага Його і бажання того, що противне Його волі. Внутрішні муки душі полягають в самій собі: в ясному і досконалому усвідомленню своїх гріхів, якими душа кривдила Бога в цьому житті, в обтяженню совісті, яка за могилою пробудиться зі всією силою; в тяжкому переживанні і тузі від того, що прив'язаність душі до земного і тілесного тепер не може уже знаходити собі задоволення, а до духовного і небесного – бажання і смак у неї не розвинутий і уже не може розкритися. І нарешті, в розпачі і в бажанні закінчити своє буття.

Самопізнання робить душу еством особистим, не покине її і у геєні. Діяльність сил душі продовжується і там. Роздуми, осягнення, відчуття і бажання відрізняються від прояву цих сил в раю. Якості внутрішньої діяльності душі, її самопізнання – цілком протилежні стану і внутрішній діяльності в раю. Предмети діяльності взагалі в геєні, як внутрішньої, так і зовнішньої, є неправдою, і батько їх – диявол. Все що гріховне, противне Богу, було предметом сили роздумів на землі; зло буде предметом діяльності роздумів і за могилою. Вільнодумство, що стремить до знищення морального порядку на землі і за могилою, як не згідне з волею Божою, буде преднадлежати до царства ворога Божого і людського до царства диявола.

Дарована Богом душевна сила осягнення може відхилитися по злому умислу людини від свого природного, істинного призначення до неприродного, коли предметом діяльності осягнення стане розбещення і знищення себе і ближнього, розповсюдження всього аморального. Пізнання зла, по закону безконечного розвитку, переходить і в замогильний стан, в царство зла, і тут продовжує розвиватися на всю вічність. І в геєні знайдеться немало предметів для діяннн злонаміреного осягнення для «вдосконалення» в напрямку, протилежно правдивому, доброму і прекрасному.

Якщо на землі діяльність почуття складала протилежність істинному, доброму і прекрасному, і почуття постійно управлялися в неприродному, протипоказаному, – то і поза могилою дії їх будуть відповідати земному, наповняться не радістю а невимовною гіркотою. Привичка, почуття до гріховного не знайде тут

собі підтримки. А втрата бажаного це уже є страдання. Не дивлячись на посилення почуттів до задоволення, а не маючи таких бажаних для цього предметів – дії таких почуттів залишаться на вічно не заспокоєними.

Неприродний стан душі, – хворобливе, противне її природі, називається станом страстним. Пристрасті це рани, недуга, які лікуються на землі: св.. Хрещенням, покаянням, причастям, молитвою, постом, увагою до себе. На землі благодать лікує все що немічне, – зцілює пристрасті. Дії пристрастей – відомі кожному, і кожен знає яких сил, старань коштує їх перемогти! Земні пристрасті або перемагаються благодаттю, або задовольняються самою людиною; у першому випадку – вона переможець, у другому – людина переможена. Поскілки душа міцно і таємно поєднана з тілом, і вони взаємно діють одне на другого то стан душі відбивається на стані тіла, і навпаки. Подібним чином і пристрасті – душевні і тілесні – взаємно впливають і на душу і на тіло. Пристрастний стан душі не тільки проявляється в видимих діях людини, але і в стані тіла: особлива блідність, трясіння, скрегіт зубів – видно вираження зависті, злоби, гніву. До чого на землі доводять людину пристрасті? До самозабуття, якщо вони не задовольняються і разом з тим не лікуються; але і постійне задоволення пристрастей розструє всі сили і властивості душі і тіла людини.

Душа, яка перейшла за могилу з незціленими ранами – зі своїми пристрастями, залишається там в тому є пристрасному, хворобливому стані і, не вилічившись на землі, тут же не може визволитися від пристрастей. І так як невиліковувана хвороба розвивається все більше і більше, так і за могилою пристрасний стан душі, по закону життя, буде розвиватися все більше, і більше, аж досягне страшних розмірів. В геєні немає зцілення, немає звільнення від пристрастей, а є тільки гнів Божий. Незаспокоєна ані тепер, ані в майбутньому пристрасть – стан душі, цілком відповідний для геєни. Постійно незадоволений страстний стан душі приводить її, на кінець, до розпачі, жорстокості, аж до стану самих злих духів – богохульства і ненависті до Святих.

Розвиток пристрастей не може зупинитися по закону життя. Якщо в земному житті предмет розуму і серця був Бог і царство небесне, то після смерті душа досягає бажаного. Навпаки, якщо предмет душі на землі був світ зі всіми його світськими прина-

дами, то за могилою цього предмета для душі не буде. Привичка до гріха і до задоволення своїх пристрастей тепер стала уже природою і зробила пристрастний стан відкинутих ніби природним і тепер буде постійно, цілу вічність мучити і рвати душу. Предмет бажань Святих постійно зростає і задовольняються, а бажання (пристрасті) засуджених розвиваються, але не мають предмета, в якому б вони втілилися. Ось в чому полягає внутрішня мука грішників в геєні! Нічим необуздані пристрасті, – безнадійні – рвуть і будуть терзати душу цілу вічність. І можна ствердно сказати у висновку, що дії пристрастей за могилою значно сильніші ніж на землі. І що все, що засвоєно душею на землі, як добре, так і зле, переходить з нею за могилу, характеризує її там, определяючи її стан, відповідний до якості душі. Про це свідчить св.. Григорій Ніський: «Якщо хтось цілком опустився своєю душею в тілесне, то такий чоловік, хоч би він уже більше не був у тілі, все таки не буде вільним від пожадливоростей і бажань тіла. Як ті, які проводили життя в місцях нечистих, хоч би вони були переселені на якнайчистіший і свіжий воздух все-одно не зможуть зразу звільнитися від запаху в якому вони жили до цього часу, так і ті хто погрузли в тіло завжди будуть носити з собою тілесний запах».

Таким чином смерть, по його вченні, розвалюючи зв'язок душі з тілом, сама по собі зовсім не очищає душу, яка погрузла в чуттєвостях, від її тілесних пристрастей і привичок. Ці пристрасті і привички продовжують існувати і, внаслідок своєї незадоволеності, стають джерелом мук для душі. Хто чим грішить, тим і мучиться, якщо тільки не вилікувався на землі. Апостол Павло свідчить: «Бог осміяний бути не може, бо що тільки людина посіє, те саме й пожне. Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне. А хто сіє для духа, той від духа пожне життя вічне» (Гал. 6. 7-8).

Плач є видимий зовнішній вираз душевного стану, проникнутого правдивою радістю або смутком; від чого плачуть іноді, і від радості, і завжди від смутку. Свідомість свої гріховності, обтяження совісті, нарікання за втраченим викликає стан душі, який називається розпукою. Така внутрішня мука грішників в геєні називається в св. Писанні плачем і скреготом зубів: «Тоді сказав Цар слугам: зв'яжіть йому руки й ноги, візьміть його, і киньте у п'їтму надвірну; там буде плач і скрегіт зубів». Місце ув'язнення грішників не є тільки безпросвітна п'їтма; воно і містить в собі

нестерпні муки. Подібні душевні стани на землі виражаються названими видимими знаками: плачем і скреготом зубів.

Людина, складаючись з духа, душі і тіла, є творіння духовно-моральне, призначення якого яже показують самий його образ і подобу його Богу. Призначення людини доброзичливе: «будьте милосердні, як милосердний Отець ваш небесний»: або «Бо і у вас повинні бути ті ж почуття, які і у Христі Ісусі» (Флп. 2. 5). Людина сотворена для вічності. Її духовно-моральне повинно і життя вести морально-релігійне. Щоби людина виконала своє призначення або волю Божу в ньому, Бог дав йому совість, як початок морально-релігійного життя, життя духовного, яке буде продовжуватися і за могилою – в вічність. Значить, совість – нерозлучний супутник душі, приналежність людського духу.

Совість ровесниця людині і повинна постійно на поминати йому, чим він повинен бути на землі і за могилою – згідно цілі, для якої сотворений. Якщо дух – необхідна, суттєва частина людини, то і совість, по словах ап. Павла, належить кожній людині. Але чому ж її проявлення у різних народів в різні часи і при різній степені розумового розвитку одного і того ж народу різні? І навіть у осіб з цілком однаковим розвитком розуму, – внутрішня, а значить і зовнішня діяльність совісті не однакові? Відповідь на це знаходимо в слові Божому і в прикладах з життя. Одні живуть по духу, другі – по тілу: перші признають для себе обов'язковими вимоги совісті, а другі ні!

Вимоги совісті це вимоги самої духовної природи людини. Виконуючи вимоги совісті, людина виконує своє призначення; не виконуючи, не рахуючи зобов'язаним слухати внутрішній голос, – виступає протів природи, відкидає своє призначення, не признає свого буття. Слово Боже свідчить прямо про совість, як приналежність духа, як це уже було у перших людей. Якщо би не совість заговорила у прародичів тоді ж таки після падіння, то для чого боятися і ховатися їм від Бога, і для чого б їм було покривати свою наготу? Встид – вираз совісті – спонукав їх до цього.

Встид, встидливість – це почуття, яке складає властивість людського духа. Значення встиду – це старання людини заховати свою наготу, слабкість, безстидність, заховати те, що йому неприродне – порок, пристрасть, одним словом – своє зло.

На страшному суді і у другому періоді замогильного життя знову появляється ціла людина, яка складається з духа, душі і

тіла. А так як слабість, неміч буває і духовно-моральна і тілесно-фізична, то бажання людини заховати свою непристойність від поглядів людей які її оточують, або встид засудженого, – доходить до крайності. Двом природам людини відповідають і два види встиду: фізичний і моральний. Хоча духовно-моральний встид і є головна сутність встиду, який і дає оцінку задуманому або уже довершеному злу або добру. Встид є вираз совісті, і, як приналежність людського духа, – відколи вона почала жити. Встид притаманний всім: і дітям, і старим, і вихованим і не вихованим, освідченим і немудрим, розумним і дурним. Тільки в різній степені і мірі! І цьому встиду підпадають всі (в тій чи іншій мірі) на суді і у другому періоді замогильного життя.

Духовно-моральний встид є вираз скривдженої совісті або нарушеного внутрішнього закону. В св. Писанні совість називається внутрішнім законом, записаний в серці кожної людини. Встид є нерозлучна власність духовної природи людини, а так як духом обдарована тільки людина, то і встид притаманний тільки людині і складаючи невід'ємну власність його духа, ніби відкриває свідомість духом своєї недосконалості, своєї слабості. Встид запобігає людину від немудрих поступків і карає за довершене зло. Совість, як початок релігійно-морального життя, є вища, моральна сила в людині – захована в сутності духовної природи, яка проявляється у нашій свідомості. Потреба того, чим людина повинна бути за своїм призначенням. Безсоромність є найвища ступінь духовної розпусти, яка складається з відкинення істини і засвоєння зла. Такий моральний стан притаманний впавшим духам і засудженим уже грішникам.

Діяння розуму, волі і серця дає нам ясно розуміти, наскільки ми виконуємо своє призначення – жити по Бозі, – виявляє нашу совість; її вимоги від людини жити по Закону Божому. Це – головний, корінний предмет совісті. Всім життям людини, діяльністю розуму, волі і серця керує совість. Життя – діяльність людини на землі – повинна бути узгоджена з вимогами совісті. Від чого тоді життя і вчинки за вимогами совісті дають людині ще на землі, так би сказати, засмакувати неземної радості, веселості, спокою і миру, які являються початком вічної, замогильної, блаженної радості? Якщо на землі, серед всього ворожого людині, яка находиться в безперервній боротьбі, чеснота веселить душу, то що тоді сказати про замогильний стан добродішних, який уже буде

цілком вільний від всього ворожого? Правда, мир і радість – ось блаженний відтінок райського життя!

Дія совісті на душу, а значить і на людину взагалі, двояке. Тут, на землі, початкове. А поза могилою – досконале: внутрішнє блаженство або муки, терпіння, спокій або обтяження совісті. Якщо кожний вчинок на землі відбивається негайно в совісті, якщо після всякого недоброго вчинку настає на землі обтяження совісті, то яким обтяженням і неспокоєм совісті воно відіб'ється в геєні, де іде розвиток тільки одного зла? Життя це є розвиток. Як свідчить досвід, зло в людських особах може розвиватися до такої степені, що про нього можна говорити те саме як про привичку, – що вона стає другою природою людини. Приймаючи зло, людина за могилою знаходиться в стані впавших духів. Життя в геєні є безкінечний розвиток зла. Життя – розвиток добра або зла – може змінюватися тільки на землі. Злий, недобрий чоловік робиться добрим християнином, і добрий чоловік стає недобрим. Покаяння, при співдії благодаті, яка лікує слабості, зле життя змінює на добре. Добре ж життя від самонадіяності, забуття про Бога і гордості, залишається благодаттю, і тоді людина іде дорогою розвитку зла; а за вічним злом слідує і вічне осудження совісті, яка карає переступників закону.

Совість, через виконання або невиконання через силу волі своїх вимог, стає задоволеною або незадоволеною, тобто скривдженою. В першому випадку зараховує людині заслуги, а в другому – вину. За заслугу, як вільне діло, згідне з законом, вона обітцяє нагороду. За вину ж, як за самовільне діло, не згідне з законом, обітцяє кару. Дія совісті поширюється не тільки на заслугу або вину, але разом і на вартість нагороди або кари. Хто послушний совісті – обітцяється благо, добро, а непослушним – зло. Таку дію совісті ап. Павло приписує і поганам (Рим. 2. 15; 8. 16) і взагалі всім і кожному.

Отже, засуджені, ті хто знаходиться в геєні, бачачи спасених, які знаходяться в раю (мається на увазі тільки в перший період замогильного життя), за свідченням св. Макарія Єгипетського, не бачать поряд з собою інших ув'язнених, находячись до них спиною. І св. Афанасій Великий в слові про померших пише, що «до страшного дня судного грішники, які знаходяться в геєні, не впізнають один одного, не дивлячись на те, що перебувають разом». Вони не мають навіть такої незначної втіхи.

Зовнішні муки полягають в спільноті з іншими такими ж нещасними душами, а особливо зі злими духами, і в інших дійсних муках геєни. А все це, між іншим, служить тільки початком і передсмаком майбутніх вічних мук. Цей передсмак майбутніх мук такий великий, страшний, що хто б побачив би таке або пережив, був би не в силах навіть переказати того, що терплять в геєні засуджені першого періода. Так само, як не міг ап. Павло розказати жителям землі про рай, в який він був взятий. Дії втрачених душ в геєні носять характер, властивий злим духам. Так як на землі ці душі були далекі від любові, але переповнені зла, ненависті, злих намірів і злорадства, то з таким душевним настроєм, протилежним любові, перебувають і за могилою в геєні. І їх діяльність відносно тих хто ще на землі дуже подібна з діяльністю злих духів. Внаслідок добровільного віддалення від любові до Бога, вони все більше озлоблювалися в ненависті до Бога і людини. Їхні природні дари: знання (розум) і дозволене (воля), хоч і залишалися при них, але отримали протилежне направлення. Ціль всієї діяльності розуму тепер – зло. А воля направляється для виконання злих намірів. Значить, розум і воля не залишають і душ грішників, приречених на вічні муки. Бажання зла і загибелі тим, що ще на землі – ось куди направляється всі діяльність втрачених душ відносно до живих.

Відділ III.

ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ ХРИСТА НА ЗЕМЛЮ. ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ. КІНЦЕВИЙ СУД НАД МОРАЛЬНИМИ ЄСТВАМИ І КІНЕЦЬ ВІКУ – СВІТУ

ПРИЗНАКИ І ОЧІКУВАННЯ КІНЦЯ СВІТУ

Коли ж буде воскресіння мертвих? Сам Господь навчив нас, що всеспільне воскресіння повинно відбутися в кінці світу, а кінець світу – в кінці дня, тобто в півночі в 12 годині попівночі. Що і підтверджує Золотоустий, коли говорить, що воскресіння мертвих буде подібне до воскресіння Христового. Спаситель ж воскрес в 12 годині попівночі. «В півночі почувся шум: ось наречений іде» (Мф. 25. 6)... свідчить Євангеліє.

І Цекрва у своїй умиленно-чуттєвій пісні повідомляє про другий прихід Ісуса Христа на суді, який повинен статися в півночі: «Ось Жених іде в опівночі...». Як за опівніччю іде звичайно ранок, так за цією страшною для всього людства опівніччю наступить той знаменний ранок вічного дня блаженства, або мук. Християни своє прощання з помершими іноді висловлюють словами: «До радісного ранку!». Такий вираз, побажання іноді пишуть на пам'ятниках могил своїх померших, близьких серцю людей.

З воскресінням тіл звичайно повинно відкритися і нове життя всього світу. Нове почнеться коли закінчиться старе, чому відповідає опівніч, яка розділяє теперішнє від майбутнього, розділяючи або поєднуючи один день з другим. Опівніч – кінець одного і початок другого дня. Не знаючи часу цих подій, Господь однаково заповідав і навчив нас бути готовими до них улюбий час. Цей час може бути ще дуже далеко, а може бути і дуже близько – в наступившу уже годину. Цей час може бути часом воскресіння, часом приходу Ісуса Христа, часом вирішального суду і, нарешті, часом кінця світу. Послідним і першим часом: послідним часом царства благодаті і першим і вічним часом царства слави в царстві небесному. Першим часом осудження, муки вічної в геєні.

Це вирішальний час для видимого і невидимого світу, про який заповідано християнам мати це постійно в пам'яті своїй. Він дійсно був з перших днів Церкви Христової предметом особливої пам'яті, як побачимо це далше.

Таким заповітом закінчив Спаситель Свою розмову з учнями на горі Єлеонській про кінець світу: «Тож пильнуйте бо не знаєте, котрого часу прийде Господь ваш» (Мф. 24. 42), тобто в той час в який не думали, а тому не спіть духовно, але будьте пильними, будьте уважними до знамен часу і будьте завжди готові до зустрічі Господа; а щоби бути готовому, належить вести добротне життя.

Не знаючи точного часу приходу Господа і своєї смерті, треба бути тому готовим до цього влюбий час. І у другому місці той же Євангеліст свідчить про це саме (Мф. 25. 13). Євангеліст Марко про те ж пише (13. 34-35). Почувши від свого Учителя і Господа таке пророцтво про кінець світу (Мф. 24. 2), який має прийти, на їх думку, зразу ж після падіння Єрусалиму, Апостоли не могли стримати себе, щоби не просити Господа сказати їм, коли буде

Його другий прихід і кінець світу, і які будуть признаки Його пришествю і кінцю світу (Мф. 24. 3).

Щоби виправити їхню помилкову думку про кінець світу після падіння Єрусалиму, Господь виконав прохання учнів, відкрив ознаки Свого другого приходу, а значить і кінця світу; разом з тим додавав, що все це буде не так скоро після падіння Єрусалиму.

Признаки цих подій за наукою Господа, такі: проповідь Євангелія усім людям, зменшення віри і любові між людьми, помноження пороків і біди, як наслідок упадку віри і любові. Відбудуться великі війни, навідають людей великий голод, морові язви і інші подібні, нечутні до цього часу, скорботи, як написано у Євангелії: «Бо скорбота велика настане тоді, якої не було з початку світу аж досі й не буде» (Мф. 24. 21). Нарешті, останній признак – прихід антихриста. Ісус Христос часто вживав образну мову і для показу предметів духовного, невидимого світу брав предмет видимого світу. Так що ближчі до часу події служили іноді праобразом подій віддалених як наприклад, у пророка Ісаїї (Глави XLIII-XLVI) найближча подія – визволення євреїв з полону вавилонського – є символ, образ віддаленої події майбутнього визволення всього людства із царства п'їтми через Ісуса Христа. Точно таку ж фігуру мови використав Ісус Христос в бесіді з учениками на горі Єлеонській відносно кінця світу, а значить і другого Його пришествия, яке повинно статися в кінці світу. Покарання Єрусалиму, за боговбивство, яке повинно статися скоро, власне у 36-й рік після сказаного Господом цього пророцтва. Господь вживає як образ віддаленого по часу події кінця світу – віку.

Отже, пророцтво про падіння Єрусалиму і знищення храму і (взагалі царства Єрусалимського) є образ кінця світу і, по поняттям того часу, ці події навіть самими апостолами уявлялися як одночасними або дуже близькими. З падінням Єрусалиму поєднувалося в думках людей і друге пришествя Христове, воскресення мертвих, кінцевий суд і кінець світу. Євангеліст Матфей (24. 1-43) подає пророчу розмову Господа Ісуса Христа на горі Єлеонській зі Своїми учнями про друге і славне Його пришествя і про кінець світу. Ісус Христос вказуючи їм на храм, говорив: «все це буде розвалено до основи, так що не залишиться і сліду від храму» (Ст. 2). Дійсно, через 36 років (В 70-у році по Р. Х.), коли Єрусалим був захоплений римлянами, храм розвалили і перетво-

рили у розвалини. А через деякий час (при Трояні) були знищені навіть сліди його. Полководець римський Тит старався зберегти храм, але ніщо не могло відхилити суд і опре ділення Боже. Юдеї самі запалили притвори храму, а один з римських воїнів, наперекір приказу начальника, кинув вогонь через вікно всередину храму, і він тут-таки весь запалав у вогні. Марно Тит дав приказ загасити вогонь, він не був виконаний, воїни кинулися грабувати палаюче святилище, і ні прикази, ні прогрози, ні удари не могли зупинити їх. Храм був спалений і розграбований.

Ученики, вражені пророцтвом про падіння Єрусалиму, вибравши принагідний час, приступили до Господа з проханням сказати їм, коли це буде. Тобто, коли наступить знищення Єрусалиму і яким буде явний признак другого приходу і кінця світу? Ісус Христос, не виправляючи уже їх помилкової думки відповідно часу тих подій, дав їм рішучу відповідь про час Його другого пришествя і кінця світу: «Не ваше діло знати час і літа, які Отець положив у Своїй владі» (Дії. 1. 7). Однак же сказав ученикам, що кінець світа не буде зразу після падіння Єрусалиму і храму; падіння Єрусалиму і царства юдейського – але не кінець світу (Мф. 24. 6), який буде ще не так скоро. А в той час, коли уже Євангеліє буде проповідане всьому людству на землі: «І проповідано буде це Євангеліє Царства по всій вселенній, на свідоцтво всім народам, і тоді прийде кінець»)Мф. 24. 14).

Святі Апостоли цей признак близькості кінця світу, а значить і пришествя Христового на суд, уже бачили в свій час. Дійсно, Євангеліє в той час було проповідане по всій вселенній. Але вселенною того часу називали тільки досить обширну римську імперію (Лк. 2. 1). Ось свідчення ап. Павла, що Євангеліє в Його час було проповідане у вселенній: «По всій землі пролунала проповідь їх, і до країв вселенної слова їх» (рим. 10. 18); і в іншому місці: «Євангеліє, що ви чули її, яка проповідувана всьому сотворінню під небом» (Кол. 1. 23). Якщо один ап. Павло так швидко проніс своє вчення з Єрусалиму в Іспанію, то скільки ж могли зробити всі разом благовісники, і якою повинна була бути ця територія?» – підсумовує Золотоустий.

Отже, з пророцтва Господа видно, що Його прихід на землю станеться не раніше, як буде проголошене Євангеліє по всій вселенній, коли досконало довершиться Його свята воля – заповідь, дана Ним святим Його учням і їх приемникам перед вознесенням

на небо: «Ідіть навчіть всі народи» (Мф. 28. 19). Не залишиться на землі ні одного місця, ні народа, ні племені, де б не сповіщено було Євангеліє, тобто радісна вістка про спасіння тих хто прийняв писання і всім серцем повіривши в нього: «і тоді тільки прийде кінець» (Мф. 24. 14). Але цей час не настав ще; він, може бути, близько. Після того, як незвичайні успіхи добра на землі дійдуть до своєї крайньої межі, почнеться поступове падіння моралі, за свідченням ап. Павла: «Знай же ти це, що останніми днями настануть тяжкі часи. Будуть бо люди тоді самолюбні, грошлюбні, зарозумілі, горді, богозневажники, батькам неслухняні, невдячні, неповажні, нелюбовні, запеклі, осудливі, нестримні, жорстокі, ненависники добра, зрадники, нахабні, бундючні, що більше роблять розкоші, аніж люблять Бога, вони мають вигляд благочестя, але сили Його відреклися. Відвертайся від таких» (2 Тим. 3. 1-5). А далі аморальність веде за собою зменшення віри і любові між людьми: «але Син Людський, прийшовши, чи знайде віру на землі?» (Лк. 18. 8); «із-за збільшення беззаконня у багатьох охолоне любов» (Мф. 24. 12), а також як наслідок цього – помноження пороків і біди всякої і, нарешті, – явлення антихриста.

Глибоко запало в серце апостолів вчення Господа про кінець світу. І ще більше, коли вони почули на горі Єлеонській від ангелів, які явилися їм, що Господь який тепер вознісся знову прийде на землю. І тому Апостоли ревно проповідували про кінець світу. Так ап. Петро, находячи таких, що сумніваються у виконанні заповіту і борячись з такими сумнівами, писав, що Господь проявляє своє довготерпіння, не бажаючи смерті людям, даючи можливість всім ще прийти до покаяння. Ось причина, чому ще не приходить час, який хоч уже від вічності предопределений і який відомий тільки одному Богові, Який тримає у Своїй владі часи і роки. Рано чи пізно, але прийде той визначений день і час, який уже одного разу предопределений Богом. Апостол же Павло пише: «мало, дуже мало, і Той, хто має прийти, прийде й баритися не буде» (Євр. 10. 37). Євангеліст Іоан в Апокаліпсисі пише: «Ото незабаром приходжу, і зо Мною заплата Моя, щоб кожному віддати згідно з ділами його» (22. 12). Він же в іншому місці пише: «Блаженний хто читає, і ті, хто слухає слова пророцтва та додержує написане в ньому, – час бо близький» (1. 3). Розвиваючи далі думку про близький кінець світу, а значить і воскресіння мертвих, і про друге пришестя Христове на землю для суду, він

так пише: «Діти – остання година. А що чули були, що антихрист іде, а тепер з'явилося багато антихристів, з цього ми пізнаємо, що остання година настала» (1 Ін. 2. 18).

Про те, що час приближається до кінця, свідчить обставини життя і моральність християн. У дні святих Апостолів збуджене очікування Месії, а значить і кінця світу, було дуже розширене. В ті часи багато появилось лжемесій, облесників. Країна, як пише історик Флавій, наповнена була облесниками і чародіями, які водили народ в пустиню, щоби там показати чудеса, ніби-то вчинені волею Божою. З таких відомих лже-месій знані нам: Досіфей Самарянин, який називав себе Христом, Сімон – чародій, самарянин же, теж називав себе сином Божим, і Февда (Дії 5. 36). Золотоустий відносно кінця світу пише: «Не багато вже залишається до кінця часу. Але до кінця уже світ прихилиється, тож будьмо готові».

За наукою Церкви, антихрист є противник Христа, який буде старатися знищити християнство. А так як антихристів уже тепер є багато, за словами святого Іоана Богослова, то щоб зрозуміти це слово блаженний Августин пише: «Всякий хто живе неправедно і зневажає добро уже є антихрист». А тому св.. Димитрій Ростовський підсумовує: «якщо зіпсута поведінка християн обернула їх в антихристів, то чого ж більше залишилося нам ждати, як не кінця світу? І з цього-то і розуміймо, що послідний час уже є» (Ч. І. Слово в недел. Мыт. ы Фарис.).

Другий прихід, воскресіння мертвих, страшний суд і кінець віку, або світу заховані від знання людей. З тією ціллю, щоби люди постійно були готові до всього цього, маючи предметом розуму і серця Бога і небо. Нагадуване Апостолом друге пришествя Господа, а значить і воскресіння мертвих, страшний суд і кінець віку, – ці істини, які за наукою Василя Великого, правдива любовиудрість, так запала глибоко в душі перших християн, що їх виконання (наприклад, кінець світу) уявлялося дуже близьким. Починаючи з самих Апостолів перші християни в пророцтві Ісуса Христа про знищення Єрусалиму і про кінець світу бачили сповнення цього пророцтва дуже близьким; тому що признаки кінця світу, указані Самим Спасителем, в деякій мірі мали багато подібного з обставинами їхнього часу.

В перші віки християнства віра в близький кінець світу була розширена по всіх місцевостях між християнами. Діяння святих

Апостолів (вчення Іоана, Петра, Павла), Апокаліпсис – якби натякали, що кінець світу станеться ще при їхньому поколінню. Заповідь Господа про кінець світу, про увагу до обставин часу, ввійшовши, так сказати, в тіло і кров християн, заставляючи їх у всьому видатному, незвичайному бачити признак антихриста, а тому і кінець світу. Вчення Господа, проповідь апостольська про кінець світу, яка приймалася здоровим розумом і наукою, як би мимоволі заставляли мислителів, на протязі всього періоду існування християнства, шукати і бачити антихристів, а значить і кінець віку, світу.

В роздумах про антихриста вміщалося все противне християнству, а через те в особі антихриста бачили: Нерона, за свідченням блаженного Августина, гностиків і, нарешті, саме папство – папу римського, первосвященника. Ця думка, що виникла і досягала розповсюдження в середні віки на заході між різновид ними сектантами. З ідеєю антихриста завжди існує нерозлучно ідея кінця світу, і тому не пройшло жодного століття, в якому би не повторювалося пророцтво про кінець світу. З закінченням першого тисячоліття весь захід очікував кінця світу. Католицька Церква, так сказати, вселяла в розуми, серця і фантазію народу ідею про кінець світу і, таким чином, тримали народ в постійному страху. Очікуючи кінця світу 2 листопада 998 року, вона установила це число днем поминок всіх померших.

Очікування кінця світу ще більше посилювалося під впливом загальних бід і нещасть: голода, морових язв, воєн, землетрусів, повеней, пожарів і т. п.

«Думка про кінець світу», говорить французький історик Мішле, «сумна, як сумним було все земне життя, служила надією і страхом середніх віків. Подивіться на ці старинні статуї X і XI століть – німі, худі, на їх викривлені риси лиця, з виразом страждань, поєднаних з передсмертними конвульсіями; подивіться, як вони молять, щоб наступив той бажаний час, а разом з тим та страшна хвилина, коли послідний день суду Господнього звільнить їх від смутків і поверне від нікчемного до буття, з могили до Бога. Середні віки – віки чудес, романтизма, страху. Розповіді різних пустельників, самотників, різного виду подвижників, чудеса в монаших келіях, видіння стовпників, благоговійне збудження, що супроводжувало хрестові походи, і інші подібні впливи робили світ безперервним маривом. Викиди вулканів вважалося

справою неспокійного пекла, демони були біля кожної людини, нічні привиди появлялися на будь-якому місці. Гуни при Атилі, які спустошували південну Європу, вважалися в буквальному розумінні дітьми пекла, які вирвалися назовні з пекельної пропасті. Віра в Месію і в чаклунство були суцільним».

Дозволимо собі ще виписати пророцтва про кінець світу з книжки «История неба» Фламаріона. Ось що пише автор: «З приближенням цього часу (1000 року) ми зустрічаємо дуже часті і самі переконливі передбачення проповідників. Так, напр., Бернард Тюрингський почав прилюдно проповідувати близько 960 року, що світ не запізниться розвалитися, причому запевняв, що Сам Господь йому відкрив це. Він взяв за тему своїх проповідей слова Апокаліпсиса (Об'явлення): через тисячу літ диявол вийде із своєї темниці і облестить народи, які знаходяться в чотирьох кінцях землі. Книга життя буде відкрита; море викине своїх мертвих; кожен буде судитися по своїх вчинках Тим, Котрий сидітиме на сіяючому троні і буде нове небо і нова земля.

Бернард Тюрингський назначив день кінця світу; світ, на його думку, повинен був розпастися, коли Благовіщення співпаде з Страшною (Великою) п'ятницею. Таке спів падіння сталося в 992 році... і нічого надзвичайного з цього не вийшло.

На протязі X століть королівські хартії починалися слідуючими характерними словами: «Так як кінець світу наближується...».

В 1186 році астрологи налякали Європу, об'явивши, що відбудеться об'єднання всіх планет. Ригор, письменник того часу, в «Жизни Филиппа-Августа» говорить: «Астрологи сходу, євреї, сарацини і навіть християни розіслали у всі кінці всесенної листи, в яких вони з впевненістю передбачували, що в вересні місяці розпочнуться великі бурі, буде землетрясіння, збільшиться смертність між людьми, збурення і незгода, революції по всіх країнах, знищення і погибель всього що живе. Але, – добавляє цей письменник – ніщо не оправдало їх передбачень».

Через декілька років, а саме в 1198 році розповсюдився слух про кінець світу, на цей раз світ повинен був загинути без допомоги небесних проявів; передбачали, що в Вавілоні народився антихрист і через нього загине рід людський.

Вінцент Феррє, знаменитий іспанський проповідник, запевняв, що світ проіснує ще стільки років, скільки псалмів в псаломнику, тобто 2537 років.

XVI століття представляє епоху, коли, може частіше всього займалися передбаченнями про кінець буття роду людського. Ось, наприклад, об'ява, внесена Сімоном Гуляром в його «Сокровищницю Удивительных Историй». Великий командор Мальти приказав опублікувати в 1532 році по всій Європі повідомлення про чудесну подію, яка мала місце в Асирії. Близько 7 березня жінка по імені Рашієн привела на світ прекрасного хлопчика з блискучими очима і такими ж блискучими зубами. В саму хвилину його народження небо і земля захиталися; сонце зійшло в опівночі і було таким ясным, як у полудень, а посеред дня сталося до того темно, що з ранку до вечора в цьому краю не було видно нічого. Після цього сонце знову показалося, але в зовсім іншому виді, в супроводі нових зірок, які блукали по небу то там то сям; і показалося воно над тим будинком, де народився той хлопчик, і, крім інших чудес, з неба впав вогонь, який повбивав багатьох людей. Після затемнення сонця розпочалася страшна буря у повітрі; після чого з неба стали падати перлинки. На слідуючий день бачили, як літав вогняний дракон по всій країні. Нова гора, вища всіх попередніх високих гір, раптом появилася, тріснула і розкололася на дві частини, і посередині була знайдена колона, на якій був напис грецькою мовою, який повідомляв, що кінець світу приближається. І у повітрі було чути голос, який переконував, щоби до того всі готувалися.

Так як передбачення не справдилося і в цьому році то воно було перенесено Леоніціусом, знаменитим астрологом, на 1584 рік. Луї Гюйон розказує, що переляк був великий, що церкви не могли вмістити всіх тих, хто шукав в них сховище, що багато хто робили свої духовні заповіді, не задумуючись над тим, що це цілком непотрібне, якщо весь світ має загинути.

Один з самих знаменитих математиків Європи, по імені Стофлер, який процвітав в XVI столітті і довго працював над реформою календаря, запропонованою на константському Соборі, передбачив, що в 1524 році буде всесвітній потоп. Він повинен статися в лютому місяці, тому що тоді Сатурн, Юпітер і Марс мають з'єднатися в знаку Риб. Всі народи Європи, Азії і Африки, почувши про таке передбачення, були вражені розпачем і страхом. Не дивлячись на веселку, всі очікували потопу.

Багато письменників того часу передають, що жителі провінцій Німеччини квапилися продавати по самій низькій ціні свої землі, і що люди, які мали гроші і не дуже вірили передбаченням,

ці землі закупляли. Кожний запасався лодкою неначе ковчегом. Доктор Тулузи по імені Оріол заказавши для себе, свого сімейства і своїх приятелів ковчег, який відрізнявся особливо великими розмірами. Подібна обережність приймалася у більшій частині Італії. Нарешті наступив лютий місяць, і не випало жодної краплі дощу. Ніколи ні в одному місяці не було такої засухи, і ніколи астрологи не відчували такого зникання! Але ці достойні люди не впали духом, і їм не переставали вірити. Той самий Стофлер, заодно з знаменитим Регіомонтаном, знову передбачили, що в 1588 році буде кінець світу, або по крайній мірі відбудеться яканебудь страшна подія, що приведе все у безпорядок, а навіть потрясе землею.

Нове передбачення і нове розчарування! 1588 рік не відзначився ніякою особливою надією, яка би могла оправдати хоч в чомусь передбачені небезпеки. Раптом невідома зірка засвітилася в сузір'ї Кассіопеї; вона відрізнялася дуже яким світлом, її було видно навіть вдень. Астрологи об'явили, що це була зірка мудреців, яка повернулася і сповістила про останній прихід Ісуса Христа.

XVII і XVIII століття переповнені новими передбаченнями – і передбаченнями в край протилежними! – відносно кінця світу...

В невеликому творі про релігії, напечатаному в 1826 році, граф де-Сальмар Монфор з щирістю доказував, що до кінця світу залишилося всього десять років: «Світ – говорить він, – старіє, і скоро прийде його кінець. Я вважаю, що ця страшна подія не запізниться. Яків, родоначальник двадцяти колін Ізраїля, а також первосвященик древньої Церкви, родився в 2168 році від сотворення світу, тобто за 1836 років до Ісуса Христа. Древня Церква, первообраз нової, існувала 1836 років. Тепер, коли я пишу ці рядки, у нас ще 1826 рік, а так як за словом Господнім, нова Церква повинна існувати до кінця віків, то якщо древня точно була (в чому немає сумніву) первообразом нової, то з цього ясно видно, що світові залишається існувати всього близько десяти років».

Пані Крюндер – товариш Імператора Олександра – теж пророчила розрушення нашої планети. Вона назначила цю подію на 13 січня 1819 року.

Кінець світу назначався теж на 1832 і на 1840 роки. Передбачення на 1840 рік довго служило предметом всезагальних сподівань і страхів. 1840 рік був призначений (роковим) останнім. Самі грізні і страшні передбачення сипалися зі всіх сторін. На 6

січня була назначена остання велика розв'язка людської драми. Багато хто готовий був до крайньої події, закінчивши всі свої справи з твердим переконанням ждали кінця.

Твір, написаний в 1840 році священиком П'єром-Луї в Парижі і посвячений папі Григорію XVI, вміщує тлумачення Об'явлення, назначуючи кінець світу на 1900 рік. Ось на якій основі П'єр-Луї назначив цей рік:

«Об'явлення говорить, що язичники займали святе місто на протязі сорока двох місяців.

Святе місто – це Єрусалим, взятий

Омаром в 636 р.

Сорок два місяці = 1260 днів або символічних 1260 років

Всього 1896 років

Даниїл передбачає прихід антихриста через 2300 днів після зішестя на персидський престіл царя Артаксеркса в 400 році до Р. Х., 2300-40=1900.

Предзнаменування уже появилися.

Появляється білий кінь (у пророка Захарії кінь служить емблемою імперії); той, хто сидів на цьому коні, згідно пророцтва тримав лук. Це – корсіканець Наполеон.

Енох і Ілья повинні повернутися в 1892 році. В 1896 році ізраїльтяни знову ввійдуть в Єрусалим. Нарешті згідно з новим пророцтвом, Ісус Христос повинен був 11-го квітня 1900 року явитися на хмарах».

Якщо всі передбачення і очікування християн всіх віків не збувалися своєчасно, то ще не можна робити висновки, як роблять деякі мудреці нашого XIX просвіченого віку, що це пророцтво може і не оправдати себе. До них і тепер говорить верховний ап. Петро, що не запізниться Господь сповнити установлене і обіцяне, за впевненістю Самого Ісуса Христа, що Його слова «не пройдуть мимо» (Мф. 24. 35). Якщо християни всіх минулих віків і помилялися у своїх передбаченнях, то все-таки честь їм і хвала за їх уважність до обставин часу і за щирю опіку над майбутньою долею і життям за могилою.

Закінчимо даний розділ сучасними для нас слухами про кінець світу. Істини духа ніколи не залишали і не залишають людину, на якій би степені розвитку вона не находилася. Істина сама скаже людству в тій чи іншій формі. Так, нарешті і наш так холодний до віри час, наш сучасний кінець XIX століття (XXI вік о. М. К.), на-

званий просвіщенним, оголошується газетним (XXI вік, теле, радіо, інтернет о. М. К.) повідомленнями про кінець світу (останнє 21-24 грудня 2012 року М. К.). Чи не є це передчуттям людства?

Ось повідомлення газети «Новое Время», в якій між іншим напечатано слідує: «Кінець світу, по передбаченню, повинен статися в 1881 році. По крайній мірі, італійські газети приводять місце із статті, в якій автор Леонардо Аретіно, який жив в XVI ст., об'явив кінець світу на 15 листопада 1881 року. Знищення землі і всього, що на ній буде тривати п'ятнадцять днів. Це нещастя почнеться тим, що вода вийде з берегів усіх морів; фізики дійсно передбачають таку можливість, що землю в останню (рокову) хвилину накриє море» («Новое Время» 20 июня 1881 года).

Та ж газета 19 серпня 1884 року повідомила про нове пророцтво про кінець світу, який повинен статися в 1886 році. Ось що там говориться: «Полковник Делоне передбачає, що в 1886 році будуть часті і сильні землетруси; другий французький полковник Брок повідомляє, що в згаданому році закінчиться шістнадцятий період, в кінці якого відбувається постійно велика переміна в магнетичних токах, як воно було відмічено в 1854 і 1870 роках. Інженер Дюконшель повідомляє в свою чергу, що в 1886 році буде видно більшу частину сонячних плям. Але святий Малх, бувший в 1148 році єпископом Армагським, пророкував, що коли Пасха співпаде з днем святого Марка, день Святого Духа з днем Святого Антонія і день святого Іоана з святом Тіла Господнього (католицьке свято), тоді весь світ вигукне: «Ні!». А таке співпадіння буде власне у 1886 році.

Уже в 1878 році американські астрономи передбачали багато грізних явищ на час 1880-1885 роки, тому що на протязі його планети Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун будуть знаходитися одночасно на близенькій відстані від Сонця. Такий розклад відносно Юпітера, Сатурна і Урана повторюються кожні шістьсот літ, а відносно Юпітера, Сатурна, Урана і Нептуна лиш один раз в декілька тисячоліть. А між тим, історія свідчить, що в VI і XIII століттях, тобто, коли перші названі три планети знаходилися на близькій відстані від Сонця, на землю звалювалися великі і страшні біди. Лютували: спустошуючі землетрясіння, виверження вулканів, повені, чума. Астрономи приписують це впливу названих планет на землю, і передбачені ними біди мимоволі заставляють згадувати пророцтва святого Малха.

І песимісти, видно, в чомусь мали рацію. Уже 1879 рік був цілком ненормальний. Землетрясіння тоді уже почали проявляти себе. 10-го лютого сталося деллінська катастрофа в Теплиці, і в той же день в Невшатале завважено було, що рівень води раптом піднімається і опускається – небачене до цього часу видовище. В тому ж році було немало циклонів, повеней. В Персії сильним землетрусом було знищено 45 поселень. Вулкани вибухали безупинно і причинили масу бід. Після чого сталася катастрофа в Мурсії. В послідовних роках людству не стало краще. Пригадуймо тільки страшну катастрофу в Манілі (20 июня 186 года), загребський землетрус (1881 г.), катастрофи на острові Іскії (1881 і 1883 рр.), землетрясіння в Хіосі в квітні 1881 і т. д.».

30 квітня 1887 р. Там же поміщена лекція одного англійського вченого про кінець світа. Уільямс Томсон, професор університета в Глазго, в своєму публічному виступі сказав слідуюче: «Колосальна сонячна сфера незаметно, але постійно остиває. Хоч таке охолодження, а звідси стискання сонячної маси не настільки великі, щоби бути відчутно заметні для відносно короткого періоду часу, але динамічна теорія теплоти приводить до висновку, що випромінюванням сонцем у світовий простір колосальної теплової енергії супроводжується зменшенням його діаметра на тридцять п'ять метрів у рік, а це, у свою чергу, через кожні дві тисячі років понижує променеву силу фотосфери на одну соту сонячного тепла, яке воно виділяє сьогодні. З цього виходить, що роковим образом повинно наступити такий час, коли ця кількість зменшиться до того, що стане замало, щоб підтримати життя на землі». По підрахунках Томсона, основаних на попередніх і інших аналогічних уявленнях, це час суцільного холоду – смерть – на нашій планеті наступить через десять мільйонів років».

Прочитавши це можна зробити висновок, що зміст лекцій дає можливість згадати слова Ісуса Христа, що наступить накінець час, коли: «Сонце померкне, а місяць не дасть світла свого» (Мф. 24. 29).

ДРУГИЙ ПРИХІД ХРИСТА НА ЗЕМЛЮ

Про друге Своє славне пришествя на землю Сам Ісус Христос говорить: «Прийде Син людський у славі Отця Свого з Ангелами Своїми; і тоді віддасть кожному по ділах його» (Мф. 16. 27). Ісус

Христос прийде тепер на землю не в пониженню, як приходив першого разу для спасіння людей, але тепер явиться у всій славі, якою оточений Сам Бог. Спаситель прийде для суду. І в другому місці Господь досить докладно говорив про другий прихід (Мф. 24. 27-31; XXV. 31-42; Мк. 8. 28; Лк. XII. 8. 9; Ін. 14. 3). Тут-таки після вознесіння Господа Ісуса Христа на небо ангели явились стоящим і здивованим Апостолам, які звернули свої погляди до неба, і сказали їм: «Тоді Ісус, що вознісся від вас, прийде так, як бачили ви, як ішов Він на небо» (Дії. 1. 11). Апостол Юда приводить у своєму посланні пророчество Еноха про друге Господнє пришестя: «ось іде Господь зі Своїми десятками тисяч Святих Ангелів – щоб суд вчинити над усіма і винуватити всіх безбожних за всі вчинки безбожності їхньої, що безбожно накоїли, та за всі жорстокі слова, що їх говорили на Нього безбожні грішники» (1. 14-15). Другі Апостоли теж часто нагадували християнам про другий прихід, щоб утвердити їх у вірі і благочесті (1 Ін. 2. 28; Тит. 2. 12. 13), або для утримання християн від осудження ближніх (1 Кор. IV. 5), або для побудження віруючих до чування і постійної готовності для зустрічі з Господом (1 Сол. 5. 2. 6), або для лікування їх у смутках (1 Пет. 4. 13).

Другий славний прихід на землю Господа нашого Ісуса Христа, щоби судити людину, згідно вченню християнської Церкви, є один з догматів православ'я, а властиво сьомий член Символ Віри: «І знову прийде у славі судити живих в мертвих. Його же царству не буде кінця».

Коли наступить останній час буття сучасного світу? Цей час буде – північ, так як початком дня вважають 12-ту годину опівночі, і тому Церква учить нас про таку істину у своїй пісні так: «Ось жених іде в опівночі...». В опівночі прийде час другого славного пришестя Господа на землю в Своєму прославленому тілі, тому Його побачуть всі, як бачили Його ученики Його на протязі 40 днів після воскресіння. Але про те, яким буде його друге пришестя на землю Спаситель Сам сказав: «Мій прихід буде точно так же, як появляється блискавка на горизонті: являючись на сході, блистить і на заході». Таким скорим буде прихід Христа, і сіяння Його слави буде видно всюди і всім.

Після скорботних днів антихриста і всіх бід, які (за вченням Ісуса Христа) будуть короточасними, ради вибраних стануть коротшими, щоб вони могли спастися, – взагалі то настануть змі-

ни законів природи. Наступає новий устрій світу – відповідно нового порядку, який настував в царстві Христовому. Сам Господь Ісус Христос відкрив, що раніше Його приходу наступить зміна, дивні переми в природі видимій і невидимій: «Сонце потускніє, і місяць не дасть світла свого, і звізди попадають з неба, і сили небесні захитаються; тоді явиться знамено Сина людського на небі, і тоді заплачуть всі племена земні, і побачать Сина людського, ідучого на хмарах небесних з силою і славою великою (Мф. 24. 29, 30). А взагалі то вираз: «Сонце потускніє» не значить, що воно знищиться; а що його світло затьмариться перед світлом приходу Христового! Місяць не дасть світла, звізди спадуть з неба – ці слова означають зміни в природі, новий устрій у світі, відповідно до нового порядку в царстві Христовому, який повинен настати. Тому що з появою божественного світла треба було померкнути сонцю, місяцю і звіздам.

Настане день, день вічний, світло Христове, яке просвічує вірних. Що буде означати сонце, місяць і звізди, коли немає ночі? Невидимий, духовний світ, стрясеться, тобто всі сили небесні – ангели як воїнство небесне, – об'єднуються для супроводу Царя слави, Господа Ісуса Христа, що буде іти судити вселенну. Тому що, якщо вони настільки налякалися і здивувалися, коли були сотворені зірки (Іов. 38. 7), то як же вони могли не злякатися і не захитатися ще більше, бачачи, що все перемінюється, і що співслужителі їх – люди – всі повинні дати відповідь за діла свої. Зміниться і видимий світ перед самим приходом Христовим, як про це свідчить ап. Петро, говорячи, що небо і земля будуть новими: «А теперішні небо і земля заховані тим самим словом, і зберігаються для вогню на день суду й загибелі безбожних людей... Небо мине, а стихії, розпечені, ринуть, а земля та діла, що на ній, погорять... Але за Його обітницею ми дожидаємо неба нового й нової землі, що правда на них пробуває» (2 Перт. 3. 7, 10, 13). Так що буде і «небо нове і земля нова», а нинішні небеса і земля зміняться через вогонь. Сам прихід буде попереджений появою на небі знамена хреста, від світла якого не буде видно сонця. З'явлення хреста буде дано для того, щоби цілком засоромити безсоромність юдеїв; тому що Христос прийде на суд, моючи дуже велике оправдання – Хрест, показуючи не тільки рани, але Свою ганебну смерть. Заплачуть тоді невірні зі страху від славного приходу Господнього, бачачи ці світові переми, новий порядок річей, роз-

рив і перемену всіх відносин майбутнього життя. Ридатимуть всі коліна юдейські, оплакуючи свій непослух. Сумними стануть всі, які тільки по земному думали, хоч би були вони і християнами: «Нечестиві не побачать слави Твоєї, але ми, Тебе, Єдинородний, батьківської слави світлого Божества, від ночі і до рання, оспівуємо Тебе Чоловіколюбче» (Глас 4, пес. 5). А слава, з якою прийде Христос, явиться у величі всього Його приходу, оточеного тисячами ангелів (Мф. 25. 31).

ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ ТІЛ

ОСНОВА ДЛЯ ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ ТІЛ. – БЕЗСМЕРТЯ ТІЛ. –
ВЧЕННЯ СТАРОГО І НОВОГО ЗАПОВІТІВ ПРО ВОСКРЕСЕННЯ
МЕРТВИХ ТІЛ. – ВОСКРЕСЕННЯ МЕРТВИХ ТІЛ. – ВОСКРЕСІННЯ
ТІЛА. ЇХ СПІЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ І ОСОБЛИВОСТІ – ДЛЯ
СПАСЕННИХ І ЗАСУДЖЕНИХ. – ІСТОРІЯ ЦЬОГО ДОГМАТА

Бог сотворив людину безсмертною по душі і по тілу. Закон і слово Боже незмінні; душа і тіло – безсмертні, тобто, вони одного разу були сотворені, і уже ніколи не знищуються, і душа і тіло перебувають вічно. А смерть душі і тіла, на яку засуджений і засуджується той хто порушує Закон Божий, є тільки особливий незвичайний стан душі і тіла – страта, кара безсмертної людини. Смерть – велике, приховане таїнство; воно – народження людини, перехід з тимчасового життя у вічне. Вона являється тайним процесом розтління і разом звільнення від тілесності – для відтворення того нового, тонкого, духовного, славного, міцного і безсмертного тіла, яке було дане прародичам і ними ж утрачене для себе і всього їхнього потомства – людства. Отже, смерть необхідна, обов'язкова щоб відтворити людину першосотворену, безсмертну і по душі і по тілу. Тіло, покинуте душею, цим живильним початком, – розкладається, – і елементи, які складають його (початок, прості тіла) знову входять (по установленім Богом спільним законом) в масову речовину, яка складає видимий світ.

Один з цих законів, відомий нам з Божого Об'явлення, видно в тому, що кожне людське тіло збереже в цій загальній масі потрібні речі для свого відродження. І що всі людські тіла, відновлені дією всемогутності Божої, знову з'єднаються зі своїми душами, щоби жити совокупно вічним життям.

Римляни у глибокій давнині, свідомі буття і безсмертності душі, думали, що і тіло – безсмертне; залишене душею і похоронене в землю тіло, ніби не знищується, а продовжує своє буття. Але де? Як і в чому було безсмертя душі і тіла? Це питання вирішило тільки християнство.

Отже, тіло, положене в землю, як посіяне зерно, розкладаючись, в самому кільченню уже зав'язує нове життя: в іншому випадку зерно не дало би росту, якби у самому тлінню не було життя. Подібно до цього, розложення нашого тіла необхідне, доконче, щоби появилось нове тіло, яке б відповідало новому (замогильному життю, вічному) коли вдруге з'єднається з душею. І тому, якщо тілові призначене безсмертя, то впевненість в його воскресінню у свій час таїтися в глибині людського духа. Хоронити тіла – звичай загальнолюдський, і тому – присутність духа. Значення похорону – ховати, зберігати, – хоронити. Такі дії завжди приписуються розумом предметам, які складають цінність і в певний час можуть знову бути нам потрібні. А хіба не з таким переконанням звершуються похорони у всьому людстві?

Отже, крім доказів св. Писання про воскресення тіл, ми маємо і докази здорового (глузду) розуму: 1) як тепер говорили, якщо людина сотворена для вічності, і таке рішення Боже незмінне, то і за могилою повинні існувати і душа і тіло в тому ж самому тісному, тайному єднанню, як і раніше на землі; 2) в діяльності душі, як добрій, так і злій, постійним, безумовним учасником було тіло, як засіб прояву діяльності душі; тому звичайно, що для досконалого правосуддя Божого необхідно, щоби і тіло приймало участь в замогильному житті душі, про що свідчить і ап. Павло: «яка з тілом сотворена» і 3) само поняття про людину приводить нас до висновку. Що людина поза могилою не може бути людиною, якщо душа не буде з'єднана з тілом.

Сама природа душі, яка має бути з тілом не може повністю проявлятися в звичайному її безтілесному стані. Смертю людина болюче розсікається на дві частини, які становлять її цілою, і після смерті уже немає людини, окремо існує її душа і окремо – її тіло. Значить для повного існування душі за могилою і їй потрібне її тіло, засіб її невидимого проявлення. Природа людини – втілений дух або одухотворене тіло. Ось чому для повноти буття душі за могилою їй потрібне її тіло, без якого не може бути і людини. Після воскресіння тіл уже вічно існує особистість людини. Люди-

на за могилою живе безсмертним життям: або в стані блаженства, або в стані терпіння. Але в обох станах – живе.

Один і той же дух, який оживляє душу за могилою і дає життя процесу прорости тілу в землі, робить вплив душі обов'язковим, яка перебуває в замогильному світі, на своє проростаюче в землі тіло, і це співвідношення душі і тіла не може залишитися без наслідків для першої.

Все, що можна зрозуміти людині про замогильний стан душі, тобто про її замогильне життя, ап. Павло розкрив в своєму першому посланні до Коринфян в розділі XV: «Христос умер за гріхи наші» (ст.. 3). Умер за нас, очистив нас від гріхів, які взяв на Себе. І Своєю смертю нашу вічну смерть, заслужену нами за гріхи, розвалив, знищив і «воскрес» (ст.. 4). Якщо Він воскрес, значить, і всі інші мертві воскреснуть.

Отже, основою нашого воскресення служить воскресення Христове. Якщо ж Христос воскрес, і ми проповідуємо Його воскресення, то як же, мовляв, деякі із вас (коринфян) надумали відкидати воскресення мертвих? (ст.. 12). Він перший воскрес з мертвих, чим поклав початок і нашому блаженному воскресінню. «Але Христос воскрес із мертвих, перший із померших» (ст. 20). Але ви, – продовжує думку Апостол, – навчені ворогом спасення роду людського, надумали сумніватися, не вірити в воскресення тіл. Якщо ж, по вашому, воскресення мертвих не буде, то, значить, проповідь наша обман, що Христос воскрес із мертвих. Але ж істина, про яку предвозвістили Пророки, в якій переконалися всі ученики Христові і багато з їх послідовників видінням, а навіть розмовою з Воскреслим – доказана! (ст.. 4-10). Ось потіха, запропонована Апостолам, які сумували про смерть близьких (ти, християнин, слухай!): «Христос воскрес із мертвих, перший з померлих». Значить і я, і мій померший, як віруючі у Христа, воскресемо. Це – догмат, це – одинадцятий член Символа Віри нашої істинної. Іоанн Золотоустий про цей предмет говорить: «Ісус Христос, померши за гріхи наші, воскрес, і є Первенець з мертвих. То чий він буде Первенець, якщо не буде кому воскреснути? Як Він може бути Первенцем, або не воскреснуть ті, для яких Він є Первенцем?» (бесіда 39). Якщо би не було воскресення то не було би причини воскреслого Господа називати Початком, Первенцем померших.

У Старому Заповіті є свідчення воскресення мертвих у пророків Ісаїї, Іезекіїля, Іова і Даниїла. Ісаїя писав: «Оживуть мертві

Твої, встануть мертві тіла. Вzbодріться і торжествуйте, кинуті у порох» (26. 19); Іезекііль: «Була на мені рука Господа, Господь вивів мене духом і поставив мене серед поля, і воно було повне костей, і обвів мене кругом біля них, і ось дуже багато їх на поверхності поля, і ось цілком сухі вони. І сказав мені: син людський: а чи оживуть кістки ці? Я сказав: Господи Боже! Ти знаєш це» (37. 1-3). А Пророк продовжує далі: «Так говорить Господь Бог: ось Я відкрию гроби ваші і виведу вас, народ Мій, із гробів ваших і введу вас в землю Ізраїлеву. І узнаете, що Я Господь, коли відкрию гроби ваші і виведу вас, народ Мій, із гробів ваших, і вложу в вас Дух Мій, і оживете, і поміщу вас наземлі вашій, і узнаете, що Я, Господь, сказав це – і зробив, говорить Господь. І дам вам серце нове і дух новий дам вам; і візьму від тіла вашого серце камінне, і дам вам серце тілесне» (ст.. 12. 14; 36. 26). Даниїл пророкував: «І багато хто з них, що сплять у земному поросі, збудяться, одні на вічне життя, а одні на наруги, на вічну гидотну» (Дан. 12. 2). Тут мертвий стан тіла уподібнено сонному станові. Тіло в обох станах зберігає фізичне життя: в сплячому – відновлює сили, а в мертвому відбувається процес проростання. Як після сну тіло являється з новими відновленими силами для життя, так само і після смертного стану воскреснувши тіло являється новим, кращим, духовним тілом для нового життя. Іов пише: «А я знаю, Відкупитель мій живий, і він в останній день відновить з пороку шкіру мою, яка розпалася тепер. І я в тілі моєму побачу Бога» (19. 25).

Церква своє вчення про воскресення мертвих, яке знаходиться в прямому відношенні з вченням про воскресення її Засновника, Господа Ісуса Христа, стверджує на Його прикладі. Він – Початок померших. Раніше Свого воскресення Ісус Христос учив про все спільне воскресіння мертвих (Ін. 5. 28, 29); є і вчення ап. Павла про той же самий предмет (1 Сол. 4. 16; 1 Кор. 15), свідчення Старого Заповіту і, нарешті висновок здорового глузду про необхідність воскресення тіл. Ось основа цього вчення Церквою.

Ісус Христос (Ін. 5. 25) навчав, що час майбутнього все спільного воскресіння настає і уже настало, тому що основою воскресіння всіх – у Христі. І з Його появою почалася остання епоха будівництва спасіння людського, яка уже обов'язково закінчиться всеспільним воскресінням і судом. Виходить, що цей час, якщо брати його у внутрішньому тісному зв'язку подій, уже не тільки настає, але і наступив. В стиху 28 того ж Євангелія говориться

уже цілком определено, що всі мертві (без виключення) воскреснуть із своїх могил: «наступає час, в якому всі, хто у могилах, почують голос Сина Божого, і почувши оживуть». Оживуть точно таким же чином, як почув голос Сина Божого померший і уже в землі чотири дні похоронений лежав, товариш Христа Лазар. Воскресіння Лазаря служить для християн доказом і взірцем воскресіння всього людсьва.

При загальному воскресінню мертвих почують голос Сина Божого, це треба розуміти, як по Божому велінню. Мертві не зможуть відказатися від того, щоб піднятися з могил своїх, щоби стати на суді, як раніше могли відмовитися від духовно-морального воскресіння ті хто слухали голос Сина Божого, але не прийняли Його, не повірили Його вченню про відкуплення Ним всього віруючого людства. І залишилися мертвими душами, ніби і не чули раніше проповіді Христової. Вірш 25 відкриває нам вчення Господа про морально-духовне воскресіння мертвого духовного світу (невіруючих душ). У єв. Матфея (24, 31) ось такими словами виражено вчення Господа Ісуса Христа про воскресіння мертвих: «Пішле Син людський Своїх ангелів, і вони позбирають з царства Його всі спокуси, і тих, хто чинить беззаконня» (Мф. 13. 41) і вкинуть їх в піч вогнянну, – там буде плач і скрегіт зубів» (42). А ось значення цих слів: не ангели будуть трубити в труби, але буде грімти одна послідна труба, труба Божа, голос Сина Божого, Його воля, бажання. Наступить предопределений від вічності час прояву всемогутності Божої, воскресіння мертвих тіл всього людства, крім тіл Божої Матері, Ільї і Еноха, котрі уже в раю. Тоді при голосі цієї труби, з наступленням рішучого часу вселенної, будуть післані Господом Ісусом Христом ангели, і по голосу цієї ж труби послідують неосяжні для розуму людського всемогутні діяння Божі – воскресіння мертвих.

До часу всезагального суду, по голосу трубному, оживуть, воскреснуть всі без винятку померші, які коли-небудь жили: і праведники і грішники, і спасенні, і засуджені. Воскреснуть всі, якою б вони смертю не померли: втопилися, згоріли, з'їдені звірами, птицями, убиті злими людьми, самоубивці. Всі, від Адама до часу кінця світу народжені і померші – воскреснуть. Всі воскреснуть в одному рівному віці і стані, з однією тільки різницею: неоднаковим багажем земного життя і діл. Воскреслі тіла знову стануть одежею для своїх душ і уже не розлучаться з ними

на всю вічність. Апостол Павло досить детально пише про всезагальне воскресення в посланні до Коринф'ян: в момент воскресення мертвих ми, хто ще житиме на землі, миттєво змінимося, відповідно до нового, замогильного, духовного буття. Тобто померемо і тут-таки і воскреснемо – з тілами, які будуть у всіх інших воскреслих людей: «бо засурмить вона – і мертві воскреснуть, а ми перемінімося» (1 Кор. 15. 52). Теж саме повчання і в словах: «мертві у Христі воскреснуть перші, а потім ми, що живемо» (1 Сол. 4. 16). Книга «Діянь св. Апостолів» теж свідчать про всевітнє воскресіння мертвих, тобто мертвих тіл, які належать, як праведникам так і грішникам: «І маю надію я в Бозі, – чого й самі вони сподіваються, – що настане воскресіння праведних і неправедних» (24. 15).

Яким би способом не розпадалося наше тіло, але елементи його не знищуються; і для всемогутності Божої немає перешкод: з існуючих елементів Він в силах воскресити тіло, навіть якщо воно згоріло, або його з'їли звірі. Елементи почувши голос свого Творця, зберуться для виконання свого призначення відновити тіло людини. Миттєво з'єднуються – таким самим способом, як риби почувши голос Сина Божого негайно зібралися в сітки. І, виловлені святими Апостолами, потім за велінням Ісуса Христа в море були відпущені.

Воскресіння мертвих тіл є прояв всемогутності Божої, діяння, Йому одному тільки можливе. Зігнивші, повернуті в невидимі частинки, які розложилися на свої елементи тіла – по тій же волі, яка сотворила тіло першої людини із землі, – і тепер знову відновлюються із тих же самих елементів. Відновиться і тіло Адама, яке він мав до падіння.

З воскреслими тілами з'єднуються душі, які їм належали, і нова людина тут-таки стане на суд. Ми всі відродимося і тіла наші будуть у всіх однієї самої тонкої природи: безсмертні, нетлінні... Але не у всіх однакові по якості. Тіла праведників будуть відрізнятися від тіл засуджених. «Воскресення мертвих, – як учить св. Іоан Золотоустий, – буде подібне воскресінню Христовому».

Другий період замогильного життя душі, відкриється після з'єднання її зі своїм воскресшим тілом. З'єднана уже назавжди зі своїм тілом душа стане на суд, після якого вступить в стан або вічного блаженства, або вічних мук. Вчення Церкви про воскресення мертвих людських тіл для з'єднання їх з душами (уже на-

завжди) є догмат православ'я, і кожний правдивий християнин свою віру в цей догмат сповідують і словом і ділом, говорячи: «Очікую воскресення мертвих». Це 11-й член Символа Віри.

Небесна істина воскресення мертвих тіл і наступаючого єднання їх з душами підтверджувалася і наглядно: тобто світ бачив воскреслих людей (у Старому Заповіті). Так пророком Ільєю був воскресений син сарепської вдовиці і Єлісеєм – син сонамітянки. Сам Господь Своє вчення про воскресення мертвих доказав на ділі, воскресив дочку Іаїра, сина наїнської вдови, чотириденного Лазаря. І воскреслі праведники в час смерті Господа хіба не свідчили про загальне воскресіння? Сім воскреслих ефеських підлітків, велике число інших прикладів воскресіння мертвих, які сталися за молитвами Святих, – хіба не є видимим доказом, що і ми всі воскреснемо для життя вічного?

Сотворення Богом невидимого світу (духовного, ангельського) і всього видимого – є діяння, можливе тільки одному Богові. І розум людський, обмежений у своїй дії, все, що виходить поза межі досвідченого розуміння, приймає однією тільки вірою.

До таких дивних діл творіння Божого, які складають славу Божу, належить і воскресіння мертвих тіл, які мали від Бога те саме початкове призначення – безсмертя. Безсмертними були до їх падіння, і душі і тіла Адама і Єви. Сотворена Богом людина, яка складалася з духа, душі і тіла, – була безсмертна. Отже воскресення мертвих тіл – необхідне, щоби з'явитися людиною, безсмертною по духу, душі і тілу. Свідомість вічності і безсмертя, звичайно природжене духові людини, складало у всьому людстві всіх часів і місць ніби передчуття майбутнього замогильного життя. Не беручи до уваги, звичайно, ті особистості, які затінили себе тілесними премудростями.

Виходить, що думка про воскресення тіл, необхідна для нового замогильного життя, була вселюдною. Вона втілилася в Господі нашому Ісусі Христі, який поклав початок воскресінню людства – і праведників і грішників, і засуджених. Воскреснуть всі тіла і з'єднаються зі своїми душами, і на суд предстануть всі, як християни, так і не християни. Тіла всіх померлих людей воскреснуть – і праведників, і грішників, і нечестивих – і з'єднаються дією всемогутності Божої з їх душами. Тоді повстане нова людина, яка об'єднує в собі тіж три складові частини: дух, душу і тіло. Тільки уже не тіло, котре було під час земного бут-

тя. Воно тепер отримає цілком нові якості, при яких зможе існувати в новому, замогильному, духовному світі (в раю або геєні). Загальною якістю воскреслих тіл – то, що вони тепер утратили свою тілесність, яку мали на землі і яку отримали Адам і Єва зразу ж таки, як впали у гріх. Тіло нової людини вміщує в собі, як і раніше, тіло і кості, чому і служить доказом Сам воскресший Господь наш Ісус Христос, який споживав рибу і мед зі святими Апостолами. «Чого ви стривожилися і пощо ті думки до сердець ваших входять? Погляньте на руки Мої та на ноги Мої, – це ж Я Сам; Доторкніться до Мене й дізнайтесь; бо немає дух тіла й костей, а Я, бачите маю» (Лк. 24. 39). На підтвердження того, що не дух явився Апостолам, Господь дозволив торкатися їм до Себе і навіть їв з ними печену рибу і мед.

Значить, тіло Ісуса Христа і після воскресення було з тіла костей і було те ж саме, яким було і до воскресіння. Але тепер воно стало тілом небесним, прославленим, і могло переноситися в повітря, проходити крізь стіни, бути невидимим і возноситися на небо. Точно таким же одухотвореним тілом буде тіло і у всіх людей, після з'єднання їх душ з воскреслими тілами. Але тіла праведників будуть відрізнятися від тіл грішників. Рід насіння одинаковий – людина, а види насіння різні – праведники і грішники. Подібно, як буває не однакові рослини від різного насіння, так само і воскреслі тіла праведників і грішників будуть не однакові. Воскреслі тіла, на основі свого призначення для вічності і тої духовної сфери, в якій буде вічно розвиватися їх життя, отримають цілком нові якості, відмінні від тих, які вони мали на землі.

Апостол Павло ясно говорить про воскресення мертвих тіл, тобто про всеспільне воскресіння, в посланні до Римлян: «А коли живе в вас Дух Того, Хто, воскресив Ісуса з мертвих, оживить і смертельні тіла ваші через Свого Духа, що живе в вас» (8. 11). Якщо дух Того, Хто воскресив Ісуса з мертвих, живе в нас, тому що тіло – храм Духа Святого, то він же, що воскресив Христа, оживить і мертві наші тіла через Його Духа який живе в нас. Весь XV розділ 1-го післання до Коринф'ян відкриває таїнство воскресення мертвих і замогильне життя. І до Філіпійців Апостол теж писав про воскресення мертвих тіл: «Життя ж наше на небесах, звідки ждемо й Спасителя, Господа Ісуса Христа, Який перемінить тіло нашого пониження так, щоб стало подібне до славного тіла Його, силою, якою Він може і все підкорити Собі» (3. 20, 21).

Яким чином зітлівше і повернене в порох тіло людини знову віджиє зі всіми своїми силами, членами, суглобами? Ось питання, рішення якого виходить за межі людського знання, а через те служить спокусою, каменем спотикання для деяких мудрагеліків. Не маючи можливості пояснити таке таїнство звичайним способом, яким пояснюють всі події видимої природи, цих «мудрагеліків» обняв сумнів недовір'я і до інших протівохристиянських неприродних виводів. Апостол Павло, щоби пояснити це таїнство воскресіння мертвих тіл, бере образ з видимої природи – насіння. Прирівнює тіло до насіння, яке вкидають в землю, яке розкладається а, розкладаючись, видає рослину. Так само і тіло, коли розложиться, видає до певного часу нове тіло: «Але дехто сказав: «Як мертві воскреснуть? І в якому тілі прийдуть?». Нерозумний, – що ти сієш, те не оживе, якщо не вмере. І коли сієш, сієш не тіло майбутнє, але голе зерно, яке трапляється, – пшениці або чогось іншого, і Бог йому тіло дає, як хоче, і кожному зерняті тіло його» (1 Кор. 15. 35-38). Отже, «кожному насінню своє тіло», кожне насіння видає собі властиву рослину, так само і тіла праведників і грішників будуть після воскресіння володіти різними властивостями. Різноманітність діл принесе різницю і в самих тілах. Тіла, в ділах яких справді святилося і прославлялося ім'я Боже, засяють в царстві небесному через свої добрі діла. Говорим: ці тіла, які були знаряддям благочестивої діяльності, будуть сіяти як сонце, тобто, буде святитися славою в царстві слави, подібно до того, як випромінює проміння сонце, місяць і всі зірки. Так і по різниці степені праведності праведники будуть мати не однакову славу, на основі апостольських слів: «Інша слава для сонця, та інша слава для місяця, та інша слава для зір, – бо зоря від зорі відрізняється у славі, так само і воскресення мертвих» (ст. 41-42).

А якими будуть тіла після воскресення? Ось питання, яке займає тілесну мудрість коринфських християн. Боротьба духа і тіла заставляли будувати передбачення, які ж будуть тіла в замогильному житті: чи такі як були на землі – тіла тлінні, немічні, знищені, притягуючі душу до гріха, немало приносять шкоди в моральному досконаленні і пізнання істини, віддаляючись від слави і життя блаженного – чи після воскресення вони (тіла) будуть володіти новими якостями, протилежними до перших? І це питання вирішує св. ап. Павло, говорячи: «сіється в тління, – і встає в нетлінні, сіється в неславу, – і встає у славі, сіється в

немочі, – і встає у силі, сіється тіло звичайне, – встає тіло духовне. Є ітло звичайне, – є й тіло духовне» (1 Кор. 15. 42-44). Отже, після воскресіння тіла будуть нетлінні, славні, сильні, духовні, безсмертні, легкі, вигіднорухливі, тонкі, швидкі в рухах і переміщеннях настільки, що ніякі перешкоди не зможуть їх затримати. І нарешті, збережуть тіло і кості, як це підтверджує це Сам Ісус Христос Своїм прославленим тілом. Це є спільна приналежність нових тіл після їх воскресення, властива як праведникам, так і грішникам. Ми завважили, що тіла праведників будуть різнитися від тіл грішників: то в чому ж полягає ця різниця?

Як на тілі Господа Ісуса Христа назавжди залишилися сліди від ран, як свідоцтво всьому моральному світові про довершення Ним діла відкуплення людства, так само і на тілі людини, як в дзеркалі, відіб'ється все її земне життя, не виключаючи навіть ні одної марної думки. Тіла праведних мають свої відмінні якості від тіл грішників. Перших тіла засяють як сонце. Про воскресення тіл праведників Сам Ісус Христос навчав, що вони «просвітяться як сонце в царстві Отця їх» (Мф. 13. 43). Це стан тіл праведників в раю в другому періоді замогильному житті, їхнє сіяння посеред зірок, буде вищим блаженством праведників, за вченням ап. Павла: «інша слава сонцю...». Ці прославлені тіла не будуть відчувати ні болів, ні хвороби, ні страждань, ні смутку, ні знесиленості. Значить, сили Божі, святі по благодаті, отримають при воскресенні теж саме, в яке були одягнені під час земного життя, тільки прославлене, одухотворене, подібне до тіла Христового, яке Він мав після Свого воскресення, зі властивостями, які відрізняли їх і від земних тіл і від тіл засуджених.

Блаженний Августин, св. Амвросій і тілах святих вбачають слідуючі чотири властивості: 1) безчуттєвість до зовнішніх шкідливих впливів, які під час земного життя відтворювали в тілі болючі і неприємні відчуття, 2) блиск тіл святих, подібно до сонця, 3) незрозуміла швидкість в переміщенні з одного місця на друге, і нарешті, 4) цілковите підкорення тіла душі, від чого в людині буде повна гармонія.

Порівнюючи воскреслі тіла праведників з земними, св. Апостол робить висновок, що саме воскресення буде відрізнятися такою ясністю, славою і світлом, яких наш розум тепер уявити не може. Ці зірки, говорить Апостол в даному випадку, служать неначе прообразом наших майбутніх, світлих тіл. Особливі власти-

вості, подаровані тілам святих зроблять їх відзеркалюючими славу, як сонце сіяло на землі; а тіла засуджених будуть похмурими і гидкими, теж відзеркалюючи на собі всю неприємну діяльність і моральну спотвореність.

Нікому з поган навіть на розум не приходило, щоби коли-небудь мертві тіла, які перетворилися в порошок, могли віджити – воскреснути для нового, вічного життя. Тоді як поняття про безсмерття душі і її існування поза могилою (вічне: або щасливе, або нещасне) складало присутність людського духу. Для одних народів поняття про воскресення тіл було поняттям темноти, а інші взагалі цього не знали: для мудреців ця тема була загадковою. Але заховання останків мертвих тіл в різних формах існувало у всіх народів всіх часів і місць. Любов і пошана до них ніби не-свідомо виявляли думку духа, деś у глибині людської природи, заховане передчуття майбутнього існування цього розваленого тіла коли-небудь і поза могилою. Вся діяльність людини керується більше або менше її безсмертним духом. Людина старається зберегти те, що коли-небудь знову знадобиться. Така думка відносно воскресення мертвих тіл у всій повноті вияснилася тільки воскресінням Христовим.

З самих перших днів християнства думка про воскресення мертвих була тим каменем спотикання, рішучим завданням для багатьох вільнодумців. Вона приводила мудрагелів в тілі до страшних блудів. Євреї вірили в воскресіння мертвих, і ця істина невід'ємна від їх історії. Юдеї в час земного приходу Господа Ісуса Христа надто грубо і чуттєво уявляли собі замогильне життя і взагалі все духовне. На Месію дивилися, як на великого політичного царя-завойовника, який визволить їх від гніту римського, дасть їм волю, збудує єврейське царство, якому підкорить всіх ворогів їх і при котрому настане воскресення мертвих і суд. І Марта, сестра Лазаря, говорила до Спасителя: «знаю, що воскресне брат мій в день спільного воскресення» (Ін. 11. 24). Садукеї не вірили нічому духовному: ані буття ангелів, ані буття душі, ані замогильного життя, не вірили і в воскресіння тіл. Афінські філософи, стоїки і епікурійці вчення про воскресіння мертвих називали «дурнотою» – пустомовством (Дії. 17. 18); і все таки не дивлячись на це, в своєму вченні подавали можливість воскресення мертвих тіл.

У давніх греків існувала особлива секта філософів, які відзначалися строгою мораллю, вчення яких полягало в непохитності

твердості духу при всіх спокусах, нещастях і стражданнях. Непохитна твердість духа у всьому – предмет вчення цієї школи. Це стоїки; вони учили, що вселенну складають чотири стихії: вогонь, вода, повітря і земля. За чотири століття до Різдва Христового існувала ще одна секта філософів, заснована Епікуром, а послідовники її називалися епікурійцями. Вчення цієї школи (епікурейзм) полягає в тому, що ціль життя досягається користуванням всіми благами для досягнення розумового і душевного задоволення; вони учили, що вселенну складають атоми і пустота. Накінець, платоніки навчали, що вселенну складають матерія і Бог. З вчення цих трьох шкіл відкриваються спільні положення, які признаються кожною із цих шкіл. Ці спільні положення такі: 1) існуюче не може ані вийти з нічого, ані розвалитися в ніщо і щезнути; 2) є стихії, які не розвалюються, з яких виникає всяка річ.

Отже, по таких початках загальних одних і других шкіл, відкривається можливість відновлення тіла, тому що після навчання Платона вічно і непорушно існує Бог і матерія. Отже, з вченням Платона, який показує Бога Творцем вічним, що творить з вічної матерії різні предмети видимого світу, напр., тіло людське, робимо виводи, що ці предмети (як і тіло, розвалене в смерті) повертаються в ту ж вічну матерію, з якої, якщо тільки Бог захоче, може знову сотворити ті ж самі предмети і тіла людські, цілком подібні до перших. До того ж самого висновку приводить нас і вчення стоїків, у яких все, значить і тіло людське, складається з уже відомих співвідношень чотирьох стихій: вогню, води, повітря і землі; а тому, якщо Бог захоче, то розвалене і повернене в свої елементи тіло людське Він може відродити знову. За вченням Епікура, з атома постало все, а значить і тіло людини. Коли ж воно розвалиться і обернеться в атоми, то може бути, що тіж атоми, у відомому уже співвідношенні, можуть знову повернути тіло до буття, подібне до першого, яке постало при відомих умовах і при тому ж змішені цих атомів. Такий висновок зробили філософи про воскресення мертвих тіл (о Бессмертии и Будущей Жизни Человека, Чистовича, стр. 205).

Серед перших християн скоро появилися люди, які не вірили воскресенню мертвих, що сталося в Коринфі в коринфській Церкві, де і ап. Павло для ствердження догмата воскресення мертвих вступив у боротьбу з неправдивим вченням. Апостол Павло, після стоїків і епікурійців, називає засновників неправдивого вчення по імені: Іменей і Філіт грішать проти істини

(2 Тим. 2. 17), підтверджуючи, що воскресення тіл не буде. Стараючись духовно зрозуміти воскресення мертвих, вони думали, що справа відкуплення належить одній тільки душі, як пізніше учили і гностики, а в сучасний час теж стверджують послідовники Сведенборга, Гностики релігійно-філософська секта II століття, вчення яких про віру витекло з християнського і єврейського вчення, відкидали воскресення мертвих і стверджували, що Ісус Христос не мав людського тіла, а ніби тільки в нього одівся, як в одержу.

За думкою Сведенборга, люди тут-таки після смерті знаходяться в тілах, в одержах, в помешканнях, так що їм стає встидно за ті неправдиві уяви, які вони поставили перед собою про майбутнє життя раніше, чим поспробували його. Ті люди, котрих смерть застала схилених в сторону істини і добра, живуть після смерті в пречудних палатах, оточені прекрасними садами і т. д. («Странник» 1873 г. т. 1, стр. 14).

Щоби оборонити легкодумних від неправдивого вчення таких єретиків, покажемо коротенько на деякі параграфи їхнього неправдивого вчення. Вважаючи, що відкуплення відноситься тільки до душі, Іменій і Філіт учили, що віруючі уже воскресли і живуть з Христом. Їх послідовники учили, що душа із земного тіла, тут-таки після розлучення з ним, виробляє для себе саме тонке, духовне тіло – духовний організм, з котрим і переходить у вічність, маючи його для себе одержею (вчення спіритів про даний предмет таке ж саме). Так стверджували послідовники Іменей і Філіта: мовляв із земного, грубого тіла виростає блискавично нове, тонке, ефірне, духовне тіло. Не маючи можливості пояснити непоясниму дію всемогутності Божої над процесом життя самого тіла в землі, гордий розум робить свій неправильний висновок, одягаючи істину духа – безсмертя тіла – в надуману форму «виростання». Істину, що належить духові, що для душі свій час потрібне тіло, відповідне її призначенню, – цю істину, що приїталася в дусі, розум сам пояснює «виростанням» нового тіла із земного, старого. Якщо розум не міг пояснити воскресення тіла, то нехай тоді пояснить свій вивід: як виростає нове, духовне тіло? Значить розум при всій своїй зарозумілості, не міг відійти від істини воскресення тіла, відкинути її.

Закон безсмертя належить душі і тілу, тому що сотворена була людина для вічності. В сутності, і воскресення і «виростання» є все-таки всемогутне і неосяжне діяння Боже. Не може гор-

дий, глибоко впавший розум пояснити першого, та і не пояснить він і другого: як із земного тіла виростає духовне. Спотворювати істину людина може, але знищити, перервати її буття не має сил, і вона, де потрібно, сама себе виявляє.

Вчення про воскресення мертвих (тобто тіл) не є безумством, дурістю, як висловлювалися про це афінські філософи, але це вчення правдиве, основане на правдивій вірі в Начальника нашого воскресення, і на здоровому розумі, на понятті про призначення людини, Богом сотвореної для вічності; а людина від її сотворіння складається з тіла, душі і духа.

КІНЦЕВИЙ СУД БОЖИЙ НАД ЄСТВАМИ МОРАЛЬНИМИ:

ВСЕСПІЛЬНИЙ СУД. – СУД НАД ХРИСТΙΑНАМИ І НАД НЕХРИСТΙΑНАМИ

Прийде колись день, послідний день для цього роду людського (Ін. 6. 39); як буває послідний день для кожної людини зокрема, день кінчини віку і світу (Мф. 13. 39), як буває день смерті людини, – прийде день, установлений Богом, «в який буде справедливо судити вселенну» (Дії. 17. 31), тобто суд всеспільний і рішучий. Цей день тому і називається в Писанні днем судним (Мф. 11. 22, 24); днем суду (2 Пет. 3. 7); днем гніву і об'явлення праведного суда Божого (Рим. 2, 5); днем Сина людського (Лк. 17. 22); днем Господнім (2 Пет. 3. 10); днем Христовим (2 Сол. 2. 2); днем Господа нашого Ісуса Христа (2 Кор. 1. 14), тому що Господь Ісус Христос явиться на землю уже у славі Своїй, щоби судити живих і мертвих; днем великим (Діян. 2. 21); Юди 6). по тих великих подіях, які тоді звертаються (Богосл. Макария Арх. Харьк. Т. 2, стр. 618).

Другий прихід на землю Господа Ісуса Христа є догмат православ'я і знаходиться у сьомому члені Символа Віри. В цьому ж члені викладений і догмат майбутнього страшного Суду Божого над людством за його земне життя, за діла його.

Зрозуміло, що поки відкриється суд перед тим приходить суддя а потім являється на суд підсудні: люди і дияволи. Всі свідчення св. Писання про друге славне пришествя Господа нашого Ісуса Христа на землю, і про воскресення мертвих, – залишаються свідченням про правдивість загального суду. А ось свідчення

Самого Господа Ісуса Христа про кінцевий суд, свідчення святих Апостолів, св. Отців і учителів Церкви.

Ісус Христос учить: «Бо Отець і не судить нікого, а весь суд віддав Синові... дав Йому силу чинити суд» (Ін. 5. 22, 27); і в іншому місці говорить: «Бо прийде Син Людський у славі Отця Свого з Ангелами Своїми; і тоді віддасть кожному за ділами його» (Мф. 16. 27). І Апостоли проповідували про суд: «Бо Він визначив день, коли хоче судити по правді весь світ через Мужа, що Його наперед Він поставив; і Він подав доказ всім, воскресивши Його з мертвих» (Дій. 17. 31); «Ось іде Господь зі Своїми десятками тисяч святих, щоб вчинки безбожності їхньої» (Юди. 14-15); ап. Павло багаторазово свідчить про загальний, кінцевий суд, і, нарешті, про те ж пише св. ап. Іоан Богослов (Об'яв. 20. 11-15).

Свята Церква завжди сповідувала цей догмат загального суду. В символі Афанасія читається: «Прийде (Христос) судити живих і мертвих, з приходом його всі люди воскреснуть з тілами своїми, і здадуть рахунок за діла свої». Цей догмат засвідчують всі святі Отці і учителі Церкви в своїх писаннях.

Ось картина кінцевого суду, над людством, яку подає нам слово Боже (Мф. 25. 31-46) і яка підтверджується здоровим глуздом. Частинами цієї картини є: 1) Суддя – Бог, 2) співучасники в суді – ангели і Апостоли, 3) підсудні, 4) предмет суду, 5) розділення праведних від грішних і 6) кінцевий засуд доним і другим.

На першому плані картини про страшний суд, за свідченням Самого Ісуса Христа, буде стояти Син Божий, як Бог-Цар і Суддя, що сидить на престолі слави Своєї, оточений всіми святими ангелами і святими Апостолами. Сидіння на престолі – вираз умовний, взятий від звичайних царів! То вони засідають на трони в особливо важливих випадках.

Дальше зображені виконавці волі Божої, або як би співучасники в суді – ангели і Апостоли: «І пошле Ангелів Своїх Він із голосним звуком сурми, і зберуть Його вибраних – від чотирьох вітрів, від кінців неба аж до кінців його» (Мф. 24, 31), і зберуть від царства Його всі спокуси і творящих беззаконня (13. 41), і розділять злих від спільноти праведних» (49). Ось така доля і діяльність ангелів на страшному суді. Юдеї мали звичай скликати на великі зібрання учасників за допомогою труб, що і послужило Ісусу Христу нагодою для символічної проповіді на тему про зібрання всього людства на суд через ангелів з голосним трубним

звуком. Розмови ці уявні, і не треба думати, що ангели будуть післані Сином Божим з трубами. Ні, гриміти буде одна остання труба (1 Кор. 15, 52), труба Божа (1 Фес. 4, 16), при голосі якої будуть післані Сином Божим св. ангели; а разом з тим по голосі тої ж труби настане воскресіння мертвих. Кінці світу (схід, захід, північ і південь) юдеї переважно називали вітрами. Післані ангелами зберуть на суд всіх людей зі всіх кінців світу, зберуть і праведних, і злих, і розділять перших від послідних.

А між іншим, про участь, яку приймуть на суді святі Апостоли, так сказано Господом: «Поправді кажу вам, що коли, при відновленні світу, Син Людський засяде на престолі слави Своєї, тоді сядете і ви, що за Мною пішли, на дванадцять престолів, щоб судити дванадцять племен Ізраїлевих» (Мф. 19, 28). Тут апостольські престולי не означають їх трони, але перш за все славу і честь, якими вони будуть нагороджені переважно перед всіми, коли стануть разом з Господом царювати і приймати участь у славі. Судити всіх буде Месія бо Йому одному Бог дав весь суд (Ін. 5, 22); але Господь говорить, що і Апостоли будуть судити – тобто, як і всі віруючі, учасники слави і влади Месії, будуть і співучасниками в суді над світом, про що потім писав і апостол Павло: «Хіба не знають, що святі будуть судити світ?» (1 Кор. 6, 2).

І тут апостольський суд, представлений Господом, мав своїм обов'язком, символом суд радників, царських прислужників, які оточують земних царів і допомагаючих їм в справі суду. Дванадцять колін ізраїльських – ім'я народу Божого, народу, колись вибраного і улюбленого Богом; в сучасній назві Господом “дванадцять колін» принімає значення всього народу, улюбленого Господом і відкупленого Ним, властиво – всіх християн, які підлягають суду. Так і апостол Яків (1, 1) всіх християн називає дванадцятьма колінами.

Рай поставить на судне місце своїх небожителів – праведні душі, а пекло своїх мерців – душі грішників, і настане злука душ зі своїми тілами. Потім буде винесений вирішальний вирок праведним і грішникам, і кожний отримає в повноті заслужене за земне життя своє.

Невіруючі, як ті, які не прийняли відкуплення, на страшному загальному суді Христовому будуть засуджені на втрату вічного блаженства і життя у Христі; а з ними і ті з віруючих і хрещених, які проживали земне життя всупереч закону Христовому.

До початку страшного суду воскреснуть всі без виключення, хто тільки жив коли-небудь, і так само всі без винятку підлягатимуть останньому суду, доказом чого служать слова: «поглянуть на Нього, котрого прокололи» (Зах. 12. 10). Поглянуть (число в множині) всі хто воскресне, в тому числі і ті хто розіп'яв Господа Ісуса Христа. Значить, і невіруючі будуть на суді. Всі: віруючі і невіруючі, одним словом – все людство. Не тільки люди стануть на суд, але і впавші злі духи, яких, за свідченням Апостола «Бог не помилював Ангелів, що згрішили, а в кайданах темряви вкинув до пекла, і передав зберігати на суд» (2 Пет. 2. 4). І ап. Юда тожє пише: «І Ангелів, що не зберегли початкового стану свого, але кинули житло своє, Він зберіг у вічних кайданах під темрявою на суд великого дня» (ст. 6).

Якщо людина складається з духа, душі і тіла, то видиме, зовнішнє життя і діяльність людини є не що інше, як вираз, прояв життя і діяльності духу. Думки, бажання, почуття – предмет світу невидимого. Вони складають невидиму діяльність невидимої душі, і, будучи виражені словами і ділами, складуть видиму діяльність тіла, як органа душі, тобто діяльності людини. Таким чином, на суді будуть осуджені і внутрішні (духовні) і зовнішні (тілесні) дії людини. Із-за двоякої природи людини і двояких дій її, які будуть теж осуджені на загальному суді, то і нагорода і кара будуть теж двоякими: духовні, внутрішні (для душі) і зовнішні, чуттєві, відповідні новому тілу людини.

Кожна людина на останньому суді віддасть саму строгу і саму повну відповідь за всі думки, бажання, почуття, слова і діла за все земне життя. Звичайно, що всі гріховні думки, бажання, почуття, слова і діла не згадаються на суді, якщо своєчасно на землі ще вони будуть змиті правдивим покаянням.

Діяльність душі проявляється в видимій діяльності людини, в її словах і ділах, так що слова і діла завжди вірно характеризують моральний стан душі, добрий або злий. Все, що розуміється під вжитими словами Спасителя «праздне» – непотрібне, невласливе, невідповідне, непристойне християнській діяльності – осудиться на суді; «Кажу ж вам, що за кожне слово пусте, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь судного дня» (Мф. 12. 36).

Що таке слова? Це проявлення думок і почуттів людини і взагалі внутрішнього, морального стану її; по цьому пізнається людина, як дерево по плодах його. Якщо слова людини – правдиві,

чесні, благочестиві, повчальні, то вони показують, що ця людина хороша, і така людина отримає оправдання на суді; а якщо слова – неправдиві, нечесні, то вони говорять про те, що зле, погане серце у людини, і така людина не може отримати оправдання, а підлягає осудженню. Оправдання і осудження на суді залежить від віри і діл, а слова означають тільки внутрішній, моральний стан душі. Непотрібне, байдуже слово є таке, яке містить в собі неправду, обмову, збуджує непристойний сміх, це слово є безсоромне, пусте, що немає жодного відношення до справи.

Ап. Павло про суд над невидимою, тайною, діяльністю душі пише: «Тому не судіть передчасно, нічого, аж поки не прийде Господь, що й висвітлить таємниці темряви та виявить задуми серцець, і тоді кожному буде похвала від Бога» (1 Кор. 4. 5). Отже, на суді кожна людина віддасть строгу і досконалу відповідь за всі свої діяння, як за внутрішні, духовні (Мф. 12. 36), так і за видимі, зовнішні, тобто за всі слова і діла віддасть Господь кожному (Рим. 2. 6; 2 Кор. 5. 10).

На останньому суді перед оглядом всього морального і духовного царства духів і душ буде показане все життя, земна діяльність кожної душі, як добра, так і зла. Ніщо найменше, таємне, заховане, ні одне зітхання, ані погляд, жодний порух тіла чи думки не зможе утаїтися. Все добре і недобре, як тільки завчасу не буде очищене належним покаяттям, все буде показане всім: і ангелам, і Святим, і людям. Не без причини говорить св. Іоан Золотоустий, так довго немає суду, не без цілі відтермінований на такий довгий час загальний, кінцевий суд над людством; даний час для турботи перед Богом один за одного. А як наступить вирішальний час долі всього людства то ця турбота припиниться; тоді уже ані молитва, ні прохання, ні дружба, ні сльози, ні рідні, ані добрі наміри і побажання, ані жодні чесноти, ніщо не допоможе нам. В той рішучий час молитви грішників до Святих, молитви Святих до Бога про помилування грішників стануть безсильними, недійсними. Молитви Святих не допоможуть засудженим, ані старання батька не полегшить долю засудженого сина, ані сльози дітей не звільнять від вічної муки нещасних їх родичів; ані муж не допоможе своїй легкодумній дружині, ані дружина – своєму мужу. Навіть сама любов до істини не дозволить уже піклуватися за відкинувших її; бо було би протиприродним просити царства небесного для тих, хто вперто не хотів його, а тому і не пристосований для жит-

тя, сповненого миру і любові, бо такі не пристосовані для життя Святих. Тоді любов, родинність, дружба, знайомства втратять своє благотворне значення, і всяке відношення між душами, які люблять правду і істину, і між тими хто ворогує з ними – щезне назавжди і, пам'ять грішників перестане тривожити душі Святих, які благо сотворили Господеві.

На страшному суді, коли всі тайни відкриються, праведники і грішники побачаться і впізнають один одного. Грішники в пеклі, бачачи до цього часу Святих в раю, але не бачачи один одного, тепер побачать і впізнають, як пише Афанасій Великий в Слові про Померших. Але побачення їхнє не принесе їм радості! Чому? Тому що причиною вічного осудження були ми самі і наші близькі на землі, з якими нам тепер прийдеться побачитися. Невже ми почуємо подяку від наших близьких, коли ми, залишившись на землі після них, провели життя так, як рідні брати євангельського нещасного багача?

Святий Іоан Дамаскин, оберігаючи нас від такої страшної зустрічі зі своїми в день суду пише: «Ми постараємося всіми силами, щоби в той страшний і жахливий день рідні не докоряли нам за нашу байдужість до них; найперше ті з нас, котрим вони заповідали молитися за них і при тому залишили всі маєтки свої нам. Нехай при цьому не подумає хто-небудь собі, що при тих страшних подіях ми уже не зустрінемося і не впізнаємо один одного». Принципіальне око душевне є орган зору і пізнання, як свідчить Сам Господь Ісус Христос в притчі про багача та Лазаря.

Правда, багатий, будучи на землі, знав і, може бути, не раз бачив Лазаря, а тому і не дивно, що впізнав його; але як же він пізнав Авраама, якого раніше ніколи не бачив і не знав? Значить висновок один тут, що на суді всі впізнають один одного, і знайомі і незнайомі. Св. Іоан Золотоустий про цю істину пише так: «Ми впізнаємо не тільки тих, які були нам знайомі, але і тих побачимо, яких ніколи не бачили».

Св. Єфрем Сірін пише: «Тоді діти будуть викривати своїх родичів в тому, що вони не творили добрих діл; в день той багато хто побачить нещасними знайомих своїх, а деяких з них, побачивши поставленими по праву сторону, відійдуть від них, зі словами прощаючись з ними».

«Тоді, – говорить св. Григорій Богослов, тобто в день всесвітнього суду, – я побачу тебе, мого улюбленого брата Кесарія,

світлим, славним, веселим, точно таким, як ти мені часто являвся уві сні».

Св. Дмитрій Ростовський, звертаючись до родича свого, який плакав над помершим сином і потішаючи його в горю говорить: “Побачиш його (тобто помершого сина) в благодаті Божій поміж праведниками, в місці світлому і прохолодному.”

Так навчають всі пастирі і учителі Церкви, що всі ми побачимо у свій час один одного. Значить на суді стануть всі люди від першого і до останнього чоловіка: “Зберуться перед Ним всі народи” (Мф.25.32); “Котрий буде судити живих і мертвих” (2 тим.4.1), так як “Він є определений від Бога Суддя живих і мертвих” (Дії.10.42).

А що може бути страшніше і соромніше від того стану душі, коли перед поглядом кожного відкриються всі наші тайні і явні діла, слова, думки і бажання, коли кожний ясно побачить всі дії іншого? Тоді-то очевидно відкриється для всіх наша любов і лицемірство, правда і неправда. Іоан Дамаський говорить: “Це буде великий небесний встид, коли кожний впізнає іншого і його всі впізнають” (Слово об Усопш.). І тоді “поставить Господь овець праворуч себе, а козлів – ліворуч” (Мф.25.33), тобто відділить Господь праведників від грішників, тоді невір’я відлучить батька від сина, дочку від мами, і подружжя повинні будуть розстатися навіки. Віра спасе одних, а невірство погубить других.

“І розлучить їх (засуджених) один від другого, як пастух розлучає овець від козлів. І поставить овець по праву сторону від Себе, а козлів – по ліву”. Так як на суді будуть християни і нехристияни, то одна частина суду буде судом над християнами, що видно із запитань Ісуса Христа і відповіді суджених, які відносяться прямо до християн. Це саме підтверджує і вибрана посудина Духа Святого учитель народів, говорячи: Всім нам (тобто християнам, і праведним і грішним) належить явитися перед судилищем Христовим, щоби кожний із нас отримав за внутрішню і зовнішню діяльність свою на землі (тобто нагороду або кару за думки, бажання, почуття, слова і діла(2 Кор.5.10; Рим.2.6).

А друга частина суду (над нехристиянами) коротко зображена в словах св. Писання: (1 Кор.6.2; Мф.19.28). суд над християнами проведе Сам Ісус Христос; віруючі будуть судитися по їх ділах, а тому діла наші нас осудять або оправдають. Діла любові і милосердя, запропоновані Господом на суді християнам, як тим

хто знає Його всесвяту волю, одним принесуть царство небесне, приготоване для них ще від вічності; а другим хто стоятиме по лівій стороні, які теж знають волю Божу і заповіді Його, але зневажали їх, буде об'явлено кару; вони підуть на муки вічні.

Вся християнська діяльність, всі наші взаїмовідношення між собою повинні бути основані на вічній божественній любові. Відносно степені любові християн, одні поставляться по праву сторону, а другі – по ліву. Права сторона взагалі славніша від лівої; вона переважно віддається вищим особам, царям і взагалі старшим, близьким, рідним, друзям. Права сторона зі слів Ісуса Христа є місце для благословених, місце для дітей Божих, наслідників царства небесного, а ліва – місце для проклятих, відкинутих, тому що вони самі добровільно відмовилися від приготованих для людини почестей у його замогильному житті.

Потім Ісус Христос звернеться до тих хто стоятиме по правій стороні і промовить вирок вічної долі пояснюючи при цьому і причини її: прийдіть благословенні Отця Мого, успадкуйте царство, приготоване для вас від сотворення світу за ваші добрі вчинки на землі. А вони (діла, вчинки) відносяться прямо до Мене, тому що вчинили їх Моїм братом меншим. Ви кормили голодних, поїли спраглих, давали притулок подорожним, одягали роздітих, відвідували хворих і в темницях ув'язнених. Всевидючий Бог від вічності передбачив діяння людські, і тому відповідно їх поступків від вічності предоприділив і нагороди і кари. За добрі діла – життя, царство небесне. А за злі – смерть, муки вічні.

Правдивих християн, Своїх послідовників, Ісус Христос називає Своїми братами, які близькі Йому по духу, по розположенню і по терпінню: “Хто буде виконувати волю Отця Мого Небесного, той Мені брат, і сестра, і мати” (Мф.12.50). Про таке признание Ісусом Христом Своїх вірних слуг братами свідчить і ап. Павло: “Бо Хто освячує, і ті, хто освячуються – усі від Одного. З цієї причини не соромиться Він звати їх братами кажучи: сповіщу про Ім'я Твоє братам Своїм” (Євр.2.11-12). Єднання Господа зі своїми правдивими послідовниками є єднання найтісніше: єднання віри, любові, духа і дії. Тому все, зроблено нами для блаженних, Господь відносить до Себе і нагороджує ніби зроблено воно Йому Самому: “Мені зробили”, або: “Хто приймає вас, Мене приймає...”

Потім він звернеться до християн-грішників, які стоятимуть по ліву сторону, і скаже: “Ідіть від Мене прокляті в вогонь вічний,

приготовлений дияволу і ангелам його” (Мф.25.41), – за те що ви не мали живої віри і діяльної любові. Спаситель у розмові звернений до праведних і засуджених, нічого уже не говорить про віру, тому що віра тут уже показується ділами. Значить, діла віри одних оправдовують, а других осуджують. Діла любові і милосердя оправдовують тих хто стоїть по праву сторону суду, а брак таких діл осуджують на вічний вогонь тих хто стоятиме по ліву сторону.

Другу частину кінцевого всесвітнього суду складає суд над нехристиянами, над невіруючими у Христа. Цей суд Спаситель дає можливість звершити Апостолам: “Поправді кажу вам, що коли, при відновленні світу, Син Людський засяде на престолі слави Своєї, тоді сядете й ви, що за Мною пішли, на дванадцять престолів, щоб судити дванадцять племен Ізраїлевих” (Мф.19.28). Як же розуміти значення цього суду? Апостоли, будучи з вами, і зі всіма іншими юдеями, одного роду, отримали однакову з вами освіту, виховуючись в тих же самих законах і за тими ж самими звичаями, проводячи такий же самий спосіб життя, як і ви, – повірили в Мене, а ви – ні. Що ж і вам забороняло повірити в Мене? А тому вони будуть вам суддями! Дванадцять колін Ізраїлевих – це ім’я народу Божого, народу, колись вибраного і улюбленого Богом. Даний вираз стосується і відноситься до всього людства, яке так полюбив Бог, що і Сина Свого Єдинородного дав, щоби всякий хто повірить в Нього стався спасеним. Улюблений Ізраїль – улюблений і весь світ: людство, відкупленого Господом Ісусом Христом. Але поскільки відкупленням скористалися тільки ті хто увірував, то ті з дванадцять колін, які не повірили, відповідають всій масі народу, яка не знала свого Відкупителя.

Спасенні віруючі будуть явним докором для невіруючих, будуть доказом, судом і осудженням їм за невірство їх. “Вони (тобто ученики Христові) будуть вам (невіруючим юдеям) суддями”. “В пакибитіє – під цим виразом розуміємо майбутнє переображення світу, відновлення первобутнього, бувшого до гріхопадіння Адама досконалого світу; відновлення, переображення яке має статися при кінці світу. Ученики Господа св. Апостоли в новому замогильному житті будуть разом з Ним царювати і брати участь у славі, і будуть судити – в тому розумінню, в якому всі віруючі, учасники слави і володарства Месії теж стануть співучасниками в суді над світом. Це уявний вираз, взятий від царя-судді, оточеного радниками, присяжними, які допомагають йому в спра-

ві суда. Золотоустий розуміє суд Апостолів так само, як говорив Ісус Христос про суд південної цариці, про суд неневіт'ян (Толк. Ев.арк.Михайла, Мф.12.42).

Про той суд Святих не тільки над невірними, але навіть і над злими духами ап. Павло учить так: “Хіба не знаєте, що Святі будуть судити світ? Якщо ж вами буде суджений світ, що невже ви недостатні судити маловажні діла?” (1 Кор.6.3). Всі святі Отці і учителі Церкви признавали таке зображення всесвітнього суду безсумніву істинним.

КІНЕЦЬ ВІКУ – СВІТУ

Після всесвітнього, урочистого, відкритого, сурового, страшного, рішучого і останнього суду над єствами духовно-моральними, негайно в той же самий день і момент наступить кінець світу, кінець на землі благодатного царства Христового і початок царства слави, початок нового блаженного життя праведників і вічного життя – страждань грішників.

Після суду наступить кінець світу, кінець віку. Цю істину засвідчив Сам Ісус Христос в Своїй притчі про насіння: “Жнива є кінець світу, а жінці – є Ангели. І так як збирають бур’ян і у вогні спалюють; так буде і при кінці віку цього” (Мф.13.39-40). Не треба розуміти під словом – кінець – знищення світу; буття світу не закінчиться, світ не знищиться, але тільки зміниться – так як не знищується людина, а змінюється і перетворюється із стану тлінного в нетлінний, з смертного в безсмертний.

Зі зміною людини наступить новий устрій і для світу, відповідно наступаючому новому порядку в царстві Христовому. Зміна світу станеться через вогонь, за свідченням слова Божого. Так, ап. Петро говорить: “А теперішні небо і земля заховані тим же самим Словом, і зберігаються для вогню на день суду й загибелі безбожних людей... День же Господній прибуде, як злодій вночі, коли з гуркотом небо мине, а стихії, розпечені, ринуть, а земля та діла, що на ній, погорять... Що чекаєте й прагнете скорого приходу Божого дня, в яким небо палаюче зникне, а розпалені стихії розтопляться” (2 Пет.3.7,10,12). Про те, що дійсно рано чи пізно настане кінець віку цього, кінець світу, нас переконує Божественне Об’явлення і наука. Об’явлення приписує зміну світу через вогонь, а наука, крім вогню, допускає в якість зміни цього і інші

способи, які могли би зробити кінець сучасному стану землі, а значить і людству, яке живе на ній.

Ось свідчення слова Божого про дійсний кінець світу. В Старому Заповіті пророк і цар Давид про кінець світу так писав: “Колись землю Ти був заклав, а небо – діло рук Твоїх; позникають вони, а Ти будеш стояти; і всі вони, як одежа загинуть, Ти їх зміниш, немов те вбрання” (Пс.101.26-27). Як благосприятливо відповідала природа стану душ перших людей до їх падіння, так само неблагосприятливо стала вона відповідати людині після її упадку: “бо сотворіння покорилося марноті не добровільно, але через того, хто скорив його... Бо знаємо, що все створіння разом зігхає й разом мучиться аж досі” (Рим.8.20,22). Тобто, внаслідок падіння людини все створіння мимоволі покорилося роботі істління, хвилюється і співчуває з нами, чого не було з природою до падіння у гріх прародичів. Тоді, тобто до падіння прародичів, за словами ап. Павла і книги Буття, видно, що творіння було “добре зіло”, що у всьому сотворінні духовному і видимому царював спокій, тобто згода, єднання, гармонія, радість, блаженство. Значить, що було сотворено Богом, було разом, в єднанні, в взаїмних відносинах і в спілкуванні зі своїм Творцем-Богом і між собою. Все було в спокою і злагоді, доки не порушила все це сама людина – цар природи. З падінням людини розладився зв'язок всього створіння. З мирної згоди народилося вороже повстання, яке було засіяне в творіння Боже ворогом спокою і любові. Так само повинна природа відповідати і новій духовній людині. Весь видимий природний світ, що у злі лежить, повинен очиститися від пагубних наслідків людського гріха і обновилися, щоби прийти в відповідність з обновленою людиною: “і саме творіння буде звільнене від рабства тління на волю дітей Божих” (ст.21).

Обновлення світу звершиться в останній день через вогонь, так що на новому небі і на новій землі не залишиться уже нічого гріховного, а буде жити одна правда. За зміною людини зразу ж таки станеться зміна природи, і буде тоді нова земля і нове небо, за свідченням Самого Творця неба і землі, що сотворив їх і може змінити по їх призначенню: “небо і земля зміняться”, а в іншому місці: “доки стоїть світ”, або “швидше зміниться небо і земля, скоріше світові настане кінець” (Мф.5.18); “Я з вами во всі дні до кінця світу”. Із всіх слів Самого Господа Ісуса Христа видно, що нинішні, сучасні небо і земля тільки переминяться, але не будуть

знищені, а за словами Давида, як стара одежа, зміниться на нову (Пс.101.26,27), що відтверджує і ап. Петро, говорячи: “Ми очікуємо, за обітницею Господа, нового неба і нової землі, де царювати буде одна правда” (2 Пет.3.13). І св. ап. Іоан Богослов дійсно бачив в Об’явленню небо нове і нову землю; “І побачив я нове небо і нову землю” (Об’яв.21.1).

Так само про кінець світу навчали і всі учителі Церкви. Святий Іриней: “Не сутність і не матеріал творіння знищується (тому правдивий і сильний Той, Хто сотворив його), але міняється вид світу цього, тобто то в чому і стався розлад... Коли ж переміниться цей вид і людина обновиється і відродиться для нетління, тоді явиться нове небо і нова земля”.

Святий Кирил Єрусалимський: “Прийде з неба Господь наш Ісус Христос, прийде зі славою при кінці світу цього в останній день. Бо буде кінець світу цього, і сотворений світ обновиється. Так як розпуста, злодійство, перелюбодійство розповсюдилось до крайності, і кривопролиття слідує за кровопролиттям (Ос.4.2) то, щоби цей дивний світ в якому всі і все живуть, не залишився назавжди наповнений безаконням, він впаде, щоби знову явитися кращим... Зберіг Господь небеса не для того, щоби знищити їх, але щоби знову показати в кращому виді. Послухаймо слів пророка Давида: на початку Ти, Господи, землю заснував, і небеса діл рук Твоїх. Вони загинуть, Ти ж перебуваєш... Але хтось може сказати, а чому тоді він так ясно говорить: загинуть? А видно це зі слідуючого: і всі як одежа зітліють, і як одежа змінено буде. Адже ж і про людину говориться, що вона теж загине, хоч ми знаємо, що якщо людина праведна, то її жде воскресіння: так само ми чекаємо подібного воскресіння і для неба.

Св. Василь Великий: “Попередженням догматів про кінець і переміну світу служить ще і те, що передано нам нині коротко на самому початку богодухновенного вчення: “на початку сотворив Бог”... Отже, що почалося в часі то по всій необхідності в часі і закінчиться. Якщо має тимчасовий початок, то не май сумніву про кінець... Але вони (вчені погани) не знайшли одного із всіх способів, як зрозуміти Бога, Творця всесенної і праведного Суддю, що віддасть кожному достойно за діла, і як вмістити в умі, витікаючи з поняття про суд, думку про кінець, тому що світові належить змінитися, якщо і стан душ перейде в інший вид життя, бо як сучасне життя має якості, споріднені цьому світові, так і майбутнє

існування наших душ отримає жереб, властивий своєму стану”.

Бл. Ієронім: “Ясно показується (Пс.с1.27), що кінець і погибель світу не значить, що світ повертається в ніщо, але змінюється на краще. Подібно написано і в іншому місці: “буде світло місяця, як світло сонця” (Іс.30.26) значить не загибель попереднього, а переміна на краще. Розважмо про сказане: міняється вид, а не сутність. Те саме говорить і св. Петро – “не сказав: побачим ішні небеса і іншу землю, але попередні і давні, змінені на краще”.

Так само навчав: Юстим Мученик, Афінагор, Таціан, Феофіл Антіохійський, Мінуцій Фелікс, Іпполіт, Мефодій і ін. П'ятий вселенський собор, відкидаючи різні блуди орігеністів, урочисто осудив і ту їх ложну науку, нібито видимий світ “не перетворився тільки, але цілком знищився” (Богосл. Макария арх. Харьк. Т.2, стр. 645).

Історію буття світу представляють три великі періоди. З рук Творця – джерела любові – все вийшло, по власному Його свідченню, “доброе зело”, тобто досконало і прекрасно настільки наскільки було потрібно на перший раз. Якщо би було все сотворене не досконало і не прекрасно, то в чому б тоді полягав той розлад світу після падіння прародичів? У всіх сотворіннях Божих ми бачимо дивний порядок всіх річей взагалі і гармонійна будова кожної зокрема. Кожна річ назначена для вищої або нищої служби в царстві природи. А в царстві природи, подібно як в домі мудрого і розсудливого володаря, все зроблено благопристойно і чинно, тобто все нище безумовно служить вищому, як йому підлегле. Неорганічні ества переважно служать еством органічним, а ці – чуттєвим, а чуттєві – розумним; а вже ці останні назначені для урочистого, прямого і видимого служіння Богові, Якому і всі служать прямим чином. Життя всьому світові дає Дух Святий без Якогого все – мертво. Виходить, що в творінню Божому головним чином творіння є духовно-моральний світ, від стану якого залежить і стан фізичного світу. Так воно і було на початку, зразу ж після сотворіння. Єдність і злагода у всьому створінню – все було дуже гарно. Все було підчинено людині, еству моральному і духовному; все працювало на людину, і природа фізична погоджувалася з природою духовно-моральною. Тоді земля і небо, тобто атмосфера і всі її прояви, були в гармонійних відносинах з людиною.

Пошкодження всього ладу сталося в духовно-моральній природі і наслідки цього негайно відбилися і на всьому створін-

ню і на всій видимій природі. Однодумність втрачена, гармонія розпалася, все перейшло у відносини, які ніяк не можна назвати любовними, все повстало переважно на винуватця злочинного поступка – людину, від якої, так би мовити, отрута розлилася по всьому світі, перемінивши його блаженний стан на стан, який тепер знаходиться під гнівом Божим. Нині весь світ у злі лежить (1 Ін.5.19), як свідчить слово Боже, що сталося після падіння прародичів; значить, що до цього падіння в моральному відношенні світ не лежав у злі, але в ньому жила правда.

Слово Боже відкриває нам три періоди буття світу: 1) до падіння, 2) після падіння і 3) після відновлення. Перший стан світу, або перший період його буття носить характер названий Самим Богом, що все – дуже гарно. У виконанні закону, як природного призначення всякого творіння, вміщалося його блаженство. Нарушення закону ставило сотворіння в невідповідний, неприродний стан, – протилежний блаженству. По волі Бога-Творця все служило одне одному, все залежало одне від одного і у взаємному відношенні блаженство залежало зокрема від окремого і від всього разом взятого. Крім любові і виконання законів, нічого не було. Все старалося виконати своє покликання, і в цьому старанні був весь сенс життя і блаженства. Незгоди не могло бути, тому що воно противиться словам Божим, що “все добре зіло”.

Бог-Творець серед свого творіння. Духовно-моральний і фізичний світ повинен виконати своє призначення, взаємно впливаючи один на одного, як складове одного непростого цілого. Закон дії предопределений – сповнення волі Сотворившого, досягнення цілі свого призначення, старання до досконалості.

Представники діл Божих або всього сотворіння, ества духовно-моральні – душі і душі, ангели і люди, сімейство одного Отця, царство одного Царя – сотворені і живуть для однієї цілі, маючи один і той же закон і одну природу. Однодумність поєднувала ангелів і прародичів, повинно було єднати і все людство, якби не сталося падіння. Людина тайно поєднана з душею і тілом, рішуче сотворила одне ціле; і душа і тіло взаємно впливали одне на друге в радісному напрямку. Ця істина відкривається сама по собі з сучасного стану людини, в якій дух повстає на тіло, а тіло на дух, за словом Ісуса Христа: “дух бодрий, а тіло немічне” (Мф.26,41). Це природне нинішньому стану світу і людини; значить це не відповідало би першому стану світу і людини, коли все було добре.

Якщо ще і нині різко завважається єдність, гармонія або ніби співчуття між собою природи видимої і невидимої, моральної і фізичної, взаїмне відношення і взаїмний вплив однієї природи на іншу, – та як не допустити радісного взаїмного впливу цих природ між собою до виникнення на землі зла?

Якщо навіть тепер, коли все зітхає, хворіє, ми бачимо гарний вплив сонячної погоди на духовний стан людини, а разом з тим і на його видиму природу – тіло. При сонячній погоді, кажуть, і на душі якось весело, відродно, а разом з тим з життєвістю духа і тіло відчуває особливий, діяльний настрій; щось радісне відбивається і в душі і на тілі. І навпаки: похмура, мрячна, дощова погода насилає на душу і тіло людини неприємні відчуття: на душі якось сумно, непривітно, що негативно впливає і на тіло людини і робить його бездіяльним. Одним словом, гарна погода благоприємно, радісно впливає на весь організм людини, а погана погода навпаки, пробуджує в організмі людини супротивні відчуття і діяння: на душі смутно і тілові невесело. І хворі і здорові, мимоволі і мимо всіх бажань, відчувають вплив погоди, атмосфери на собі. Пересичене тіло противиться діяльності духа, а радісний стан духа вселяє в тіло охоту і бажання до праці, так що навіть внутрішня діяльність наповнюється незвіданою радістю, яку неможливо пояснити. Таким чином, з сучасного стану світу і людини, ми можемо зробити безпомилкові висновки, опираючись при тому і на свідчення Божого Об'явлення, що в першому періоді буття світу – “все добро зіло”; робимо висновки і про дивну гармонію частин всього сотворіння Божого, при якому тільки і можливим було блаженство.

Отже, призначення всього сотвореного Богом, що мав вінцем свого творіння людину, – блаженство, потяг до досконалості, вічне життя? В царстві Бога, Господа Ісуса Христа, життя у всьому Його творінню: життя у первозданному земному раю, де все дихає згодою, блаженством, де все служить з любов'ю і радістю одне одному, де небо і земля знаходяться в єднанні і гармонії з духовно-моральним світом (з прародичами), або фізична природа в єднанні з духовною природою, як в людині тіло з душою. Це – перший період буття світу в його невинному, безгрішному, блаженному стані, з характером і відмінними якостями, засвідченими Самим Господом: “все добро зіло”. В підрозумінні “добра” немає підрозуміння “зла”. Але чи довго продовжувався перший період буття світу, тобто його блаженний стан, і якою була

міра і степінь блаженства? Слово Боже цього нам не відкрило. За порушення Божого закону, закону морального, – наступило не знищення винних і світу, а прийшла справедливіша кара. Власне, прийшла кара, а не знищення того, що повинно існувати вічно. Кара не є знищення, кінець буття.

З характеру же другого періоду відкривається тільки те, що блаженство першого періоду втрачене, і зло, якого зовсім не було у першому періоді, тепер так господарює у світі, що і саме добро не може бути з домішкою зла: “весь світ у злі лежить!”. Ось характер або відмінна якість другого періоду буття світу. З падінням прародичів в той же час змінилася у якостях уся видима природа: 1) тіло повстало на дух, 2) земля змінила своє плодоносіння, а із зміною якостей землі, що підпали під неблагословення і прокляття, змінилася і атмосфера, змінилося небо і земля, звірі настовбурчилися на бувшого свого царя і т.д.

Другий стан світу, або другий період його буття, має свій відмінний характер, протилежний першому і теж про нього говорить св. Писання: “весь світ у злі лежить”. Дане світові одного разу життя не забирається в нього, але життя з блаженством, або блаженне життя перемінилося на життя плачу і зітхання. Те, що складало блаженство, забрано за порушення закону. Так само, як і ми часто самовільно нищимо своє здоров’я, попадаємо в хворобу. Духовно-моральна і фізична природа людини тісно поєднані одна з другою, складаючи одухотворенне тіло або втілений дух. Сьогодні не так як раніше; сьогодні по словам ап. Павла, повстали частини людського єства одна на другу; дух воює з тілом, а тіло з духом, і людина часто не творить те, що хоче, але те – що ненавидить, виконує волю тіла і підневолює йому дух.

Коли дві природи в людині взаємно діють одна на другу, тоді і фізичний світ перебуває у єднанні, гармонії і у взаємному відношенні з духовно-моральним світом, тобто з його єствами, які оживотворені одним і тим же Духом Святим, що дає життя всьому світові. Зміни в моральному світі не залишилися без відношення до світа невидимого – фізичного. Під час страждань Богочоловіка земля затряслася, завіса церковна розірвалася надвое, каміння порозпадалося, сонце заховало промені свої, воскресло багато померших.

Розлад морального світу досягнув своєї межі і це відбилось на видимій фізичній природі, у всесвітному потопі, за свідченням

слова Божого. Падінням прародичів почався другий період буття світу, розладом в моральному світі (непослухом Богові-Творцеві). А після цього стали все більше і більше наступати зміни і у фізичній природі, які кінцево довершилися у всесвітній події – потопі, який повністю змінив і землю і небо, тобто атмосферу. Після потопу попередніх неба і землі не стало; вода змінила землю, а земля завжди знаходиться у співвідношенні з атмосферою; значить, відбулися зміни неба – атмосфери. І тоді настали, за словами Апостола, “нинішні небеса і земля” – стан світу, що у злі лежить, що залишений правди, про яких уже не можливо сказати, що нинішні небо і земля “добро зіло”, тому що земля втратила благословення, проклята, а з землею ворогують всі повітряні стихії. Значно – і дуже значно! – вкоротилося, протів першого періоду, життя людини, і погіршилися самі умови життя. Це другий період буття світу, в якому змінені небо (атмосфера) і земля названі ап. Павлом НИНІШНИМИ. Цією назвою уже підтверджується, що небо і земля сьогоднішні не ті, якими вони були до потопу. Слово “НИНІШНІ” відповідає сучасному часові, значить, для майбутнього часу або, щоб показати переображений світ, який має наступити знаходимо слово “нові”: і небо і земля, за свідченням апп. Іоанна і Петра.

І, нарешті наступить третій стан світу, або третій період буття його, де все нове: і людина, і небо, і земля, і де тільки живе правда, за свідченням ап. Петра. Отже, в третьому періоді буття світу знову будуть і нове небо і нова земля, не такі як сьогодні. Нинішні небо і земля не будуть знищені, але зміняться на нові через дію вогню, як перший період буття світу і людини дав місце другому через дію води. Вода і вогонь мають важне, тайне значення в релігії взагалі. Як золото очищується від сторонніх домішок вогнем, так і світові (небу і землі, тобто землі з її атмосферою) належить очиститися від зла, в якому лежать, через вогонь, за апостольським свідченням. Тоді знову для нової відновленої людини будуть і нові небо і нова земля, в яких живе одна тільки правда, і тоді до відновлених світу і людини знову уже можна буде примінити слово “добро зіло”. Інакше бути не може.

Примирити віру з наукою – ось, здається, пряме призначення сучасного знання. Якщо всяка наука є систематичне викладення істини, що відноситься до будь-якого предмета, що звичайно, що ці істини, здобуті наукою, повинні бути у згоді з об’явленими іс-

тинами, як про це свідкує Сам Бог: “Я – Істина і без Мене не можете творити нічого”.

Тільки в теперішньому часі об’явлені істини стали підтверджуватися сучасними знаннями і приходити до згоди з наукою. Апп. Петро і Іоанн Богослов свідкують нам про третій період буття світу, про зміну нових землі і неба. І наука яка вивчає будову вселенної допускає, що померші світи (значить і наша планета-Земля) можуть знову почати життя, а значить статися населенню створінь. Слово Боже не говорить про смерть, знищення землі, але свідчить тільки про її зміну, яка настане і з тими людьми, які житимуть на ній в момент кінця світу, тобто всі помруть і тут-таки воскреснуть в новому кращому стані зі всіми раніше помершими. Разом з тим станеться зміна самої землі. Наука бачить причини, яка може знову повернути до життя світові тіла. Зіткнення тіл може збудити життя.

Всякі вірування і здоровий розум свідчать людині про початок і кінець світу, і ця думка належить людині на всіх ступенях її розвитку. Так, наприклад, вірування китайців про кінець світу полягає в наступному: якийсь Фесо, який першим віднайшов у Китаю сіль, з тих часів був признаний ними за бога. Фесо прийде знову на землю, щоби об’явити про кінець світу. В давнішній грецькій міфології, в одному з міфів, є пророцтво, або неначе вказівка на догмат про кінець світу і його перемену за допомогою вогню: “З перемогою добра над злом, світла над темрявою, настане кінець цього світу, і для майбутнього життя цей світ переміниться на кращий за допомогою вогню, тобто старий світ згорить” (Твор.св.О.1881. кн.4,стр.436). Про те, що рано чи пізно повинен наступити кінець світу (не в розумінню кінця, як знищення, а тільки переображення на кращий світ і власне через вогонь) так учив за 500 років до Р.Хр. Геракліт. Він прямо говорив, що світ, виконуючи вічні і безкінечні круговерти, нарешті зустрінеться з початком, яке за його наукою є першобутний вогонь, і згорить. Але не знищиться, а зміниться, бо з попелу появиться новий світ. Демокріт, творець першого механічного світогляду, навчав: “якщо світи можуть появлятися, то вони і можуть зникати”. Але зникати в розумінню кінчати буття, як сам же Демокріт учив, що “ніщо з існуючого не знищується”, а значить, тільки змінюється вид, буття, старе на нове.

Наука говорить, що наша планета Земля має багато способів, щоб загинути і самим вірним зі всіх визнає вогонь, який наповнює

лоно земного шару. Вчення про те, що світ знищиться вогнем, перейшло до нас від древніх юдеїв і тепер є вчення християнської Церкви і всіх її учителів і письменників. Можливість кінця світу через вогонь наука визнає за положення, гідне правдивого. Відомо, що на кожні 100 фунтів в глибину землі температура збільшується на 1°, на дві з четвертю версти в глибину температура буде 80°, там вода кипить, а на 20 верст в глибину жар доходить до 800°, де всі мінеральні тіла перетворюються в пару. Який же тоді повинен бути жар при центрі, або в самій середині земної кулі, до якої від поверхності землі налічується 6000 верст?! Дійсно, можна майже точно сказати, що поверхня земної кулі, на якій ми будуємо свої міста і жилі приміщення, мають не більше як п'ятнадцять верст (10 льє) товщини, і що за цим тонким шаром всі мінерали знаходяться в розплавленому стані. З другої сторони, доказано, що ця тоненька поверхність земної кулі постійно хитається, і не минає тридцяти годин без того, щоби не сталося де-небудь великого або маленького землетрусу. Отже, виходить, що ми з вами живемо на тоненькому плоту, який з хвилини на хвилину може піти на дно ("История неба" Фламарiona, стр. 520) т.е. в пропасть огня!...

Відділ IV

ДРУГИЙ БЕЗКОНЕЧНИЙ ПЕРІОД ЗАМОГИЛЬНОГО ЖИТТЯ

ВИЗНАЧЕННЯ ДРУГОГО ПЕРІОДУ РАЙСЬКОГО ЖИТТЯ. –
ОПИС ЖИЛИЩА СВЯТИХ ДРУГОГО ПЕРІОДУ. –
СТЕПЕНІ БЛАЖЕНСТВА. – БЛАЖЕНСТВО ДУШІ І ТІЛА. –
ДОСКОНАЛЕ, ПОВНЕ, ВНУТРІШНЄ І ЗОВНІШНЄ БЛАЖЕНСТВО. –
ВІЧНЕ ЖИТТЯ. – ВІЧНІСТЬ БЛАЖЕНСТВА. – ВІДМІННИЙ
ХАРАКТЕР ДРУГОГО ПЕРІОДУ РАЙСЬКОГО ЖИТТЯ.

Після з'єднання душ зі своїми воскресшими тілами і після закінчення загального суду настане другий період замогильного безконечного життя: не тільки душі, як було в першому періоді, але вічного життя цілої людини, яка складається з душі і тіла.

Другий період замогильного життя відкриває нам два стани душ – врятованих і втрачених, поєднаних з їх воскресшими тілами або для вічного життя, або для вічної смерті. Другий період замогильного життя є далшим і безкінечним розвитком мораль-

ного стану душі (або добра або зла) які усвоїла душа ще на землі і з цим перейшла у замогильний світ. Засвоєне душею на землі уже визначає і характер замогильного життя і місце її перебування. Місце, природа якого і все, що оточувало його повинно відповідати природі душі і її усвоєним якостям, які складали її життя на землі.

З уявою про вічність нерозлучна і уява про вічне життя. Якщо життя лежить в стадії розвитку, то розвиток через це може зупинитися тільки з закінченням життя. А так як життя вічне, то і розвиток – вічний: розвиток ніколи не зупиняється: або добра або зла. Значить, райське життя складає вічний розвиток в напрямку одного тільки добра. Предметом діяльності розуму, волі і серця буде – добро, істина, Бог.

По закінченні праведного суду Божого, який звершиться над цілою людиною, що знову ж таки складається з духа, душі і тіла, наступить вічне буття цілковитої людини, взірець якої ми бачимо у воскреслیم нашім Господі Ісусі Христі, що має в Собі і тіло, і кості. Тоді і наше, нині тлінне, тіло, після воскресіння буде теж складатися з тіла і костей – таких які були у Нового Адама, Господа нашого Ісуса Христа.

Невинному блаженному стану наших прародичів до їх падіння відповідала і природа, яка оточувала їх (тобто земна); тому що місце, де вони жили – був рай на землі. Ніщо не порушувало їх блаженства; ніщо не буде порушувати блаженства врятованих в царстві небесному у другому періоді, на оновленій і переображеній землі, тому те зло, в якому лежить світ весь, знищиться, і ворог буде з грішниками замкнений у геєні. Всюди, де тільки царює правда, спокій і радість, там і є царство небесне, яке не має меж, як безмежним є Сам Господь, що всюди є і все наповняє. Якщо в благодатному царстві Христовому земля була місцем для християн, то немає нічого сумнівного, що в тому ж царстві Христовому (2 Петр. 1.11; 2 Тим.4.18; Об'яв. 1.9) оновлена земля з християнами і зі всіма ангелами на небі будуть складати Його ж царство в царстві слави, в якому, за свідченням апп. Петра та Іоанна Богослова, будуть уже не як раніше, але нові небо і земля, де царює Бог зі Своїми ангелами і Святими, і де уже немає нічого, крім правди, спокою і радості, як було і на початку до падіння Адама і Єви.

Отже, якщо можливим було існування блаженного життя перших людей в земному раю, то чому ж не може бути можливим

життя врятованих у новому безконечному віці? Тим більше, що нинішні небо і земля зі всіма своїми красотами беруться навіть Самим словом Божим за вірець, подобу, символ майбутніх радостей життя в царстві слави які наближаються. А навіть і саме тіло наших прародичів, що взяте з землі і одухотворене, було призначене для життя вічного на землі зі своєю душею, і рай, блаженне місце безгрішних прародичів, був духовним для душі і чуттєвим для тонкого, легкого тіла.

Як для вічності сотворена людина і душею і тілом, так само для вічності сотворене перше і останнє місце для життя – земля і рай. Те, що сталося з душею і тілом Адама і Єви після падіння, те ж сталося з їх місцем де вони жили: солодкий рай перемінився на землю праці і плачу. І тіж самі звірі, які з послухних і покірних сталися злобними, страшними і ворожими для людини. З моральною переміною людини перемінилося і все довкола. Значить, з відновленням первісної людини настане і переміна всієї понівеченої природи, і нова людина буде на новій землі під новим небом в царстві слави, в царстві небесному, про що говорилося раніше, в розділі про кінець світу.

Завершимо наші розважання словами Золотоустого, що небагато принесе духовної користі знання місця у вселенній, де властиво будуть жити праведники життям безконечним; чи на теперішній землі, чи на якійсь іншій планеті, або в якомусь іншому місці вселенної, в місці настільки гарному, про яке нічого подібного і уявити ми собі не можемо. Але для християнина досить тільки знати, що таке місце дійсно є і тінь його можна побачити всередині нас; а де істинно таке місце знаходиться – то вирішення цього запитання виходить за межі людського пізнання, а значить і не грає особливої ролі в ділі спасіння. Знання має свої межі, за які розум людський не в силі переступити. Тож не будемо шукати того місця де знаходиться царство небесне – але до цього і ніхто нас не зобов'язує. Ми стараймося виконати закон – це обов'язок християнина: перш за все шукати царства Божого і правди Його, тобто всіма силами старатися знайти, заслужити, отримати царство небесне, все одно, де б воно не було. А воно всередині нас є, воно і поза нами; воно на небі, воно на землі, воно – всюди, де тільки Бог: “перебуваючи в любові перебуваємо у Бозі, і Бог перебуває у нас”, – ось вчення християнської церкви про місце знаходження царства Божого у вселенній.

У царстві небесному немає ні сонця, ні місяця, ні зірок; воно, тобто царство небесне, освічується славою Божою (Об'яв.21.11), і єдиним всеосвячуючим світилом є Господь Ісус Христос (ст.23). Там не відчувається ані спеки сонячної (7.16), ані морозу, ані бурі, ані негоди, ані голоду, ані спраги, ані темноти нічної (12.5). Там немає ані журби, ані смутку, ні суму, ані стогону, ані зітхань, ані спокуси. Немає там ні страху, ні відчаю, ані розлуки з ближніми, ні смерті. Там буде вічний, нічим незаплямований день, вічно цвітучий, осяяний Самим Господом Богом (ст.5); там небо і земля нові (21.1); там царство безсмертного і блаженного життя, і життя це підтримується водами життя і деревом життя (22.1.2). Дерево життя – Господь Ісус Христос, а води життя – невичерпне багатство безцінних і безчисленних дарів Святого Духа. При співдії таких всемогутніх засобів душі праведників сподобляться бачити лице Самого Бога (ст. 4), а від такого лицезріння Бога залежить все блаженство; і внутрішнє і зовнішнє. Царство благодаті закінчиться, і почнеться царство слави, в якому праведники успадкують приготоване їм від сотворення світу цього царство (Мф. 25.34), де розум людський, не буде підданий ані помилкам, ані блудам, але ясно буде споглядати вічні правди і насолоджуватися їх осягненням. Воля, не відхиляючись на колючі стежки пороків, буде відчувати найвищу насолоду в цілковитій покорі волі Божій, бажання серця цілком будуть задоволені спогляданням Божественної слави; зір – буде величатися баченням лицем до лица Спасителя нашого Ісуса Христа, таким яким він є (1 Ін.3.2; 1 Кор.13.12). Слух не переставатиме насолоджуватися піснеспівами чинів ангельських; нюх – буде упиватися невимовно приємним запахом; смак – повною насолодою. Так, що всякий, хто сподобиться успадкувати царство небесне постійно буде відчувати в собі таке задоволення своїм станом у всіх відношеннях, ніби він опущений у вир безсмертних радостей і найдосконаліших насолод (Слово и бесед. Анатолия, стр. 246).

Св. Іоан Золотоустий про нове блаженне життя праведників другого періода пише: “Уяви собі стан того життя, наскільки можливо уявити це, тому що для справжнього його зображення замало всякого людського слова; тільки з того що чуємо, ніби з яких-небудь загадок, ми можемо отримати деяку не зовсім зрозумілу уяву про нього. Ухилитися, сказано, смуток і зітхання” (Іс.35,10).

Що ж може бути блаженнішим від такого життя? Там не тре-

ба боятися бідності, ні хвороби, там не побачиш кривдника, ні скривдженого, ні того хто дратує, або роздратованого, ані того хто гнівається, або зависника, ані того хто розпалює тваринну похоть, ані того хто мучиться пошуком засобів до життя, або жадного начальства і влади; тому що вся буря наших пристрастей, затихнувши, перестане, і все залишиться у спокою, веселості і радості, все тихо і спокійно, все – день і ясність і світло; світло не нинішнє, а в багато разів світліше цього, на стільки, на скільки це світло ясніше від світла свічки. Тому що там світло не зменшується ані ніччю, ані надходженням хмари: не пече і не обпалює тіло; тому що немає там ні ночі, ні вечора, ні холоду, ні хмари, ані другої якої-небудь переміни в часі; але якийсь інший стан, який пізнати можуть тільки гідні його. Немає там ні старості, ані спутників старості; але все тлінне вигнано геть, тому що всюди господарює нетлінна слава. А що важніше всього, це безперервна насолода в товаристві Христа, разом з ангелами, архангелами, з вишніми силами.

Поглянь тепер на небо, і думкою перейди до того, що є вище неба. Уяви собі переображене все сотворіння, тому що воно не залишиться таким, але буде значно кращим і світлішим. Наскільки золото світліше від олова, настільки тодішній стан світу буде кращим від сучасного, як говорить св. ап. Павло: “бо і саме сотворіння звільниться від дії тління”. Сьогодні вона така, яка піддана тлінню, терпить багато, що і є властиве терпіти таким тілам: але потім, звільнившись від всього цього, покаже нам нетлінну красоту. Так як всяке сотворіння отримає тіло нетлінне, що значить і само переобразиться до кращого. Ні в чому тоді не буде недостатку, тому що великою буде тоді згода між всіми Святими із-за причини безперервної, взаємної між всіма єдності. Не треба там боятися ні самого диявола, ані його лукавих проявів, ані загрози гієнської, ні смерті – ні нинішньої, ні тої, яка значно страшніша цієї; але всяке зло з роду цього уже закінчиться”.

До блаженства святих душ у царстві небесному добавиться ще і те, що їхні теперішні чесноти: віра, людинолюбство, любов і істина – процвітуть у царстві вічної любові, вічної істини і вічного добра. У Об’явленню Іоанна Богослова сказано, що діла праведників підуть за ними в царство небесне: “Бо діла їх ідуть вслід за ними” (14.13). Всі добродіє і благочестиві їх почуття, пориви і нахили, які в цьому світі називаються добрими ділами,

залишуться нерозлучними з душами і в іншому світі. Скільки гарних почуттів у цьому світі відчують ті хто живе з Богом від духовних плодів, якими, як говорить ап. Павло, є: любов, радість, мир, довготерпіння, благість, милосердя, віра, покора і стриманість (Гал.5.22,23)! Тіж самі плоди духовні ввійдуть з душами святими в царство небесне, і, звичайно, отримають нову досконалість і збагатять міру блаженства душ святих.

Блаженство праведників в раю в другому періоді буде блаженством і для душі, і для тіла. Вони будуть насолоджуватися, радітимуть і душею і тілом, як свідчить про це пророк Ісїя: “На землі своїй більше осягнуть”, тобто тоді зрадіють славою душі і тіла. Крім духа, людина і після воскресіння свого тіла буде мати дві природи: душу і нове, тонке тіло. І так як в ділах людини приймали участь дух, душа і тіло, то і нагорода поза могилою, – за вченням ап. Павла: “прийме кожний що з тілом сотворив або добре, або зле”, – повинна бути і для душі і для тіла. Буде блаженство духовне, внутрішнє, і зовнішнє, відповідне новому, тонкому: ефірному тілові. Таке зовнішнє, так би сказати, чуттєве блаженство складають: 1) райська природа, нігде і нічого подібного до краси яку душа не бачила, не чула, а тому і уявити собі не може, за свідченням ап. Павла, і 2) товариство св. ангелів і святих душ.

Вчення Господа Ісуса Христа про небесне блаженство слідує: “в домі Отця небесного палаців – багато”. Ці слова Господа не треба розуміти так, що вони означають різні степені блаженства на небесах. Вони, як пише архімандрит Михайло у своєму тлумаченні Євангелія на це місце, означають тільки велике число палаців, просторе місце, яке може вмістити багатьох. Вчення Ісуса Христа про різні степені блаженств мають основу в інших Його словах: “Прощаються її гріхи многі, за те, що вона возлюбила много; а кому мало прощається, той мало любить” (Лк.7.47). Ось свідчення нагороди, але не в однаковій степені: “прийде Син людський у славі Отця Свого з ангелами Своїми, і тоді віддасть кожному по ділах його”. Якими різними бувають діла, такими різними бувають і нагороди за них, і так як одна і та ж чеснота (добре діло) може мати більшу або меншу степінь, так само одна і та ж нагорода буде мати різні степені: “хто приймає вас приймає Мене, а хто приймає Мене приймає піславшого Мене. Хто приймає пророка в ім’я пророка одержує нагороду пророчу, хто ж приймає праведника, як праведника, той дістане нагороду пра-

ведничу. І хто напоїть, як учня, кого з малих цих бодай кухлем холодної води, поправді кажу вам, – той не втратить нагороди своєї” (Мф.10.40-42). І притча про таланти (Лк.19,17-26) теж свідчить про степені блаженства. Всі отримають нагороду, але не всі одинакову і в неодинаковій степені. Про те саме пише і ап. Павло: “Не всяке тіло одинакове; але одне тіло у людини, інше у худоби, інше у риби, інше у птиці. І тіла небесні, і тіла земні: але інша слава небесним, і інша земним. Інша слава сонцю, інша слава місяцю, інша слава зіркам; зірка від зірки відрізняються в славі. Так само і воскресіння мертвих”. Про різні нагроду і в іншому місці пишеться: “Бог віддасть кожному по ділах його”.

В блаженстві, а також у муках, приймають участь як душа так і тіло. Блаженний стан праведників Апостол порівнює зі світлими зірками. А так як говориться, що і зірки мають неодинакову степені світла, що значить, що будуть різні степені блаженства праведників. Самі різноманітні риси, якими св. Писання показує майбутнє блаженство праведників, можуть бути приведені до двох головних видів: блаженство внутрішнє, яке в самому собі знаходиться, і блаженство зовнішнє – від різного співвідношення сутностей, як духовних, так і тілесних. З об’єднання цих двох видів блаженств складається повне, досконале блаженство.

Людина, як сотворіння розумне, моральне, само себе розуміє, само собою керує – сама в собі відкриває початок свого блаженства. Її природа так побудована, що вона повинна всередині себе знаходити джерело задоволення і що при відомих умовах вона не може не відчувати себе блаженною. Тому що в складі всього сотвореного Богом вона є тільки маленькою частиною, і інші ества, як духовні так і тілесні, можуть мати і мають різні до неї відношення. Останні, дивлячись на те, подібні вони чи неподібні з настроєм її власних сил і розположень, можуть зменшувати або збільшувати її внутрішні задоволення. А повне блаженство людини наступить тоді, коли вона з відчуттям внутрішнього самонаса-лодження буде і ззовні відчувати приємне відношення до себе і інших сотворінь.

Обидва ці види блаженства слово Боже у найвищій мірі після смерті присвоює тому, хто тут старається здобути право на нього чистим життям і святістю своїх дій. Такі будуть насолоджуватися блаженством внутрішнім; тому що будуть розуміти і відчувати в собі високу досконалість і взаїмну у вищій степені згоду діяльних

сил, духовних і тілесних; і блаженством зовнішнім, бо будуть знаходитися в самому приємному і гармонійному відношенню до других сотворінь, що їх оточують.

Людину складають душа і тіло, що є постійним і невід'ємним досягненням душі, необхідна частина людини. Той, хто сотворив людину і призначив її для блаженства, сотворив її з душі і тіла; значить, як для повноти його єства, так і для повноти блаженства необхідне постійне існування тіла разом з душею. Так на початку і було зроблено; людина була безсмертна душею і не була смертною тілом, і її чуттєва частина, як хотів Творець, зовсім не повинна була бути підданою знищенню, але поступово удосконалюючись і уже разом з удосконалістю душі повинна була, так би сказати, підноситися до одухотвореності. Але гріх, що розлився від душі, пошкодив сутність тіла, так що воно піддалося тлінню і руйнації.

А між іншим, сила божественної премудрості відносно тіла залишилася незмінною і в стані теперішнього його тління. Тому що при всіх змінах, які переносить воно постійно від впливу на нього різних зовнішніх причин, при всій дії на нього смертної сили, які відкриваються в болях і хворобах, – у глибині його єства завжди залишається незамітне насіння безсмертя, яке тим більше розвивається і розкривається, чим більше слабне і тліє його земний склад. З цього насіння разом з цим тлінним складом, який ми кладемо в землю, до відомого часу виросте людині нове тіло. Говорячи про зв'язок сучасного життя з майбутнім яке є не що інше як продовження теперішнього життя, належить відмітити ту істину, що моральний стан людини має відповідний стан за могилою; або добрий, або злий. Душевному, доброму настрою на землі відповідає за могилою райський стан, стан правди, спокою і радості. Такий стан душі на землі, яка ходить у страсі Божому і по Його заповідям, є стан, який сам Ісус Христос називає станом морального воскресіння. Душа жива і не помирає вівки, і видима смерть тіла є тільки перехід душі у стан блаженного життя. Ось чому всі чесноти наповнюють душу якоюсь неземною радістю; душа передсмакує те, що приготоване тим що люблять і бояться Бога. Навпаки, всі пороки кладуть душу в стан, неприродний для неї, стан жорстокості, відчаю.

Взагалі-то, життя душі знаходиться під контролем розуму. За вченням слова Божого, життя душі переважно знаходиться в істинно повному пізнанню свого Творця, джерела життя, Бога в

Троїці Єдиного. Це пізнання, поєднуючи людину з Богом, складає вічне життя, як навчає про це Сам Господь Ісус Христос: “хто вірить в Мене не помре, але житиме на вік”. Сам Господь дав таке визначення вічному життю: “Життя вічне – це те, щоб пізнали Тебе, єдиного Бога правдивого, та Ісуса Христа, що послав Ти Його” (Ін.17.3). Життя вічне складається з пізнання Отця Небесного, як єдиного, істинного Бога, і з пізнання післанного ним Ісуса, або Месії. Правдиве пізнання, ґрунтоване на вірі, пізнання живе і діяльне, а не розважливе і холодне, – обнімає всі властивості душі. Пізнання, поєднане з вірою, засвоює відкупительні заслуги Спасителя, як істинного післанця єдиного правдивого Бога. Тому таке пізнання є життя вічне, або ставить людину в духовне єднання з джерелом вічного життя – Богом і Христом (Толк.Єванг. архим.Михай-ла.Іоан.17.3). Тут належить розуміти пізнання Бога не тільки одне научне, теоретичне, але переважно практичне пізнання Бога, яке виражається в ділах. Зміст свідомості або життя душі, як життя, що все далі і далі розвивається, складають: 1) любов до Бога, 2) оглядання Його, 3) пізнання Бога, 4) випробування Його, 5) прославлення Його, як на землі, тому що це – життя душі, так і поза могилою, де життя – не що інше, як дальший розвиток свідомості, тих же самих частин життя, без яких життя не життя, а смерть.

Ще на землі людина починає жити вічним життям, від неї самої залежить життя, як плід її віри. Хто вірить, пізнав – не помирає вічно, тому що перебуває у Бозі і Бог перебуває у ньому. У св. Писанні блаженство праведників прямо називається вічним, а властиво: а) вічним життям: “і я дам їм життя вічне, і не загинуть ввік, і ніхто не вихопить їх з руки Моєї” (Ін.10,28). “Я є воскресення і життя: хто вірить в Мене, хоч і помре, воскресне. І кожний, хто живе і вірить в Мене, не помре навіки” (Ін.11.25-26). “А це та обітниця, яку Він Сам обіцяв нам: вічне життя” (1 Ін.2,25). “І підуть праведники в життя вічне” (Мф.25.46); б) вічним царством Ісуса Христа: “Бо щедро відкривається вам вхід до вічного Царства Господа нашого і Спасителя Ісуса Христа” (2 Пет.1.11); в) вічним спасінням (Евр. 5.8-9); г) вічною насолодою (9.15); д) вічною славою (1 Пет.5.10; 2 Кор.4.17). Вічність блаженства же, уявляється під видом: а) блаженства, що ніколи не зменшується на небесах (Лк.2.33; Мф.6.20); б) постійної власності на небесах (Евр.10.34); в) спадок нетлінного, нев’яучого (1 Пет.1.4); г) нев’яучого він-

ця слави (5.4); д) постійного перебування з Христом (1 фес.4.17; Ін.12.26; Рим.8.19-29).

Про вічність блаженства праведників учили і писали всі св. Отці і учителі Церкви: Феофіл Антіохійський, Єфрем Сірін, Іларій, Іоанн Золотоустий, Клімент Олександрійський, Кіпріан, Амвросій, Григорій Богослов, Василій Великий і інші.

З поняття про Бога і про душу витікає поняття про вічність блаженства або терпіння і мук. Один тільки Бог вічний, вседосконалий і беззмінний, а людина, Ним сотворена для вічності – вічна по душі і по тілу, змінюється, досягаючи постійно все вищої ступені досконалості, в чому і полягає її життя. Зміна – дальший розвиток – є життя; значить, життя є безперервний перехід від одного душевного стану до другого. Де немає розвитку, там і немає життя. Так як життя поза могилою, блаженство або страждання, є плід земного життя, тому по закону життя, і блаженство і терпіння не можуть зупинитися у своєму розвитку ані на одну мить. Бажання душі ніколи не зможуть задовільнитися. Вони постійно змінюються все новими і новими бажаннями, і така зміна бажань, по вічності буття душі, складає безкінечну, вічну зміну бажань і задовольнень їх поза могилою в раю: для праведників – вічне блаженство, яке розвивається все далі і далі в цілу вічність. Тому немає і не може бути міри, границі для блаженства праведників, а значить і мук і терпіння для грішників. Це висновок здорового глузду про вічність блаженства і терпіння підкріплюється словом Божим, і свідченням св. Отців і учителів Церкви.

Отже, блаженство завжди поза могилою буде виростати, збільшуватися. Серед розвитку одна мить незаспокоєного бажання не є блаженство, що згідно з законом життя і за свідченням Об'явлення, яке об'явив св. Давид: “підуть від сили в силу” (Пс.LXXXIII.83.8). Душа кожного праведника, яка вправилася в добрі і святості, буде старатися неухайно все більше і більше приближуватися до Бога, а значить шукати більшої внутрішньої досконалості, і таке бажання душі буде постійно задовільнятися, бо по іншому це не було б блаженством. Душі праведників, зростаючи в своїй досконалості, стають все мудріші святіші і будуть все ближче і ближче підходити до безконечної досконалості Бога – Господа Ісуса Христа, Якого образ і подобу на собі носить.

Царство небесне успадковують тільки одні безсмертні душі праведників. Вони-то і переходять в нове позамогильне, вічне

блаженство. Цей стан праведників поза могилою переважно називається в слові Божому вічним життям, і праведники будуть вічно з Богом і один з одним, як про це відкрив нам Сам Господь Ісус Христос, сказавши, що “багато прийдуть від сходу і заходу і ляжуть з Авраамом, Ісааком, Яковом в царстві небесному” (Мф.8.11).

Ця божественна небесна істина говорить про спільне співжиття праведників в раю, уже після страшного дня судного, тобто в другому періоді замогильного життя райського, в якому будуть спільно жити різні представники всіх країн земної кулі. Самі слова Господа про райське життя свідчать, що в раю житимуть одні тільки вірні Господу Ісусу Христу, вірні всіх народів, часів і місць, а не одні тільки євреї, як це вони думали про себе. Євреї, які жили в час Ісуса Христа, чуттєво уявляли собі царство Месії, і тому Господь показує їм царство небесне як гостину, на якій за східним звичаєм, не сиділи, а лежали. Щоби в якійсь мірі приблизити їх дитячу уяву про блаженний райський стан, Ісус Христос уподібнює його до весільного торжества, яке призначене для радості присутніх на весіллі. Так і в царстві небесному немає нічого сумного і скорботного, але все переповнене духовною радістю і вдовolenням. Від святкування весілля відхиляють все, що може собою, хоч чим-небудь, нагадати щось неприємне і зіпсувати відповідно весільний настрій. Звідси можна завважити неосяжні краси царства небесного, Божу опіку про людину і безмежну любов Творця до Свого сотворіння з даруванням йому досконалого блаженства. А для того, щоб євреї мали хоч якесь мале поняття про стан геєни, Ісус Христос вживав символи, наприклад, долину Євномову, вавілонську ніч, щоби хоч трохи приблизити їх до уяви про райське блаженство за символи брав вечерю, гостину, весілля і сонце, до світла якого уподібнював стан праведних в раю: “Тоді праведники засяють як сонце в Царстві Отця їх”. Під цими символами треба розуміти блаженство праведників у раю, в майбутньому небесному царстві Христовому, або Царстві Бога Отця, Якому Син передасть царство після всесвітнього суду (1 Кор.15.28). І тут-то в царстві миру і любові, між насельниками його постане вічна приємність, дружба, споріднення і цілковита однодумність. Радість в Бозі, як джерелі всіх радостей, переповнить серця праведників, і буде радість вічна нічим не заплямована.

Всякий вік має свій горизонт пізнання і відповідну цього степінь розуміння. Закінчимо дану статтю словами ап. Павла, що райське життя першого періоду, ми, що ще живемо на землі, зрозуміємо тільки в якійсь мірі, ніби відгадуємо. А про другий період замогильного життя, як райського, чи і геєнського, ми нічого подібного уявити собі не можемо. Якщо земля і все земне ще було для нас в якійсь мірі образом і подобою, символом замогильного життя першого періоду, то другий період не має в собі нічого подібного ні на землі, ні на небі, яке є притвором раю, царства небесного, блаженства якого не можуть собі уявити не тільки ті хто ще живе на землі, але і ті хто уже знаходяться на самому небі. Дитячий вік ніколи не може мати уяву про стан уже повністю зрілого людського віку, як і про ті задоволення, радості і скорботи, які їх супроводжують. Такий стан дорослого віку для дитячого розуму залишається ніби в тумані, і перехід в нього досягається поступово.

Ми багато чого не знаємо; ми не можемо собі уявити і дати звіт з того: як, від чого, чому, для чого? Наприклад, не можемо уявити і навіть подумати, як дві цілком різні природи дух і тіло, так тісно і незрозуміло поєднуються в людині, що можна безпомилково говорити, що дух втілюється, або тіло одухотворилося. Таким чином, і стан райського життя у всій його повноті неможливо осягнути собі жодним досконалим розумом. Таке відкривається тільки віруючим як початками майбутнього на землі. І так, як зірка попереджує день, так просвічені світлом благодаті Христової пізнають тільки одне, що все на землі – порох, ніщо перед майбутнім. І що саме правдиве, добре і прекрасне на землі є тільки ледь примітна тінь майбутнього блаженства, початок якого тільки одні віруючі (і то тільки іноді і не всі) передсмакують на землі. А зробити повний опис блаженства, приготованого від вічності праведникам не тільки у другому періоді, але і в першому періоді замогильного життя, не міг і той, що сам був на третьому небі, тобто ап. Павло: “піднесений був до третього неба, і чув невимовні слова, які людині переказати неможливо”.

Ці апостольські слова змальовують нам якість райського життя першого періоду, дають зрозуміти тим хто ще живе на землі про те, що блаженство праведників і красоти раю не можуть бути описаними тими хто видів їх, як пише про себе самого ап. Павло, який бачив і чув все в раю. Що бачив і чув він на небі, того передати не міг тому, що йому забракувало слів на земній мові; а

хоч би і передав на землі народженим, то ті не зрозуміли б-точно так, як багато чого не розуміють маленькі діти. Цей рай, небо – місце життя святих першого періоду, – крім ап. Павла бачили і інші угодники, коли були ще на землі, наприклад, Андрій Христа ради юродивий і інші. Бачачи палаци святих першого періоду, вони не бачили палаців святих другого періоду, про красу яких ап. Павло говорить, що розум людський і уявити собі не може: що немає нічого подібного не тільки на землі, але і на небі, і що навіть самі святі ще не бачили, не чули, що приготовлено Богом для тих, хто любить Його. Отже, ні ми, ані Святі – і уявити собі не можемо його блаженства, яке очікує синів Божих, правдивих християн, того блаженства і для душі і для тіла. Ці останні слова апостола характеризують рай другого періоду, красоту якого він і сам не може навіть пояснити, хоч бачив її.

**ВИЗНАЧЕННЯ ДРУГОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ В ГЕЄНІ. –
ЖИТТЯ В ГЕЄНІ – ВІЧНА СМЕРТЬ. –
ОПИС МІСЦЯ ДЕ ЖИВУТЬ ЗАСУДЖЕНІ. – ГЕЄНА. –
СТЕПІНЬ І ВІЧНІСТЬ ТЕРПІНЬ. – ДОСКОНАЛЕ, ПОВНЕ. –
ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ТЕРПІННЯ. – ІНШИЙ
ХАРАКТЕР ГЕЄНСЬКОГО ЖИТТЯ ДРУГОГО ПЕРІОДУ. –
ЗАМОГИЛЬНЕ ЖИТТЯ САМОГУБЦІВ**

Після справедливого суду Божого засуджені, почувши для себе останній вирок: “ідіть від Мене, прокляті, в вогонь вічний, приготований дияволу і ангелам його!” підуть в місце вічної своєї погибелі, в місце вічної кари – в геєну. І з цієї миті наступить для тих нещасних душ другий період їх вічного страждання, вічної муки для душі і для тіла: повна досконала мука для людини-грішника. Засуджені, хоч і будуть разом (як в першому, так і в другому періоді), але не матимуть можливості бачити і пізнавати один одного – тому що стан засуджених рішуче залишений всякої, навіть тіні радості. Геєнський стан цілком позбавлений світла: там царює моральна, духовна пітьма, тому що ті, які мали успадкувати її, тобто поповнювали (на землі) зло – ненавидять світло (Ін.3.20).

Невір'я є причиною загибелі людини. Поняття “загибель” безумовно належить станові душі, яка знаходитиметься в геєні. Сюди поступають: ті хто догоджав тілові, шлункові і любили самих себе. “Їх кінець – погибель, їх бог – черво, і слава їх – в со-

ромі; вони думають про земне” (флп.3.19). Виходить, що жертвою геєни будуть всі хто не вірить в Господа Ісуса Христа, Сина Божого, що ради нас прийшов на землю, і як сам навчав: “хто не має віри осуджений буде” і “не віруючий уже осуджений, ще будучи на землі”. Основою вічних мук існує цілковитий відхід цих душ від Бога – Вічного, тому, як свідчить наука, на землі є тільки час, а за її межами – вічність.

В геєні рішучо все навпаки, ніж в раю. Як ніч проти дня, смерть проти життя, добро проти зла, світло проти темряви, багатство проти бідності, здоров'я – хвороби і т.д. Виходить, що опираючись на те, що сказав нам ап. Павло про рай і його красоту, тоді все що протилежне цьому, ми повинні відносити до геєни, до стану, який був приготовлений Богом не людині, а дияволу. Там нагорода, а тут кара, там радість, а тут смуток і т.д. Одним словом; як рішуче людина не може уявити собі рай і його блаженства, виходить, що так само, вона не може уявити собі геєну і всіх її жахів. Якщо бридкий і нестерпний порок, то в якій степені тоді має бути бридкий і неможливий батько його – диявол – зі своїми прислужниками?! Яким же тоді повинно бути співтовариство з ним? Після об'явлення на справедливішому суді грішників в неприродному земному життю, вони “підуть в муку вічну”, щоби споживати плоди свого невір'я, або тільки одна діяльна віра в нашого Відкупителя Господа Ісуса Христа і спасе людину.

Стан осудженої душі, за наукою св. Писання, взагалі називається станом смерті, смерті душі, що стається на землі з кожною душею після гріхопадіння до піднесення – морального воскресіння, яке приходить через віру і визнання цього гріха; а в різниці від смерті тіла замогильний стан душі яка неочистилася, називається другою смертю (Об'яв.21.8), вічною смертю, вічним вмиранням.

Від поняття про вічність виходить поняття про життя вічне, розвиток добра, або зла, який ніколи не закінчується. А безустанний розвиток тільки в напрямку зла – складає життя втрачених для царства небесного. Діяльність їх розуму, волі серця розвивається тільки в напрямку зла, тобто предметом їх діяльності є зло. За наукою самого Господа Ісуса Христа, такий стан душі в геєні є станом вічного плачу, скреготу зубів, станом відчаю і вічної загибелі: “там буде плач і скрегіт зубів” (Мф.8.12).

А ось як розважає про стан відкинутих душ у другому періоді Золотоустий: “Коли відійдемо туди, то, якщо покажемо і саме

сильне розкаяння, ніякої уже не отримаємо користі; але скільки не будемо скреготати зубами, скільки не будемо ридати і молити, просити тисячі разів, ніхто навіть з кінчика пальця не капне на нас охоплених полум'ям; навпаки, ми почуємо те саме, що почув нещасний бачич в пеклі, – що “пропасть велика між нами і вами”, і ніхто не допоможе. Будемо сильно волати, коли полум'я все сильніше буде оточувати нас, але не побачимо нікого, крім тих, що мучиться разом з нами злих духів і крім великої пустоти. Що можемо сказати про той жах, який морок буде наводити на душі наші!”

“Яким буде, – говорить про це інший Отець святий, – стан тіла яке буде піддане цим безконечним і нестерпним мукам там, де вогонь негасаючий, червак, що безконечно боляче точить, темне і жахливе дно пекельне, гірке ридання, незвичайні крики, плач і скрегіт зубів, і немає кінця стражданню! Від всього цього уже немає порятунку, немає ні волі, ані можливості уникнути гірких мук” (Богосл.Макария арх.Харьк., стр.659).

Стан душі, або життя в геєні, протилежна райському станові душі або життю в раю, може бути досягнена виключно тільки почуттями внутрішніми і зовнішніми, що збуджують в душі враження покинуті спокою і радості, переповнені смутку, нарікання, озлобленості, жорстокості і страшного відчаю, які обертаються в злобу, заздрість і ненависть як протів Бога, так і протів святих духів і душ. Свідомість свого минулого, постійна грижа совісті, тобто самопізнання і самоосудження: “ми гідні цього за діла наші і життя наше”. Подібним чином відбувалося самопізнання і самоосудження розсудливого розбійника на хресті. Морок, скрегіт зубів, нерозв'язані ніколи вузли, невмираючий червак, вогонь що все палить, смуток, тіснота і страждання – ось вічна доля нерозкаянного грішника в геєні.

Отець Євагрій між іншими своїми наставленнями радив монахам, перебуваючи в келії, бути в розумовій праці, уявляти собі жахливий стан замкнутих в геєні душ. “Подумай, в якому стані знаходяться тепер вкинуті туди душі! В якому гіркому мовчанню перебувають вони там! Як жахливо стогнуть вони! В якому вони страху і муках, в якій розпачі, в якому смутку, в яких безконечних сльозах! Приведи собі на пам'ять види вічних мук, вогонь, що ніколи не гасне, червак, що не умирає, морок тартару, скрегіт зубів” (Избран.Изреч.св.икон.еп.Иг-натия, стр.103).

А що стосується місця геєни у вселенній, то це питання вирішимо через слово Золотоустого, що не багато принесе духовної користі знання місця у вселенній, де властиво будуть засуджені страждати, або мучитися безконечно. Досить для християнина знати, що таке місце дійсно є, і тінь його можна побачити всередині нас. Не будемо шукати місця де знаходиться геєна, це не є для нас обов'язковим, але постараймося виконати закон – обов'язок християнина: не мати нічого спільного з геєною і зненавидіти все, що є геєнського, як неприродне людині; піклуватися тільки про те, щоби після смерті уникнути геєни, а не про те, щоби мудрувати, де вона знаходиться у вселенній.

Вчення про пекло в широкому розумінню, як взагалі про місце засуджених є догмат загальнолюдський; свідченням цьому служать дійшовші до нас письмові пам'ятки древніх часів, середніх і нових. Не тільки християни, але і поганські вчені піднесли вчення про пекло до степені догмата. Релігійна уява всього людства всіх часів і місць, грецькі і римські поети і філософи древності, середньовічні письменники, учені нових часів і нинішні дикуни складають досить детальну картину пекла і життя в пеклі, як стан душ, засуджених на вічні муки. Ось картини пекла, що показують свідомості людини про цей замогильний загадковий стан різних часів. Кожне плем'я, кожний народ, кожна людина мають поняття про добро і зло, хоч це поняття відносно і залежить від багатьох причин. Як за чесноту за могилою обіцяна нагорода, так за порок – кара. Пекло, за уявою майже всіх давних народів, знаходиться під землею (в центрі землі). Ним управляє цар або цариця. Так у грендланців пеклом керує цариця, яка нагадує Прозерпину давності, що сидить на троні в глибині печери. Її оточують різні морські чудовиська. Душа карається тим, що віддається на корм дияволу, або продовжує своє нещасне існування, і буває змушена кормитися зміями, комахами та ящірками. Карою після смерті для злих людей, за уявою деяких поганських вірувань, наприклад, греків (Платон об'явив цю думку про Федона), було повернення на землю, де душі залишалися на блукання біля своїх домівок і, за звичним для них характером, продовжували і після смерті робити зло живим, наводячи на них різноманітні жахи. Деякі племена негрів вірять, що злі душі під впливом злих духів вимушені, як за кару за своє зле земне життя, наповнювати повітря шумом і тривожити спокій, сон людей, яких вони ненавиділи за життя. Тут – початок заклинань (некромантія), до яких вда-

валися живі, щоби зробити милостивими такі блукаючі злі душі. Лактанцій говорить, що сонце, місяць і багато з небесних світил, за думкою древніх, вважалися місцем життя, де грішники страждають за свої гріхи. Такий погляд на замогильне життя древніх свідчить, що їм була znana істина продовження поза могилою розвитку морального стану душі і вічність нагороди або карі.

А ось докладна картина древнього поганського пекла, як говорить про це самовидець Феспезій: “В мить мого падіння з досить високого місця я цілком втратив відчуття, і в такому стані перебував три доби. Мене приготували хоронити, але не встигли, тому що я прокинувся ніби від довгого сну. Знаменним був стан моєї душі на протязі цих трьох діб. Під час мого падіння мені живо і ясно було показано, що мене кинули в море. Після деяких миттєвостей безчуттєвості я побачив себе у новому світі. Простір, в якому, здавалося, я знаходився, весь був заповнений неймовірної величини світилами, розділені між собою великими просторами. Світильники випромінювали сліпуче світло, яке переливалося чудесними кольорами, і моя душа, як легенька лодка, плила по світлому океані швидко і спокійно. Тут я бачив душі померших, які ставали подібними до вогняних бульок, піднімалися на повітря і там тріскалися, і тоді з них появлялися душі у виді людини, але маленьких розмірів. Одні з таких душ легко і швидко, по прямій лінії, піднімалися вгору, другі не так легко піднімалися, але разом з тим, і кружляли, і піднімалися. Із багаточисленних душ я завважив одну, і впізнав в ній одного з моїх родичів, який помер коли я ще був дитиною. “Здрастуй Феспезій” – нарешті сказала мені та душа. Я ж здивовано відповів: “Мене кличуть Арідей, а не Феспезій”. “Але це ваше перше ім’я, – продовжувала душа, – а тепер вас уже звуть Феспезій, так, як з волі богів, ми розумною частиною душі тут, в новому позамогильному світі, а інші сили душі залишилися при тілі на землі”. Подорожуючи далі в позамогильному світі, я побачив високу гору, яка була призначена для грішників. Нарешті я почув голос жінки, яка віршами пророчила майбутнє. Це – Сівілла. Між пророцтвами вона говорила про мою смерть. Швидко летіла моя душа і все-таки я завважив багато озер, з яких одне текло розплавленим кип’ячим золотом, друге – оловом, яке було холодніше від льоду, третє – цілком твердим залізом. Душі оберігали ці озера, маючи в руках своїх кліщі. В цих озерах страждали душі скупі, ненаситні. Присутні

тут духи кліщами виймали душі з першого озера, розпеченими до червоного, і кидали їх в друге озеро, де вони зразу ж охолоджувалися і ставали твердими і холодними, неначе лід. Звідси перекладалися в третє озеро, де вони ставали чорними. Духи роздрібнювали тверді, почорнівші душі на маленькі частинки і знову кидали їх в золоте озеро. Невимовні страждання переносили тут нещасні душі. Я бачив і позамогильне місце з якого душі повертаються на землю. Тут їх силою заставляють перевтілюватися у різноманітних тварин. Тут я бачив душу Нерона, прибиту розпеченими цвяхами. Духи вертіли її, бажаючи дати їй форму ехидни, в якій вона має з'явитися на землі.

Гомер показав своє пекло в двох різних видах: в Іліаді пекло – широке підземелля, в Одисеї – віддалена країна, тайна, яка знаходиться на окраїнах землі, за океаном в землі кімерійців.

Пекло Гомера є вираз народної уяви пекла того часу. На пекло дивилися, як на копію земного світу, на копію, яка прийняла особливий характер. Філософи думали і навчали, що пекло було однаково віддалене від високого місця на землі. Ціцерон, бажаючи показати, що все одно, де б не помер, говорить: “де б людина не померла, однакова звідти буде віддаль до пекла”.

Як християни, так і язичники, вважаючи що пекло всередині землі, мали і мають його вигляд змальований. Грецькі поети і римські філософи залишили нам досить детальний опис цієї таємничої країни, країни вічного смутку. Так, грецькі поети писали, що входом до пекла служить ріка Лета зі сторони Скіфів; в Лоадікій в пеклі проходили через пащу Плутона; біля Лакедемонії – через Тинарську печеру. З Епіра в пекло тіні похованих померлих перепливали по ріці Ахерон з допомогою старого і грязного перевозчика підземного світу Харона, якій отримував як винагороду за переправу один обол (грецька монета), який клали покійникові в рот: а відводити душі в пекло було обов'язком Гермеса, чому він і називався провідником мертвих. З Єгипта мертві їздили на суд через озеро Ахерузія, близько Мемфіса, під покровом бога Анібуса, який, супроводжуючи душу в підземний світ, випрошував їх більш-менш благий вирок на суді мертвих.

У Вергілія Еней попав до пекла через печеру Аверинського озера, куди він зходив разом з кумою Сівіллою, щоби бачити там свого батька; Уліс, щоби добратися до пекла, відправляється за океан в країну кімерійців; Геркулес прийшов у пекло через

Арехузіадський півострів. З Герміона дорога до пекла була найкоротша, і тому жителі цього краю не клали своїм мерцям в рот монету, щоби заплатити Харону за переправу. Розповіді подорожних – фінікіян, які долали далекі подорожі по морях, щоби знайти олово та балтійський янтар, були у греків джерелом вистав про елісейські поля і тартар. Там, за океаном за Геркулесовими стовпами, за словами фінікіян, знаходяться щасливі острови – місце вічної краси, весни, а далше за ними лежить країна вічної темряви. Ці такі неопределені, передані розповіді, насторожено прийняті і з острахом зрозумілі народом, в його уяві породили: блаженну країну – елісейські поля і країну кари – тартар. Таким чином грецькі поети і римські філософи показали досить докладну картину підземного царства; перелічили тамтешні ріки, зазначили місце перебування озер, лісів, гір, де фурії вічно переслідують грішників, засуджених на вічні муки; вказують на асфідилову леваду, що стелиться через весь підземний світ і весь зарослу неприємною, підозрілого виду, рослинністю асфоделус, що мають стебла подібні до лілії і з великими цибульками при корені, якими, за повір'ям цього народу, кормлять душі померлих. В їхніх поемах вбачається історія деяких знаменитих грішників і особливі моменти їх мук: Сізіф вічно котить свою скалу, Тантал ніяк не може заспокоїти свою спрагу хоча знаходиться посеред ріки, в яку опущений, Іксіон не має і найменшої миті спокою на своєму колесі, данаїди ніяк не можуть наповнити свої бочки.

Слово Боже переконує нас в тому, що через двоякий душевний стан, який розвивається на землі і поза могилою, є два стани: блаженний (рай) це стан людей добрих, які жили на землі за духом закону Божого, і стан страждань (пекло), неприродний, противний волі Творця свавіллям людини, яка спотворила свою природу, а тому залишена свого початкового призначення, до якого людина зробила себе не здатною. Пекло стало бути частиною для людства. Смертна отрута розлилася по всій природі людини, і гріх, який заразив прародичів, звичайно що мав би заразити і все людство, яке пішло від них. Помираючи, і праведний і грішний своїми душами ішли до пекла, яке з воскресенням Христа Переможця пекла, втратило свою силу і значення і залишилося тільки місцем тимчасової кари для душ недосконалих, тобто для душ які не досягли блаженства, але і не втратили до кінця можливості бути врятованими.

Як царство небесне, так і геєна, по передбаченню Божому, приготовані від вічності. Перше – для ангелів і блаженних душ, а друге для впадших ангелів – злих духів, а значить і для їх спільників – злих душ, нерозкаяних грішників. Отже, геєна перш за все предназначена для злих духів і душ, і природа геєни відповідає тонкій ефірній природі своїх насельників. Як в домі Отця небесного багато палаців, так само і в пеклі, за свідченням з кн. Ездри, є багато місць, які називаються казематами (затворами) місцем для душ (а не місцем для трупів). “Чи не про те ж запитували душі праведників у казематах своїх, говорячи: “доки таким чином ми будемо надіятися? І коли, де плід нашої нагороди?... Подібно ложах і вмістилищам душ в підземній. Як породільня квапиться народити, щоби звільнитися від болів при народженні, так і ці квапляться віддати ввірене їм” (3 Езд.4.35,41,42). “І віддасть земля тих, хто спить в ній, і порох тих, які мовчки в ній знаходяться, а збереження віддадуть ввірені їм душі” (3 Езд.7.32).

Перебуваючи у дитячому віці, ми не можемо собі ані уявити, ані впізнати тих радощів, приємностей і смутків які є у віці зрілому, змузнілому. Точно так само кожному станові душі відповідає і свідомість свого замогильного стану. Він не може бути досконало освідомлений і представлений в сучасному земному житті. Апостол Павло свідчить про теперішнє знання, говорячи: що це тільки “отчасти” в якійсь мірі. І тому Сам Господь Ісус Христос, щоби хоч трошки приблизити теперішнє поняття про майбутнє, замогильне, вживає символи, порівняння, прирівнюючи майбутній замогильний стан відомому нам теперішньому. Описуючи царство небесне і геєну робить порівняння: перше – з весільним бенкетом, другу з вогняною долиною. Але таке земне в порівнянні з замогильним майже як ніщо, за словами ап. Павла; приготоване там, за могилою, людина і уявити собі не може на землі. Виходить, що правдиво описати геєну неможливо, неприродно із-за земного стану душі. Якщо життя є безперервний розвиток, який лежить в постійній зміні стану душі, яка за словами Давида переходить “від сили до сили”, то тепер зрозумілою стає неможливість показати цілком повною уяву нашу про те, що і який стан чекає нас поза могилою, добрий чи злий. Але так як замогильне життя є далшим розвитком життя земного, то характерними віхами того і другого життя, знову ж таки за словами ап. Павла, “в якійсь мірі” можна собі уявити:

блаженство і муку, як плоди чеснот і пороків, уже “в якійсь мірі” смакуються на землі своїми чинниками.

Неземна радість, небесне задоволення, внутрішній неспокій, грижа совісті є початком замогильного стану райського і генського. Тепер зрозуміло, чому вибраний Богом народ, якому дані від Бога Закони, Об’явлення і навіть сама справедлива секта Іесеїв, що виключно посвятила себе Богові і жили далеко від світу в пустелі, мали уяву про замогильне життя у багато-чому подібну з поганським. Так, за свідченням Флавія (Кн.2, гл.12), вони, Іесеї, думали, що душі праведників відправляються за океан, в місце спокою та блаженства, де їх не турбують жодні обов’язки, ані зміна пори року. А душі грішників навпаки, відправляються в місця які піддані всім різким перепадам температури повітря, і терплять там вічні муки. Якщоби євреї були цілком вільними від поганських поглядів на замогильне життя, то Ісус Христос не сказав би їм “улесливлюєтесь”; а при улесливості неможлива правдива уява про замогильне життя.

І в теперішній час про майбутнє життя юдейське передання говорить: що перед наступом великого дня воскресення мертвих з’явиться Архангел Михаїл і засурмить трубою, щоби мертві встали. Праведні, померші від віку, разом з живими юдеями, яких збере Месія від всіх країн землі, будуть торжествувати в Єрусалимі; але грішники цього не відчують. Месія зробить для праведних юдеїв прекрасний бенкет. Після цього введуть їх в царство слави, куди введений був за життя Мойсей, якому, як пишеться у книзі Гдулас-Мойше, показані були різні дорогоцінні крісла, приготовані Богом в раю для юдейський угодників, а також і для нього, – на яких і засядуть вони після приходу Месії і будуть торжествувати вічно. Ця – загальнолюдська неможливість піднесеться до чистої духовної уяви життя душі і взагалі духовного життя людини поза могилою. Якщо на землі ми зустрічаємо пакосників які готові на всяке злодіяння, то яким же буде їх духовний стан за могилою? Такий, що уявити ми собі не можемо.

Данте в своїй великій “Божественній Комедії”, яку написав на початку XIV століття, докладно описує пекло, згідно з загальноприйнятою уявою середніх віків. Він у своєму пеклі змальовує все, що йому було відомо з релігії, міфології, історії і особистого досвіду.

Коли він заблуdivся в дикому, темному лісі, то доходить до гори, але троє звірів (пантера, лев і голодна вовчиця) переходять

йому дорогу, і він уже знову спускається в темноту глибокої долини, і тут перед ним стає людська постать, яка від довгої мовчанки втратила голос. То був Вергілій, якого післала йому на допомогу у всьому і показувати дорогу “божественна” Беатріче, предмет любові Данте, творіння правдиве і в той же час містично ідеальне. “Для твого блага, – говорить Вергілій, – ти повинен ступати за мною. Я буду показувати дорогу і поведу тебе через країни вічності, де до слуха твого донесеться плач невітшний і скрегіт зубів, тут ти побачиш бліді, блукаючі тіні людей, які раніше тебе жили на землі і які шукають тепер самознищення. А далше ти побачиш країни, цілком протилежні першим, країни світла посеред полум’я, що очищує, тому що тут душі надіються вистраждати для себе доступ в блаженні місця. А вже після всього ти побачиш рай”.

Вергілій і Данте проходять до воріт пекла, на яких написані жахливі слова: “Покинь надію назавжди”. Вони входять і, перш за все, бачать нещасні душі, які прожили земне життя без чеснот і без пороків. Вони досягають берегів Ахерону і бачать, як Харон в своєму човні перевозить душі на другий берег; Данте раптом впадає в глибокий сон. Він пробуджується по другий бік ріки і ось яким пекло бачиться йому. Пекло – темне підземне царство, населене нечестивцями, засудженими на вічні страждання. Це ямоподібне провалля знаходиться всередині землі, покрите шароподібним склепінням або корою засвоєної нами півкулі. Ця яма, опускаючись до центра землі, поступово звужується і біля земного центра закінчується криницею. Внутрішня стіна ями розділена на виступи або ступеньки, які круговидно оперізують безодню і на яких знаходяться грішники згідно важкості їх гріхів; чим ближче до центра, тим більше звужений круг пекла; чим тяжчий гріх, тим рідше є ступеньки, а значить тим менше треба місця, щоб там приютилися грішники, тим ближче до криниці і більш жорстоко карається, так що дуже тяжкий гріх – зрада – карається на останньому крузі, а винуватця гріха, бунтівника гордих ангелів, царя смутного царства Люцифера, божественне правосуддя тримає зануреного по груди в льод в самому центрі землі, в криниці. Всіх виступів або кругів дев’ять. Вергілій теж допускає дев’ять розділень: три рази по три – число священне. Данте сходить в сіни, які утворює перший круг пекла, який називається Лімбо. Він знаходить там душі добродійних поган і невинних немовлят, які не очистилися хрещенням.

Потім вони опускаються на другий круг, де на троні спочиває Мінос, пекельний суддя. Тут карають перелюбників. На третьому крузі караються ті хто не мав міри і об'їдався. На четвертому він зустрічає Плутуса, який поставлений тут бути сторожем; тут мучаться марнотратці і скупарі. На п'ятому крузі караються ті хто гнівався. Данте і Вергілій бачать човен, який приближується і управляється він Флегьясом; і вони входять до нього, перепливають ріку Стікс і досягають підніжжя стіни з розжареного заліза, які оточують пекельне місто Діте; біси, що бережуть ворота не дозволяють їм входити, але ангел велить пропустити подорожних, і в шостому крузі вони бачать еритиків, замкнутих в могильниках, оточених полум'ям. Дальше подорожні відвідують круг винних в утисках, круг де каралися ті які шахрували, брали зверх дозволеного, вони бачили кроваву ріку, яку оберігав гурт кентаврів. І раптом до них підходить Геріон, який втілює в собі підступність і підлість; цей звір висадив їх на себе, щоби перенести через пекельний простір. Восьмий круг розділюється на десять долин, який називається Малєбольдже, а в тих долинах мучаться: улєсливці, підлабузники, сімоністи, святотатці, гадальці, астрологи, чародії, міняйли, ханжі, лживі судді, лицеміри, ті які носять тяжкі мантиї зі свинцю, злодії, яких вічно кусають ядовиті гадюки, ересіархи, шарлатани, підробники грошей. Нарешті, поети опускаються на останнє коло, дев'яте, яке теж розділене на чотири відділення, де караються чотири види зрадників: тут властиво Данте розказує про епізод графа Уголіно. В останньому відділенні, яке називається Юдиним, прикований Люцифер. Тут знаходиться центр землі, і Данте, почувши клекіт джерельця, переходить цей центр і піднімається в другу півкулю, на поверхності якої знаходиться гора Чистилище, яка оперізана південним океаном. Пекло Данте подібне з пеклом Гомера по своїй ямоподібній (конусній) формі.

В поемі "Орlando Фуріозo" Аріосто, яка написана була на початку XVI століття, місце для пекла теж є на землі. За словами автора, біля підніжжя високої гори, з якої витікає Ніл, знаходиться отвір, через який гарпії повернулися в пекло; звідси-то він і починає свою подорож по володінням пекла.

Якщо для пекла було відведено місце всередині землі, то це не трудно було перевірити. Пекло не могло займати більше трьох тисяч французьких миль (льє) в ширину. Декселій і Рібер розра-

хували, що число засуджених на вічні муки доходить до ста мільонів, і що пекло має тільки одну квадратну німецьку милю.

Вчення західних богословів про пекло взагалі, як про замогильне царство грішників, дуже неопределене, і цьогочасний західний богослов Бержє говорить цілком непереконливо, що пекло знаходиться всередині землі. Ось такий загальний історичний очерк замогильного царства смерті, царства засуджених – пекло, в загальному розумінні місця засуджених. Тепер подивимося окремо на пекельні каземати. Їх значення, на основі св. Писання, слідуюче.

Євреї замогильний стан засуджених душ називають геєною (по єврейському абадон), що видно з раввінських книг: “зберуться як переможені збираються в підземній безодні, і хто заслужив геєну буде замкнений в геєні”. Пророк і цар Давид вічну долю грішників поза могилою, їх замогильний стан – геєну – змальовує так: “Дощем пролляє Він на нечистивих гаряче вугілля, вогонь і сірку; і палаючий вітер – їх доля із чаші” (Пс.10.6). Щоби якось приблизити уяву народу до розуміння вічної замогильної кари грішників, Пророк описує покарання Содоми і Гомори з прилеглими містами (Бут.19.24). Цю кару на землі Пророк бере за взірець, символ кари грішників за могилою. Неменучість покарання – доля, частина, заслуга грішників, і Пророк показує це словом “геєна”. Про чашу вічної кари Пророк пише в псалмі 74 ст.9: “Бо чаша в руці Господа... її питимуть всі нечестивці землі”. Так і Сам Ісус Христос в Своїй передсмертній молитві в Гефсіманському саді майбутні Свої страждання, які заміняли кару світу, називав чашою. Про цю чашу вічної кари свідчить і пророцтво Ієремії, якому звелено через Бога взяти чашу і напоїти Єрусалим, і князів, і інші народи (Іер.25.15-28). “Так говорить Господь Бог Ізраїлів: візьми чашу вина нерозчиненого від руки Моєї, і напій всі народи, до яких Я пішлю тебе”... Пророк Ісаїя пише: “Він приготований і для царя, глибокий і широкий, в ватрі його багато вогню і дров; подув Господа як потік сірки, закалить його” (Іс.30.33). І в іншому місці знову стверджує: “І будуть виходити і побачать трупи людей, які відступили від Мене; бо червак їх не вмере, і вогонь не потухне: і будуть вони гидотою для всякого тіла” (Іс.66.24).

Геєна – це назва стану відкинутих душ, де червак не умирає і вогонь ніколи не гасне (Мф. 5.22;10.28;18.8.9;25.41-46; Іс. 66.24; Мк. 9.45-48). Ісус Христос символом замогильного вічного стану

грішників в геєні бере предмет, до якого євреї в Його часи відчували страх, жах і огиду. Це – долина Євномова, колись прекрасна, що знаходилася біля Єрусалиму до північного сходу; невеликий потічок протікає по ній, а потім оперізує частину міста. Коли юдеї віддавалися сильному ідолопоклонству, то в цій долині звершувалися мерзенні служіння Молоху (4 Цар.16.3; 2 Пар.28.3). Цей сірський ідол був мідним, з телячою головою, прикрашений царською короною; руки його були протягнуті так, ніби він готовий був схопити когось. Йому приносили в жертву дітей, властиво: запалювали всередині ідола вогонь, і коли він розкалявся, кидали йому на протягнуті руки бідних дітей, де вони тут-таки згорали. Щоби заглушити крик дітей, під час цих жертвоприношень, звичайно здійснювали сильний крик і шум, вживаючи при цьому різні інструменти. А після вавилонського полону, коли юдеї відчували цілковиту огиду до ідолопоклонства, у них з'явилася огида і до того місця; воно лишилося запущеним; сюди звозилися всякі нечистоти з міста; тут іноді звершувалися і смертні вироки; повітря в цьому місці було заражене; щоби його очистити, тут постійно горів вогонь. Це місце стало страшним і неприємним, і було назване вогняною долиною (Толк.Еванг.арх.Михайла.Мф.5.22). Це місце і було вибране Спасителем за взірєць, як символ вічних мук грішників в замогильному житті.

Властивості неусипного червака і вогню негасаючого в якійсь мірі описує св. Василій Великий: “Коли відчуваєш потяг до якого-небудь гріха, тоді поклич перед свої розумові очі той страшний, нікому із смертних нестерпимий суд Христовий, де сидить Суддя на високопіднесеному престолі; а все творіння в страху і тремтінні пердстоїть перед славним і світлим Його приходом. Всі стануть перед Ним для проби, хто що зробив за час життя. Тих, хто за життя багато зла зробили, оточуть страшні і грізні ангели, що дивляться на вогонь приготований, вогнем диhaють з причини страшного наміру, що з виду подібні до ночі, із-за причини смутку що відкинені від людства. А потім уяви собі безодню і пільму непроглядну і вогонь туманный, який має властивості пекти, але не має світла. Уяви собі види різноманітних безчисленних черваків, отрутих і тілоядних, які постійно їдять, але ніколи не наїдаються, і укусами своїми додають невимовних болів. Уяви, нарешті, найтяжчу кару: безчестя і вічний сором! І ось цього бійся.”

До речі, пригадаємо тут і про того червака, про якого нам розказував Святогорець.

Стан втрачених називається ще в слові Божому і піччю вогняною, в якій відбувається плач і скрегіт зубів (Мф.13.42,50). І тут, як і в першому випадку, при определіні геєни, Господь Ісус Христос за взірець, символ майбутніх страшних і вічних мук бере вавілонську ніч, в яку кидали державних злочинців.

Кара вогнем, спалення – є сама жорстока кара, і тому вогонь вічний, на який будуть засуджені грішники, є, без сумніву, найвища степінь мук. Цей вогонь був приготований дияволу і ангелам його; не для людини предназначалися такі муки, але для злих духів і їхнього князя, які збунтувалися протів Бога (Юди 6; Об'яв.12.8,9). Але так як грішники по своїх гріхах стають як би співниками злих духів, тому і отримують разом з ними одинакову кару – вогонь вічний.

Кара Содоми і Гомори і прилеглих міст вогнем і прокляттям є взірцем, символом майбутніх вічних мук, які тут показуються озером вогняним і лякаючим.

А що це за місце, яке Спаситель називає пільмою? Пільма є відсутність світла: отже, пільма – місце, де нема всякого, найменшого світла. Світлом св. Писання називає надію; значить, пільма є розпач. Виходить з цього, що суцільна пільма це є місце, навіки покинуте без всякої надії. А без надії немає життя. Тут немає надії померти, бути знищеному. На протязі всієї вічності – жах і відчай. Тут місце в якому немає жодного світла і наповнене плачем і скреготом зубним, які чуються через нестерпні муки (Толк. Ев.арх.Михайла.Мф.12.13).

Бездоня означає те місце вічних мук, яке не має дна, місце бездонне, місце мук, за словом Писання, страшне для самого диявола. Злі духи в країні Гадаринській просили Господа Ісуса Христа не мучити їх передчасно і не відправляти в бездоню (Мф.8.29). Слово “бездоня” вживається в Об'явленню: 9.1,2; 11.7;17.8;20.1.1.

Апостол Петро пише: “Бог ангелів, що согрішили, не пожалів, але в кайданах темряви вкинув до пекла, і передав зберігати на суд” (2 Пет.2.4).

Як багато є палаців райських, так само багато є станів засуджених, що залежить від властивості, степені і різниці гріхів. Ці палати називаються по різному: геєни, печі вогняні, тартар і інші, дивлячись по виду і степені гріховності.

Кожному злому, залишеному правди стану душ на землі є відповідний осуджний стан поза могилою. Такий гріховний стан душі на землі, за вченням Господа Ісуса Христа, є мертвий стан, і моральний суд над ним уже винесений: “осуджений” (Ін.5.29). Мертвий стан душі, як доказує досвід, завжди чужий, немає покори і лагідності, і йому не зрозуміла небесна радість. Чим постійно бувають зайняті розум і серце людей, які віддалися порокові? Це всім відомо. Про що постійно піклуються славолюбці, солодколюбці, грошолюбці?... Чи смакують вони хоч коли-небудь неземний спокій?

Про різні степені замогильного геєнського стану ось вчення Самого Ісуса Христа: “той слуга, котрий знав волю Господа свого, і не був готовим і не поступав по волі Його, битий буде багато. А той, що не знав волі Господаря і вчинив гідне кари – битий буде менше. І від усякого, кому дано багато, багато і вимагатимуть: і кому багато доручено, з того більше спитають” (Лк.12.47.48). Незнання волі Божої не звільняє грішника цілковито від кари поза могилою, тому що він міг би узнати її, якби тільки зхотів. Щоб пояснити ці євангельські слова покажемо тлумачення Василія Великого, Іоана Золотоустого, Єфрема Сіріана і ін.

Св. Василій Великий: “Належить знати, що вислів: “битий буде багато” і “битий буде мало” це не є кінець, а не однакові муки. Бо якщо Бог є праведний суддя не тільки добрих, але і недобрих, що віддає кожному за діла їх, то один може бути гідний вогню негаснучого (або слабшого або більше пекельного), а інший – червака невмираючого, але знову ж таки, або терпимо або нестерпно докучаючого, за гідністю кожного, а інший геєни, в якій без сумніву, є різні види мук, а інший – пїтьми безпроглядної, де один буде доведений тільки до плачу, а другий від посильних мук, і аж до скреготу зубного. Сама пїтьма непроглядна, без сумніву, показує, що є в ній щось і внутрішнє. І те що сказане в Притчах: “на дні пекла” (9,19), дає можливість зрозуміти, що дехто хоч і знаходиться у пеклі, але не на дні пекла, і терплять легші муки. Це і нині можна завважити в тілесних стражданнях. Тому що хтось хворий лихоманкою з припадками і іншими недугами; інший відчуває тільки лихоманку, і то не в однаковій степені з іншими; а хтось не має лихоманки, але страждає біллю в якому-небудь члені, і то теж більше або менше ніж хтось інший.

Св. Єфрем Сіріянин: “Різні є види терпінь, як чуємо ми в Євангелії: є “темрява зовнішня” (Мф.8.12); і з цього видно, що є

і інша ще темрява, глибша; “геєна вогняна” (Мф.5.22) – інше місце мук; “скрегіт зубів” (Мф.13.42) – теж особливе місце; “червак невмираючий” (Мк.9.48) – знову інше місце; “тартар” (2 Пет.2.4) – теж своє місце; “вогонь незгасаючий” (Мф.9.43) – особлива сторона; “підземна” (Флп.2.10) і “пагуба” (Мф.7.13) – на своїх місцях; “дальші країни землі” (Еф.4.9) – інше місце; “пекло”, де перебувають грішники, і “дно пекла” – саме найстрашніше місце. На такі муки розподілені будуть нещасні, кожний в міру гріхів своїх, або більш тяжких, або менше тяжких як написано: “власні провини безбожного вхоплять його” (Пр.5.22), “битий буде багато” і “битий буде мало” (Лк.12.47-48). Як є різниця в карах тут, так станеться у майбутньому віці. Інакше мучиться перелюбник, інакше блудник, інакше вбивця, інакше злодій і п’яниця.

Св. Іоан Золотоустий: “Хто більше отримає настанов, той повинен витерпіти більшу кару за злочин. Чим ми свідоміші і могутніші, тим тяжче будемо наказані за гріхи. Якщо ти багатий, від тебе вимагається більшої офіри ніж від бідного; якщо розумний, більше послуху; якщо наділений владою, покажи взірцеві заслуги. Так у всьому іншому ти даш відповідь по мірі сил своїх. Той хто відходить туди з множеством добрих і злих діл отримає деяку полегшу і в карі в муках тамтешніх; навпаки, хто не мав добрих діл, а принесе тільки злі, то не можливо сказати скільки такий буде страждати будучи відісланий в вічну муку”. Так учили: св. Кіпріан, бл. Ієронім, бл. Августин і ін.

Поскілки самі гріхи мають свої степені, то і карі теж будуть різнитися по степені важкості про що свідчить слово Самого Господа – “відрадніше” – два рази сказане: 1) “Правду кажу вам, відрадніше буде землі Содомській і Гоморській в день судний ніж містові тому”. Господь говорить, що після загального суду покарання содомлян і гоморян будуть легшими аніж покарання тих, хто відкинув проповідь апостольську. Ця істина степені вини витікає з того морального закону, що вина проявляється тим більше, чим ясніше і повніше була виражена воля Божа, проти якої вчинено злочин, а значить, тим більше слідує за ним кара. І ось ті хто відкинув проповідь про Христа злочинніше ніж відкинувши вимоги природного закону совісті, якими керувалися содомляни, так як останнім не було дано правильного закону Божого. Крайна розпуста жителів цих міст була причиною справедливого гніву Божого, і вони закінчили своє існування від вулканічних вивер-

жень і землетрясінь. Міста Содом і Гомора, Адема і Севоїн знаходилися на тому місці, де нині – Мертве море, на південній стороні Палестини. 2) “Але говорю вам, Тиру і Сідону відрадніше буде в день судний, ніж вам”.

Ісус Христос про степінь кари, яка би відповідала степені вини, сказав про проступки фарисеїв так: “Фарисеї поїдають доми вдовиць, і моляться довго на показ (тобто лицемірно, довго); вони приймуть тяжче осудження” (Лк.20.47; Мк.12.40). І св. ап. Павло навчає, що віддача буде по ділам.

Сам Господь Ісус Христос свідчить про вічність мук в геєні, коли говорить: “І підуть ці (тобто грішники) в муку вічну”. Значить, що для засуджених після загального суду Христового життя стане нестерпною і безконечною мукою. Такі ж повчання про вічність мук грішників поза могилою знаходимо і у св. Іоанна: “А не віруючий в Сина, не побачить життя, але гнів Божий буде на ньому” (Ін.3.36). Звідси робимо висновок, що вічна смерть – за невір’я. Невіруючі відходять від вічності грішниками, а значить, підлягають гніву Божому за гріх, і гнів Божий падає на них. Слово “перебуває” означає вічність, показуючи, що гнів Божий ніколи уже не відступить від таких, і не побачать вони життя.

В одній із своїх бесід Ісус Христос так навчав про вічні муки: “якщо спокушує тебе рука твоя, відрубай її: краще тобі калікою ввійти в життя, аніж з двома руками піти в геєну, в вогонь невгасаючий, де червак їх не вмирає, і вогонь не вгасає. І якщо нога твоя спокушує тебе, відрубай її, краще тобі ввійти в життя кульгавому, аніж з двома ногами бути вкиненому в геєну, в вогонь невгасаючий, де червак їх не вмирає і вогонь не угасає. І якщо око твоє спокушує тебе, вирви його; краще тобі з одним оком ввійти в царство Боже, аніж з двома очима бути вкинутому в геєну вогняну: де червак їх не умирає і вогонь не угасає” (Лек.9.43-48). Така ж пересторога є у Матфея (18.8).

Про вічність, про безконечність геєнського страждання, а також блаженства, Господь Ісус Христос говорив ще і в іншому місці – згадаймо відповідь Авраама нещасному багачеві, засудженому на вічні муки в геєні: “між нами і вами велика пропасть, так що хто хотів би перейти звідси до вас не можуть, так само звідти до нас не переходять”. Слова: “велика пропасть”, крім свого буквального значення, що простір між раєм і геєною такий великий, що ані праведники не зможуть ні бачити, ані чути засудже-

них, ані засуджені – праведників після всесвітнього суду, “велика пропасть” ще означає і вічність блаженств і вічність мук. Різниця морального стану праведників і засуджених така велика, що ті хто уже утвердився в злі ніколи не зможуть статися праведними, здатними для райського життя, так же само, як праведники не можуть статися злими, тобто – здатними до життя геєнського. Тут говориться про засуджених, як уже цілком не здатних для життя вічного.

Про вічну кару грішників поза могилою, а значить і про вічну муку їх свідчить св. Іоанн Богослов в Об’явленні: “і дим мук їх буде підноситися во віки віків, і не будуть мати спокою ані вдень, ані в ночі ті хто поклоняється звірові і образів його, і ті хто приймає напис імені його” (14.11); “а диявол, що зводив їх був укинтий в озеро вогняне та сірчане, де звірина й пророк неправдивий. І мучені будуть вони день і ніч на віки вічні” (20.10). Апостол Юда пише: “Як Содом і Гомора і навколишні міста, які подібно їм блудодіяли і ходили за іншим тілом, підпадають під кару вогню вічного, поставлені за приклад” (7). І ап. Павло про вічні муки пише до солунян так: “А вам, хто утиски терпить, відпочинок із нами, коли з’явиться з неба Господь Ісус Христос з Ангелами сили Своєї, в вогні полум’яному, що даватиме помсту на тих, хто Бога не знає, і не слухає Євангелії Господа нашого Ісуса Христа, вони кару приймуть вічну, погибель від лиця Господнього та від слави потуги Його. Як Він прийде того дня прославиться в святих Своїх, і стати дивним у всіх віруючих, бо свідчення наше знайшло віру між вами” (2 Сол.1.7-10). Про вічність мук пророк Давид так свідчить: “Господь знаний, Він суд учинив, спіткнувсь нечестивий у вчинку своєї руки” (Пс.9.17); і пророк Ісаїя пише: “Затривожилися грішні в Сіоні, і трепет безбожних обняв: “Хто з вас мешкатиме при жерущім вогні? (Пр.Іс.33.14). Предтеча Господній Іоанн Хреститель свідчить про вічність мук так: “У руці Своїй має Він лопату, і перечистить Свій тік: пшеницю Свою Він збере до засіків, а полови поपालить у вогні негасимому” (Мф.3.12). Значить, уже в Старому Заповіті була проголошена істина про вічність блаженства і страждань. Безсмертна душа осудженого грішника, перейшовши поза могилу, вступає у вічний стан, який ніколи не закінчується, який у св. Писанні називається вічною смертю, другою смертю.

Були колись, може і тепер немало неправдивих ложнодумців, які міркували по своєму, що нібито вічних мук бути неможе, а

можливі муки тільки тимчасові, і приводять свої неправдиві докази. Це – учні – послідовники Оригена, який учив, що біси і грішні душі в геєні будуть мучитися тільки до певного часу, після якого вони знову повернуться в попередній стан безгрішності. П'ятий вселенський собор засудив і відкинув таку неправдиву науку, як цілком незгідну зі здоровим глуздом, як протилежне істині і яке супротивне слову Божому, і яке зневажає таїнство Відкуплення роду людського єдиними заслугами Сина Божого, Господа нашого Ісуса Христа, Який подарував тільки одним в Нього віруючим життя вічне. А всі хто відкинув Його ідуть на муки, не тимчасові, а, як Сам Ісус Христос учить, в муку вічну. Значить, перш за все, їх неправдиве вчення не признає правдивими слова Самого Ісуса Христа, який назвав муки вічними, а вони признають їх як тимчасові. Та і для чого тоді потрібне було зішестя на землю Спасителя? Від чого тоді Він прийшов звільнити грішників? Тільки від вічних мук, приготованих дияволу і нерозкаянним грішникам. То після цього чи можна вважати їх докази правдивими, коли їх наука про цей предмет цілком протилежна вченню Ісуса Христа про вічність страждань? Вічні муки орігенці вважають незгідними з милосердям Божим, і в своєму блуді не завважають того, що, відкидаючи вічність мук, роблять Бога несправедливим, що дає блаженства і достойним і недостойним, здатним і нездатним, нагороджуючи всіх без виключення – і бажаючих, і небажаючих блаженства.

Слова Божі і досвід життя ясно свідчать, що моральне зло може повертатися на добро тільки на землі, через покаяння, і при тому покаяння діюче, якого уже поза могилою існувати не може. Раніше було сказано, що земне життя є приготування до життя позамогильного: або блаженного у раю, або мучительного – у геєні. Отже, добро і зло на землі засвоєні душею, перемінившись в природу, ввійшовші в тіло і кров, – за могилою уже не можуть змінитися: добро на зло або зло на добро. І царство небесне і геєну шукають тут на землі, а за могилою люди уже успадковують те, чого тут шукали, одним словом, для чого на землі жили по власній своїй волі, а не з примусу. Рай і геєна дістаються людині добровільно. Якщо якості душі поза могилою не можуть змінюватися, то злий не здатний бути і жителем раю, де царює любов; так само, як ще на землі погані люди не бувають в товаристві і спілкуванні людей порядних і чесних. Не тому, що останні їх не

приймуть, а тільки тому, що ті непридатні до такого. Як риба непридатна жити в повітрі, або птиця у воді, так злий відокремлений великою безоднею від чесного стану, і неможливість переселення з одного морального стану в інший засвідчив і Сам Ісус Христос в притчі про богача і Лазаря. Притому, як життя є розвиток або добра, або зла, так і замогильне життя грішників в геєні це постійний розвиток одного тільки зла, а тому і цілковиту неможливість і нездатність бісам і втраченим душам навернутися першим – в добрих ангелів, а другим – в душі праведників.

По своїй безконечній премудрості і благодаті, Бог сотворив людину по Своїй святій волі, не вимагаючи на те хотіння, бажання, згоди людини; і сотворив для блаженства. Але щоби людина блаженствовала і на землі і поза могилою, для цього від людини потрібне діяльне бажання одержати це блаженство, без чого одна всемогутна благодать не спасе людину: “Царство Небесне силою береться, і ті хто вживає зусилля, здобувають його” (Мф.11.12). Значить, душі, які не шукають на землі царства Божого і правди Його хіба можуть коли-небудь поза могилою знайти його? Тільки просящим і дається.

Виходить що біси, і втрачені душі, віддані вічному вогню, будуть вічно страждати не по злій волі Божій, а по власній байдужості, скоріше бути в муках вічних разом зі злими духами, аніж вічно блаженствувати з добрими ангелами і зі всіми святими. Блаженний Августин, оберігаючи істину, яку сказав Сам Ісус Христос, про вічність блаженства і страждань, пише: “Вічне замогильне життя є або блаженство або муки. Якщо блаженство вічне і не матиме кінця то і вічні муки не матимуть кінця. Хіба розумно буде сказати: що вічне життя буде безкінечним, а вічні муки навпаки, матимуть колись кінець? А через те, як вічне життя святих буде безконечним, так, без всякого сумніву, не матимуть ніколи кінця і вічні страждання”.

Зі слів св. Писання видно, що смерть душі має причину незнання свого Творця-Бога, а через те відхилення від Нього. Незнання Бога і віддалення душі від Бога, звичайно що починається в час земного життя. Знання і незнання Бога може бути тільки на землі. Незнання Бога, відхід від Нього – джерела життя – складе для душі вічну смерть. Зміст вічної смерті складають: 1) Незнання Бога, 2) відсутність любові до Бога, до святих духів і душ і ненависть до всього святого і 3) віддалення від Бога.

Таким чином істина вічних страждань грішників поза могилою, відома Старому Заповіту, одержала право догмата і в християнській Церкві. Святі Отці і учителі Церкви залишили нам своє вчення про вічність страждань грішників поза могилою, і ми віримо їм як таким всесвітнім учителям-проповідникам, які повідомляли не свої тілесні думки, а істини Духа, Який вибрав собі їх за знаряддя для проповіді світові долі людини на землі і поза могилою. Так у символі Афанасія сповідується: “хто добре вчинив увійде в життя вічне; а хто зле – в вогонь вічний”.

Св. Климент Римський: “Безсмертні всі душі і нечестивих, для яких краще було би, якщо би вони не були нетлінні, тому що терплячи безконечні муки в вогні негасимому і не вмираючи, вони не будуть мати кінця біди своїй”.

Св. Полікарп: “Ти гроиш мені вогнем, що горить трохи і скоро загасне, тому що не знаєш про вогонь майбутнього суду і вічних мук, який приготований нечестивцям”.

Мученик Юстин: “Що він (диявол) зі своїм воїнством і людьми, що ідуть за ним, буде післаний в вогонь і буде там мучитися в безконечні віки; це сповістив Христос”.

Св. Іринеї: “Кому скаже Господь: “відійдіть від Мене прокляті в вогонь вічний”, – ті будуть засуджені назавжди. Вічними і безконечними будуть і блага, подаровані Богом; тому і втрата їх буде вічною і безконечною, подібно до того, як в безмежному світлі хто засліпив самого себе або засліплені другими назавжди втрачають приємність світла.

Св. Кирил Єрусалимський: “Якщо хто грішний, одержить вічне тіло, яке терпітиме муки за гріхи, щоби вічно горіти в вогні і не згорати”.

Св. Василій Великий: “Господь рішуче говорить те, що “підуть ці в муку вічну”, отже, відсилає їх “в вогонь вічний, приготований дияволу і ангелам його”, а в іншому місці називає “геєну вогняну”, і додає: “де червак їх не умирає, і вогонь не угасає”, і ще давно про деяких говорив через Пророка, що “червак їх не кінчається, і вогонь не згасає”. І тому, якщо маємо стільки подібних свідчень, які знаходяться у різних місцях богонадхненного Писання, знаходяться ще такі, які ніби то забули про подібні свідчення і опрeдeлення Самого Господа, надіються на кінець своїх мук, щоби вільніше відважитися на гріх, – то це звичайно є не що інше, як ще одна хитрість диявола, щоби завоювати собі людську

душу. Бо якщо буде коли-небудь кінець вічним мукам, то і вічне життя, без сумніву, повинно мати кінець. А якщо ми не сміємо і думати про кінець життя, то де є основа для того, щоб думати про кінець страждань? І до мук і до життя одинаково відноситься слово “вічне”. Сказано ж: “і підуть ці на вічні муки, а праведники на життя вічне”.

Св. Іоанн Золотоустий: “Нехай буде так, що ти проживеш і багато років і не відчуєш жодної переміни; то що в цьому такого в порівнянні з безконечними віками і з тяжкими, невиносимими тими муками? Тут і щастя і нещастя мають кінець, і при тому дуже швидкий; а там і перше і друге продовжується в безсмертні віки, і якістю своєю настільки різняться від сучасних, що і сказати неможливо... Якщо хтось скаже: як це душа може стати на таку кількість мук, якщо при тому вона буде терпіти кару безконечні віки? Така людина нехай подумає про те, що буває тут, як декому приходить страждати через хворобу довгі роки. І якщо вони померли, то це не тому, що душа цілком висохла, а тому, що тіло відмовилося служити, так що, якби воно не здалося, то душа не перестала би мучитися. Отже, якщо душа отримає нетлінне тіло, тоді ніщо не помішає мукам продовжитися в безконечність... Тому не будемо розважувати нині так, ніби надмірність мук могла би висушити нашу душу; бо в той час і тіло не відчуватиме того що воно висихає, але буде разом з душею вічно мучитися, і іншого кінця не буде”.

Такі ж думки знаходимо у Тертуліана, Феофіла Антіохійського, Кіпріана, Мінущія Фелікса, Іпполіта, Афанасія, Григорія Богослова, Іларія, Ієроніма і інших.

Злочин поповнений на землі, веде за собою двояку кару; віддалення від спокійного сімейства, міста і спокою і перебування на чужині – в заслання з винесенням різноманітних незручностей, неприємностей посеред ворожого товариства. Так же само і позамогильна кара для грішників – двояка: втрата небесної, рідної батьківщини і оглядання Бога лице в лице, а також ув’язнення в геєну, де плач і скрегіт зубів і де вогонь негасаючий. Вічна смерть, або, що те саме, вічна кара, – двоякі: 1) віддалення грішників назавжди від лицезріння Бога, тобто віддалення їх від царства Божого, за словом Апостола: “грішники царства Божого не успадкують”. Це життя духовне (внутрішнє). Але Господь Ісус Христос геєнський стан опреділює не в одному тільки духовному

страждання, але до нього додає ще муки чуттеві: “Ідіть від Мене прокляті в вогонь вічний”, це – кара чуттєва, зовнішня. Крім духа, людина після воскресіння буде мати дві природи: душу і нове, тонке тіло. І так, як на землі в ділах людини приймали участь дух, душа і тіло, так і кара поза могилою, за вченням ап. Павла, повинно бути і для душі і для тіла: терпіння духовне, внутрішнє, і терпіння зовнішнє, яке б відповідало новому, тонкому, ефірному тілу. Таке, чуттєве терпіння складають: 1) те саме погане товариство в якому приходить жити вічно бідній, відкинутій душі і 2) стихія, яка повністю відповідає страстям людини – вічний, негасимий вогонь.

Страстний стан грішників на землі відповідав станові грішників в геєні. Є люди, які допускають тільки одне, внутрішнє терпіння – грижа совісті – і ті хто сумніваються, що є поза могилою в геєні звичайний вогонь. Якщо допустити такий сумнів, то треба тоді признати, що в людині відсутня теплота власного тіла. А який такий вогонь так сильно зігріває в людині кров? Звідки в людині теплота, жар в шлунку? Присутність вогню, теплоти в людині мало свою основу, причину, яка визвала цю теплоту. Цей вогонь око не бачить, але його видно через його дію.

Відомо, що сама жорстока кара, страта, яку іноді вживали люди на землі для своїх злочинців, є спалення, кара вогнем. Догмат каже, що тільки один Бог є Дух, а всі решта Його сотворіння не дух, а одухотворене тіло, матерія. Значить, ангели, людські душі і біси відносно до свого Творця є тонкі, ефірні істоти. Від вічності Богові все відомо, що буде колись з Його морально-духовними творіннями, як вони скористаються своєю волею; а тому від вічності приготовлені царство небесне – рай, і геєна – вічний вогонь.

Всюди, де тільки життя, там і теплота; життя і теплота нерозлучні. Де немає життя, там і немає звичайної теплоти; теплота підтримує життя. В геєні продовжується життя, значить, обов'язково повинна бути там і теплота. Але теплота має свої ступені; в одній кімнаті теплота нормальна для людини, а в другій так гаряче, що як говориться, аж пече, і така теплота неможлива для людини; тому в першій кімнаті людині жити приємно, а в другій – тяжко і неможливо. А між тим в обох кімнатах вогню не видно. Геєнський вогонь має свої особисті властивості, які відрізняють його від земного вогню. Саме головне те, що вогонь на землі зни-

щує свої жертви, і то не завжди; були випадки, що декотрих із св. мучеників, відданих на спалення, залишалися непошкодженими. В Старому Заповіті говориться про трьох підлітків: Ананії, Азарії та Місаїлі, кинутих в розжарену піч, але в ній вони залишилися цілком здоровими (Чет.Мин.17декб.). Так само і геєнський вогонь не знищить своїх жертв; вони навечно залишаться неспаленими. Геєнський вогонь зі своїми особливими властивостями приготований для особливої тільки йому властивої цілі – для вічної кари впавших ангелів, цих тонких ефірних творінь; значить, він відрізняється від земного вогню; і все-таки прямо діє на зовнішню сторону творіння морального. Яким би ефірним не було тіло, все-таки воно матеріальне – значить, повинна і кара бути для нього чуттєвою: тонкий, ефірний, і все таки пекучий вогонь, який приготований Богом впавшим духам. Душі людські, знаходячись в тілі на землі, своєю богопротивною діяльністю, яка відповідає діяльності злих духів, самі себе роблять спілниками злих духів на землі і успадковують туж саму долю, яка приготована їм від вічності, тобто вічний, негасимий вогонь. Це – зовнішні муки геєни. Внутрішнє і зовнішнє терпіння грішників в геєні є вчення нашої Церкви. Так, Ісус Христос, передаючи в притчі про багача і Лазаря замогильний, геєнський стан першого періоду, прямо говорить, що нещасний багач знаходився в полум'ї: “І той (багач), заголосив кажучи: Отче Аврааме, помилуй мене, і пішли Лазаря, нехай вмочить кінець пальця свого в воду, і охолодить язик мій: бо мучуся в полум'ї цьому”. Якщо уже при самому вході мук настільки сильне є страждання грішників від полум'я, то якою буде дія вогню в час повноти мук у другому періоді замогильного, геєнського життя, тобто після суду Христового.

Як стан другого періоду райського блаженного життя Ісус Христос показує символічно, наприклад, під видом бенкета, так само і тут, щоб показати другий період геєнського позамогильного стану грішників користується теж умовним пророчим словом Ісаїї (66.24). Пророк показуючи славне царство Месії, коли будуть нові небеса і нові землі, говорить, що тоді члени цього царства побачать трупи грішників, на яких червак не умирає і вогонь не гасне. Вороги будуть переможені, народ Божий стане торжествувати.

Вся уявна промова Спасителя про вічні муки грішників поза могилою побудована на картині з купою трупів убитих в боротьбі.

Червак, який кормиться мертвими тілами, не буде помирати, тому що йому хватить трупів цих на цілу вічність, і вогонь, яким спалювалися після битви останки мертвих, не загасне, так багато буде цих останків (Толк.Ев.архим.Михаила.Мк.9.42). Господь Ісус Христос, щоби навчити нас уникати спокус, які приводять нас до гріха, перестерігає людей від позамогильної геєнської долі так: якщо, наприклад, око, рука, нога або який-небудь інший член твого тіла спокушує тебе, то позбудься його і кинь геть, бо краще тобі без цього члена бути у царстві небесному, аніж з ним, але в геєні вогняній, де червак не умирає і вогонь не гасне. Тут треба розуміти не дійсне відрізання членів тіла, як, наприклад, роблять це звинувачені Господом скопці і до них подібні, але відкинення волі, знищення в самому собі бажання поповнити гріх, відкинення злої гадки, і на решті перемоги зла добром. А сповняючи бажання злої своєї волі поза могилою змушений буде піти в вогонь. І ось пророчі слова Ісаї: “трупі мертвих, червак на них і вогонь, яким вони спалювалися”, послужили Господу Ісусу Христу символом замогильної долі грішників, де вічно нові тіла будуть точити черваки і вогонь.

Це – зовнішні муки грішників у другому періоді замогильного життя (Богосл. Макария архим.Харьк. т.2, стр.657). Теж саме вчення Господа про спокуси продовжено і св. Матфеєм (5.29,30). Як би довго не тягнувся перший період замогильного життя, душі без тіл не отримують повної віддачі, кари, які Господь приготував дияволу і його співучасникам, властиво тим хто не повірив в Господа Ісуса Христа, післаного Богом для спасіння роду людського.

Як Сам Ісус Христос, готуючись, щоб положити Душу Свою, молився за ворогів Своїх, так Він вимагає від Своїх послідовників цілковитої любові, любові яка навіть не допускає зла і в думках; тому злослів'я проти ближнього, як діло, що торкається честі ближнього, свідчить про відсутність любові, а значить порушення заповіді про любов. І тим, хто порушив її поза могилою, належить геєна вогняна. При всесвітньому суді Ісусом Христом буде проголошено до грішників, які стоятимуть на лівій стороні, слідуючий вирок, який засудить їх на вічне перебування в муках, в вогні: “ідіть від Мене прокляті в вогонь вічний, приготований дияволу і ангелам його”. Про зовнішні терпіння грішників в геєні свідчить ап. Павло, говорячи про силу Його: “в вогні полум'яному, що даватиме помсту на тих, хто Бога не знає, і не слухає Євангелії Господа нашого Ісуса Христа” (2 Сол.1.8).

Так учили про зовнішні терпіння в геєні і св. Отці Церкви. Св. Василій Великий говорить: “Потім (тобто після суду) до тих, хто поповнив в житті багато поганих діл, будуть приставлені страшні і понурі ангели, у котрих і погляд як вогонь, і дихання з вогню, по жорстокості їх волі, і лиця їх подібні до ночі, з зазвисті, злоби і людиноненависті; потім непрохідна безодня, глибока пільма, вогонь не світлий, який і в пильмі має пекельну силу, але не має світла; а потім якийсь отрутний і тілопожираючий червак, що жере з жадобою і ніколи не насищується, а приносить немилосердні муки і хвороби; а нарешті найжорстокіше зі всіх мук – вічна ганьба і встид”.

Св. Іоанн Золотоустий про геєнський вогонь так навчає: “Не думай, що той вогонь подібний на сучасний: цей, що захопить те спалить і змінить на інше, а той – геєнський, кого один раз оточить, буде пекти завжди і ніколи не перестане, через що і називається незгасаючим. Тому що і грішникам належить одягнутися в безсмертя не в честь, але щоб бути вічною жертвою тамтешнього терпіння”. Золотоустий, щоб хоч трошки приблизити наш розум до поняття вічного терпіння в геєнському вогні, радить уявити собі замкненого в бані, в якій неумірно нагріто, або що ми лежимо з високою температурою. Якщо в цьому випадку баня і гарячка так сильно мучать, і при тому складають муки які матимуть кінець; або якби такі муки навіть стали безконечними, то яким би був стан людини? А тепер уже можна перейти і до того жахливого, стану геєнського, вогню безконечного. Отже, зовнішні терпіння в геєні для грішників, за вченням Церкви, складають невмираючий червак і негасаючий вогонь (Богосл. Макарія арх. Харьк. т.2, стр. 657), і, нарешті, та спільнота злих духів, з якими присуджується несправедним бути вічно в вогні, який приготований для впавших духів. Ось сюди-то і засуджуються грішні душі. Таким чином: вогонь, червак, зле товариство. Ось де належить бути діяльності зовнішнього почуття нового, тонкого, ефірного тіла! Ніщо не потішить зір, слух, дотик, смак і запах. Предмети, піддані дії почуттів, надзвичайно важкі.

В геєні всяке почуття буде страждати особливою тугою. Так, очі будуть страждати від темноти і диму, а якщо геєнський вогонь хоч чуть-чуть запалає, то тільки для ще більшого страху і тремтіння засуджених, для того, щоби вони могли бачити страшні види бісів, лицезріння яких є страшніше всякої муки, і для того,

щоби бачити спотворені лиця грішників, з якими в житті цьому разом прогнівали своїми гріхами Господа; вуха почують тільки неустанний шум ридання, скарг і проклять; нюх буде страждати від постійного і невиносимого смороду; смак – від сильної спраги і страшного голоду. Тому-то ці нещасні полонені, страждаючи у вогні, мучені жажливою стратою, плачуть, стогнуть, ридають в розпачі, але помимо того, не знаходять і ніколи не знайдуть ні полегшення, ані потіхи. Так як діяльність розуму, волі і серця обумовлюються діяльністю почуттів, то втрачені і відкинуті душі, які добровільно відхиляються на землі від Бога, після смерті попадуть в геєну душами в стані злих духів. Діяльність розуму складе незнання Бога; діяльність серця – ненависть до Бога, і діяльність волі – хулу на Бога. Стан втрачених є стан настроєних протів Бога і всього божественного, всього правдивого, доброго і прекрасного.

Свідчення про вічні муки в геєні грішників через вогонь знаходимо і в Об'явленні: “той питиме з вина Божого гніву Його, і буде мучений в вогні і сірці перед Ангелами святими та перед Агнцем... А лякливим, і невірним, і мерзенним, і чарівникам, і ідолянам, і всім неправдомовцям, – їхня частина в озері, що горить вогнем та сіркою” (Об'яв.14.10;21.8). Золотоустий пише, що тут слово “вино” означає муку, яка не має жодної милості, полегшення.

Ап. Павло навчає, що кожний отримає по ділам своїм в позамогильному житті: “що з тілом поповнив”. Звідси і зрозуміло, що як в діяльності на землі брали участь душа і тіло, то і віддача буде внутрішня – духовна, і зовнішня – чуттєва; тому що тіло нове, при всій своїй тонкості і легкості, все-таки залишиться речовим, і йому потрібна чуттєва віддача.

Вогонь, про який так часто згадує св. Писання, пише московський митрополит Філарет, діє цілком окремо від мук совісті; не приймати довгочасність мук означало би одобрення тільки злочинних дій. Духовні тіла засуджених людей, звичайно, не залишуться без відповідної їм речової кари, так як і суд буде судити за діла і душі і тіла. І чим тоншими будуть тіла духовні, тим сильнішою в болях буде дія вогню, відповідно до гріхів і якості їх. Учителі Церкви вважали цей вогонь, який поїдає і кормить жертву свою, сам кормлячись її нетлінністю, – невидимим. Василій Великий говорить, що цей вогонь – не світлий, але, маючи у своїй пільмі палючу силу, не має світлосайності.

Св. Іоанн Дамаскин навчає: “вогонь, на який будуть віддані грішники, не такий речовий, як наш на землі, але такий, який відомий одному Богові”. А взагалі-то древні учителі Церкви уявляли, що вогонь геєнський не буде подібний на теперішній, нам відомий. Він буде пекти, але нічого не буде спалювати і не знищуватиме, буде діяти не тільки на тіла грішників, але і на душі, і на самих духів, безтілесних бісів; він буде якийсь туманний, без світла, і таємний. А деякі думали (бл. Августин і Ієронім), що цей негаснучий вогонь і невмираючий червак можуть приніматися в переносному розумінні, як символи самих жорстоких геєнських мук, що червак переважно показує внутрішню грижу совісті, а вогонь – страшні зовнішні, геєнські терпіння.

Таким чином, внутрішні муки грішників в геєні складають вічні шарпання невилікованих пристрастей і безперестанні докори совісті за порушення обов’язку і виконання свого призначення, бути образом і подобою Божою. Дія пристрастей і совісті у св. Писанню називається черваком невмираючим і вогнем негасаючим. Св. Феофілакт пише, що червак і вогонь, які постійно шарпають грішників в геєні, є совість грішника. Дію совісті він порівнює з дією вічної грижі червака і опіків вогню.

Між іншим, пояснення, що червак невмираючий означає внутрішні терпіння, є тільки особисті припущення і переважно належить західній Церкві. Православна Церква признає червака – черваком, і не старається пояснити те, про що сказано просто, без пояснення, що не може бути докладно зрозумілим нам в тому стані, в якому ми знаходимося. Василій Великий пекельного червака признає як дійсно існуючим, і то не як якогось інакшого, придуманого. Іоанн Золотоустий теж дає місце черваку в числі чуттєвих мук геєни: “Від могили і червака, каже він, перенесімо свою уяву до червака невисипучого, до вогню негасаючого, до скреготу зубного, до п’яних надвірної, до смутку і тісноти”. Тут, немов у Василя Великого, мука внутрішня ясно відокремлена від муки зовнішньої; в числі останніх обидва Святителі вказують на червака невисипаючого, як на кару зовнішню, чуттєву. А ось муки внутрішні і зовнішні про які згадує св. Димитрій Ростовський: “Там, тобто в геєні, будуть: негасаючий вогонь, люта зима, невмираючий червак, нестерпний сморід, невимовна туга, п’яні надвірна, страшний голод, неуголима спрага і нечувана тіснота”. (Поуч.2 на вход во Ирус. Господа)

Слова Писання про райську насолоду і про пекельні муки належить розуміти просто і прямо, переконує Тихон Задонський: “Невдачі, які трапляються у світі є якоюсь тінню і взірцем вічних майбутніх невдач. Тяжко тут доброму бути між злочинцями. Прилучитися до злих і безчесних людей; але значно тяжче буде, коли прийдеться бути прилученим до диявола і злих ангелів його, і з ними за одне вічно знаходитися. Тяжко тут у якогось мучителя бути під владою, і терпіти від нього постійно зневагу, насмішки і всяке насильство і злобу; але значно тяжче буде у сатани, противника Божого, бути в його владі, і від нього всякі зневаги і злобу терпіти вічно. Тяжке тут буття, страждання, хвороби, гарячку, лихоманку, зубну біль і розслаблення тіла терпіти; але значно тяжче буде терпіти вічні опіки вогню геєнського, хворобу люту і невиносиму, скрегіт зубів. Тяжко тут у в’язниці сидіти, бути позбавленим світла, не відчувати жодної втіхи; але значно тяжче сидіти в пекельній в’язниці і ніколи не бачити світла жодного, і залишитися всякої утіхи вічної. Тяжко тут терпіти спрагу і бажати, але не мати прохолоди; але тяжче буде вічно. Одним словом, тяжким є всяке страждання тимчасове, які бувають на душі або на тілі, про це кожен знає; але без всякого порівняння тяжчим є вічне, і ради величності, і заради продовження, як безконечне, які і душею і тілом будуть терпіти засуджені. Тимчасові терпіння є тінню вічних терпінь. Тінь є щось в порівнянні з істиною; і тимчасові страждання – ніщо в порівнянні з вічними. Тож пізнавай вічні страждання через тимчасові, і стережися, щоб не впасти в них. Нині відправся в пекло, але тільки розумом, щоб колись не відправитися туди душею і тілом. Як зможеш витерпіти вогонь пекучий, але не спалюючий, червака, що гризе, але не з’їдає, скрегіт зубів, п’їтму надвірну, спотворений вид демонів, і плач, і ридання, нарікання і інші муки як витерпиш? Думай про це, порівняй тимчасові терпіння з вічними і такими роздумами проженеш, як батоном, марноту від серця свого”.

Головною основою внутрішнього геєнського терпіння є вічне віддалення від Бога – джерела життя і блаженства, а значить втрати всього, що отримує людина через спілкування і перебування з Богом, – втрата всіх благ. Це основа внутрішніх і зовнішніх терпінь геєнських. Стан мук є стан, протилежний стану блаженства: так само, як стан здоровий протилежний хворому. Терпіння є скорботний і тужливий стан всіх почуттів, а блаженство, – стан

радісних почуттів, торжествуючих. Перший стан – переповнення вічного смутку, а другий – радості.

Про внутрішні муки грішників в геєні архієпископ Харківський Макарій в своєму догматичному богослів'ї (т.2 стр.656,67) пише: “Тоді сповниться на них у всій обширності слово Апостола: смуток і тіснота на всяку душу людини, яка творить зло. Спогади минушого життя, яке так байдуже провели вони в ділах порочних, неустанні докори совісті за все, що коли-небудь поповнили, беззаконня, запізнiлий жаль про це, що не скористалися богодарованими засобами до спасіння; обтяжлива свідомість, що уже немає можливості покаятися, виправитися і спастися, – і все це постійно буде докучати нещасним”.

З закінченням царства благодаті і початком царства слави в майбутньому позамогильному житті грішників навідує справедливий гнів Божий, про який свідчить Давид: “Господнє лице на злочинців, щоби винищити їхню пам'ять з землі” (Пс. 33.17), тобто Господь, бачачи беззаконня їх, виносить їм вирок кінцевої погибелі. Соломон так показує внутрішні страждання грішників в геєні: “І розкаюючись і зітхаючи від утисків духа, будуть говорити самі в собі... Ми заблудилися від шляху правди, і світло правди не світило нам і сонце не освітлювало нас. Ми переповнилися ділами беззаконь і погибелі і ходили по непрохідних пустелях, а Господної дороги не знайшли. Яку користь принесла нам високомірність, що дало нам багатство з марнославством? Все це минулося мов тінь і як чутка скороминуча... Так і ми народилися і померли, і не могли вчинити жодного знаку чеснотного, але ізсякли в беззаконнях наших” (Пс.5.3,6-9,13).

“Ті, – пише Василій Великий, – котрі робили зло, воскреснуть на зневагу і сором, щоби побачити в самих собі гидоту і відбиток поповнених ними гріхів. І, може бути, що страшніше п'їтьми і вічного вогню буде той встид, з яким увіковічені будуть грішники, постійно маючи перед очами своїми сліди гріха, поповненого в тілі, неначе якась невидима фарба, яка назавжди залишилася в пам'яті їхніх душ”. Ап. Павло про внутрішні муки в геєні грішників пише: “Вони кару приймуть, – вічну погибель від лиця Господнього та від слави могутності Його” (2 Сол.1.9).

За вченням Самого Господа Ісуса Христа, геєну успадкують невіруючі (Мк.16.16), нехрещені: “хто в Сина не вірує, той життя не побачить, а гнів Божий перебуватиме на ньому” (Ін.3.36). Як з

віри витікає покора і послух, так, навпаки, з невір'я – впертість і непослух. Вперше невірство – погибель, і такий невіруючий не побачить життя вічного. Один шлях до спасіння – віра в Відкупителя; тому невіруючі відходять в вічність грішниками, які знаходяться під гнівом Божим, непримиренним з Богом. І гнів Божий перебуває на таких грішниках. Тут, на землі, сонце світить і праведникам і грішникам, і дощ скроплює і тих і других, і сама благодать часто діє і через недостойних, так як ми, наприклад, освячуємося і від імені Ісуса, якому всі єства поклоняються, небесні, земні і підземні, ради ось цього то всемогутнього імені і правдиві християни можуть творити щось надправдиве, надприродне.

Але ці діла їх не оправдають, і вони, будучи лукавими, такі, що не мають тої любові, яка служить основою всіх чеснот, хоч би, як каже ап. Павло, говорили ангельськими мовами, все-таки підуть до пекла через своє лукаве серце, “Я ніколи не знав (не любив) вас, відійдіть від Мене, що творили беззаконня” (Мф.7.23). В іншому місці Господь Ісус Христос прямо каже, що жителями геєни будуть всі немилосердні, як такі, що не мають заповіданої їм любові і тому не беруть участі, не співчують тим хто потребує нашої допомоги, духовної і матеріальної. Геєну теж успадкують хрещені – хулители Духа Святого, тобто озлоблені, нерозкаяні грішники. Невіруючі засуджуються в геєну тому, що не вірували, а значить і не охрестилися, залишилися в стані гріховності прабатьківського гріха, тобто в стані осудження за цей гріх, так як без діяльної віри не засвоюються плоди спасительної жертви Богочоловіка. Ті хто не визнав Відкупителя залишилися поза відкупленням – не відкуплені.

В іншому місці Господь говорить, що після воскресіння і з'єднання з душами вийдуть, ті хто творив зло, на воскресення для осудження (Ін.5.29), тобто всі, хто не оправдав себе на землі ділами і життям по вірі воскреснуть для осудження на вічну смерть (терпіння). А св.св. Матфей пише, хто творить беззаконня кинуті будуть в піч вогняну, де буде плач і скрегіт зубів. Хто творить беззаконня – значить живе не по-християнськи, аморально. Моральний стан таких людей відповідає стану злих духів. Отже, всі нечестиві, тобто невіруючі у Христа, і всі злочестиві, тобто єретики, а також ті з православних християн, які проводили життя у гріхах, або впали в який-небудь із смертних гріхів і не вилікували себе покаанням, успадкують вічні муки разом зі злими духами.

Відверта ненависть складе характер злих духів: їх лица подібні до спотворених обличь злодіїв і злочинців між людьми. Цей характер залишається на лицах втрачених душ в геєні. Останні слова Спасителя: “ідіть в вогонь, приготований дияволу” – прямо свідчить, що грішники в геєні будуть разом і при тому в товаристві зі злими духами, тому що вогонь приготований їм і їх спільникам – втраченим і відкинутим душам. Таке співтовариство відкинутих душ з впавшими духами засвідчене Самим Господом Богом, буде точно таким же, як співтовариство спасених в царстві небесному: “Багато прийдуть... і заляжуть з Авраамом, Ісааком, Яковом в царстві небесному”.

Ап. Павло визначив характер другого періоду позамогильного райського життя (1 Кор.2.9), яке буде таке блаженне, що ті що житимуть на землі ані передати, ані уявити собі не зможуть; так само, як не можуть собі уявити блаженного життя прародичів у раю, час приховав і минуле і майбутнє блаженство від сучасного часу. Майбутнє блаженство другого періоду не тільки не можуть собі уявити ті, що живуть на землі, але навіть жителі раю не знають свого майбутнього блаженства. Таке визначення можна без погрішності віднести і до особливого характеру другого періоду і геєнського стану, який буде настільки жахливим, що не тільки ті хто буде на землі, але і ті що знаходитимуться поза могилою в геєні не зможуть і там собі уявити всього жаху від мук в другому періоді, яких ані око людське ніколи і нігде не бачило, ані вухо не чуло. І які все таки існують, приготовані виключно дияволу, а вже потім і всім душам, які пішли за його переконанням і провели земне життя без віри в Христа і без покаяння. Виходить, що описати докладно геєнський стан другого періоду неможливо, по науці вибраної посудини Святого Духа ап. Павла.

Якщо все зло на землі, всі біди, нещастя, туга, хвороби, невдачі, кривди і тому подібне є тільки ледь помітна тінь майбутнього страждання в першому періоді в геєні, то яким тоді має бути терпіння засуджених в геєну другого періоду? Подібного нічого не було ні на землі, ні в самій карі грішників в першому періоді.

Наприклад. Про неможливість перенести таку кару розказує Святогорець. Наскільки страшне терпіння в геєні, показує приклад одного розслабленого, який знемагаючи в душі терпіння, з криком просить Господа зупинити його мученицьке життя. “Добре, – сказав йому ангел, який появився біля нього, – Господь як невимовно благий, зглянувся на твою молитву; Він зупиняє твоє

тимчасове життя, тільки з умовою; замість одного року страждань на землі, якими кожна грішна людина, як золото в вогні, очищується, чи згідний ти перебути в муках вічних всього три години? Твої гріхи вимагають очищення в стражданнях твого власного тіла; ти мав би бути розслабленим ще рік; тому що, як для тебе так і для всіх віруючих, немає іншої дороги до неба, крім дороги хресної, яку уже проклав безгрішний Богочоловік. Ця дорога тобі наскучилась на землі? Попробуй тепер, що значить вічні муки в геєні, куди попадають усі грішники; але ти будеш терпіти всього три години, а потім молитвами святої Церкви ти будеш врятований. Розслаблений задумався. Рік страждань на землі – це страшно, це дуже багато, це дуже довгий час! Краще я потерплю три години в тих безкінечних муках, сказав він сам до себе, ніж рік на землі. “Згідний в геєну”, – відповів він нарешті Ангелові. Ангел тихо підняв його страдницьку душу, і, закривши її в пеклі, сам відійшов від мученика зі словами підтримки: “Через три години я прийду за тобою”.

Царюючи повсюди пітьма, тіснота, долітаючі жахливі звуки невимовних криків грішних людей, лицезріння духів злоби, спотворених пеклом, все це злилося для нещасного страждальця в невимовний страх і невимовну втому. Він всюди бачив і чув тільки страждання і крики і ані пів звука якоїсь найменшої радості в неосяжній безодні пекла; одні тільки вогняні очі демонів зиркали в підземній пітьмі, і літали перед ним їх жахливі тіні, готові роздавити його, пожерти своїм геєнським подихом. Бідний страждалець затремтів і закричав; але на його крики відповідала тільки пекельна безодня своїм завмираючим ехом і клекотом геєнського полум'я, яке клубилося на виду тремтячого в'язня. Йому показалося, що пройшли уже цілі віки страждань і з хвилини на хвилину він ждав світлоносного ангела, але ангела не було. Нарешті страждалець втратив надію на його повернення, і скреготнувши зубами, застогнав, але і на це ніхто не звернув найменшої уваги. Всі грішники, що томилися в безодні геєнській, були зайняті собою, тільки своїми власними терпіннями. А жахливі демони з пекельною насолодою знущалися над муками грішників. Нарешті, тихе світло ангельської слави розлилося над безоднею. З райською посмішкою приступив ангел до цього мученика і спитав: “Як тобі тут, брате?”. “Не думав я, що в устах ангельських може бути неправда”, – ледь чутно прошептав, голосом, що переривався від мук, страждалець. “А що таке?” – заперечив ангел. “Як що

таке?” – відповів мученик, – ти обіцяв забрати мене звідси через три години, а тим часом минулися цілі віки в моїх невимовних стражданнях”. – “Але вибач, що за роки, що за віки? – покірно і з посмішкою відповів ангел, – пройшла тільки одна година моєї відсутності, а ще дві години тобі належить сидіти тут”. “Як дві години? – в страху спитав страждалець, – Дві години? А хіба минула тільки година? О... Не можу я більше терпіти: немає сили! Якщо тільки можна, якщо тільки воля Господна, молю тебе, візьми мене звідси! Краще я на землі буду терпіти роки і віки, навіть до останнього дня, до самого пришествя Христового на суд, тільки візьми мене звідси. Пожалій мене!” – зі стогоном просив страждалець, простираючи руки до світлого ангела. “Бог як Батько щедрот і всякої утіхи, посилає на тебе благодать Свою; але ти повинен знати і пам’ятати, наскільки жорстокі і невиносимі геєнські муки” (Святогорець, I часть 15 письмо).

В печали, в уныньи стоят недалеко
Те люди, что жизни лишились охотой,
Себя умертвивши: гнущаяся светом.
Они отогнали, в припадке безумья;
Далеко от тела строптивые души...
О, как бы хотелось пожить им на свете,
Хоть в бедности, горе и тяжких заботах!
Но Рок не дозволит: их держит волнами,
Как цепью, болото, и Стикс, перевившись
Раз девять в теченьи, их вон не пускает.

(Енеида Вергилия, кн. 6)

Ось картина, яка показує замогильне життя самогубців в релігійно-моральній свідомості римлян, показана Вергілієм. Релігійно-моральне почуття греків і римлян не допускало цього способу самовільного кінця життя. І Цицерон засуджував самогубців, і Платон учив, що святим обов’язком грека було добросовісне, почесне і опрятне поховання померших, що і служило добрим знаменом їх щасливого замогильного життя; в той час коли самогубцям не віддавалися жодні почесті при похованні, що складало встид для помершого, а разом з тим служило злим знаком, що після могили самовбивцю не очікує нічого доброго. Отже, смерть самогубця вважалася безчесною на землі, серед живих, а як, по їх поняттям, живуть самовбивці за могилою, сказав Вергілій.

ПРО РОЗРІШАЛЬНУ МОЛИТВУ

Кожний більше або менше уважний християнин бачив і чув турботи св. Церкви про своє власне добро на землі на протязі цілого земного життя, і її старання про замогильну долю всіх її членів. І ось в останній момент перебування душі на землі при своєму тілі, душа чує відрадну молитву, молитву, яка звільняє християнську душу від гріхів, і вона з повною вірою і надією іде на вічний спокій туди, де всі через Ісуса Христа повинні жити разом вічно. Ось ця остання молитва, яку чує душа і з нею тут таки залишає землю і всіх хто живе на ній, але все-таки, назажди нерозлучно перебуває в духовному єднанні з живими.

Молитва. Господь наш Ісус Христос Божественною Своєю благодаттю, даром же і владою, даною св. Його Ученикам і Апостолам, щоби зв'язувати і розв'язувати гріхи людей, сказав їм: прийміть Духа Святого; і кому відпустите гріхи, відпустяться їм, а кому затримаєте, затримаються, і що ви зв'яжете і розв'яжете на землі, буде зв'язано і розв'язано на небесах; якби людина не согрішила перед Богом, словом, або ділом, або думкою, і всіми почуттями своїми, волею або неволею, розумом або незнанням. А якщо під клятвою, або в відлученні архієрейському або ієрейському перебував, або ще клятву батька свого або матері своєї стягнув на себе, або під своє прокляття впав, або клятву переступив, або якими іншими гріхами, як людина зв'язав себе, але у всіх тих гріхах щиро покаювся то від вини за все це розріши його (її). А якщо через неміч свою забув(ла) щось, то і те все прости йому (їй) ради людинолюбності Своєї, молитвами Всесвятої І Препоблагословенної Владарки нашої Богородиці і Вседіви Марії, святих славних і всехвальних Апостолів і всіх Святих. Амінь.

Приклад. Звичай давати розрішальну молитву в руки помершому у нас взяв початок з XI століття, і властиво з такого випадку.

Князь Семен, бажаючи після смерті отримати розрішення (відпущення) своїх гріхів, подібно тому, як він отримав і за життя, просив св. прп. Феодосія Печерського, “нехай благословить його душа його, як за життя, так і після смерті”, і просив, щоб це було написано і повідомлене про таке своє благословення. Преподобний, вирішивши дати йому таке письмове розрішення, але при умові, що той буде зберігати православну віру, і післяв йому священнічі прощальні слова молитви. Готуючись до смерті, князь Семен заповів: щоби ця розрішальна молитва була положена йому в руки; його бажання було виконане. І ось з цього-то часу, за свідченням Симсона, єпископа Володимирського, і стали помершим класти в руки цю молитву після всього чину похорону.

(Печерск. Пантер.л.16)

ЗМІСТ

Відгуки про книжку монаха Митрофана	3
Від автора	4
Від перекладача	5

ЧАСТИНА ПЕРША

(Смерть у відношенні до безсмертя)

Про смерть. Походження слова і поняття “смерть”	8
Як появилася смерть на землі	8
Опредилення смерті	8
Загальність закону смерті	9
Причина смерті	10
Неприродність і необхідність смерті	10
Добро від смерті	11
Відхід душі	13
Відхід душі праведної	17
Відхід душі грішної	17
Третій день і митарства. Значення днів: дев'ятого, сорокового і річниці	18

ЧАСТИНА ДРУГА

(Внутрішній зв'язок і взаємне відношення між живими і мертвими)

Духовно-моральне царство і його члени	26
Основи єднання і спілкування світів: теперішнього (земного) з замогильним (духовним) живих з помершими	27
Перша основа: Господь Ісус Христос, Його благодать і свята віра	28
Друга основа: життя і порядок морального розвитку	32
Третя основа: безсмертний дух людини	36
Опредилення єднання, зв'язку відносин і спілкування світів замогильного з земним	39
Єднання, союз, відношення і спілкування світів сучасного з замогильним	44
Єднання і спілкування тих, хто живе на землі з світом ангельським взагалі	47
З ангелами святими	47
Зі злими духами	50
Про союз, спілкування світів земного з замогильним живих з мертвими, взагалі	52
Про союз і спілкування зі святими	53

Зв'язок і спілкування з недосконалими	54
Зв'язок і спілкування з втраченими для царства небесного	54
З'явлення на землі людям сотворінь зі світу духовного – ангелів і душ.....	55
З'явлення на землі добрих ангелів.....	55
З'явлення на землі злих духів	56
З'явлення на землі Святих	57
З'явлення душ з пекла	57

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(Догмат вчення Церкви про турботу живих за померших і прохання про прощення гріхів для деяких померших грішників)

На чому засновує церква своє вчення про можливість спасіння деяких померших грішників	80
Основа, на якій випрошується прощення гріхів помершому: любов та віра	80
Священне Писання Старого Заповіту.....	89
Євангельська наука	94
Передання Апостолів	97
Вчення св. Отців і учителів Церкви.....	99
Постанови Святих Соборів.....	106
Правдиві випадки.....	107
Значення теперішнього життя живих у відношенні до позамогильного життя померших	113
Старання тих, що живуть на землі за тих, хто перейшов у замогильний світ. Молитва.....	118
Церква і її піклування	122
Літургія	124
Батьківські дні або суботи	129
М'ясопусна батьківська вселенська субота	130
Троїцька батьківська вселенська субота	131
Батьківські вселенські суботи: 2-ої, 3-ої та 4-ої неділь Великого Посту.....	132
Батьківський день – вівторок Фоми.....	133
29 серпня, 11 вересня	134
Димитрівська поминальна субота.....	135
Особиста турбота тих, хто залишився на землі: рідних, друзів, знайомих за померших	135
Милостиня.....	137
Не всіх живих турбота корисна помершим, і не всім помершим корисною є турбота живих	141

Доповнення

- 1) Значення днів: 3-го, 9-го, 40-го, річного від смерті помершого. Кутя .. 150
- 2) Користь живим від молитви за померших..... 153
- 3) Вчасність молитви за померших 154

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

(Позамогильне життя)

- Внутрішній зв'язок з попередніми частинами 160

Відділ I

(Позамогильне життя взагалі)

- Визначення позамогильного життя..... 161
- Назви стану душ поза могилою або місця їхнього
позамогильного перебування..... 173
- Періоди позамогильного життя. Вік.
- Особисте життя, свідоме і діяльне..... 175

Відділ II

(Перший період позамогильного життя)

- Визначення цього періоду 178

Життя і діяльність душі і її окремих сил поза могилою взагалі

- Душа і її орган діяльності – тіло. Безсмертя душі і тіла. – Діяльність
душі на землі і поза могилою. – Внутрішня і зовнішня діяльність 178

Внутрішнє життя – внутрішня діяльність

- Почуття. – Розум. – Пам'ять. – Воля. – Совість. –
Їх позамогильна діяльність 183

Зовнішнє життя – зовнішня діяльність

- Єднання, зв'язок, взаємне відношення і спілкування світів замогильного з
сучасним, і єднання, зв'язок і спілкування душ в замогильному світі..... 192
- Єднання і спілкування замогильного світу з сучасним..... 194
- Зв'язок і спілкування душ у замогильному світі 210

Життя та діяльність у раю

- Початок цього замогильного стану на землі.
- Різні назви тих місць, де перебувають Святі 217
- Місцезнаходження і описання блаженних осель першого періоду.
- Насельники раю. Коли вступають в рай. – Характер тих, що спаслися.
- Буття статей. Число Святих 221
- Основа і визначення блаженного життя. Блаженства.
- Склад Блаженства. Блаженство недосконале 229
- Внутрішнє і зовнішнє недосконале блаженство,
або діяльність душ в раю 235

Життя і діяльність в пеклі і в геєні:

Початок таких замогильних станів – пекельного і геєнського на землі.....	253
Різні назви місць, де перебувають душі: невіршеного і осудженого. –	
Місце перебування і опис осель стану невіршеного – пекла.....	256
Насельники пекла і геєни. – Коли вступають душі в ці замогильні	
стани. – Розділовий характер, стан душ невіршеного і осудженого.	
– Основа, визначення, склад мук. – Муки недосконалі внутрішні і зо-	
внішні. – Життя в пеклі і в геєні	261

Відділ III.

Друге пришествя Христа на землю.

Воскресіння мертвих. Кінцевий суд над моральними єствами і кінець віку – світу

Признаки і очікування кінця світу	271
Другий прихід Христа на землю	283

Воскресіння мертвих тіл

Основа для воскресіння мертвих тіл. – Безсмертя тіл. – Вчення	
Старого і Нового Заповіта про воскресіння мертвих тіл. –	
Воскресіння мертвих тіл. – Воскресли тіла. Їх спільні якості,	
властивості і особливості – для спасених і засуджених. – Історія	
цього догмата.....	286
Кінцевий суд Божий над єствами моральними:	
Всепільний суд. – Суд над християнами і нехристиянами.....	299
Кінець віку – світу	308

Відділ IV

Другий безконечний період замогильного життя

Визначення другого періоду райського життя. – Описання жилища	
Святих другого періоду. – Степені блаженства. – Блаженство душі і	
тіла. – Доконале, повне, внутрішнє і зовнішнє блаженство. – Вічне	
життя. – Вічність блаженства. – Відмінний характер другого періоду	
райського життя.....	317
Визначення другого періоду життя в геєні. – Життя в геєні – вічна	
смерть. – Опис місця де живуть засуджені. – Геєна. – Степінь і вічність	
терпіння. – Досконале, повне. Внутрішні і зовнішні терпіння. – Інший	
характер геєнського життя другого періоду. – Замогильне життя	
самогубців	329
Про розрешальну молитву.....	363

ЩИРОСЕРДЕЧНА ПОДЯКА

Від щирого серця висловлюю подяку

Дмитрові Васильовичу ГЛАДУНЯКУ

за допомогу нам, українцям, у виданні книги на рідній мові «Замогильного життя».

Надіюся, що ця повчальна книжка зацікавить широко коло читачів.

Обіцяю завжди молитися за здоров'я pana Дмитра Васильовича Гладуняка.

м.прот. **Михаїл КОРЖИНСЬКИЙ**

Видруковано ПП Стринадко

Підписано до друку 10.02.14. Формат 60х84\16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Умов. друк. арк. 21,94. Обл.-вид. арк. 21,39.

Тираж 300 прим. Замовне 168.